

6. Deelonderzoek 4:

**Aard en omvang van seksueel misbruik in de
residentiële jeugdzorg en reacties op signalen
van dit misbruik (1945-2008).**

Rapport Rijksuniversiteit Groningen,
prof. dr. M.C. Timmerman

**rijksuniversiteit
groningen**

Aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en reacties op signalen van dit misbruik (1945-2008)

deelonderzoek 4

M.C. Timmerman/ P.R. Schreuder/ A.T. Harder/ J. Dane/ M. van der Klein/ E.C. Walhout

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
Samenvatting	7
Overkoepelend beeld	13
Hoofdstuk 1 Inleiding, vraagstellingen en methodologie	13
Hoofdstuk 2 1945-1965: ‘Seksueel wangedrag’ in tehuizen	16
2.1 Het ‘onzedelijke meisje’ en de OTS	17
2.2 ‘Seksueel wangedrag’ van pupillen	20
2.3 Seksualiteit als inrichtingsprobleem	22
2.4 Het ‘beroepsrisico’ van de groepsleider	26
2.5 Seksuele contacten met pupillen door volwassenen	28
2.6 Reacties op ‘seksueel wangedrag’ en misbruik: relativieren en negeren	29
2.7 Samenvatting en conclusies	31
Hoofdstuk 3 1965-1990: ‘Seks in tehuizen’	33
3.1 ‘Sexualiteit als internaatsprobleem’	34
3.2 Seksuele vrijheid in de tehuizen, voor wie?	36
3.3 Seksuele contacten van groepsleiders met pupillen	39
3.4 Homo- en pedoseksuele gevoelens van groepsleiders voor pupillen	43
3.5 Seksuele contacten van jongeren onderling	47
3.6 Het tehuismeisje: van ‘onzedelijk’ naar seksueel ‘deviant’	50
3.7 Reacties op signalen van seksueel misbruik: ‘We zagen het niet’	52
3.8 Samenvatting en conclusies	57
Hoofdstuk 4 1990-2008: Seksueel misbruik in tehuizen – naar een professionele aanpak	60
4.1 Seksueel misbruik in tehuizen	61
4.2 Groepsleiders leren omgaan met intimiteit en lichamelijkeheid	62
4.3 Professionalisering van de aanpak van seksueel misbruik	64
4.4 Het seksuele klimaat in de tehuizen in de jaren negentig	67
4.5 Seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg: omvang	69
4.5.1 Type instelling en (gerapporteerde) omvang van seksueel misbruik	70
4.5.2 De aard van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg: naar een typologie	71

4.5.2.1 Seksueel misbruik door volwassenen	71
4.5.2.2 Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag door groepsgenoten onderling	75
4.6 Reacties op seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg	81
4.6.1 Reactiepatronen bij seksueel misbruik door de groepsleiding	81
4.6.2 Reactiepatronen bij seksueel misbruik door groepsgenoten	82
4.7 Samenvatting en conclusies	85
Hoofdstuk 5 Conclusies	88
Referenties	94
Summary	101
De deelstudies	107
D1 Seksualiteit en jeugd: moraal en gedrag 1945-2010 <i>Greetje Timmerman</i>	108
D2 Seksueel misbruik in de residentiële zorg: een internationale review <i>Greetje Timmerman & Pauline Schreuder</i>	126
D3 Seksualiteit en seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg; tijdschriftenanalyse 1945-2010 <i>Greetje Timmerman</i>	172
D4 Survey naar de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en pleegzorg <i>Greetje Timmerman & Annemiek Harder</i>	218
D5 Verdiepende survey: aard van seksueel misbruik in de residentiële zorg <i>Greetje Timmerman & Pauline Schreuder</i>	231
D6 Het archiefonderzoek <i>Jacques Dane, Marian van der Klein, Evelien Walhout</i>	279

D7	Focusgroepen <i>Pauline Schreuder & Greetje Timmerman</i>	327
D8	Kwalitatieve analyse van de meldingen <i>Pauline Schreuder & Greetje Timmerman</i>	332

Bijlagen

Bijlage 1	Survey	354
Bijlage 2	Verdiepende survey	378

Voorwoord

Voor het eerst is in Nederland grootschalig onderzoek gedaan naar seksueel misbruik in de jeugdzorg. In opdracht van de commissie-Samson voerde de Rijksuniversiteit Groningen tussen 15 februari 2011 en 1 april 2012 het onderzoek uit naar de aard en omvang van seksueel misbruik in de jeugdzorg, alsmede naar de reacties op signalen van dit misbruik (deelonderzoek 4). Dit onderzoek bestrijkt een lange periode, van 1945 tot 2008.

Het voorliggende rapport omvat zowel de acht deelstudies die in het kader van deelonderzoek 4 zijn uitgevoerd als het op de belangrijkste conclusies uit deze deelstudies gebaseerde overkoepelende beeld. Het overkoepelende beeld is te zien als een verkorte versie van de deelverslagen, maar omvat ook onderzoeksresultaten uit andere bronnen, zoals de interviews met vijftien sleutelinformanten en literatuur over tehuisopvoeding.

In het overkoepelende deel is de gehele onderzoeksperiode 1945-2008 opgedeeld in drie perioden: 1945-1965, 1965-1990, 1990-2008. Aanleiding voor deze indeling vormen de bevindingen in deelstudie 1 en 2, waarin veranderingen in het seksuele klimaat in Nederland en in de residentiële jeugdzorg zijn beschreven. Per periode wordt in het overkoepelende beeld een schets gegeven van de manier waarop er in de tehuizen werd gedacht over seksueel grensoverschrijdend gedrag dat we nu seksueel misbruik zouden noemen.

De deelstudies – in dit rapport opgenomen – vormen de basis van het overkoepelende beeld. Ten eerste gaat het hierbij om een achtergrondstudie naar verschuivingen in de seksuele moraal in Nederland in de periode na 1945, in het bijzonder met betrekking tot jeugd en seksualiteit (deelstudie D1). De internationale wetenschappelijke review biedt een overzicht van het tot dusver verrichte onderzoek naar seksueel misbruik in de residentiële zorg (deelstudie D2). De derde deelstudie is een kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyse van de vakbladen van de kinderbescherming en de jeugdzorg, vanaf 1945. Daarmee is in beeld gebracht in hoeverre er voor seksueel misbruik van onder toezicht gestelde kinderen aandacht was binnen de kinderbescherming zelf, c.q. de jeugdzorg (deelstudie D3). In deelstudie 4 wordt verslag gedaan van de resultaten van een retrospectieve survey, waarin driehonderdvierenvijftig professionals werkzaam in tweehonderdzesenvijftig instellingen voor residentiële jeugdzorg, inclusief pleegzorg, rapporteren over in hun instelling bekend geworden gevallen van seksueel misbruik, gedurende hun huidige werkverband (deelstudie D4). In een verdiepende deelstudie is nader ingegaan op honderdvierenveertig gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik (deelstudie D5). De zesde deelstudie betreft archiefonderzoek in een beperkt aantal instellingen naar sporen van seksueel misbruik en ander seksueel grensoverschrijdend gedrag (deelstudie D6). Ook geeft dit archiefonderzoek inzicht in het probleembewustzijn dat er in de tehuizen

bestond van seksueel probleemgedrag van jeugdigen. Een drietal groepen professionals heeft in de vorm van een focusgroep aan het onderzoek meegewerkt: kinderrechtvaarders, medewerkers van Bureaus Jeugdzorg, gezinsvoogden en jeugdbeschermers (deelstudie D7). De meldingen van de commissie-Samson zijn onderworpen aan een kwalitatieve analyse (deelstudie D8). De gebruikte vragenlijsten voor de survey en de verdiepende survey zijn opgenomen in bijlagen 1 en 2.

Aan het onderzoek heeft een team van onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen intensief en met grote betrokkenheid meegewerkt. In een later stadium zijn aan het onderzoeksteam nog enkele archiefonderzoekers toegevoegd. Allen dank ik voor hun grote inzet, in alfabetische volgorde: Mary Jet Amsing, MSc., drs. Ingrid van der Bij, dr. J. Dane, drs. Marieke Dekker, prof.dr. Jeroen J.H. Dekker, prof. dr. Hans Grietens, dr. Annemiek Harder, dr. Marian van der Klein, Anne Kievitsbosch, Nikki van Krieken, dr. Sanne Parlevliet, dr. Pauline Schreuder en Mandy Talhout, MSc, Evelien Walhout, MA. Daarnaast hebben andere collega's van de afdeling Pedagogische Wetenschappen een bijdrage geleverd door concept-teksten te becommentariëren (dr. Ellis Jonker), of bij het uitzetten van de survey en de lay-out te helpen (drs. Annejet Dijkstra, Herman van der Molen, Miriam Scheltens). Dank aan Monique Mulder MSc. en drs. Annie Oude Avenhuis voor hun hulp bij de telefonische interviews en aan dr. Ellis Jonker voor haar bijdrage aan de mondelinge interviews.

Onze dank gaat vooral ook uit naar de driehonderdvierenvijftig professionals uit de jeugdzorg, die meededen aan de survey, de interviews en de verdiepende survey. Toen wij in maart en april 2011 het 'veld' betraden met onze survey troffen wij veel bereidheid aan om aan dit onderzoek mee te werken. Hetzelfde geldt voor de sleutelinformanten, bestuurders en oud-bestuurders, (ex)-groepsleiders en pedagogisch medewerkers, oud-pupillen en slachtoffers van seksueel misbruik die zich bij de commissie-Samson hebben gemeld. Allen waren bereid tot een gesprek met ons. Hen wil ik zeer bedanken voor hun bijdrage aan het zichtbaar maken van seksueel misbruik in de jeugdzorg.

Tenslotte een hartelijk woord van dank aan de begeleidingscommissie, bestaande uit prof. dr. N.W. Slot (voorzitter), prof.dr. J.E. Doek, prof.dr. H. Baartman, mr. J.B.E.M. van Gent, prof.dr. C.H.C.J. van Nijnatten, prof.dr. P. de Rooij en dr. I. Tames. Mede namens het onderzoeksteam dank ik de commissie-Samson voor het verstrekken van de onderzoeksopdracht. Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag blijken helaas voor menig jongere die aan de jeugdzorg is toevertrouwd een realiteit te zijn (geweest).

Greetje Timmerman
30 april 2012

Samenvatting

1945-1965

In de periode 1945-1965 was er binnen de kindbescherming ruimschoots aandacht voor seksueel probleemgedrag en geseksualiseerd gedrag van de kinderen en jongeren die onder toezicht waren geplaatst in de tehuizen. Het seksuele probleemgedrag was veelal een gevolg van eerdere ervaringen met incest, prostitutie of seksueel geweld. Met name onder toezicht gestelde meisjes hadden van oudsher het imago van onzedelijkheid. De ondertoezichtstelling (OTS) was in 1922 ingesteld als preventieve maatregel om deze meisjes op het rechte pad te krijgen. Daarnaast had een groot aantal onder toezicht gestelde kinderen te maken gehad met affectieve verwaarlozing, gewelddadigheid in het gezin, armoede, etc. Dat het seksuele gedrag van de kinderen en jongeren een groter probleem was binnen de tehuizen dan erbuiten, althans dat veronderstelde men, werd door pedagogen en psychologen in verband gebracht met het groepsleven in het tehuis als zodanig. Het bij elkaar brengen van seksueel beschadigde of in hun seksuele ontwikkeling gestoorde kinderen in groepen genereerde een geïntensiveerd seksueel probleem.

Tegenover het grote bewustzijn van de seksuele problematiek stond een veel geringer besef van een adequate aanpak ervan. Hoewel pedagogen en psychologen krachtige pleidooien hielden voor een adequate seksuele opvoeding van deze kinderen, hadden groepsleiders en directeuren van tehuizen in de alledaagse werkelijkheid te kampen met veel onzekerheid en een gebrek aan deskundigheid. De vraag was wat voor de groepsleiders moeilijker was: vermijding van de 'seksuele opvoeding', wat voorheen vooral de praktijk in de tehuizen was geweest, of meegaan in de seksuele emancipatie die aan het eind van de jaren vijftig bepleit werd en die van groepsleiders verwachtte dat ze over seksualiteit met de pupillen in de groep open en vrijmoedig zouden spreken. Zo'n gesprek wilde nog niet in alle instellingen vlotten, niet alleen vanwege de pedagogische onmacht van de groepsleiding, maar ook omdat de meisjes het soms moeilijk vonden om met de volwassen groepsleiders te praten.

Het seksuele probleemgedrag in de groepen was niet alleen een probleem van pupillen waar de groepsleiding dagelijks mee worstelde, het werd ook gezien als oorzaak van seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding. De kinderen en vooral de oudere meisjes konden het met hun seksuele opdringerigheid en aanhaligheid de groepsleider erg moeilijk maken, vond men, temeer daar van een goede groepsleider werd verwacht dat hij tot op zekere hoogte een binding aan kon gaan met de aan zijn zorg toevertrouwde en veelal beschadigde kinderen. Omdat groepsleiders in deze periode vaak zeer intensief met de kinderen en jongeren omgingen, van tijd voor een

privéleven was veelal geen sprake, begreep men maar al te goed dat een groepsleider over een grens kon gaan. Het werd niet goedgekeurd maar er was alle begrip voor.

1965-1990

De kindbescherming nam in de jaren zestig een open houding aan tegenover de vrijere seksuele moraal die zich in de samenleving ontwikkelde. Ook in de tehuizen werd seksualiteit met de komst van een nieuwe, jonge generatie groepsleiders, bespreekbaar. Althans, dat was het streven. In de praktijk had de (groeps)leiding het er niet gemakkelijk mee. Vooral de oudere generatie groepsleid(st)ers, die zelf ook niet echt geleerd hadden om open over seksualiteit te praten, stuitte de druk om met pupillen over seks te praten tegen de borst. Maar omdat het in deze periode ook vaker voorkwam dat jongens en meisjes in naar sekse gemengde groepen werden geplaatst, werd de noodzaak gevoeld om de deuren van de instellingen open te zetten voor seksuele voorlichting en een discussie over vrijere seksuele omgangsvormen.

Van pedagogische zijde was in het begin van deze periode, de jaren zestig en begin zeventig, kritiek te horen op de stroom van NVSH-achtige publicaties over seksuele voorlichting in de tehuizen. Deze zou te plat zijn, want vooral gericht op lustbeleving. Voor de tehuispedagogen was het duidelijk dat dit geen goede seksuele opvoeding was. Kinderen en jongeren die met een seksueel getraumatiseerd verleden onder toezicht waren geplaatst, moesten juist leren seksualiteit te verbinden met een relationele en affectieve binding. In de ogen van pedagogen verwaarloosden de tehuizen deze kinderen wanneer zij de seksuele ontwikkeling van deze jongeren niet als onderdeel van de tehuisopvoeding maakten. Nog steeds was 'het seksuele' niet of nauwelijks geïntegreerd binnen het leven van de groep kinderen en jongeren in de inrichtingen, terwijl het om een 'primair pedagogische kwestie' ging.

Evenals in de vorige periode schreef men de grote mate waarin het seksuele probleemgedrag zich voordeed in de groepen, toe aan zowel de voorgeschiedenis van deze kinderen als aan de groepsgewijze tehuisopvoeding. Het in groepen bij elkaar zetten van affectief verwaarloosde en seksueel getraumatiseerde kinderen en jongeren was op zichzelf al vragen om problemen. Het seksuele had volgens de pedagogen in die tijd in dergelijke groepen altijd een grote aantrekkingskracht. Behalve het groepseffect werd in deze periode, evenals in de vorige ook de aard van het werk van de groepsleider als een risicofactor voor seksuele grensoverschrijdingen gezien. Van een goede groepsleider werd immers verwacht dat hij een binding met een kind kon aangaan, dat hij vertrouwen en bescherming kon geven. Ook werd erkend dat groepsleiders erotische gevoelens konden krijgen voor een kind dat zich aan hen hechtte.

Waren (ortho)pedagogen en psychologen in de jaren zestig en begin zeventig hier duidelijk over – de groepsleiding mocht erotische en seksuele gevoelens hebben, maar moest voortdurend alert blijven dat er geen seksuele grensoverschrijdingen uit voort vloeiden – in de loop van de jaren zeventig en tachtig schoof men op in de richting van grotere acceptatie daarvan. Pedagogen lieten zich niet meer horen over het belang van seksuele opvoeding, of het moesten al de anti-pedagogen zijn die van mening waren dat volwassenen zich niet moesten bemoeien met de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren. De term ‘seksuele opvoeding’ verdween ook uit de debatten die er in de vakbladen van de jeugdzorg werden gevoerd. Wel bleef seksualiteit een belangrijk thema waarover veel geschreven en gesproken werd.

In de tehuizen ontstond een seksueel klimaat waarbinnen het ‘recht op seks’ meer of minder geclaimd werd. Pupillen mochten wel eens een vriendje op de kamer, ze mochten uitgaan, vragen stellen over seks en de anti-conceptiepil werd vlot gegeven. Het verstrekken van anti-conceptie aan pupillen vond echter niet zozeer plaats vanuit erkenning van het recht op seksuele vrijheid voor de pupillen, maar was vooral preventief bedoeld ter voorkoming van tienerzwangerschappen.

Het ‘recht op seks’ gold vooral de groepsleiding. Zij pleitten voor het recht op het hebben van erotische en seksuele gevoelens voor pupillen, voor de mogelijkheid om deze te uiten en in menig tehuis vonden seksuele contacten tussen groepsleiding en pupillen plaats. De keerzijde van de vrijere seksuele moraal in de tehuizen was dat seksueel misbruik eigenlijk ondenkbaar was. Bovendien zat meisjes, die zich in deze tijd uitten over ongewenste seksuele toenaderingen, nog steeds de beeldvorming van het ‘OTS-meisje’ in de weg. Deze meisjes waren niet geloofwaardig en hun ervaringen werden afgedaan als fantasieverhalen. Illustratief voor de wijze waarop gereageerd werd op signalen van seksueel misbruik die in de jaren zeventig afgegeven werden door oud-bewoonsters van de Heldring-stichtingen te Zetten vormde het onderzoek en de rapportage daarover van de commissie-Dijkhuis.

De commissie-Dijkhuis, die het pedagogisch en psychiatrisch beleid van de Heldring-stichtingen onderzocht naar aanleiding van acties van o.a. de BM en het JAC, interviewde een tiental pupillen, maar hoorde niet wat zij expliciet vertelden over de seksuele handelingen in de spreekkamer van Finkensieper. Seksuele handelingen door een psychiater, het kon gewoon niet waar zijn, zo stelde een van de leden van de commissie-Dijkhuis achteraf. De commissieleden die de meisjes interviewden kwamen er niet in de commissievergaderingen op terug en ook werd er niets over gezegd in het eindrapport. De verslagen van de interviews verdwenen in het archief van het ministerie van Justitie. Seksueel misbruik van kinderen en jongeren in tehuizen was overigens ook een blinde vlek bij de belangenverenigingen voor minderjarigen zelf. Noch de BM noch het JAC kwam op het idee dat seksueel misbruik een van de redenen kon zijn waarom meisjes uit Zetten wegliepen. Isoleercellen, censuur en platspuiten waren de klachten, naar seksuele contacten onder dwang werd niet gevraagd.

Omdat in de tehuizen de machtsverhoudingen tussen volwassenen en jongeren in mindere mate in de richting van gelijkwaardigheid verschoven dan in andere instituties, zoals het gezin, lijkt de seksuele liberalisering vanaf de jaren zestig en zeventig bepaald geen gunstig klimaat te hebben geboden voor een problematisering van seksuele grensoverschrijdingen en seksueel misbruik.

1990-2008

De in de samenleving toegenomen zichtbaarheid, bespreekbaarheid en beschikbaarheid van de seksualiteit had inmiddels duidelijk gemaakt dat seksualiteit niet per definitie vriendelijk, positief en onschuldig was. In samenhang met de kentering in het denken over seksualiteit, verandert vanaf 1990 ook de visie op het 'recht' van volwassenen op seksuele gevoelens voor kinderen. Groepsleiders mogen nog steeds wel erotische en seksuele gevoelens koesteren, maar de toon van de discussies wordt anders. Minder gericht op erkenning en acceptatie, meer op de zorg voor een professionele omgang met dergelijke gevoelens in het belang van een adequate pedagogische omgeving voor de jongeren in de tehuizen. Seksuele contacten tussen groepsleiders en jeugdigen worden afgewezen, maar de jeugdhulpverleners willen wel vasthouden aan een 'normale' omgang met intimiteit en lichamelijkeheid, ook tussen groepsleiders en pupillen. Juist een genormaliseerde omgang met intimiteit en lichamelijkeheid is naar de mening van jeugdhulpverleners in het belang van deze kinderen en jongeren.

Toch neemt de vrees voor het beticht worden van seksueel misbruik toe. Mag een groepsleider nog wel een pupil aanraken? In sommige instellingen ontstaat een enigszins krampachtige houding ten aanzien van lichamelijk contact met een pupil. De professionalisering van groepsleiders (mbo) en pedagogisch medewerkers (hbo) lijkt zich voor een belangrijk deel te richten op het voorkomen van seksuele grensoverschrijdingen, die – evenals in de perioden voor 1990 – nog steeds gezien worden als een 'bedrijfsrisico'. De jongeren, vooral de meisjes, vormen in de ogen van de professionals nog steeds een gevaar voor dergelijke grensoverschrijdingen vanwege hun seksueel uitnodigende gedrag; ze zijn 'wervend'. Het professionaliseringsproces rond seksueel misbruik lijkt zich minder te richten op het vergroten van kennis van (signalen van) seksueel misbruik en van deskundigheid in het omgaan met deze jongeren. Groepsleiders zijn geen behandelaars, maar zijn wel de hele dag op de groep. Het komt naar de mening van groepsleiders regelmatig voor dat bij de plaatsing van een onder toezicht gestelde jeugdige geen volledige achtergrondinformatie wordt meegegeven. Voor een adequate aanpak van kinderen en jongeren met een seksueel getraumatiseerde achtergrond wordt de nodige kennis gemist.

De empirische gegevens uit de survey onder driehonderdvierenvijftig professionals in de residentiële zorg laten zien dat professionals af en toe te maken

hebben met seksueel misbruik. Zij rapporteerden vooral over in de instelling ‘bekend geworden’ gevallen van seksueel misbruik (door volwassenen, meestal groepsleiders) en seksueel misbruik of seksueel grensoverschrijdend gedrag onder groepsgenoten. Over een periode van ruim elf jaar waren er gemiddeld twee gevallen van seksueel misbruik in hun eigen organisatie bekend geworden. In totaal ging het om zevenhonderdvijftig incidenten en vermoedens. Het seksuele contact was overwegend van lichamelijke aard. In de helft van de gevallen (50%) betrof het groepsgenoten onderling, in 35% van de gevallen ging het om seksueel misbruik door groepsleiders en in een enkel geval een andere volwassene werkzaam in de instelling. In 15% betrof het externe gevallen waarbij een pupil bijvoorbeeld in het weekend naar huis ging en daar door een familielid werd misbruikt. Er zijn geen verschillen te constateren in gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik in de verschillende typen instellingen. Met andere woorden, er is geen significant verschil gevonden in aantal gerapporteerde incidenten tussen

- 1) de gesloten residentiële zorg versus niet-gesloten residentiële zorg,
- 2) de justitiële versus de niet-justitiële zorg en
- 3) de pleegzorg versus geen pleegzorg.

Nadere analyse van honderdvierenveertig incidenten leert dat er duidelijke dader- en slachtofferpatronen zijn te constateren. Plegers zijn overwegend mannen/jongens, slachtoffers zijn overwegend meisjes in de tienerleeftijd. Zo kent seksueel misbruik in de jeugdzorg voor het overgrote deel het klassieke patroon van een mannelijke groepsleider die seksueel contact heeft met een (ouder) meisje, tussen de 13 en 18 jaar. Een veel minder vaak voorkomend type is dat waarbij een jongen het slachtoffer is, opvallend is dan wel dat het vooral om jongere jongens gaat, jonger dan 12 jaar. Ook in deze gevallen van seksueel misbruik is een mannelijke groepsleider meestal de pleger.

Uit dit onderzoek blijkt dat de helft van de gerapporteerde gevallen groepsgenoten onderling betreft. Ook dan zijn jongens overwegend de plegers en meisjes de slachtoffers. Ten slotte is er nog een specifiek type van seksueel misbruik te onderscheiden, dat we kunnen aanduiden als ‘groepsmisbruik’, seksueel misbruik waarbij sprake is van meer dan twee pupillen.

In slechts enkele gevallen komt het Openbaar Ministerie in beeld. Incidenteel komt het bij seksueel misbruik door groepsleiders of groepsgenoten tot een aangifte en vervolging: voor de kinderen of jongeren zelf is het doen van aangifte vaak een vervelende ervaring. Bovendien is het seksueel misbruik zelf voor sommigen ‘gewoon nog een vervelende ervaring, die er ook nog wel bij kan’. Daar nog eens bij stilstaan door aangifte te doen, heeft voor die jongere dan geen meerwaarde.

Kinderrechters geven aan slechts bij uitzondering dergelijke zaken voor zich te krijgen. Zaken betreffende seksueel misbruik door groepsleiding of pleegouders hebben deze rechters niet in behandeling gehad, alleen aangiftes van misbruik door

leeftijdsgenoten. Als het gaat om een groepsleider wordt deze meestal ontslagen, veelal op ‘neutrale gronden’, maar van een strafrechtelijke procedure wordt meestal afgezien.

Het grootste probleem dat zich bij dergelijke strafzaken voordoet is dat van de waarheidsvinding. Meldingen of aangiftes worden in de ervaring van de rechters door politie en het OM doorgaans zeker serieus genomen, maar het onderzoek naar wat er gebeurd is, is vaak erg moeilijk. Zeker als het gaat om een situatie tussen jongeren onderling, vinden zij het moeilijk om te bepalen in hoeverre er sprake is geweest van dwang of grensoverschrijding.

Het meest schrijnend vinden de rechters in dit onderzoek dat het in dergelijke zaken vaak niet primair om een strafrechtelijke aangelegenheid gaat, maar om een zaak die vraagt om behandeling en therapie van de pleger. De gezinsachtergrond en eerdere ervaringen met seksueel misbruik van de uit huis geplaatste kinderen leiden ertoe dat zij, aldus de rechters, niet de grenzen kennen over wat wel en niet hoort in de omgang met anderen. Wanneer daarbij bovendien sprake is van zwakbegaafdheid van de pleger – en soms ook van het slachtoffer – is er naar het oordeel van de rechters geen enkele meerwaarde te behalen met het doorzetten van de zaak.

De rechters in dit onderzoek constateren een dilemma: vanuit de jeugdzorg gedacht, geldt ‘veiligheid eerst’ en zou een rechter het zekere voor het onzekere moeten nemen en een pleger moeten veroordelen. Maar een strafrechter kan en mag niet iemand veroordelen als de bewijsvoering niet sluitend is. Dus hoewel vervolging af en toe plaatsvindt en dat ook een bijdrage aan veiligheid kan leveren, verwachten de rechters meer van een goede screening van groepsleiders en een gedegen ondersteuning van groepsleiders bij hun werk.

Overkoepelend beeld

Hoofdstuk 1 Inleiding, vraagstellingen en methodologie

Dit onderzoek beschrijft en analyseert de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg alsmede reacties op signalen van dit misbruik over een lange periode, namelijk van 1945 tot 2008. Er is gebruik gemaakt van diverse methoden van onderzoek om de gehele periode te kunnen bestrijken: survey, verdiepende survey, interviews, focusgroepen, archiefonderzoek, tijdschriftenanalyse, documentatie- en literatuuronderzoek. De verschillende methoden van onderzoek hebben een diversiteit aan gegevens opgeleverd, kwantitatief en kwalitatief. Over elk van deze deelstudies is een apart onderzoeksverslag gemaakt, gestructureerd naar de beantwoording van de vraagstellingen in het onderzoek. Deze onderzoeksverslagen zijn opgenomen in bijlage 1.

Om de lezer enig houvast te bieden wordt in dit hoofdstuk een overkoepelend beeld geschetst van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg, vanaf 1945 tot 2008. Uit dit overkoepelende beeld zijn vele details en onderzoeksgegevens weggelaten, hiervoor dienen de afzonderlijke deelstudies. Geprobeerd is een rode draad in het verhaal aan te brengen door een, de deelstudies overstijgende, beschrijving en analyse van het verschijnsel seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg in deze periode. Naast de belangrijkste conclusies van de deelstudies bevat dit overkoepelende beeld ook andere onderzoeksresultaten, o.a. op grond van gesprekken met sleutelfiguren en uit andere dan in de drie literatuurstudies gebruikte literatuur.

Met opzet is hier de term ‘beeld’ gebruikt. We geven hiermee aan dat precieze en betrouwbare cijfers over de aard en omvang van seksueel misbruik in het verleden niet verkrijgbaar zijn. Tegenover deze beperking staat de kracht van triangulatie in dit onderzoek. Wanneer bovendien de onderzoeksgegevens uit zeer verschillende bronnen, bijvoorbeeld archiefonderzoek, dossieronderzoek van pupillen, een inhoudsanalyse van de vakbladen van de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening, ervaringen van slachtoffers en van vele (voormalige) medewerkers in de jeugdzorg, conclusies opleveren die elkaar versterken, is er enige reden om aan te nemen dat het ‘beeld’ dat hier geschetst wordt een goede indruk geeft van de aard, de omvang en de reacties op signalen van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg, vanaf 1945 tot 2008.

Centrale leidraad bij de beschrijving en analyse zijn de hoofdvraagstellingen van deelonderzoek 4 geweest. Deelonderzoek 4 betreft de twee hoofdvraagstellingen naar de

- A. aard en omvang van seksueel misbruik in de jeugdzorg (1945-2008)
- B. de wijze van reageren op signalen van seksueel misbruik, door diverse betrokkenen en verantwoordelijken

De overheid was en is verantwoordelijk voor het toezicht op de minderjarigen die op grond van een ondertoezichtstelling in de jeugdzorg zijn geplaatst. In de beginfase van dit onderzoek bleek echter al snel dat het voor de jeugdhulpverleners die dagelijks met de kinderen optrekken meestal niet duidelijk is of het kind een ondertoezichtstelling heeft of op grond van andere maatregelen is geplaatst. In het onderzoek is mede om die reden de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële zorg bestudeerd met betrekking tot alle geplaatste kinderen, inclusief de kinderen met een licht verstandelijke beperking.

De commissie-Samson gaat uit van de volgende definitie van seksueel misbruik van minderjarigen:

‘Seksueel misbruik van kinderen is seksueel contact van (jong) volwassenen met kinderen jonger dan 18 jaar (tot 1988 21 jaar). Deze lichamelijke contacten zijn tegen de zin van het kind of zonder dat het kind deze contacten kan weigeren. Daders zetten het kind emotioneel onder druk, dwingen het kind of weten door hun overwicht te bereiken dat het kind geen nee durft te zeggen tegen seksuele toenaderingen.

Voor het onderzoek naar seksueel misbruik van jeugdigen die op gezag van de overheid in instellingen of pleeggezinnen zijn geplaatst, wordt hieronder tevens begrepen seksueel misbruik van groepsgenoten waartegen de volwassene uit hoofde van zijn functie bescherming had moeten bieden.’

Methodologie

Er is voor de gehele periode 1945-2008 gebruikgemaakt van diverse methoden van onderzoek. Hoewel voor elke onderzochte periode sprake is van triangulatie, is per periode voor een verschillende combinatie van methoden van onderzoek gekozen, afhankelijk van de mogelijkheid de gewenste data te kunnen verzamelen. Zo is voor de meest recente periode gekozen voor een (retrospectieve) survey, maar leverde het archiefonderzoek en een tijdschriftenanalyse juist voor de eerste periode (1945-1965) de meeste informatie op.

De volgende methoden zijn gebruikt voor de afzonderlijke perioden:

Periode 1. 1945-1965: tijdschriftenanalyse, archiefonderzoek, literatuurstudies, interviews sleutelfiguren, interviews slachtoffers

Periode 2. 1965-1990: tijdschriftenanalyse, archiefonderzoek, literatuurstudies, interviews sleutelfiguren, interviews slachtoffers

Periode 3. 1990-2008: tijdschriftenanalyse, archiefonderzoek, literatuurstudies, interviews sleutelfiguren, survey, verdiepende survey, focusgroepen met verschillende professionals (kinderrechters, gezinsvoogden, medewerkers bureaus jeugdzorg)

De rationale achter deze periodisering is de volgende. De opdracht van de commissie-Samson voor dit deelonderzoek was seksueel misbruik te onderzoeken in de periode 1945-2008. Uit onze analyse van veranderingen in de seksuele moraal in Nederland (deelstudie 1) en uit de inventarisatie en analyse van tijdschriften van de kinderbescherming en jeugdhulpverlening (deelstudie 3) bleek dat veranderingen in het seksuele klimaat binnen de jeugdzorg, hoewel al in aanzet zichtbaar tegen het eind van de jaren vijftig, zich vooral vanaf 1965 voltrokken. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig doen de *roaring sixties* zich gelden binnen de tehuizen en dat heeft zijn weerslag op de manier van denken over seksueel grensoverschrijdend gedrag van groepsleiders en van de geplaatste kinderen en jongeren onderling. Tot in de jaren negentig is de invloed van de jaren zestig te merken in de residentiële zorg. Hoewel tekenen van een omslag in het denken over seksualiteit in de samenleving rond 1980 te zien zijn, is daar binnen de jeugdzorg nog niet veel van te merken. Uit de publicaties en interviews met diverse betrokkenen lijkt eerder sprake te zijn van een dergelijk omslagpunt in de jaren negentig. Vanaf 1990 is er een begin van erkenning van seksueel misbruik waarop de sector een professioneel antwoord moet geven.

Hoofdstuk 2 1945-1965 : ‘Seksueel wangedrag’ in tehuizen

Inleiding

Voor de eerste onderzoeksperiode, 1945 tot 1965, zijn archieven en dossiers van drie kinderbeschermingsinstellingen onderzocht (case study's), is literatuuronderzoek gedaan op het terrein van tehuisopvoeding en seksualiteit, zijn gesprekken gevoerd met slachtoffers en sleutelfiguren, en heeft een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van vakbladen uit de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening plaatsgevonden.

De instellingen wier archieven zijn onderzocht, zijn de William Schrikker Groep (WSG), De Hunnerberg te Nijmegen en Nederlandsch Mettray te Eefde (waarvan alleen het archief voor de periode 1945-1965 beschikbaar is). De William Schrikker Groep was en is een landelijke instelling voor pleegzorg, jeugdbescherming en jeugdreclassering, voornamelijk gericht op kinderen met een verstandelijke of lichamelijke beperking, of op kinderen van ouders met een beperking. De Hunnerberg is een rijksinstelling, in de onderzochte eerste periode speciaal voor meisjes ('meisjesinternaat'). Nederlandsch Mettray, een particuliere organisatie voortgekomen uit het zogenaamde liefdewerk van het protestants-christelijke Réveil, werd bezocht door jongens met (ernstige) gedragsproblemen, in de meeste gevallen afkomstig uit probleemgezinnen uit bijna alle delen van Nederland.

De commissie-Samson hanteert een definitie van seksueel misbruik die niet gangbaar was in de vroegere onderzoeksperioden. Het zoeken in de verschillende bronnen naar seksueel misbruik leverde dan ook niets op, behalve een bevestiging van de algemene veronderstelling dat seksueel misbruik in de periode 1945-1965 niet de term was waarmee seksueel grensoverschrijdend gedrag werd aangeduid. In de diverse bronnen was echter wel ruimschoots aandacht voor gedrag dat we nu 'grensoverschrijdend' of 'misbruik' zouden noemen, maar dat destijds in andere termen werd geformuleerd. Zo troffen we veelvuldig termen aan als 'onzedelijk' gedrag, 'seksueel wangedrag', 'seksuele misdragingen', 'seksuele aberraties' e.d. Vooral tussen pupillen onderling was dit gedrag aan de orde van de dag (paragraaf 2.2). Van seksuele grensoverschrijdingen door de (groeps)leiding zijn in de diverse bronnen weinig sporen aangetroffen (paragraaf 2.5). Dat wil niet zeggen dat ze er niet waren; ze werden echter bekeken vanuit een in moderne ogen 'omgekeerd' perspectief (paragraaf 2.4): groepsleid(st)ers liepen voortdurend het risico ten prooi te vallen aan verleidend seksueel gedrag van pupillen, die op die manier probeerden de aandacht en liefde te krijgen die ze in hun kindertijd tekort waren gekomen. Vooral de meisjes die vanwege een ondertoezichtstelling (OTS) in de tehuizen waren geplaatst werden gezien als 'gevaarlijk'.

Dat erotische en seksuele contacten tussen (groeps)leiding en pupillen, of (gedwongen) seksuele contacten en handelingen tussen pupillen onderling, tussen 1945

en 1965 niet als seksueel misbruik werden gezien, moet worden begrepen tegen de achtergrond van het toenmalige denken over seksualiteit en onder toezicht geplaatste kinderen. In de paragrafen 2.1 en 2.3 worden deze aspecten besproken. In paragraaf 2.6 wordt beschreven hoe er in het onderzochte tijdvak werd gereageerd op gesignaleerd seksueel wangedrag respectievelijk misbruik, zowel binnen de instellingen zelf als binnen het institutionele kader van kindbescherming en jeugdhulpverlening. In paragraaf 2.7 worden samenvattende conclusies voor de eerste onderzoeksperiode getrokken.

2.1 Het ‘onzedelijke meisje’ en de OTS

‘De behoefte aan gelegenheid om gevaar loopende meisjes tijdelijk uit de samenleving te verwijderen en in de rust van een inrichting te brengen is zeer groot.’ (Jaarverslag Vereniging Doorgangshuis, 1945)

Vanaf haar invoering in 1922 is de ondertoezichtstelling¹ verbonden geweest met seksueel gedrag van meisjes. In het laatste kwart van de negentiende eeuw begon men zich in Nederland in toenemende mate zorgen te maken over het groeiende aantal ‘onmaatschappelijken’. ‘Onzedelijkheid’ van meisjes en vrouwen vormde bij de bestrijding van de onmaatschappelijkheid een belangrijk aangrijpingspunt (Kruithof, 1983). De wens en de wil van de burgerij om ‘het volk’ te verheffen, leidde tot een breed gedragen ‘beschavingsoffensief’, dat onder meer uitmondde in de totstandkoming van een serie zedelijkheids- en kindwetten in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

Men was het er in die tijd in brede kring over eens dat kinderen tegen de schadelijke gevolgen van hun ‘onmaatschappelijke’ milieu van herkomst dienden te worden beschermd. Dat kon alleen door hen in het uiterste geval onder toezicht van de overheid te plaatsen. Bij zijn aanstelling als eerste ‘Ambtenaar voor de kindwetten’ had de heer Van Slooten al in 1908 duidelijk gemaakt dat vooral het terrein van de – seksuele – zeden voorwerp van de zorg van de overheid zou zijn. Hij signaleerde echter ook een struikelblok van formaat: de ouderlijke macht.

‘Moeilijker zijn die gevallen, waar proces-verbaal van was opgemaakt op grond van eenig misdrijf tegen de zeden (...). Men staat verbaasd over de diep zedeloze handelingen en realistische vuilheden door kinderen bedreven (...). Dit is wel het moeilijkste terrein, vooral omdat de heilige band tussen ouders en kinderen niet mag worden verbroken, hoewel de overtuiging daar is, dat de

¹ De OTS is destijds ook bedoeld geweest als hulpverleningsmaatregel aan gezinnen.

opvoeding beslist verkeerd is geweest.’ Van Slooten. (zoals weergegeven in Kraak, 1989, p. 85)

Met de Wet op de Ondertoezichtstelling van 1922 kregen Van Slooten en zijn opvolgers de juridische middelen om, op gezag van de staat, ‘de heilige band’ tussen ouders en kind zo nodig te verbreken. Uit de toelichting bij de nieuwe wet bleek dat de ook voor die tijd verstreckende inbreuk op de ouderlijke verantwoordelijkheid mede gelegitimeerd werd op grond van het onzedelijke gedrag van meisjes en vrouwen:

‘De ondertoezichtstelling houdt eenige uitbreiding van overheidsinmenging in, nl. ten opzichte van niet-crimineele kinderen, speciaal ten opzichte van jeugdige meisjes die dreigen tot prostitutie te vervallen.’ (zoals weergegeven in Kraak, 1989, p. 88)

Kinderrechters stonden achter de bedoeling van de wetgever. ‘Zodra de eerste symptomen van verkeerde ontwikkeling zich voordoen, dient het kind ernstig in behandeling te worden genomen’, stelde kinderrechter De Jongh in 1931 (zoals weergegeven in Doek, 1972, p. 77). Omdat de ondertoezichtstelling ruime mogelijkheden bood tot preventief ingrijpen, kreeg een stijgend aantal jongeren te maken met de maatregel. Vlak na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal minderjarigen met een kinderbeschermingsmaatregel naar 47 000; er kwamen dus meer meisjes dan voorheen in aanraking met de kinderbescherming. De ondertoezichtstellingen namen daarna geleidelijk af tot ruim 40 000 in de jaren zestig. Uit de cijfers die Doek (1972) presenteerde bleek dat het aantal ondertoezichtstellingen zich rond 1960 had gestabiliseerd rond de 20 000 en dat er vanaf 1963 sprake was van een daling.

Onderzoeken uit de jaren dertig en veertig bij de politie in Amsterdam en onder kinderrechters in Rotterdam (1935; zoals weergegeven in Kraak, 1989) bevestigen dat vele meisjes, in lijn met wat blijktens de ministeriële toelichting op de wet was beoogd, een ondertoezichtstelling kregen vanwege ‘seksueel wangedrag’. Niet zelden waren het de ouders van het meisje die de klacht over haar gedrag hadden aangebracht. Het ging om meisjes die beschreven werden als zich te uitdagend kledend, te vrij in de omgang met mannelijke leeftijdgenoten en ook ging het om meisjes die weggelopen waren van huis. Hun gedrag was niet strafbaar, maar wel ongewenst: het druiste in tegen de heersende moraal. Ondertoezichtstelling van deze meisjes was dan ook een preventieve maatregel en werd op civielrechtelijke grondslag gebaseerd. Jongens werden blijkens de genoemde onderzoeken nauwelijks onder toezicht gesteld voor seksuele misdrijven; in het enkele geval waarin dit wel gebeurde, was sprake van ‘ontucht’, een in het Wetboek van Strafrecht opgenomen delict. De jongens werden veelal dus niet preventief, maar curatief, op strafrechtelijke grondslag, onder toezicht gesteld.

Het seksspecifieke patroon in de juridische grondslag van de ondertoezichtstelling werd in 1935 ook geconstateerd door het Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen (Katz, 1935). De reden voor de veel hogere aantallen civielrechtelijk geplaatste meisjes lag volgens het genootschap in 'verwaarlozing en dreigende zedelijke ondergang' (idem, p. 6.). Meisjes hadden eerder kans op 'ongewenste seksuele ervaringen' dan jongens, 'omdat zij eerder volwassen zijn of althans meetellen (...) en veel meer gevaar lopen hierdoor maatschappelijk te mislukken, in het bijzonder af te glijden in de prostitutie' (idem, p. 6-7). Hier en daar werd wel opgemerkt dat het niet de seksuele behoefte van meisjes op zichzelf was die de oorzaak vormde voor wangedrag '[maar dat] het sexuele het middel [is] om tot voldoening van andere [behoeften] te komen' (onderzoeker Schenk in 1935 in het kinderrecht-onderzoek, zoals weergegeven in Kraak, 1989, p. 63). Toch was het beeld van het gemiddelde kindbeschermsmeisje zoals dat in brede kring bestond, dat van 'Losse Leentje', door een kinderrechtler beschreven als '(...) het gewone geval van aanleg tot prostitutie, van bandeloosheid, van neiging tot overdreven opschik en wat daaromheen ligt en waartoe dat leidt' (De Jong, 1931, p. 322) , of van 'een gevallen vrouw, een meisje ten prooi aan haar overgeprikkelde lusten, zonder schaamtegevoel en voor iedere man te grijp' (Van Nijnatten, 1985, p. 197). De directeur van een rijksopvoedingsgesticht voor meisjes beschreef de meisjes als '(...) pathologisch, waarschijnlijk atavistisch', veroorzaakt door hun 'ziekelijke geslachtsdrift':

'Deze overmatige sexuele aandrang ontaardde in het algemeen bij deze min of meer psychisch defectieve sujetten in een perversiteit die zich uitte onder de vorm van erotomanie en bij enkelen schijnt dit te grenzen aan een soort erotische waanzinnigheid.' (zoals weergegeven in Kraak, 1989, p. 64)

In twee proefschriften uit het begin van de jaren veertig kwam eveneens naar voren dat meisjes vaak onder toezicht werden gesteld wegens seksueel wangedrag. Zeylstra-Van Loghem ging van tweehonderd zowel civielrechtelijk als strafrechtelijk geplaatste meisjes na wat de reden van plaatsing was geweest. In totaal vormde seksueel wangedrag voor honderdnegenentwintig van de tweehonderd meisjes de rechtstreeks of een belangrijke bijkomende reden van plaatsing. In 40% van deze gevallen ging het om 'ernstig wangedrag', waaronder geslachtsverkeer werd verstaan; in de overige gevallen betrof het minder ernstige vormen, zoals '(...) zij die te veel uitgingen, 's nachts wegbleven, in haar betrekking te laat thuis kwamen, enz.' (Zeylstra-Van Loghem, 1940, p. 32-33). In 1941 beschreef Koekebakker in zijn proefschrift *Kinderen onder toezicht* hoe er door ouders en door de kindbeschermer werd aangekeken tegen het gevaar lopende kind, en het milieu waarin dat kind opgroeide. Hij liet zien dat seksueel gedrag van meisjes veel eerder als normoverschrijdend werd gezien dan seksueel gedrag van

jongens. Normoverschrijdend gedrag van meisjes leidde bovendien sneller tot interventie (Koekebakker, 1941).

2.2 ‘Seksueel wangedrag’ van pupillen

Waaruit bestond nu het ‘seksuele wangedrag’ van de onder toezicht gestelde meisjes en jongens? Uit archiefonderzoek in drie geselecteerde jeugdzorginstellingen (William Schrikker Groep, De Hunnerberg en Nederlandsch Mettray; zie deelstudie 6), analyse van de belangrijkste tijdschriften voor kinderbescherming en jeugdhulpverlening (deelstudie 3) en bestudering van secundaire literatuur komt het volgende beeld naar voren.

Bij de drie instellingen werd gesproken over ‘stoeispelletjes’, vormen van ‘lustbevrediging’ en ‘primitieve impulsen’ bij de kinderen. Van een WSG-pupil, een spastisch meisje van acht jaar, werd halverwege de jaren vijftig bijvoorbeeld genoteerd dat ze ‘een zeer sterke behoefte [heeft] aan lichamelijk contact, echter geen grenzen [weet] te bepalen. Is nogal zoenerig, ook ten opzichte van onbekenden [...] de seksualiteit intrigeert haar enorm.’ WSG-pupillen werden wel ‘vroegrijp’ genoemd; ze werden door hulpverleners nauwlettend in de gaten gehouden en zo mogelijk gestuurd in hun seksuele gedrag.

De jongenspupillen van Nederlandsch Mettray deden ‘seksuele spelletjes’ met elkaar; dit werd door de groepsleiding opgemerkt en besproken in de teamvergaderingen. In sommige gevallen waren deze seksuele spelletjes, zo blijkt uit de bronnen, gewelddadig van karakter: één pupil belandde hiervoor in de jeugdgevangenis. Ook kwamen er klachten van pupillen over deze spelletjes, die vaak ’s avonds plaatsvonden, als de groepsleiding koffie dronk.

Een specifiek probleem van de meisjespopulatie van rijksopvoedingsinstelling De Hunnerberg vormde de kans op zwangerschap. Op een totale populatie van circa honderd meisjes (er was nogal wat doorstroom) waren vijf zwangerschappen per jaar eerder regel dan uitzondering. Uit het archief blijkt dat er incidenteel wel eens een baby op de instelling verbleef (1961). Samen met zijn/haar ongehuwde moeder woonde het kind in een voorkamertje en moeder kreeg tijd voor de verzorging en de babywas. De meeste zwangere pupillen vertrokken naar een tehuis voor ongehuwde moeders om te bevallen. Daarna kwamen zij niet meer terug op De Hunnerberg. Zwangerschappen ontstonden tijdens verlofperiodes of wanneer de pupillen ‘ontvluchtten’, wat nogal eens voorkwam. In de archiefstukken zijn geen aanwijzingen gevonden dat er zwangerschappen zijn veroorzaakt door mannelijke medewerkers van De Hunnerberg. Intieme contacten tussen pupillen werden uitgebreid gerapporteerd en besproken in team- en groepsleiding.

In De Hunnerberg golden, net als in Mettray, duidelijke omgangsregels. Een daarvan was dat pupillen 's avonds niet bij elkaar op de kamer mochten komen; op De Hunnerberg gingen de 'chambrettes' na bedtijd zelfs op slot. Ook de groepsleiders ontvingen duidelijke regels over de omgang met pupillen: niet alleen met een pupil op de kamer verblijven. In Mettray geschiedde het baden onder toezicht van de groepsleider, die ervoor moest zorgen dat de pupillen zich groepsgewijs en ordelijk naar het badhuis begaven. Echter, 'wanneer groepsleiders of andere medewerkers gebruik willen maken van de douche-inrichting doen zij dit op uren, waarop geen jongens in de badinrichting aanwezig zijn' (onderzoeksrapport, hoofdstuk 6). Mettray had een zogenaamde 'personeels-badkamer', die '[...] alleen bestemd is voor het gebruik door het personeel'. Ter voorkoming van seksueel grensoverschrijdend gedrag bestond er in Mettray ook een document met gedragsregels.

In de vaktijdschriften werd in het onderzochte tijdvak ook geschreven over 'seksuele spelletjes' (Mulder, 1950). Uit een enquête in 1947 onder negenenzeventig privé-tehuizen met in totaal vijftienhonderdnegenenzeventig pupilplaatsen kwam in een enkel geval, een van de grotere en best geoutilleerde tehuizen, naar voren dat een leidster alle kinderen liet slapen met de handen boven het hoofd vast gebonden. Een andere leidster maakte korte metten met de spelletjes door de gehele groep naakt op een rij te zetten, en de kinderen vervolgens toe te spreken. 'Zij kwam toen met een schaar naar hen toe, zeggend: "wie het weer doet, knip ik zijn vogeltje af".' (idem, p. 8).

In een onderzoeksrapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie (Koekebakker, 1959) werd geconstateerd dat in vrijwel alle inrichtingen kinderen behoefte hadden aan

'... het houden van vieze praatjes, het maken van vieze tekeningen, het bij elkaar in bed of op de wc kruipen, belangstelling [te hebben] voor elkaar bij het wassen, overdreven aanhaligheid [te vertonen] tegenover leiders of leidsters bij het goedenacht zeggen, de behoefte [te hebben] aan stoeien, e.d.' (idem, p. 233)

De groepsleiding had er moeite mee. Op signalen van 'seksuele conflicten' reageerden sommige groepsleiders met een gesprek onder vier ogen; andere waren van mening dat, vooral bij de 'aanhalige, grote' meisjes, afstandelijkheid beter was. Geconstateerd werd dat groepsleiders bij deze meisjes in eerste instantie geneigd waren op het aanhalige gedrag in te gaan: ze waren 'in de veronderstelling dat deze behoefte voortvloeide uit een tekort aan liefde'. Zodra zij echter merkten dat het 'een seksuele kwestie' was, vertelden de groepsleiders over te zijn gegaan tot 'een zeer strakke aanpak' (idem, p. 233).

Tegen het einde van de jaren vijftig traden de tehuizen meer naar buiten met het probleem van het 'seksueel wangedrag' van de pupillen en het gemis aan deskundigheid

in het omgaan hiermee. De kinderbeschermingstijdschriften *De Koepel* en *Mozaïek* speelden hierin een grote rol, mede omdat er korte lijnen bestonden tussen de redacties van deze bladen en het veld. Een van de redacteuren van *De Koepel*, tevens medewerker bij de Rekkense inrichtingen, startte een onderzoek in een zevental tehuizen naar de vraag ‘hoe om te gaan met de seksuele uitingen’ van de pupillen. Uit dit onderzoek bleek – opnieuw – hoe noodzakelijk het was om

‘... bij de sexuele opvoeding in onze inrichtingen rekening te houden met de omstandigheid, dat talloze kinderen al heel veel gehoord en gezien hebben en sommigen, zij het ook de minderheid, reeds vroeg en veelvuldig sexueel contact hebben gehad. Veel kinderen hebben geleefd in een omgeving waar de beide geslachten op al te vrijmoedige wijze met elkander omgaan en niet zelden zijn zij in aanraking geweest met allerlei perversiteiten.’ (Fontein, 1958, p. 97)

Het onderzoek riep veel reacties op en menig directeur of directrice bevestigde het probleem van ‘seksuele uitingen in de inrichtingsgroep’ (Buré, 1960). In reactie op seksueel grensoverschrijdend gedrag van pupillen kozen de instellingen verschillende strategieën, variërend van een gesprek ‘onder vier ogen’, ‘afleiding’ door werken, een vol activiteitenprogramma, sport en spel – vooral voor meisjes werd zwemmen aangeraden – tot ‘niet te vroeg naar bed sturen’ (Fontein, 1958). Vermeden moest worden dat de jongens en meisjes schuldgevoelens ontwikkelden, waardoor ze in een negatieve spiraal terecht konden komen. Interessant was ook dat er in deze tijd, eind jaren vijftig, al gepleit werd voor wat we nu zouden noemen ‘intervisie’; leiders en leidsters konden vooral veel van elkaar leren over hoe zij omgingen met seksuele opvoedingsvragen, met name ook van elkaars fouten (Fontein, 1958). Directrice Buré (1960) pleitte voor een positieve en liefdevolle aanpak van deze kinderen, die ‘zeer aan liefde en begrip te kort zijn gekomen’. Groepsleidsters moesten er open over praten en door het geven van goede voorlichting en vooral ook ‘afleiding’, de vele ‘seksuele aberraties’ opvangen. Hierdoor zou het seksuele probleemgedrag steeds minder steun in de groep krijgen en uiteindelijk verdwijnen.

2.3 Seksualiteit als inrichtingsprobleem

De hiervoor beschreven bevindingen uit archiefonderzoek en tijdschriftanalyse komen overeen met die van Dimmendaal (1998), die archiefonderzoek verrichtte in het Doorgangshuis in Groningen, een tehuis dat onderdak bood aan circa 100 ‘derailenderende’ meisjes. In haar proefschrift komt seksualiteit als inrichtingsprobleem scherp naar voren. Voor de periode 1940-1967 geldt dat bij 14% van de geplaatste meisjes sprake was van voorafgaand seksueel misbruik door familieleden, meestal was

vader of stiefvader de dader. In vijf gevallen was sprake van meerdere daders, deze meisjes leken uit gezinnen te komen waar ‘ontucht blijkbaar geen bijzonderheid was’ (Dimmendaal, 1998, p. 133). Daarnaast speelden onduidelijke redenen in de seksuele sfeer een rol bij plaatsing van de meisjes, zoals aanranding en ontuchtzaken buiten de familiesfeer, ‘seksuele spelletjes’ met leeftijdgenoten, of ‘zedelijke bedreiging’ vanwege het feit dat, vooral in arme en kinderrijke gezinnen, de kinderen in hetzelfde bed sliepen, broers en zussen van verschillende leeftijden bij elkaar (idem, p. 134). Met haar onderzoek naar het dagelijks leven tussen 1941 en 1967 liet Dimmendaal zien dat het beeld van ‘Losse Leentje, het kinderbeschermingsmeisje’ tot ver na de Tweede Wereldoorlog is blijven bestaan. Dimmendaal wees er echter op, dat het beeld van het kinderbeschermingsmeisje niet alleen maar in theorie bestond, waardoor ‘de bemoeienissen van de groepsleiding in dit tehuis’ gekwalificeerd konden worden als ‘een niet op de praktijk stoelend, abstract moralisme’. ‘Voor de groepsleidsters in het Doorgangshuis betekende het seksuele gedrag van de meisjes in de realiteit vervuiling, verwonding en gevaarlijke besmettelijke ziekten.’ (idem, p. 134)

Pedagogen over seksuele tehuisopvoeding

De basis voor het probleembewustzijn van het geseksualiseerde gedrag van kinderen in tehuizen werd voor de oorlog gelegd door een van de meest gezichtsbepalende figuren in de Nederlandse kinderbescherming, D. Mulock Houwer. In *Gestichtspaedagogische hoofdstukken* (1938) wijdde hij een apart hoofdstuk aan ‘Het sexueele’ leven van de pupillen in de tehuizen en de ‘sexueele paedagogie in het gesticht’.

Wat het gedrag van deze kinderen tot een probleem maakte, aldus Mulock Houwer, was deels een uitvloeisel van het bij elkaar plaatsen van vele ‘gederailleerde’ kinderen in een groep, afgezonderd van de samenleving. Mulock Houwer wees erop dat ‘het seksuele’ in zo’n groep een te grote plaats krijgt, doordat het niet ‘genivelleerd [wordt] door duizend andere [momenten]’, momenten die jongeren buiten het tehuis wel meemaken. De seksuele ontwikkeling van kinderen in een tehuis loopt daardoor de kans een ‘ongezonder belevingsbasis’ te krijgen. De kinderfantasie werd in zo’n situatie ‘te sterk en te lang blijvend’ belast (Mulock Houwer, 1938, p. 53). Zeker in aparte jongens- of meisjesgroepen nam dit ongezonde vormen aan, die vooral tot uiting kwamen wanneer een volwassene van de andere sekse in het zicht kwam van de groep. Het bij elkaar plaatsen van jeugdigen met seksueel probleemgedrag in een groep maakte dat seksualiteit in de groep een eigen plaats kreeg ‘en wel in de bravouresfeer, naast de krachtpatserij en de lef’ (idem, p. 53). De jeugdigen wilden voor elkaar niet onder doen in het uitdrukken van seksuele ervaringen. Er kon op grond van seksueel gedrag en ervaring een hiërarchie ontstaan, die voor de zwakkere en jongere kinderen negatief uitwerkte. Wanneer de groepsleiding het probleem niet onderkende en ‘struisvogelpolitiek’ bedreef, kon de macht van de groep ver gaan. Seksuele opvoeding

was daarom noodzaak, anders ‘neemt de groep die (de seksuele opvoeding - MCT) wel van hem over, met groot succes dikwijls, alleen niet in positieve richting’ (idem, p. 53).

Seksuele opvoeding was dus volgens Mulock Houwer de juiste aanpak van het ‘seksuele wangedrag’ in tehuizen. Maar niet zonder meer. In lijn met zijn kritische houding richtte hij de aandacht op de beleving en de gevoelswereld van het individuele kind. Geïnspireerd door psychoanalytische inzichten (Aichhorn, 1925) zag Mulock Houwer het gebrek aan liefde in de kinderjaren als grootste probleem van kinderen in een inrichting. Een persoonlijke aanpak, zoals ook zijn leermeester, pedagoog D. Kohnstamm, voorstond, was voorwaarde voor het creëren van een vertrouwensband tussen het kind en de groepsleiding.

De ‘seksuele pedagogie’ moest zich richten op twee strategieën: ‘De werkelijk sexuele paedagogie is gekenmerkt door twee momenten. Het eene is “voorkomen”, het andere “behandelen”. (Mulock Houwer, 1938, p. 58) Voorkomen bestond niet alleen uit regels en toezicht (streng bewaken, verbieden van clubjesvorming etc.); doel moest veel meer zijn de kinderen met andere, ‘hoger levensvormen’ in aanraking te brengen, ‘welke de pupillen losmaken van die sexuele bindingen en verkeerde gewoonten, welke hen tot hiertoe gevangen hielden’ (idem, p. 59). De pupillen moesten zelf ook actief betrokken worden bij hun (seksuele) opvoeding: ‘In sexueel opzicht bij uitstek preventief en daarnaast therapeutisch werkend is dan ook verantwoordelijkheidsopvoeding.’ (p. 59) De (seksuele) opvoeding moest niet beperkt blijven tot het tehuis. Essentieel was dat de kinderen in aanraking kwamen met ‘hogere waarden’ door deel te nemen aan tal van sociale en culturele activiteiten buiten de deur. Binnen het tehuis onttaarden ontspanningsprogramma’s door hun strakke schema’s al snel in sleur. Mulock Houwers’ conclusie was duidelijk: de seksuele opvoeding in het tehuis was in feite niets anders dan het probleem van het tehuis als opvoedingsmilieu:

‘Het duidelijkste bewijs is hiervoor, dat de sexuele paedagogie zich uiteindelijk oplost in allerlei gestichtspaedagogische kwesties als de opleiding en het peil van het personeel, de arbeidstherapie, het vraagstuk van sport, spel en vrije-tijd-passeering, dat der huiselijkheid, der persoonlijke binding en tal van andere.’ (idem, p. 63)

In de lijn van Mulock Houwer vestigden Koekebakker (1941) en Van Spanje (1956) eveneens de aandacht op het probleem van de seksualiteit in de tehuizen. Koekebakker wees op het belang van inzicht in groepsdynamiek, die immers een belangrijke invloed uitoefende op het gedrag van de kinderen in de tehuizen. In een groep kinderen en jongeren worden de verhoudingen onderling in het algemeen door ‘genegenheids- en mededingingstendensen’ beheerst, aldus Koekebakker (p. 119); er treedt een onderlinge hiërarchie op, enkele pupillen ontwikkelen zich tot leider. Het was volgens Koekebakker daarom veel te simpel om verklaringen voor seksueel en ander wangedrag

van jeugdigen te zoeken bij het hebben van bijvoorbeeld ‘verkeerde’ vrienden. De ‘keuze’ daarvoor had een onderliggende oorzaak, bijvoorbeeld die van ‘compensatie’. Koekebakker constateerde dat de ‘kennis van het sexuele leven bij de dissociale jeugd vaak ontstellend gering is. Zelfs bij beruchte vuilpraters en ogenschijnlijk verdorven zedendelinquenten’ (idem, p. 119).

Op de seksuele problematiek veroorzaakt door het leven van de inrichtingskinderen met elkaar in een groep, zou Van Spanje in latere uitgaven van *Het kind in de inrichting* (1957) eveneens uitgebreid ingaan:

‘Wellicht vormt de seksualiteit in de inrichting een nog groter probleem en wordt deze waarschijnlijk ook daarom zo veelvuldig ontweken. Door het samenbrengen van meestal psychisch labiele en affectief ernstig tekortgekomen kinderen bestaat er immer de tendentie dat de seksualiteit meer dan in het gewone kinderlijke leven een grote aantrekkingskracht bezit.’ (Van Spanje, 1969, p. 66)

Voor een adequate aanpak van het seksuele probleemgedrag in de tehuizen werd vanaf het begin van de jaren zestig veel hoop geput uit het beschikbaar komen van grote hoeveelheden seksueel voorlichtingsmateriaal. Maar het voorlichtingsmateriaal van de NVSH werd niet zonder meer de tehuizen binnen gehaald. Diverse pedagogen spraken daartegen in de vakbladen hun bezwaren uit. Van meet af aan maakten de pedagogen onderscheid tussen seksuele *voorlichting* en seksuele *opvoeding*. Volgens Van der Ploeg (1960), destijds directeur van de Martha-Stichting te Alphen aan de Rijn, was het ‘goedmoedig geven van zorgvuldig gekozen voorlichting’ niet passend. Hij wees erop dat, hoewel kennis belangrijk was, het bij de seksuele ontwikkeling van de jongere vooral ging om het beleven. Naast fysiologische veranderingen was voor de puber de ontdekking van zijn sociale en culturele omgeving van minstens zo groot belang. Opvoeders stonden voor de taak ‘een pedagogisch veld’ te creëren dat eenheid bracht tussen de voor de puber tegenstrijdige religieuze, morele en seksuele sectoren.

Van der Ploeg waarschuwde ook voor al te veel krampachtigheid met betrekking tot de seksuele en erotische belevenissen in de instelling: ‘Liever één jongen en één meisje die misbruik maken van de grotere vrijheid die wij hen in ons tehuis toestaan, dan tien jongens en tien meisjes die na een lang verblijf in een onwezenlijke situatie misbruik maken van de vrijheid die hen dan ten deel valt, ook al komen die daden formeel niet meer voor onze verantwoordelijkheid.’ (Van der Ploeg, 1960, p. 223) De leiding moest zich vooral ook bewust zijn van zijn eigen (seksuele) opvoeding, want er is ‘geen onderwerp waarbij men zo zeer een prooi is van zijn eigen ervaringen’ (idem, p. 224).

2.4 Het ‘beroepsrisico’ van de groepsleider

‘De letterlijke aanhankelijkheid, de opdringerigheid, het vleien en het vrijen, de hysteroïde uitdaging, de intriges binnen de groep, hypochondrisch zelfbeklag of plotselinge aanpassing (...) Dit alles oefent een “gevaarlijke zuigkracht” uit op de opvoeder: ‘verlies aan objectiviteit en opvoedingsgezag’ (...) ‘de grenzen worden dan vloeiend tussen normale voorkeur voor een bepaalde pupil, beheerste sympathie, relaties met een toenemend driftmatig karakter en min of meer uitgesproken erotische, zo niet seksuele verhoudingen.’ (Van Spanje, 1956, p. 161)

Gelet op de aard van het werk, was er in de kindbescherming enig begrip voor dat een groepsleider over de schreef kon gaan. Zoals Van Spanje al in 1956 in een artikel in het *Maandblad voor Geestelijke volksgezondheid* met veel betrokkenheid schreef, was het beroep van groepsleider een gevaarlijk beroep, juist door de ‘zuigkracht’ die uitging van deze groep inrichtingskinderen. De groepsleiders stonden door de aard van het werk in de groepen voortdurend bloot aan het ‘vloeiend’ worden van de grens tussen gewone sympathie voor een pupil en ‘uitgesproken erotische, zo niet seksuele verhoudingen’.

Het werk van de groepsleider bracht een risico met zich mee, namelijk dat ‘de pupil een bevredigingsmiddel wordt’, de groepsleiding de eigen grenzen niet meer kent en er ‘erotische uitgroei van de onderlinge verhoudingen’ ontstaat, een gevaar voor zowel de groepsleiding als de pupil (Van Spanje, 1956, p. 165). Van Spanje bracht het overschrijden van grenzen direct in verband met de hoge eisen aan het werk van de groepsleider. Het jarenlang ‘op een groep staan’ zonder dat er sprake kan zijn van affectieve en sociale binding aan de groep, zoals in een gezin, kan tot grote eenzaamheid leiden:

‘... de psychische uitslijting, contact-moe door de voortdurende contactwisseling, affect-labiel door de voortdurende affect-zuiging van de groepsleden. We hebben hier met een veel voorkomende toestand te maken, welke er toe kan leiden, dat de groepsleiding niet meer in staat is tot de noodzakelijke distantie, dat zij hun ivoren-toren verlaten en letterlijk afdalen naar het niveau en de eigenheid van de door hen te leiden pupillen. De groep is dan niet meer middel tot opvoeding of heropvoeding, maar wordt een middel tot verzachting van eigen alleen-zijn, waarbij meestal het eerste begin van gedeformeerde erotische verhoudingen ontstaat.’ (idem, p. 164)

Ook Koekebakker (1959) vond het beroep van ‘toezichthouder’ veeleisend. De persoon die toezicht hield, moest als eerste ‘liefde voor de jeugd’ hebben, vervolgens begrip en sympathie voor de levensomstandigheden van het kind, maar hij moest zelf ook een en

ander in zijn leven hebben meegemaakt om het kind goed te kunnen begrijpen. Tegelijkertijd lag hierin volgens Koekebakker ook een valkuil. Het zou ‘funest’ zijn voor de onderlinge verhoudingen tussen pupil en toezichthouder als de eigen moeilijkheden niet goed genoeg verwerkt waren. Juist op dit punt was de selectie van ‘toezichthouders’ kwetsbaar. Volgens Koekebakker trok het werk, behalve mensen met een goed hart, ook ‘allerlei gedesequibreerde personen’ aan:

‘Hierbij denke men niet alleen aan de *manifest homosexueelen*, voor wier binnensluipen in deze gelederen steeds waakzaamheid geboden zal blijven. Naast dezen zijn er talrijke *onevenwichtigen*, aan alle kanten in eigen moeilijkheden verstrikt, die min of meer onbewust ertoe neigen hun problemen op anderen uit te leven.’ (idem, p. 239)

Toch wilde Koekebakker wel vast blijven houden aan de regel van een vrouwelijke toezichthouder voor meisjes en een mannelijke voor de jongens.

In de loop van de jaren vijftig werd het belang dat werd gehecht aan de persoon van de groepsleider steeds groter. Volgens Van Spanje verdween het beeld van de groepsleider als doorgeefluik van ‘moralistische impulsen’ en daarmee ook de reductionistische opvatting van het instellingskind als ‘een soort ontvangst-apparaat’ (Van Spanje, 1961, p. 249). In plaats daarvan werd het belang van de persoon van de groepsleider benadrukt. Een volwassen, geestelijk gezonde persoonlijkheid werd steeds meer als voorwaarde gezien. Daardoor kon voorkomen worden dat de groepsleider begrijpelijke maar ‘onaangename incidenten’, die het gevolg zijn van het plagen van roofbouw, ‘voor zich houdt’ (Dellaert, 1960, p. 94).

Behalve begrip en ondersteuning ontving de groepsleider ook een opdracht. Om beter te kunnen omgaan met de ‘seksuele misdragingen’ van de pupillen, moest er aan de kant van groepsleider zelf ook iets gebeuren:

‘Op het gebied van de seksuele opvoeding liggen de problemen *vooral bij de opvoeder* [cursivering mct]. Hoe staat deze tegenover het seksuele in zijn eigen leven? Is hij persoonlijk voldoende tot klaarheid gekomen om tegenover kinderen op een rustige, zakelijke en verantwoorde wijze te spreken over de vragen die hem als opvoeder gesteld worden?’ (Fontein, 1958, p. 94).

In de tehuizen was echter nog weinig kennis aanwezig over hoe te reageren op ‘seksuele uitingen’ van pupillen, ‘van de eenvoudigste onbevungen vragen tot de uitingen van ernstige seksuele ontsparingen’ (idem, p. 95). In het ene tehuis kwam seksuele voorlichting wel eens in de groep aan de orde, in het andere tehuis vond de groepsleiding een groepsgewijze aanpak ondoenlijk. Voor een individuele en persoonlijke aanpak was in de meeste tehuizen geen tijd, hetgeen redacteur en Rekken-

medewerker Fontein deed vermoeden dat het er in de meeste gevallen wel op uit zou draaien dat men ‘de vragen en problemen op dit gebied maar helemaal laat rusten’ (idem, p. 97). Uit zijn onderzoek in zeven tehuizen bleek dat de groepsleiding steun miste bij de seksuele opvoeding van de pupillen. Men had vooral behoefte aan deskundigheidsbevordering, met name met betrekking tot de gevolgen van (te) vroege seksuele contacten van veel pupillen, in het gezin of daarbuiten. Men was zich zeer bewust van de problemen die een dergelijke voorgeschiedenis met zich mee brachten: ‘De aanwezigheid in een groep kinderen, die reeds seksuele ervaringen hebben opgedaan, stelt de leiding in het bijzonder bij grotere meisjes voor grote moeilijkheden.’ (idem, p. 98). Hoe goed de moderne nieuwe boekjes over seksuele voorlichting soms ook waren, voor dergelijke groepen achtte men ze weinig bruikbaar.

2.5 Seksuele contacten met pupillen door volwassenen

In het onderzoek naar aard en omvang van seksueel misbruik in de eerste onderzoeksperiode, 1945 tot 1965, zijn we op enkele beschrijvingen daarvan gestuit. De term seksueel misbruik kwamen we daarbij niet tegen.

In het al eerder genoemde onderzoek uit 1947 naar de ‘toestand’ in negenenzeventig privé-kindertehuizen uitten de onderzoekers vermoedens van ‘onzedelijke handelingen van de leiding met de kinderen’ (Mulder, 1950). In sommige, kleinere tehuizen waar pleegouders de leiding hadden, bleken deze pleegouders psychisch gestoord, alcoholist of was er sprake van een slecht huwelijk: ‘De man en vrouw sliepen apart, doch met kinderen op hun kamer.’ (Mulder, 1950, p. 7)

In Nederlandsch Mettray (Onderzoeksrapport, deelstudie 6A) zijn voor de periode 1945-1965 ook enkele sporen van seksueel misbruik in de bronnen aangetroffen. In 1951 was een incident met een ‘schetstekening met een pornografische strekking’ voldoende om het ontslag van een groepsleider te eisen. De pupillen die onder de zorg van de groepsleider vielen, werden verhoord over de vanzige tekening. Uit de verhoren bleek dat deze groepsleider naast de pornografische tekening ook vieze praatjes bezigde. Een andere groepsleider werd in maart 1953 ontslagen en belandde waarschijnlijk in de gevangenis voor seksueel contact met een of meerdere pupillen. De directeur van Mettray had de betreffende groepsleider in januari schriftelijk gewaarschuwd: Ik moet u imperatief niet toestaan, dat U jongens op Uw kamer ontvangt. Of het er nu één is, of dat het er meerdere zijn, dat doet niets terzake. Het zal U bekend zijn, dat ik niet wens, dat zich op welk uur van de dag of de nacht jongens op Uw kamer ophouden. In maart 1959 ontsloeg de directeur een van de werksters, ‘[...] omdat ze een liefdesverhouding had met één der jongens. Een en ander na overleg in de staf’. Ongeoorloofde (seksuele) relaties tussen vrouwelijke groepsleiders en pupillen kwamen vaker voor. In bestuursrapporten uit 1964 en 1965 werd melding gemaakt van

een relatie tussen een pupil en een assistent-groepsleidster. Na een gesprek met de directie nam zij op staande voet ontslag.

2.6 Reacties op ‘seksueel wangedrag’ en misbruik: relativeren en negeren

Instellingen

Voor de periode 1945-1965 geldt dat er in de tehuizen vooral veel probleembewustzijn was ten aanzien van seksueel ‘wangedrag’ van pupillen, waarvoor meestal vroegere en niet bij de leeftijd passende seksuele ervaringen als verklaring werden gegeven. De (groeps)leiding had begrip voor de pupillen, maar schatte de ernst van het seksuele ‘wangedrag’ niet altijd even goed in. Zo bleek uit het archiefonderzoek van Mettray dat een jongen die (seksueel) gepest werd door zijn groepsleden, een dringend beroep op de groepsleiding had gedaan om niet allemaal tegelijk te gaan koffiedrinken om te voorkomen dat hij alleen zou zijn met de hele groep.

De sector had, zoals eerder beschreven, grote moeite met het vinden van een adequate aanpak van deze problematiek. Uit de eerste onderzoeken en publicaties bleek dat er op verschillende wijzen gereageerd werd; van negeren, een vol activiteitenprogramma en niet te vroeg naar bed sturen, tot en met praten en seksuele voorlichting geven. Dat de sector niet tot een bevredigende wijze van reageren kwam, had alles te maken met de hoge eisen die er aan het werk van de groepsleiding werden gesteld. In de tehuizen hield men zich vooral bezig met het zoeken naar een adequate wijze van reageren op signalen van seksueel wangedrag van pupillen en minder met passende reacties op seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding. Over het algemeen bestond er begrip voor de man of vrouw die dit ‘overkwam’. Incidenteel werden wel seksuele grensoverschrijdingen van groepsleiders opgemerkt en als zodanig afgekeurd. Uit het archiefonderzoek is bijvoorbeeld gebleken dat er in voorkomende gevallen door de leiding van het tehuis met de groepsleid(st)er werd gesproken en besloten werd tot (eervol) ontslag.

Juridisering en psychologisering van het ‘OTS-meisje’

Kinderrechters en andere juristen spraken in het onderzochte tijdvak in de vaktijdschriften relativerend over de gevolgen van zedendelicten. Het verhoren van de slachtoffers door politie en justitie was vaak schadelijker dan de zaak zelf, zo constateerde mr. De Ruyter-de Zeeuw in een artikel in het *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* in 1949:

‘Het feit zelf, dat in de kinderziel zeker niet als een ding van groot belang beschouwd mag worden, wordt middelpunt, en de bijzonderheden, die het kind

geheel ontgaan zijn, worden op de ruwste manier onder zijn aandacht gebracht.’
(De Ruyter-de Zeeuw, 1949, p. 210).

Ook Van Hasselt (1949) onderschreef dat vooral het ‘tactloze’ verhoor van jonge slachtoffers van zedendelicten door de rechtbank en ‘nog erger’ door het gerechtshof de zaak alleen maar erger maakten. Het laten vertellen van het gebeurde, vaak tot in de kleinste details, had volgens de kinderrechters vooral tot doel het bewijs sluitend te maken:

‘Zedendelicten, die gelukkig op jonge kinderen weinig indruk maken, worden door politie en justitie-ambtenaren uitgeplozen en ze laten de jeugdige getuigen alle weerzinwekkende bijzonderheden precies vertellen, om het dan neer te leggen in hun processen-verbaal’ (De Ruyter-de Zeeuw, 1949, p. 210).

Het ‘jonge kind’ waarover in dit artikel werd gesproken, was negen jaar oud. ‘Alles wat het kind aangedaan wordt als “getuige” is véél en véél schadelijker dan het gebeurde zelf, althans in de regel’, aldus De Ruyter-de Zeeuw (idem, p. 210). Niet alleen de jonge kinderen, ook de wat oudere meisjes waren dan ‘als regel weer op geheel andere dingen gericht’ (Van Hasselt, 1949, p. 260).

De zorg over de mogelijke schadelijke gevolgen van het verhoor van jonge slachtoffers van een zedendelict leidde in de jaren vijftig tot de installatie van een werkgroep onder leiding van mevrouw dr. De Leeuw-Aalbers. De werkgroep constateerde dat een verhoor minder schadelijk was voor bijvoorbeeld incestslachtoffers, wanneer er in het gezin sprake was van ‘algehele verwaarlozing’ (materieel, affectief en pedagogisch). In dergelijke omstandigheden sloot het spreken over het seksuele gedrag in het verhoor min of meer aan bij ‘de belevings sfeer van het verwaarloosde milieu, waarin immers de driftmatige impulsen weinig verdrongen, gekanaliseerd, gesublimeerd en gesocialiseerd zijn. Daarbij is de daad in het verwaarloosde gezin minder schuldbeladen, omdat de schuldkant pas een plaats krijgt daar waar een goede gevoelsband bestaat en de sexuele impulsen van het kind in conflict komen met zijn liefdegevoelens t.o.v. vader en moeder.’ (Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn, 1958, p. 139). Van een traumatische beleving van het kind leek in ‘dergelijke gevallen’ geen sprake te zijn, en ook het verhoor scheen ‘eigenlijk geen traumatische uitwerking’ te hebben, want het ‘past geheel in de sociaalpsychologische structuur van dit gezin’. Het delict als zodanig is geen ernstig ‘corpus alienum’ in de psychische sfeer van het meisje, maar eerder een min of meer toevallig voorkomend fenomeen.’ (idem, p. 128)

Uit de juridische publicaties komt een visie op slachtoffers van zedendelicten naar voren als ‘het kind als verleid(st)er’, passend bij het eerder geschetste beeld van het OTS-meisje. Het kind werd gezien als (mede-)schuldige aan het zedendelict, o.a. in

beschouwingen over het ‘eigen aandeel’ van slachtoffers: ‘In menig geval werpt de vraag zich op, hoe groot het aandeel van het kind in de totstandkoming van de door de volwassene bedreven daad is (...) waardoor het de volwassene prikkelt zich op een bepaalde wijze te misdragen.’ (Van Krevelen, 1959, p. 139)

Het beschouwen van het kind als schuldige in seksueel grensoverschrijdende contacten is in deze periode o.a. gegrondvest in de ‘ontdekking’ van de kinderlijke seksualiteit. Opmerkelijk was bijvoorbeeld de grote invloed van de psychiatrie op de visies die de werkgroep onder leiding van mevrouw dr. De Leeuw-Aalbers in 1958 presenteerde.

‘Het aanwezig zijn van sexuele aandriften bij het kleine kind is vaak een discutabel punt geweest. Nog steeds komen de gemoederen in beweging als hierover gesproken wordt (...)’, maar men ontkomt niet ‘aan de overtuigende bewijslast van het aanwezig zijn van kinderlijke sexuele impulsen (...)’, en het is juist het verhoor dat ‘de *onbewuste* neigingen bespeelt en aanraakt’ (Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn, p. 139).

De sterk psychiatrische inslag in het rapport werd bekritiseerd in groepsdiscussies binnen kringen van de kinderrechtspraak en de kinderbescherming. De kritiek luidde dat het verhoor voor sommige kinderen ook fijn kon zijn: ze konden over het zedendelict vertellen. Hiertegen werd ingebracht dat dit alleen het geval kon zijn wanneer het verhoor geen enkele consequentie voor het kind zou hebben, en dat was ‘bij de politie maar zelden het geval’ (idem, p. 140).

2.7 Samenvatting en conclusies

We kunnen constateren dat er in de jaren vijftig ruimschoots aandacht was voor het probleem van de seksualiteit in de tehuizen. Tal van publicaties, ook binnen de kinderbescherming zelf, vestigden de aandacht op de relatief grote mate en intensiteit van het seksuele probleemgedrag in de tehuizen. Dat het seksuele gedrag van de kinderen en jongeren een groter probleem was binnen de tehuizen dan erbuiten, althans dat veronderstelde men, werd door pedagogen en psychologen in verband gebracht met het groepsleven in het tehuis als zodanig. Het bij elkaar brengen van seksueel beschadigde of in hun seksuele ontwikkeling gestoorde kinderen in groepen genereerde een geïntensiveerd seksueel probleem.

Tegenover het grote bewustzijn van de seksuele problematiek stond een veel geringer besef van een adequate aanpak ervan. Hoewel pedagogen en psychologen als Mulock Houwer, Koekebakker en Van Spanje krachtige pleidooien hielden voor een adequate seksuele opvoeding, bleven groepsleiders en directeuren van tehuizen in de

alledaagse werkelijkheid kampen met veel onzekerheid en een gebrek aan deskundigheid. De vraag was wat voor de groepsleiders moeilijker was: vermijding van de 'seksuele opvoeding', wat voorheen vooral de praktijk in de tehuizen was geweest, of meegaan in de seksuele emancipatie, die van groepsleiders verwachtte dat ze over seksualiteit met de pupillen in de groep open en vrijmoedig zouden spreken? Zo'n gesprek wilde nog niet in alle instellingen vlotten, niet alleen vanwege de pedagogische onmacht van de groepsleiding, maar ook omdat de meisjes het soms moeilijk vonden om met de volwassen groepsleiders te praten. 'Ze hebben gezien en soms ervaren, wat brute, zogenaamde mannelijkheid is. Zij weten hoe vrouwelijke verleiding als verdediging en afweer gebruikt kan worden. Als je dit allemaal hebt meegemaakt, is het begrijpelijk, dat je je niet zomaar schikken kunt in het denken, voelen van volwassenen.' (Visser, 1963, p. 301)

Het seksuele probleemgedrag was niet alleen een probleem van pupillen waar de groepsleiding dagelijks mee te kampen had, het werd ook gezien als oorzaak van seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding. De kinderen en vooral de oudere meisjes konden het met hun seksuele opdringerigheid en aanhaligheid de groepsleider erg moeilijk maken, vond men, temeer daar van een goede groepsleider werd verwacht dat hij tot op zekere hoogte een binding aan kon gaan met de aan zijn zorg toevertrouwde en veelal beschadigde kinderen. Omdat groepsleiders in deze periode vaak zeer intensief met de kinderen en jongeren omgingen, van tijd voor een privéleven was veelal geen sprake, begreep men maar al te goed dat een groepsleider over een grens kon gaan. Het werd niet goedgekeurd maar er was alle begrip voor. Uit het archiefonderzoek van enkele instellingen zijn enkele incidenten van seksueel misbruik (de term werd niet gebruikt) naar voren gekomen, waarop door de directie actie werd ondernomen door middel van (eervol) ontslag. Ook werden gedragsregels voor groepsleiders geformuleerd (niet bij de pupillen op de kamer), naar aanleiding van een voorgevallen incident.

Hoofdstuk 3 1965-1990: ‘Seks in tehuizen’²

Inleiding

Voor de periode 1965-1990 is gebruikgemaakt van triangulatie van deels dezelfde onderzoeksmethoden als voor de voorgaande periode: literatuuronderzoek, tijdschriftenanalyse, archiefonderzoek, interviews met slachtoffers. Voor de periode 1965-1990 is echter ook een aanzienlijke hoeveelheid informatie verkregen uit gesprekken met sleutelfiguren (ex-groepsleiders, ex-bestuurders, wetenschappers, hulpverleners, leden van de commissie-Dijkhuis).

De tweede onderzoeksperiode is afgebakend tussen 1965 en 1990. Met het grensjaar 1990 wijkt deze afbakening af van de indeling die de commissie-Samson hanteert (1965-1980). De reden daarvoor is dat uit het onderzoek blijkt dat de ontwikkelingen in het seksuele klimaat binnen de tehuizen niet precies parallel liepen met de verschuiving in de seksuele moraal die zich in de samenleving voordeed. In de tehuizen is rond 1980 nog weinig te merken van een omslagpunt, zoals dat zich voltrok in de maatschappelijke discussie met betrekking tot het benoemen van seksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen in een afhankelijkheidsrelatie als ‘seksueel misbruik’. Hoewel er al in de jaren zeventig en tachtig aandacht bestond voor het verschijnsel incest, duurde het in de residentiële jeugdzorg tot begin jaren negentig voordat seksuele contacten tussen groepsleiders en pupillen voor het eerst als seksueel misbruik werden geïdentificeerd.

Rond het aanvangsjaar van het in dit hoofdstuk onderzochte tijdvak was de parallelie tussen samenleving en instellingen er wel: zowel in de samenleving als in de tehuizen voltrokken zich vanaf 1965 aanzienlijke verschuivingen in opvattingen en houding op het terrein van de seksualiteit (paragraaf 3.1 en 3.2). Dat leidde tot meer openheid en vrijheid in de tehuizen, een vrijheid die vooral de groepsleiding meer ruimte gaf. Er werd in deze periode intensief gereflecteerd op erotische en seksuele gevoelens voor pupillen en de (on)wenselijkheid van het beleven ervan in seksuele contacten met pupillen (3.3). Ook over homo- en pedoseksuele gevoelens voor pupillen werden in de hoogtijdagen van de vrije jaren zestig in openheid besproken, maar ze werden nooit in brede kring geaccepteerd (3.4). De vraag of de vrijere seksuele moraal moest leiden tot meer seksuele bewegingsruimte voor pupillen, en welke dan, werd in verschillende instellingen verschillend beantwoord (3.5). Dat signalen van de inmiddels als ‘seksueel deviant’ gekarakteriseerde meisjes (3.6) over seksuele misdragingen van hulpverleners onvoldoende serieus werden genomen – ‘we zagen het niet’ – blijkt uit het onderzoek naar de meest geruchtmakende zedenzaak in de Nederlandse jeugdzorg ooit: de affaire-Finkensieper (3.7).

² Titel van een themanummer van het tijdschrift *SJOW*, 1976.

De grootschalige studies van socioloog G.A. Kooy (1972, 1975, 1976) laten zien dat de belangrijkste veranderingen in de onderzochte periode zich voltrokken tussen 1968 en 1974. Zo nam de acceptatie van seks voor het huwelijk vooral in deze periode sterk toe, na 1974 bleef zij vrij constant. Uit de bestudeerde bronnen blijkt dat de tehuizen rond 1965 open stonden voor het nieuwe denken over seksualiteit; met de instroom van een nieuwe, jonge generatie groepsleiders deden de *sixties* daadwerkelijk hun intrede in de jeugdzorg. En ze ijlden er nog lang na.

3.1 ‘Sexualiteit als internaatsprobleem’³

In de jaren zestig bleef de kindbescherming bepaald niet achter bij de veranderingen in de seksuele moraal die zich in de samenleving voltrokken. ‘Leven in deze tijd met onze kinderen’, zo luidde de titel van een conferentie van de Vereniging van Directeuren en Directrices van Kindertehuizen in 1962, waar gesproken werd over ‘make-up, televisie, seksuele problemen en nozems’ (Dimmendaal, 1990). En in 1965 organiseerde het Nederlands Verbond der Verenigingen *Pro Juventute* een conferentie met als thema ‘Jeugd en Sexualiteit’, omdat er ‘vergeleken met enkele decennia geleden anders gekeken wordt naar de plaats die de seksualiteit in het leven van de mens inneemt’, ook in dat van de jeugd (Dimmendaal, 1990, p. 2). Ook de vakbladen van de kindbescherming en jeugdhulpverlening stonden open voor de nieuwe tijdsgeest, publiceerden artikelen over seksualiteit en attendeerden de lezers op de overweldigende hoeveelheid nieuwe publicaties op het terrein van seksuele voorlichting.

Verschillende pedagogen bekritiseerden echter de, naar hun idee, soms wat al te oppervlakkige en op lustbeleving gerichte seksuele voorlichtingsboekjes. Dit was niet wat zij, in de geest van Mulock Houwer, onder seksuele opvoeding verstonden. In ‘Sexualiteit als internaatsprobleem’ stelde Veerman (1970) dat de kindbescherming juist de internaat kinderen die vaak met seksuele problematiek te maken hadden (gehad), in de kou liet staan. Hij constateerde eind jaren zestig in de tehuizen vooral gemakzuchtigheid en onkunde in het omgaan met seksualiteit en de seksuele ontwikkeling van jongeren in de internaten. De groepsleiding negeerde de problemen of wist zich er geen raad mee. Pedagogische onmacht en onwetendheid moesten echter bestreden worden, volgens Veerman door de ‘seksualiteit in de opvoeding’ – en daarmee ook in het behandelingsplan – te betrekken, net zoals dat gebeurde met andere aspecten van de opvoeding. Dit kon door veel met de (individuele) jongeren te praten, door waarden in te brengen, (leeftijdsafhankelijke) informatie te geven en jongeren vooral te laten zien dat seksualiteit een plaats heeft binnen en niet buiten de relatiesfeer, zoals veel inrichtingspupillen schenen te denken, aldus Veerman. In feite zette Veerman hier de in de vorige periode geschetste lijn van Mulock Houwer voort.

³ Titel van een artikel van Veerman in het tijdschrift *Mozaïek*, 1970.

Evenals in de periode voor 1965 werd het seksuele probleemgedrag in de inrichtingen door (ortho)pedagogen en psychologen vooral in verband gebracht met de wijze waarop de kinderen en jongeren in leefgroepen waren georganiseerd, bijvoorbeeld door Van Gelder:

‘... door het bijeen brengen van psychisch labiele kinderen en affectief ernstig te kort gekomen kinderen bestaat in de inrichting de tendentie, dat het sexuele er grotere aantrekkingskracht heeft dan in het gewone kinderleven. Dat dient men goed onder ogen te zien en er zich op in te stellen [dat] als er een aspect is dat van de leider volwassenheid vereist, dan is het wel de gunstige beïnvloeding van het sexuele.’ (Van Gelder, 1965, p. 12)

Was seksualiteit een ‘internaatsprobleem’ vanwege dit groepseffect, de aard van het werk van de groepsleider maakte ook dat seksualiteit een internaatsprobleem kon vormen. Dat groepsleiders erotische behoeften hadden, werd door Van Gelder niet afgewezen, wel dat ze die uitleefden in hun omgang met de inrichtingskinderen. Die kans was echter voortdurend aanwezig, omdat van een goede groepsleider juist verwacht werd dat hij of zij een binding kon aangaan met het kind: ‘Een tekort aan liefde en genegenheid is nog zeker zo funest (...). Ook maakt het gebrek aan liefde een kind onzeker (...). Het grootste risico bij het bepalen van de mate van genegenheid en liefde is, dat anti- of sympathie, die men ten opzichte van een bepaald kind zal voelen, er een rol in gaat meespelen.’ (Van Gelder, 1965, p. 16)

Van Gelder zag het risico van een te sterke binding van een kind met een groepsleider als reëel, maar wees erop dat het de verantwoordelijkheid van de groepsleider was om dit te voorkomen. De groepsleider moest voortdurend het belang van het kind blijven zien en ervoor waken dat hij zich te veel aan het kind ging hechten. Er waren, dat was voor Van Gelder ook duidelijk, voldoende redenen te bedenken waardoor een groepsleider zich te veel zou binden aan een kind. De eerste was dat er in een inrichting altijd kinderen zijn, ‘die aan de eenzaamheid en *erotische* [cursivering mct] gevoelens van de groepsleider tegemoet komen dan wel aan zijn machtsgevoelens’ (idem, p. 15). Het gevaar van seksuele grensoverschrijdingen door groepsleiders werd gezien, er was begrip voor, maar de erotische behoefte van de groepsleider mocht op geen enkele wijze een motief zijn in de aard van de relatie met het kind. Binding in het belang van het kind sloot erotische contacten tussen groepsleider en kind uit (Van Gelder, 1965).

Ook een pedagoog als Van Spanje (1969) kritiseerde de oppervlakkigheid van veel seksueel voorlichtingsmateriaal. Hij noemde het verbazingwekkend dat ‘het seksuele’ tot dan toe zo weinig geïntegreerd was binnen het leven van de groep kinderen en jongeren in de inrichtingen, terwijl het om een ‘primair pedagogische kwestie’ ging. Voor de groepsleider was het onontbeerlijk een goede kennis van de

psycho-seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren te hebben, evenals een open en positieve houding tegenover alles wat met seksualiteit te maken had, en een pedagogische visie op de seksuele ontwikkeling van de jeugdigen in de groepen. Seksuele voorlichting moest veel verder gaan dan alleen technische voorlichting. Groepsleiders moesten de jeugdigen leren zich een weg te vinden in een ‘monde sexualisé’, die inmiddels een realiteit was geworden, ‘zich uitend in kleding, advertenties, film, literatuur, week- en fotobladen, aanbiedingen van voorbehoedmiddelen, prostitutie, homo-, bi- en heteroseksualiteit’ (Van Spanje, 1969, p. 71). Vooral internaatkinderen waren ten opzichte van deze geseksualiseerde wereld ‘heel voorzichtig, ontwijkend’. Het kind in het internaat:

‘bezit niet de luxe van de gezinsband, van waaruit het avontuur naar buiten een spel kan blijven. De innerlijke terughoudendheid – zo tegengesteld aan de periodieke pseudo-extraverte vuilspuiterij – heeft dan ook een zinvolle functie. De groepsopvoeding houdt echter rekening met de polymorf-seksuele wereld. In discussies en polemieken brengt de groep deze wereld, ter nadere kennismaking, ter analyse, dichterbij. Menig gesprek over seksuele feiten wordt uitgelokt om te horen – en nog eens te horen dat de ander er weet van heeft, het als een complexe realiteit, waartegenover men denkend en kiezend zijn houding leert bepalen, aanvaardt’ (idem, p. 71).

De terughoudendheid die de, juist wat oudere, internaat kinderen lieten zien ten aanzien van de seksualiteit, was in de ogen van Van Spanje meestal geen teken van angst voor de seksualiteit op zich, maar voor een ‘*durende* relatie’: ‘De angst voor het verlies van de ander waar ze diep-in naar verlangen, is ook in deze periode het meest pregnante symptoom van het discontinue relatie-verloop in het verleden’ (idem, p. 72).

3.2 Seksuele vrijheid in de tehuizen, voor wie?

De *sixties* deden zich in deze periode gelden in een toenemend permissieve houding ten opzichte van seksuele contacten van de in tehuizen geplaatste jongeren. De introductie van de anti-conceptiepil in Nederland in het begin van de jaren zestig bewerkstelligde in dit opzicht een revolutie. Dimmendaal stelde in haar onderzoek van het Doorgangshuis vast dat ‘de pil’ al snel na haar introductie in sommige gevallen werd toegepast (Dimmendaal, 1990). Ook uit de discussies in de vakbladen van de jeugdzorg en uit ons archiefonderzoek van bijvoorbeeld De Hunnerberg bleek dat de anti-conceptiepil in menige instelling zeer welkom was. Het is echter de vraag in hoeverre de gretigheid van de instellingen om de pil te verstrekken een gevolg was van een lossere seksuele moraal

bij de groepsleiding. De leiding maakte zich bezorgd over de kans op vroegtijdige zwangerschappen bij de meisjes en verstreekte om die reden de pil.

Uit het archiefonderzoek kwam de toenemende openheid op het terrein van de seksualiteit duidelijk naar voren in de vorm van aandacht voor seksuele voorlichting en seksuele opvoeding. In verschillende WSG-dossiers werd geschreven over het ‘meegaan met de tijd’ op het gebied van seksualiteit en werd het belang van praten over seks onderstreept:

‘Heb met D. getracht over sexualiteit en voorbehoedsmiddelen te praten. Ze stond weinig open voor dit gesprek; heel summier gaf ze antwoord op bepaalde vragen, waaruit wel bleek, dat ze een en ander al weet van voorbehoedsmiddelen. Tussendoor begon ze steeds met de poes te spelen en tegen hem te praten. Is het misschien bedreigend voor haar?’ (archief WSG, 1972)

De WSG wekt in het bewaarde archiefmateriaal de indruk van een instelling die open stond voor de nieuwe tijdsgeest. Het is goed mogelijk dat hierin een rol speelde dat – vooral in de vroegere decennia – de meeste gezinsvoogden uit Amsterdam (of de Randstad) afkomstig waren. In 1969 verzuchtte bijvoorbeeld een gezinsvoogd over een groepsleidster van een meisjeshuis in Groesbeek:

‘Met juffr. M. heel gesprek gehad over de omgang tussen de jongens en de meisjes en wat dies meer zij en over voorbehoedsmiddelen. Juffr. M. blijkt diep onder de indruk te zijn van wat er aan mogelijkheden zijn op dat gebied. Wekt de indruk er kwistig mee rond te strooien zonder precies te weten hoe het werkt en wat de eventuele bijverschijnselen kunnen zijn.’ (archief WSG, 1969)

De pupillendossiers bevatten aantekeningen dat er in deze periode in meer of mindere mate aandacht werd gegeven aan seksuele voorlichting en seksuele opvoeding. Het kwam ook regelmatig voor dat pupillen in tehuizen verliefd werden op elkaar. In het algemeen werd dit niet als probleem gezien. Het werd echter wel gesignaleerd en in de gaten gehouden, zeker wanneer er bij een pupil sprake was van seksueel probleemgedrag. Uit een WSG-pupillendossier: ‘op de groep lijkt ze enige voorkeur te hebben voor het andere geslacht: bij hen wil ze nog meer stoei- en vrijspelletjes.’

In deze periode zien we zowel reacties die duiden op het openstaan voor vernieuwing als die welke blijken geven van de moraal uit vroegere tijden. Zo werd in de jaren zeventig tegelijkertijd in WSG-dossiers in het ene tehuis opgemerkt dat een relatie tussen pupillen niet is toegestaan: ‘ze moeten elkaar hier beschouwen als broers en zusters.’ In een ander tehuis werden onderlinge relaties niet als probleem gezien, maar ‘hier wordt wel naarstig toezicht op gehouden’ (archief WSG, deelstudie 6c). In weer

een ander internaat werd over een adolescente vrouwelijke pupil opgemerkt: ‘zij zegt zelf wel door meisjes achterna gelopen te zijn en het lijkt haar te bevredigen, dat hier in huis twee meisjes verliefd op haar zijn. Masturbatie wordt door haar ontkend.’

Vanaf het einde van de jaren zestig kwamen de leiding en de pupillen van De Hunnerberg in aanraking met de seksuele liberalisering van de sixties en de seventies. Drank, regelmatig cafébezoek en ook drugs werden de terugkerende onderwerpen tijdens de besprekingen van de groepsleiding. De leiding bekeek en besprak met elkaar de Britse film *Gale is dead* (1971), waarin het verhaal wordt verteld van een dakloos, aan verdovende middelen verslaafd meisje, dat uiteindelijk door haar levensstijl komt te overlijden. Tezelfdertijd werd het snuiven van tri (een lijmsort, verkrijgbaar bij de drogist in de buurt), waar de meiden high van werden, als een groot probleem beschouwd, de drogist werd verzocht geen tri meer aan de meiden te verkopen. In deze periode is seksualiteit een terugkerend thema. Zijn bikini’s nu wel of niet geoorloofd op het komende kampeeruitje, vroeg men zich af in april 1971. ‘Buitenproportioneel stoeien en kroelen’ – wat zou de groepsleiding tegen pupillen moeten zeggen die zich hieraan schuldig maakten? Is J. lesbisch? Wil ze een relatie met een jongen?’ (archief De Hunnerberg, november 1971) Ook werd er gesproken over een pupil die op haar werkplek door een handtastelijke baas lastig werd gevallen. Moest de pupil dit zelf oplossen, of bemoeide iemand van de groepsleiding zich er mee? En wat moest de reactie zijn als er een pornografisch tijdschrift op een van de kamers werd aangetroffen? Ook werd er veel gediscussieerd over het alcoholgebruik. Sommige pupillen zaten vaak ‘illegaal’, dus zonder toestemming van de groepsleiding, in de Tuf-Tuf, een bekend Nijmeegs jongerencafé.

De archiefstukken uit de periode 1965-1975 geven het beeld van een organisatie waarvan de leiding vanaf het einde van de jaren zestig behalve met allerlei gedragsproblematiek van pupillen óók worstelde met vragen over (vrije) seks, drugs en popmuziek. De pupillen probeerden op diverse manieren deelgenoot te worden van de nieuwe jongerencultuur en ondertussen ging het weglopen met jongens en mannen gewoon door, net als in de vorige periode – al werden de mannelijke partners tussen 1965 en 1975 bijna altijd als ‘geen goede partij’ neergezet.

Langzamerhand kreeg de nieuwe seksuele moraal ook greep op de instelling zelf. Begin jaren zeventig publiceerde De Hunnerberg de bundel *Hartenkreet uit De Hunnerberg*. Een echt tijdsdocument met poëzie van meisjes onder pseudoniem, het openingsgedicht *Kus me* en de aanbeveling op de achterkant ‘Lees en leef mee en geniet van het schrijftalent van onze meisjes van De Hunnerberg’. Waarschijnlijk bedoeld voor de gewone burgers van Nijmegen zijn het verschillende gedichten vanuit kindperspectief op seksualiteit en liefde: ‘liefde is ... liefde is sex, maar dan wel met durex.’ Niet alles ademt echter rozengeur en maneschijn: er is ook een gedicht over de herinnering aan een verkrachting.

Uit het bestudeerde archiefmateriaal van De Hunnerberg kwam één geval van seksueel misbruik door een groepsleider naar voren. Groepsleider (G) had zich eerst als voogd ‘geponeerd’, later bleek dat hij een (seksuele) relatie met pupil (P) had.

‘Vader was eerst wat overrompeld, kon deze nieuwe sexuele moraal niet helemaal volgen. Nu hij begrijpt dat het niet de bedoeling is om te trouwen overvalt hem een gevoel van verbijstering. Hier kan hij niet achter staan. Aanvankelijk had hij de hoop dat, wanneer A. eenmaal aan de man zou zijn, alle moeilijkheden opgelost zouden zijn. Vader heeft nu de bedoeling om eens alleen met de heer M. te praten.’ (archief De Hunnerberg, deelstudie 6b)

In het overleg vroeg een collega zich over G. af of hij ‘[...] wel een duidelijk inzicht in de situatie’ heeft. Volgens een andere collega was dit niet het geval: ‘Je komt er bij hem niet achter wat hij nu eigenlijk wil.’ Collega dr. A. ‘heeft de idee dat er een voorgeschiedenis is die in Zetten speelt. Waarschijnlijk is de relatie al in Zetten begonnen, maar er is niets duidelijk.’ Afgaande op de notulen naar aanleiding van deze zaak, werd duidelijk dat de directrice en de andere collega’s niet wisten hoe ze de relatie tussen G. en pupil P. moesten bekijken: ‘[...] moeten wij stellen dat Dhr. G. de dupe is van een tijdverschijnsel?’ ‘[...] ‘en ook de dupe van P.?’ Beiden – P. en G. – werden ‘contactgestoord’ genoemd. Men verzuchtte dan ook: ‘[...] hoe moeten wij dit oplossen’. Groepsleider G. nam zelf ontslag, wat hem dan ook ‘eervol’ werd gegeven.

3.3 Seksuele contacten van groepsleiders met pupillen

In de jaren zeventig spitste de discussie over seksualiteit in de tehuizen zich vooral toe op de erotische en seksuele gevoelens van groepsleiders. Over het hebben van dergelijke gevoelens van groepsleiders voor elkaar leek meer acceptatie te bestaan dan voor dergelijke gevoelens voor pupillen. Een groepsleider:

‘Niet dat je tegenwoordig geen sexgevoelens in de inrichting mag hebben. *Nee, zover zijn we al* [cursivering mct]. Onderling als groepsleiding kunnen we al met elkaar naar bed, samenwonen mag ook al, geen enkele directie die daar nog iets over durft te zeggen. Zelfs voor de pupillen hoeft het geen geheim meer te zijn. Maar over sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen kan nog niet worden gepraat. En toch zijn die gevoelens aanwezig (...). Ik weet zeker dat seksuele gevoelens ten aanzien van de pupillen bij veel groepsleiders meespelen: hoe vaak hoor je niet dat iemand “te ver” is gegaan. En toch praten we er nooit over.’ (‘...want ik hield wel van hem’, 1976, p. 209)

Het tijdschrift *SJOW* wijdde er in 1976 een themanummer aan: 'Sex in tehuizen'. Men liet diverse groepsleiders aan het woord over hun gevoelens voor de kinderen met wie zij dagelijks werkten:

'Het is gebruikelijk 's avonds laat nog even bij de kinderen (nou ja...) te kijken of ze slapen en ze eventueel te wekken voor een plas. Marian is in diepe slaap, ze heeft zich bloot gewoeld. Een mooi figuurtje, als is ze nog maar veertien. Als ze terugkomt van de wc wil ze lekker veilig ondergestopt en een nachtzoen en nog één omdat het zo heerlijk is. Even streel je haar en je voelt een wonderlijke spanning. De volgende morgen scheldt ze je in een conflict uit voor viezerik.' (Dirkse, 1976, p. 194)

In hetzelfde themanummer werd ook een verhaal afgedrukt van een ex-pupil die 'verkering kreeg' met een groepsleider. Ze konden het lang geheim houden, totdat het meisje er achter kwam dat hij 'nog een vriendin had. Nou, daar ben ik wel kapot van geweest. Ik had daar nooit aan gedacht want een groepsleider is toch eerlijk. Daar verwacht je zulke dingen niet van.' ('...want ik hield wel van hem', 1976, p. 209)

In de interviews met voormalige groepsleiders, bestuurders en met slachtoffers werd naar voren gebracht dat seksuele contacten tussen groepsleiders en pupillen regelmatig voorkwamen. Meer in het algemeen kwam een beeld naar voren van een open seksueel klimaat in de instellingen, overeenstemmend met het beeld uit de tijdschriften. Seksuele relaties tussen groepsleiders en pupillen waren misschien als gespreksonderwerp, ze kwamen in de werkelijkheid wel degelijk voor.

Een voormalige groepsleider, in de jaren zeventig en tachtig werkzaam in o.a. Groenestein Den Haag, kinderdorp Neerbosch te Nijmegen en de Heldring-stichting in Zetten, maakte van dichtbij mee dat een collega, die in weekenden wel eens meisjes mee naar huis nam, met verschillende van hen seksuele contacten had, zonder dat de collega's het zagen. Pas toen er een ernstig conflict uitbarstte in een van de paviljoens, Talitha, een paviljoen voor zwakbegaafde meisjes, werd een en ander duidelijk:

'Een van mijn mannelijke collega's was een zeer charmante man, getrouwd (...) hij was denk ik een jaar of dertig of zo, getrouwd met een vrouw van twintig, eenentwintig, een hele jonge vrouw, ze hadden ook één kind. Hij nam af en toe meiden mee naar huis. Een van die meiden had op een gegeven moment schaamluis, dat werd geconstateerd door de arts op school. Ze heeft dat waarschijnlijk gemeld, ik kan me dat niet zo goed meer herinneren. Maar daarvoor had hij ook eens aan ons verteld, dat hij dat zelf had. Dus dat vonden wij raar, maar je dacht niet meteen aan seksueel misbruik. Als je met een aantal collega's werkt vanuit een heel idealistische betrokkenheid, op jeugd, rekening

houdend met wat er met die jeugd aan de hand is, als je op die manier werkt, kun je je niet voorstellen dat er collega's met andere motieven rondlopen. Dat past niet in je referentiekader. Dus voordat dat zich op een gegeven moment gaat manifesteren aan de hand van een aantal gebeurtenissen, feitelijke gebeurtenissen, koppel je dat totaal niet. Dat doe je niet. Het feit dat Finkensieper, de behandelend psychiater, daar jarenlang kinderen heeft misbruikt, terwijl als die kinderen naar therapie gingen en terugkwamen, dan merkte je wel dat er wat aan de hand was. Maar dat koppelde je aan de therapie, aan de thema's die daar behandeld waren. Pas op het moment dat je er niet meer omheen kunt, de constatering van schaamluis of (..) een ernstig conflict tussen de meisjes waarbij een van hen alle ruiten op de benedenverdieping kapot had geslagen [mct], pas toen bleek dat er strijd tussen de meiden onderling was ontstaan over wie er met die collega van mij naar bed mocht. Dus onderling (...) in de hiërarchie kregen ze problemen.' (Uit interview, d.d. 2 september 2011)

In het rapport van de commissie-Dijkhuis (Dijkhuis, 1976) over het pedagogisch en psychiatrisch beleid van de Heldring-stichtingen werd beschreven hoe het 'mentorsysteem' in paviljoen De Lingewal als het ware uitnodigde tot het ontstaan van persoonlijke relaties tussen groepsleiding, die overwegend mannelijk was, en de meisjes. Het systeem hield in dat aan iedere groepsleider als het ware twee meisjes waren toegewezen, op wie 'hij zijn aandacht in het bijzonder heeft te richten bij de behandeling (...). De kinderen hebben met hun groepsleider-mentor nauwer contact dan met de andere groepsleiders, gaan ook wel eens met hun mentor naar diens huis en kopen verder bijvoorbeeld kleding samen met hem.' (idem p. 84) De meisjes mochten ook wel eens 'onder begeleiding' van de groepsleider het dorp in, naar de disco, of op vakantie. Wanneer het in het 'behandelingsplan' paste, mochten de meisjes van De Lingewal echter ook wel zonder begeleiding naar het dorp of avondjes uit, 'bijvoorbeeld in Nijmegen' (idem, p. 84). Behalve de weekenden leenden tal van situaties en activiteiten zich gemakkelijk voor het ontstaan van een persoonlijke relatie tussen groepsleiders en pupillen: een groepsleider die een groepje kinderen of jongeren mee op vakantie nam, een pupil vergezelde naar een dansgelegenheid, etc.

Voor de wat oudere jeugd werd op sommige plekken geëxperimenteerd met kleinere leefgroepen, waarbinnen relaties tussen groepsleiders en pupillen gelijkwaardiger konden zijn dan in een tehuis. Zo streefde Het Amsterdamse Burgerweeshuis (ABW) eind jaren zestig naar een meer gedifferentieerd beleid voor de aan haar toevertrouwde jeugd en plaatste zij de wat oudere jongens en meisjes bij elkaar in kleinere groepen in een woning. Th.R.M. Willemse, als psycholoog werkzaam bij het ABW in de periode 1967 – 1970, was als begeleider betrokken een van deze ABW-huisprojecten. Drie jongens en een meisje werden ondergebracht in een huis van het ABW, allen in de leeftijd van 17-19 jaar. Het waren vier weeskinderen die al zes tot

zeven jaar in het ABW woonden. Het meisje was een beginnende dienstbode, de jongens zaten nog op de middelbare school. Doel van dit ABW-huis was dat deze pupillen, die op de drempel naar de volwassenheid verkeerden, de wereld leerden kennen. Twee leidsters – opgeleid op de School voor Maatschappelijk Werk – werden aan dit ABW-huisproject toegevoegd. Willemse sprak eens per week met de begeleidsters: hoe het er in het huis aan toeging en wat voor problemen er waren. In een van deze besprekingen vertelden de twee leidsters dat ze in de weken daarvoor ontdekt hadden dat deze jongens geen enkele seksuele ervaring hadden. Vanuit ‘plichtsgevoel’ hadden de leidsters besloten met deze jongens een seksuele ervaring te delen: ‘Wij moeten deze jongens klaarmaken voor het leven in de stad.’ Het werd een ervaring ‘met alles d’r op en d’r aan’, aldus Willemse. Met andere woorden: “Er was gewoon geneukt.” Deze zaak was geen incident, aldus Willemse: de twee vrouwen hadden met elkaar en met deze jongens de kwestie besproken en de daad bij het woord gevoegd.

‘Het viel me rauw op m’n nek: niet dat ik het onverantwoordelijk vond – ik vond het gewoon raar. Tegenwoordig zou je dit afkeuren, het mag ook niet meer, dit is reden voor ontslag. Maar die periode was de tijd van de seksuele opkomst van Amsterdam. Je kon geen plek bedenken of het ging over seks. En zeker op deze leeftijd was het een hot topic.’ (interview Willemse, d.d. 7 februari 2012)

Tekenend voor die tijd is dat het geval – twee leidsters die mannelijke pupillen inwijdden in de erotiek – nooit aan de directeur van het ABW is gemeld. De betreffende groepsleidsters hadden in hun privéleven ieder een eigen partner. Er waren, aldus Willemse, indertijd geen protocollen of regels. Men was gewoon bezig met vernieuwingen. Volgens Kleijbergen, oud-directeur van 1979 tot 2009 van De Hertenkamp in Hollandsche Rading, heerste er destijds ‘een andere seksuele moraal’. In een interview in *Jeugd en Co* beschreef hij:

‘Een maand voor mijn aanstelling was er een medewerker ontslagen die met jongens op het internaat had gerommeld (...). Een paar jaar later, na de verandering van jongensinternaat in gemengd internaat, waren er geruchten dat een medewerker niet van de meisjes afbleef. In een teamgesprek confronteerde ik hem met de vermoedens. Hij ontkende. Ons “niet-pluis” gevoel bleef. Twee maanden later biechtte een meisje hun “relatie” op. In een gesprek met het meisje, mijn adjunct-directeur en mij bekende hij en diende op mijn verzoek zijn ontslag in. Ongeveer een jaar later deelden collega’s hun vermoeden over een andere medewerker. Hij bekende dat hij een meisje welterusten had gekust – op de mond – en dat het vervolgens uit de hand was gelopen.’ (Kleijbergen, zoals weergegeven in Van Dorp, 2010, p. 18)

3.4 Homo- en pedoseksuele gevoelens van groepsleiders voor pupillen

In weerwil van het opener klimaat leek in brede kring erkenning van seksuele gevoelens van groepsleiders voor hun pupillen uit te blijven. Dirkse, kinder- en jeugdpsycholoog in het Academisch Ziekenhuis te Groningen en redactielid van het tijdschrift *SJOW*, schreef in 1976 een artikel met de veelzeggende titel 'Sexualiteit in residentiële instituten een geaccepteerde zaak? Ik denk het niet' (Dirkse, 1976, p. 197). Ook andere auteurs wezen op de in de instellingen bestaande angst voor lichamelijke, een last uit het verleden toen het taboe op seksualiteit groot was (Penders, 1976; Willemse, 1976). 'Er kunnen problemen rijzen, bij de jongere en bij de opvoeder, en het kan ook een probleem zijn wanneer de pedagoog en de pupil zich tot elkaar aangetrokken voelen.' (Penders, 1976, p. 186) Dat hoefde volgens Penders echter niet het geval te zijn. In de geschiedenis waren genoeg voorbeelden te vinden van probleemloze uitingen van gevoelens, ook lichamelijke, en wel bij de 'uitvinders' van de pedagoog: de oude Grieken: 'De pedagogische relatie was bij hen een liefdesrelatie en of daarbij geneukt wordt, interesseert de Grieken nauwelijks. Over de lichamelijke uitingen van relaties oordeelt men niet zoals wij, men geniet van de mens, van geest en lichaam.' (idem, p. 186)

De angst voor lichamelijke en intimiteit in de instellingen was volgens diverse auteurs het grootst met betrekking tot homo- en pedoseksuele gevoelens van groepsleiders. Anno 1976 was het volgens het tijdschrift *SJOW* weliswaar mogelijk te praten over de (on)wenselijkheid van pedofiele pedagogische relaties, maar van echte acceptatie was nog bepaald geen sprake. De redactie van *SJOW*, waarvan ook een ex-groepsleider van de Heldring-stichtingen deel uitmaakte, koos echter expliciet voor erkenning van deze relaties, aangezien 'uit onderzoek' was gebleken dat 'het initiatief vaak door het kind wordt genomen' (Walsweer, 1976b, p. 416); de redactie deed de aarzelingen die drie kinderrechtters uit Rotterdam hadden uitsproken tegen plaatsingen van pupillen bij homofiele pleegouders af als een 'rijtje vooroordelen' (idem, p. 416).

In de inrichtingen zelf zou geen pedofilie voorkomen, zo bleek uit een door Walsweer aangehaald onderzoek van de Werkgroep Pedofilie. De werkgroep twijfelde echter aan het waarheidsgehalte van antwoorden: 'Dit wil volstrekt niet zeggen dat de gedachte van stimuleren en accepteren van kinderlijke seksualiteit niet zou leven onder deze opvoed(st)ers, maar men vreest dat dit niet aanvaard wordt door de leiding en tot ontslag kan leiden.' ('Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd', 1977, p. 22)

Behalve taboes uit het verleden werkten er volgens de eerder aangehaalde psycholoog Willemse ook andere factoren tegen bij het verkrijgen van een leefsfeer in de groepen 'waarin intimiteit en seksualiteit vrij van angst en redelijk overwogen hun plaats en betekenis hebben' (Willemse, 1976, p. 410). Opvoeders in de instellingen moesten 'helderheid over jezelf en over je eigen normen' (idem, p. 410) hebben. Maar dan nog zou het uitermate moeilijk zijn om zo'n sfeer te krijgen, want er is 'regentesk

denken van het bestuur, angst voor publiciteit van de directie. Orthopedagogiek die dergelijke gevoelens niet overdenkt. Onzekerheid van groepsleiding over eigen intieme, seksuele gevoelens en ervaringen.’ (idem, p. 410)

Was pedofilie in de jeugdzorg geen geaccepteerd verschijnsel, in sommige kringen waarmee de jongeren uit de tehuizen in aanraking kwamen, golden wellicht andere normen. Oud-zedenrechercheur Spielberg, werkzaam bij de afdeling Jeugd en zedenzaken in Amsterdam, stelde dat zij en haar collega in de jaren tachtig regelmatig zaken tegen kwamen waarin een weggelopen kind uit een tehuis dat zich had gemeld bij het JAC, door deze instelling tijdelijk werd ondergebracht bij een pedofiel,

‘... omdat die zo lief voor kinderen waren (...) en die sliepen ook nog in hetzelfde bed als het kind. Dat kon toen gewoon. Dat moest kunnen toentertijd. Echt waar, kinderen die waren weggelopen of uit huis gehaald werden, en dan – tegenwoordig moet je in ieder geval een apart bed hebben voor een kind, of een aparte kamer – daar komen ze voor kijken. In bed bij die pedofiel!

I: En van wie ging dat uit?

G: Nou, dat was toen... hoe heette dat jeugd... iets met JAC, kan dat, het JAC?

I: Het Jongerenadviescentrum?

G: Ja, in ieder geval werd daar gewoon, daar werd gewoon bij pedofielen geplaatst.

I: Door het JAC?

G: Volgens mij wel. Het is al zo lang geleden, maar ik weet wel dat ik nog zelf zo’n zaak... dat ik gewoon verbijsterd was. Hoe kan dat nou?! Hoe kan dat nou dat die bij een bekende pedofiel in huis is geplaatst. Dat kind hebben we daar ook weer weggehaald. Maar het was wel gebeurd.’ (Uit interview, d.d. 11 oktober, 2011)

In *Een Groot uur U*, een televisieprogramma onder leiding van Koos Postema nam deze politiemedewerker een uitzonderlijke positie in toen het onderwerp pedofilie ter sprake kwam in een uitzending in 1978. Er heerste in Amsterdam een vrije seksuele moraal:

‘Ik denk dat als je buiten Amsterdam kwam dat het heel anders was. Dat denk ik wel. Toen ik net bij de zedenpolitie kwam, dan werd je rondgeleid door de zedenrechercheurs en zij brachten mij naar een peepshow, het ... vlak bij het Rembrandtplein, daar kon je een rijksdaalder ingooien en dan kon je gewoon kiezen: hetero, homo, lesbisch, maar ook kinderporno. Ik sprong echt een meter achteruit, want ik had nog nooit zoiets gezien, ik was echt in mijn eerste week. Later zag je dat natuurlijk overal, daar hebben die rechercheurs lol van, dan brengen ze je naar een homotent waar naakte homo's lopen en ze laten je zoiets zien. Nou ja, ik was ervan geschrokken en toen riep ik tegen die vent daar in die

Reguliersbreestraat: “hier hoor je nog van, deze tent gaat sluiten!” Die moest hartelijk lachen, had echt zoiets van: nou, die komt net kijken en ... Ik zei: hier spreek ik je nog over... iedereen moest hartelijk lachen, maar ik heb het gewoon goed opgebouwd. Eerst een brief geschreven, naar alle seksshops gestuurd, dat dat spul uit de vitrine moest. En als dat niet zou gebeuren dat voor een bepaalde datum, 1 december of zo, dat het dan in beslag genomen zou worden. En dat hebben we toen ook gedaan. Nou en toen kreeg ik van de politiek nota bene telefoontjes van dat ik daarmee moest stoppen. Van de Tweede Kamer heb ik een telefoontje gehad dat ik daarmee moest stoppen (Postema, 28 oktober 1978).

I: Waarom?

G: Nou, omdat ... Amerika zat te klagen dat wij zo'n vies landje waren. Je moest dat gewoon laten, niet zo veel aandacht geven. Want nu werd de aandacht erop gevestigd en dan waren wij dus dat vieze landje. Toen heb ik in mijn brutaliteit gezegd van: zet het maar op papier. Ik heb er nooit meer wat van gehoord. Dus ik ben gewoon daarmee doorgedaan.’ (idem)

Buiten Amsterdam kwam het ook wel voor dat een kind uit een tehuis bij een pedofiel terecht kwam. Zo vertelde een voormalig groepsleider van de Lindenhout-stichting te Nijmegen dat een pupil van hen, M., regelmatig een weekend doorbracht bij een leraar van een middelbare school. ‘Een vrijgezel, waarvan ik achteraf denk, die is absoluut een pedofiel geweest (...) een heel aardige man, die heel veel aandacht voor dat kind had, niet eens cadeautjes, maar gewoon veel begrip en aandacht (...). Achteraf denk je “wat hebben we eigenlijk toegestaan?” (Uit interview, d.d. 3 september 2011)

De discussie over acceptatie van seksuele gevoelens en uitingen van groepsleiders voor pupillen zette zich voort in de jaren tachtig. Geruchtmakend was het artikel ‘Erotische momenten in het werken met kinderen’ van Sandfort in *Jeugd en samenleving* (1983); in latere bijdragen in het tijdschrift werd er regelmatig naar verwezen. Het betrof een eerste, zeer kleinschalig onderzoek naar seksuele gevoelens van groepsleiders voor de kinderen voor wie zij in hun werk zorgden. De vijf groepsleiders spraken over het lichamelijke plezier dat zij beleefden aan lichamelijke omgang met de jongeren, in bed, in bad, of op schoot. Lex sprak er het meest expliciet over:

‘Ik zelf lig altijd alleen in m’n onderbroek in bed. De kinderen vinden dat natuurlijk reuze spannend. En je merkt ook dat kinderen, ook al zijn ze 2 of 3, met een stijf pikje naast je liggen. Ze zijn heel erg aanhankelijk, ze klampen je meteen vast, en kietelen dat vinden ze prachtig. Elk kind heeft wel dat ze je pik willen zien en even vasthouden. Ik vind het leuk, en het windt mij vaak ook zelf op.’ (Sandfort, 1983, p. 90)

De groepsleiders hadden niet de indruk dat zij uitzonderingen waren. Volgens hen hadden ook collega's dergelijke gevoelens wel, maar heerste er in de instellingen geen klimaat waarin men openlijk zou kunnen uitkomen voor deze gevoelens. Een van de groepsleiders: 'Als ze dit op het internaat zouden horen, dan zou ik acuut worden ontslagen. Er wordt heel gibelig over gedaan. Je moet structureren en pedagogische aanpak en bla, bla, bla, en geselecteerd omgaan met jongens. Nou, nou, nou.' (Sandfort, 1983, p. 90)

Gieles (1983) waarschuwde voor verlies van intimiteit wanneer er al te krampachtig zou worden omgegaan met gevoelens van erotiek in de omgang met kinderen door groepsleiders. Verwijzend naar het werk van Sandfort en Brongersma stelde Gieles dat een taboe op seksuele gevoelens en contacten in de leefgroepen schadelijker is dan het bestaan ervan op zichzelf. De groepsleiding in de door Gieles bestudeerde leefgroepen toonden volgens hem een groot tekort aan contact en communicatie. Ze bleken dat in korte tijd te kunnen verbeteren. Openlijke seksualiteit werd daardoor ook mogelijk:

'Een half jaar later is er veel veranderd in de groep (...) Dan kan verteld worden dat twee jongens 's nachts intens gevreeën hebben en dat een van de jongens daarbij fantaseerde dat het zijn groepsleidster was, met wie hij vree. Leidster en leider praten er met beide jongens over (...) Seksualiteit komt voor in tehuizen, doch het komt niet vaak in de openbaarheid.' (Gieles, 1983, p. 506)

Aan lichamelijke en intimiteit in de leefgroepen bleven de vakbladen aandacht besteden (o.a. 1978, *SJOW*), temeer daar sommige behandelmethoden nadrukkelijk uitgingen van het belang van lichamelijk contact tussen groepsopvoeder en kinderen in kindertehuizen, zoals in de zogenaamde Browndale-tehuizen. Volgens Gieles was het bieden van structuur, een vaak gehanteerde behandelmethode, onvoldoende om deze kinderen een gevoel van veiligheid te bieden. Deze kinderen zijn er in zijn opvatting juist mee gebaat wanneer echt contact mogelijk is en mensen (groepsleiders) 'letterlijk' nabij het kind willen zijn. 'Voelen doe je met je lichaam, het belang van het lichaam als communicatiemiddel: je kunt vaak dingen beter "zeggen" door aanraking dan door woorden.' (Inderson & Katsman, 1978, p. 104) In de Browndale-methode werd ervan uitgegaan dat het kind emotioneel vastgelopen was en geen andere mogelijkheden meer had om warmte en liefde te ervaren dan via lichamelijke. Maar, zo stelden de auteurs, 'een groepsleider die een puber knuffelt, wordt gemakkelijker verdacht van "dubieuze bedoelingen"' (idem, p. 102), omdat lichamelijke sterk geassocieerd is met seksualiteit. Groepsopvoeders moesten volgens Brown voldoen aan de enige voorwaarde van 'het kind liefde kunnen geven en alle tijd en aandacht die daarvoor nodig is. Een kind dat in moeilijkheden verkeert, moeten zij tegen zich aan kunnen drukken, het de warmte geven die het nodig heeft en de omhelzing zo lang volhouden

dat het kind zich weer vertrouwd weet en volkomen geborgen.’ (Zoals weergegeven in Inderson & Katsman, 1978, p. 104)

3.5 Seksuele contacten van jongeren onderling

In hoeverre jongeren in de tehuizen echt meer inspraak kregen in de regels en omgangscodes op het terrein van de seksualiteit is een open vraag. Wel is duidelijk geworden in de bronnen dat de nieuwe seksuele moraal aanleiding gaf tot discussie in sommige instellingen. Aan de hand van een casus werd bijvoorbeeld in 1975 de heersende norm voor seksuele contacten tussen jongeren bekritiseerd: de ouders van een meisje dat op 15-jarige leeftijd onder toezicht werd gesteld en – op verzoek van hen – in een katholieke instelling werd geplaatst, protesteerden tegen de toestemming die het meisje van de tehuisleiding kreeg om in het weekend met haar vriend te mogen slapen. Het meisje had twee jaar in het tehuis gewoond, was inmiddels 17 jaar en zat in kamertraining van dezelfde instelling. De ouders protesteerden, maar vonden de voogdij-instelling en het pedagogisch personeel van het tehuis tegenover zich. Ze stapten vervolgens naar de kinderrechter en deze stelde hen in het gelijk: het moest ‘als onaanvaardbaar worden beschouwd dat aan uithuisgeplaatste minderjarigen in het tehuis waarin zij zijn opgenomen een vrijheid wordt gepermitteerd als uit bovenvermelde feiten blijkt’ (kinderrechter Rigters, zoals weergegeven in Walsweer, 1976a, p. 216). Walsweer was behalve lid van de redactie van het tijdschrift *SJOW* tevens student Pedagogiek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en werkzaam bij de Heldring-stichting in Zetten in de jaren zeventig.

In een enkel onderzoek werd in de jaren tachtig het onderwerp seksuele opvoeding bestudeerd. ‘Open en bloot’, zo luidde de titel van het onderzoek in vijf tehuizen voor moeilijk opvoedbare kinderen in de drie noordelijke provincies (Jonkman & Miedema, 1983). Uit het onderzoek onder vijftien groepsleid(st)ers bleek dat er in de tehuizen een open seksueel klimaat heerste. ‘Het kan gewoon, dat meisjes en ook groepsleiding in ondergoed rondlopen.’ (idem, p. 91) Daarbij was van uitdagend gedrag van meisjes naar mannelijke groepsleiding toe ‘geen sprake’, zo vertelde een van de mannelijke groepsleiders. Seksuele voorlichting vond men zeer belangrijk maar bleef beperkt tot het verstrekken van anti-conceptie, in een enkel geval een cursus van de Rutger-stichting, ‘kutje kijken’, of ‘laten zien hoe je jezelf kunt bevredigen’ – door de groepsleiding (idem, p. 91). De groepsleiding was bang voor zwangerschap van de meisjes en koos liever (dan seksuele voorlichting) voor de pil, ook bij de jonge meisjes van 13 en 14. Die waren wel jong, maar seks werd als min of meer onontkoombaar gezien: ‘als seksualiteit nu eenmaal daar is, kun je het niet tegengaan. Niet dat ik het toeuich, maar het gebeurt gewoon,’ aldus een van de groepsleiders (idem, p. 89).

In de meeste tehuizen gold geen verbod op ‘neuken’ op de eigen kamer; er waren eigenlijk geen regels, maar het mocht ook niet zonder meer. Of ‘een meisje ongestoord mag vrijen op haar kamer met een jongen respectievelijk een meisje’ hing af volgens Jonkman en Miedema af van verschillende factoren (idem, p. 61). Genoemd werd vooral ‘het hangt af van de relatie’. Men stond over het algemeen tolerant tegenover vrijen in het openbaar, tenzij het onrust gaf in de groep of storend was voor de jongere kinderen, of, zoals een van de groepsleiders het zegt: ‘als de jongens boven zijn bij de meisjes en ik bang ben dat het misschien wel een orgie wordt, waak ik hiervoor, door boven rond te lopen. We gaan het tegen als het halve huis volloopt met aanloop’. En: ‘Na half tien wordt er niet meer gevreeën, dat vind ik te laat.’ (idem, p. 87)

Opmerkelijk was dat veel groepsleid(st)ers zeiden dat de meisjes uit de leefgroepen tegen hun wil seks met een jongen hadden. In de groepen konden jongens ‘moeilijk bij de meisjes wegblijven’ en de meisjes hebben ‘klachten over handtastelijkheden’ (Jonkman & Miedema, 1983, p. 62). Dit gedrag werd echter voornamelijk als ‘experimenteergedrag’ benoemd: ‘Als ze dit beperkt houden hebben we er niet zoveel moeite mee.’ De meisjes konden gewoon in een slipje en shirt rondlopen, tenzij er een jongen in de groep kwam die daar erg door ‘geprikkeld’ raakte. ‘We wezen een meisje erop dan voorzichtig te zijn in haar gedrag.’ (idem, p. 90) Seksueel misbruik door groepsleiders kwam volgens deze groepsleiders niet of nauwelijks voor. Een enkel geval kwam naar voren: ‘In onze groep is het voorgekomen dat een meisje verliefd werd op een groepsleidster. De groepsleidster verzoop er toen in, omdat ze niet duidelijk haar grenzen kon aangeven.’ (idem, p. 91).

Door de groepsleiding werd veel waarde gehecht aan de mogelijkheid de pupillen lichamelijke affectie te kunnen geven. ‘Praten over seks is belangrijk (...) maar sommige kinderen die met woorden niks kunnen, moet je aanhalen, warmte geven, knuffelen. Deze lijfelijkheid heeft niks met seks te maken, maar het zit wel in de lijn wat meer met je lichaam doen.’ (idem, p. 98) Voor deze mannelijke groepsleider gold dit ook met betrekking tot het knuffelen van mannen onderling en ‘dat ook jongens van 16 jaar bij groepsleiders op schoot mogen zitten’.

Ook in de interviews beschrijven sleutelfiguren, die groepsleider waren in deze periode, seksuele grensoverschrijdingen tussen pupillen onderling. Een voormalig groepsleider, werkzaam geweest bij diverse jeugdzorginstellingen in het zuiden en midden des lands, brengt het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen groepsleden onderling direct in verband met het geseksualiseerde gedrag van meisjes die in het tehuis werden opgenomen en met het feit dat een groepsleider destijds als enige op een groep stond van negen jeugdigen:

‘We kregen toen [tussen 1985 en 1990 – mct] te maken met een concentratie van jeugdigen met andere opvoedingsproblematiek. Er zaten er negen in de groep

waar je als groepsleider alleen voor stond, het was niet reëel om te verwachten dat je ze alle negen in de hand hield. Ja, eigenlijk moest je er een aantal onder (...) hebben, om zo te zeggen, om die zwaardere categorie net wat meer aandacht te kunnen geven, anders dan was je de hele dag politieagent aan het spelen. En ik denk met name in die groep zag ik wel meisjes de groep in komen, die gewoon veel uitdagender waren qua kleding, gedrag naar de groepsleiding, maar met name naar groepsgenoten, veel uitdagender waren als de leefgroep. En dat ... ja, daar zijn ook incidenten gebeurd van groepsgenoten onderling (...) jongens die uitgedaagd werden door meisjes en dan vervolgens een grens overschreden. Ja, goed, dat waren meisjes... ja, dat was eh... seksueel getint, het is grensoverschrijdend gedrag, het is... je bent te ver gegaan. Maar goed, dat is altijd een wisselwerking van... is het uitlokken, of is het inderdaad te ver gaan. Maar daar zijn wel dingen gebeurd ja.’ (uit interview, d.d. 6 januari 2012)

Seksuele contacten tussen groepsgenoten onderling werden door de diverse sleutelfiguren geen seksueel misbruik genoemd, juist vanwege het feit dat in veel gevallen niet duidelijk was dat er sprake was van dwang of niet uit vrije wil. Jongeren in een leef- of behandelgroep zijn vaak, naar de ervaring van groepsleiders, slim genoeg om onderlinge contacten voor de groepsleiding verborgen te houden. Dat was in de jaren tachtig wellicht makkelijker dan nu, zo vertelde een voormalig groepsleider die bij nachtdiensten beneden sliep, terwijl het gebouw drie verdiepingen telde:

‘In de groep waar ik werkte, hadden we beneden de kamer van de leiding, een kantooruimte. Daar was een opklapbed en daar sliep je ’s nachts als je dienst had. Dat pand was drie verdiepingen hoog, ja en wat recht boven je gebeurde, dat kreeg je wel mee, maar op het moment dat jij bij wijze van spreken om twee uur in bed lag en de rest van de groep ’s avonds afgesproken hadden met z’n allen op één kamer te gaan om wat dan ook te gaan doen, ja als je sliep en ze waren heel rustig, dan kreeg je dat toch niet mee. Dat merkte je ’s morgens. Je kreeg het niet in de gaten, je kreeg het niet mee. Want dan was het de sport om jou erbuiten te houden (...)’ (interview, d.d. 6 januari 2012)

Anderzijds was er in deze instelling wel een streng toezicht ten aanzien van drugs – terwijl men over het algemeen in deze periode het blowen in redelijke mate accepteerde. In dit tehuis betekende blowen echter in principe een uithuisplaatsing: ‘Drugs werden bij ons absoluut niet getolereerd, daar hadden we streng beleid op. Maar op seksueel gedrag hadden we geen beleid. Ervoor zorgen dat niemand zwanger werd, dat was het beleid.’

3.6 Het tehuismeisje: van ‘onzedelijk’ naar seksueel ‘deviant’

De seksuele liberalisering deed zich, behalve in het omgangsklimaat in de tehuizen, ook gelden met betrekking tot het beeld van de meisjes die in de tehuizen verbleven. In de jaren tachtig, mede naar aanleiding van berichtgeving in de media, stelden feministische hulpverleners en onderzoekers de beeldvorming over meisjes in de kinderbescherming ter discussie (Kraak, 1989; Berchem, 1988; Verhoeven, 1988).

De meisjes werden, evenals in de vorige perioden, nog steeds gezien als ‘extreem moeilijk’, maar ze heetten nu seksueel ‘deviant’ en de toonzetting in de publicaties was duidelijk minder moralistisch, laat staan veroordelend. Een van de weinige studies over seksueel probleemgedrag in de residentiële zorg uit deze periode, is het proefschrift van Frans (1978) naar extreem moeilijk gedrag van meisjes. Van de meisjes die opgenomen waren in het tehuis Gelders End in Rekken was bijna 95% geplaatst op grond van niet-strafbare gedragingen. Vooral seksueel afwijkend/gestoord gedrag was een belangrijke reden voor uithuisplaatsingen van meisjes. Eerder constateerde ook orthopedagoog Van der Ploeg (1979) al in zijn studie naar ‘elfhonderd jeugdigen in tehuizen’ dat ‘seksuele deviantie’ relatief vaak de reden was voor een thuisplaatsing van meisjes. Bij meisjes was in 22% van de gevallen sprake van seksueel gestoord gedrag, voor jongens zou dat in 2% van de gevallen gelden. Van der Ploeg stelde ook dat het seksuele probleemgedrag vaak samen ging met andere gedragsproblemen, zoals spijbelen, weglopen en zwerven.

In een enkele bijdrage werd in deze jaren ook door de vakbladen aandacht besteed aan de achtergrond van de meisjes die seksueel probleemgedrag vertoonden in de tehuizen. Er werd begrip getoond voor de meisjes die zich seksueel uitdagend gedroegen. Inzicht was nodig in de problematiek die erachter lag. Volgens redactielid van *SJOW* en psycholoog Graafsma (1976), ging het om ‘een op angst berustende gedrevenheid naar heteroseksuele contacten en ook vaak een vorm van zelfbeschadiging, soms lichamelijk en steeds emotioneel.’ (Graafsma, 1976, p. 213) Deze problematiek afdoen met ‘typisch pubers’ deed ‘geen recht aan de gevolgen van een meestal traumatische levensloop van deze meisjes, voorafgaand aan de puberteit’ (idem, p. 212). Een adequate aanpak zag Graafsma vooral in het aanstellen van jonge groepsleiders die qua leeftijd soms maar enkele jaren verschilden met de meisjes en daardoor een meer kameraadschappelijke, vertrouwelijke relatie konden ontwikkelen, ‘omdat ze niet zo snel moraliseren, maar wel begrip op kunnen brengen’ (idem, p. 212).

Volgens medewerksters van het Meidenwegloophuis klopte dit beeld, maar zij vonden dat het seksuele gedrag niet als probleem moest worden gezien. De kritiek luidde dat uit deze beeldvorming bleek hoe gangbaar de dubbele moraal in de kinderbescherming nog steeds was:

‘Het eenzijdig bij meisjes signaleren van “sexuele gestoordheid” verwijst veeleer naar een patriarchaal vrouwbeeld en een dubbele sexuele moraal dan dat het iets zegt over de problemen die meisjes zelf hebben met haar (sexuele) relaties (...) een te vrij en zelfstandig handelen van ongetrouwde, jonge meisjes (wordt) al snel gezien als een (dreigende) overtreding van sexuele codes.’ (Berchem, 1988, p. 6)

De ervaringen bij het Jongeren Advies Centrum Amsterdam waren in de jaren tachtig dat, behalve seksueel misbruik in het gezin, de belangrijkste reden voor het weglopen van meisjes was dat zij van hun ouders niet mochten omgaan met jongens. ‘Blijkbaar vinden ouders en plaatsers dit seksuele gedrag dermate bedreigend voor de seksuele moraal van het meisje dat het wordt gedefinieerd als seksueel wangedrag en het een reden is tot een uithuisplaatsing of het opleggen van een maatregel.’ (Berchem, 1988, p. 6)

Een feministische kritiek op de beeldvorming van het kindbeschermsmeisje was al eerder de inzet geweest van een ‘histories’ onderzoek naar de meisjes van Zetten (Doornenbal, Dooyeweerd, Haasbeek, Schoone & Vugts, 1983). Begin jaren tachtig bezocht een onderzoeksgroep van de afdeling ontwikkelingspsychologie van de Universiteit van Utrecht eveneens ‘Zetten’, sprak er met medewerkers (onder wie ook directeur Finkensieper) en observeerde de meisjes in de leefgroepen in de paviljoens. Vanuit een ‘feministische’ visie wilden de onderzoeksters de mogelijkheid verkennen dat het (seksueel) afwijkende gedrag van de meisjes in tehuizen zoals die van de Heldring-stichtingen zou kunnen worden gezien als een vorm van verzet tegen de ‘patriarchale dominantie’. Daarmee zetten zij zich af tegen de tot dan toe in de kindbeschermsmeisje dominante visie op het seksueel afwijkende gedrag van meisjes en vrouwen als ‘immoreel’. Het bleek echter minder zwart-wit te liggen dan gedacht. Het seksuele gedrag van de meisjes kon niet gezien worden als verzet, zonder voorbij te gaan aan het leed van de meisjes. De onderzoeksters trokken een genuanceerde conclusie: ‘Afwijkend gedrag opvatten als een vorm van verzet, maakt het onmogelijk om de psychische dynamiek van het menselijke, i.c. vrouwelijke lijden te doorzien en te begrijpen.’ (Doornenbal et al., 1983, p. 99)

Een duidelijke illustratie van het veranderde beeld van het onder toezicht gestelde meisje vormde het onderzoek van Van Nijnatten (1997) naar de uitspraken van kinderrechters. Klomk er in deze uitspraken in de jaren zestig nog een duidelijke dubbele moraal door, in de loop van de jaren tachtig is de kinderrechter de beschermer van het individuele recht van meisjes op seksuele vrijheid geworden; jongens die meisjes seksueel lastigvallen moeten in de ogen van de rechter leren respect te hebben voor de individuele integriteit van meisjes.

3.7 Reacties op signalen van seksueel misbruik: ‘We zagen het niet’⁴

‘*We zagen het niet.*’ Dit was misschien wel het vaakst gegeven antwoord in de interviews met sleutelfiguren, mensen die in de jaren zeventig en tachtig in de kinderbescherming werkzaam waren, of als onderzoekers en wetenschappers betrokken bij de sector. In dezelfde periode deed zich het seksueel misbruik van pupillen in ‘Zetten’ voor. Het misbruik werd echter niet opgemerkt. Niet door de Belangenvereniging Minderjarigen die allerlei min of meer vermeende misstanden bij de Heldring-stichtingen aan de kaak stelde, niet door het JAC waar veel weggelopen meisjes uit tehuizen zich meldden voor opvang, niet door de feministische onderzoeksgroep van de Universiteit van Utrecht die Zetten bezocht en met de meisjes, de groepsleiding en met Finkensieper zelf sprak, en ook niet door de commissie-Dijkhuis, die in 1975 de opdracht kreeg van de rijksoverheid een onderzoek te doen naar ‘het pedagogische en psychiatrische beleid der Heldring-stichtingen’ (Dijkhuis, 1976).

Het rapport van de commissie-Dijkhuis en de bijbehorende archiefstukken vormen een treffende illustratie van de blinde vlek die er in brede kring in de samenleving bestond met betrekking tot seksueel misbruik. Met de bespreking van dit rapport, de bevindingen van de commissie en de gehouden interviews met diverse leden ervan, willen we enigszins een antwoord geven op de vraag hoe het kwam dat ‘we’ het niet zagen.

De commissie-Dijkhuis

Aanleiding tot de installatie van de commissie-Dijkhuis in 1975 vormden de acties van de Belangenvereniging Minderjarigen, o.a. op de terreinen van de Heldring-stichtingen. Deze belangenvereniging publiceerde in 1974 het zwartboek *Zetten-Zat-Gezeten*, in samenwerking met drie andere organisaties voor hulpverlening aan jongeren⁵. Aan de kaak gesteld werden de zogenoemde ‘dwangmaatregelen’ die binnen de Heldring-stichtingen zouden worden toegepast, zoals isolatie, kalmerende injecties en koude douches. In het voorjaar van 1974 speelden ook een tweetal ontslagaffaires van een groepsleider en een groepsleidster. Na overleg met bestuur en directie van de Heldring-stichtingen en met de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming werd op 14 januari 1975 een commissie geïnstalleerd met als opdracht een onderzoek in te stellen naar het pedagogische en psychiatrische beleid van de instelling. Naast voorzitter prof. dr. J. Dijkhuis, hoogleraar psychotherapie, bestond de commissie uit vijf leden: prof. dr. P.A. de Ruyter, hoogleraar orthopedagogiek, dr. J.D. van der Ploeg, psycholoog en

⁴ Typische uitspraak van diverse sleutelfiguren in reactie op de vraag naar ervaringen met seksueel misbruik in de jeugdzorg.

⁵ Het Adviesburo Kinderbeschermingsconflicten, “Hollands Glorie, Potverdorie” en het JongerenAdviesCentrum (JAC), alle te Amsterdam.

medewerker van het Werkorgaan Integratie Jeugdbescherming Nederland, dr. M.J. Eijer, wetenschappelijk hoofdmedewerker kinderspsychiatrie, drs. W. Lucieer, orthopedagoog en medewerker ministerie van Justitie en mr. H. Fangman, secretaris van de commissie en medewerker ministerie van Justitie. De commissieleden hielden interviews met bestuur, personeel, ex-medewerkers en (oud-)pupillen, bezochten de paviljoens, woonden vergaderingen bij, deden dossieronderzoek en verzamelden allerlei feitelijk materiaal.

Na bijna anderhalf jaar onderzoek publiceerde de commissie in mei 1976 haar rapport. Het rapport was zeer kritisch over de vele tekortkomingen in het pedagogische en psychiatrische beleid en werd niet positief ontvangen door de Heldring-stichtingen. De kritiek strekte veel verder dan de klachten over isolatie, kalmerende middelen en censuur, naar aanleiding waarvan het onderzoek was gestart. De commissie had oog voor de onderwaardering van het werk van de groepsleiding, die – veelal zonder voldoende opleiding – voor de onmogelijke taak stond de naar het ‘eindstation’ gestuurde groepen ‘zeer problematische’ jongeren op te vangen en te begeleiden. De overheid was naar het oordeel van de commissie ernstig in gebreke gebleven door zich veel te weinig verantwoordelijk te voelen voor de ‘allermoeilijkste kinderen uit de kindbescherming’.

Over seksueel misbruik werd niets geschreven. Dat was ook niet de opdracht van de commissie. Pas eind jaren tachtig en begin jaren negentig kwam de zaak-Finkensieper in de openbaarheid, o.a. door verhalen van ex-pupillen uit Zetten (Bijnoord, 1988). De vraag die achteraf gesteld kan worden, is: ‘heeft de commissie-Dijkhuis, die immers ook gesproken heeft met bewoonsters en oud-bewoonsters, geen signalen gekregen of opgemerkt van seksueel misbruik?’ Nader onderzoek van de archiefstukken van de commissie-Dijkhuis zou wellicht inzicht kunnen geven in de redenen waarom seksueel misbruik niet werd gezien.

Behalve het rapport zijn ook de archiefstukken behorende bij het onderzoek van de commissie bewaard gebleven op het ministerie van Justitie. Er bleken gesprekken te zijn gehouden met een tiental oud-bewoonsters, waarvan door secretaris mr. Fangman verslagen waren gemaakt. Volgens oud-voorzitter prof. dr. J. Dijkhuis en oud-lid prof. dr. J.D. van de Ploeg waren er in de interviews met de oud-bewoonsters geen signalen van seksueel misbruik gegeven. Het onderwerp was helemaal niet aan de orde geweest, zo laten ze in januari 2012 telefonisch en per e-mail weten. Uit de gespreksverslagen van de interviews blijkt echter dat er in een aantal gevallen door de meisjes expliciet gesproken is over seksueel misbruik door Finkensieper.

‘Finkensieper was een rotvent. Bij een meisje, W., ging hij allerlei gekke dingen doen, hij ging bij haar op de bank liggen. Hij vertelde hoe ze met een jongen naar bed moest gaan. Ze vertelde dat hij een keer met haar naar bed was geweest. Ik had een hekel aan zijn hele houding. Als je wat vroeg, begon hij met

zijn ogen te knippen en hij werd snel kwaad. Ik heb twee keer een injectie van hem gehad in mijn bil. Ik heb nooit koude douches gehad, dit is wel gebeurd bij andere meisjes.’ (R.v.E., interview, d.d. 9 juni 1975, commissielid dr. Eijer).

In een enkel geval is ook een ouder geïnterviewd. Dit was het geval met de moeder van de zojuist aangehaalde oud-bewoonster R.v.E. De moeder vertelde over tal van misstanden in Zetten, die ze van haar dochter had gehoord, waaronder het verhaal dat een groepsleider bij haar dochter in bed was gekropen. De moeder heeft ‘willen verifiëren of dat zo was. Zij meent echter, dat zij stuit op een muur van wantrouwen, afweer van de mensen van het paviljoen jegens haar (interview door commissielid dr. Eijer met mevrouw v. E., d.d. 9 juni 1975, p. 4). Over Finkensieper vertelde mevrouw dat deze haar dochter te veel medicijnen gaf.

Behalve expliciete uitlatingen zijn er ook wat meer impliciete verwijzingen naar seksueel misbruik in Zetten te vinden in de interviews met ex-pupillen. Zo beschreef commissielid dr. Van der Ploeg in zijn verslag van het interview met ex-pupil M., dat het meisje met gemengde gevoelens sprak over de lichamelijke contacten tussen groepsleiding en pupillen, zoals bij het stoeien: ‘De groepsleiding van wie ze zojuist zei, dat die op een prettige manier met je omging, zou volgens haar echter ook op een onplezierige manier met kinderen stoeien.’ (interview d.d. 16 juni 1975) Dr. Van der Ploeg vroeg kennelijk niet door. En in het gespreksverslag dat commissielid dr. Eijer maakte van zijn gesprek met een andere oud-bewoonster, A., staat te lezen dat het meisje bang wordt zodra het gesprek over seksualiteit gaat:

‘Indruk interviewer: A. is een mooi meisje, met iets geestigs. Aan de ene kant zoekt ze de erotiek, maar aan de andere kant is ze er erg bang voor. Wanneer er een nauwelijks voelbaar erotisch element in het gesprek komt, wordt ze bang.’ (...) ‘Overigens valt hier moeilijk met haar over te praten. Ze vindt je vragen hierover brutaal.’ (interview d.d. 9 juni 1975 door commissielid dr. Eijer)

Ook in andere interviews werd melding gemaakt van angstigheid en schichtigheid bij de meisjes. Prof. dr. J. Dijkhuis kon zich herinneren dat de houding van de meisjes in de interviews op z’n zachtst gezegd terughoudend was:

‘Iedereen rapporteerde dat de gesprekken moeizaam gingen. Ik weet heel duidelijk dat er in geen van de gesprekken over seksuele affaires gesproken is. Het moeizame van de gesprekken interpreteerden we als een uiting dat de meisjes grondig waren geïnstrueerd om alles positief te beschrijven.’ (persoonlijke communicatie, e-mail d.d. 24 januari 2012)

In terugblik gaf Dijkhuis aan dat de ‘geïnterviewde meisjes dicht sloegen als het over F. ging’. De commissieleden trokken mede op basis hiervan de conclusie dat Finkensieper een ‘te dominante’ en ‘te autoritaire’ directeur was (idem).

‘Er was tijdens ons werk van meet af aan een gespannen relatie met Finkensieper. Die bemoeide zich met alles; hij wilde overal bij zijn. Aanvankelijk interpreteerden we dat als positief en lieten we hem ook begaan, maar langzaam begon de figuur ons te irriteren. Temeer omdat de geïnterviewde meisjes dicht sloegen als het over F. ging. De autoritaire voorzitter van het bestuur, een barones, droeg daar aan bij. Zij was boos, omdat wij de opdracht hadden kritisch te kijken naar de “beste instelling” van Nederland.’ (persoonlijke communicatie, e-mail d.d. 24 januari 2012)

Achteraf, met de kennis die er nu is over (signalen van) seksueel misbruik, beoordelen zowel Dijkhuis als Van der Ploeg hun houding als ‘te naïef’. Hoe konden we het niet zien? Van der Ploeg kon zich twee redenen voorstellen. Allereerst, ‘het was de opdracht. De commissie moest onderzoek doen naar allerlei misstanden en seksueel misbruik zat daar niet bij’ (Uit interview, d.d. 16 december 2011). Belangrijker reden leek hem echter gelegen in de status en autoriteit van psychiater Finkensieper: ‘Een psychiater! Het kwam niet in je op om daar aan te twijfelen...’ (idem)

In retrospectief is het onderzoek van de commissie-Dijkhuis naar de affaire-Finkensieper buitengewoon leerzaam voor wie een scherper oog en oor wil ontwikkelen voor signalen van seksueel misbruik in de jeugdzorg. Uit het rapport, de archiefstukken en het onderzoeksproces kan worden opgemaakt dat de volgende zaken, vooral in combinatie met elkaar, belangrijke aanwijzingen zijn voor de mogelijke aanwezigheid van seksueel misbruik:

a. *onwillige en autoritaire leiding*; zowel Finkensieper als de voorzitter van het bestuur, mevrouw de Beaufort-baronesse de Vos van Steenwijk, van de Heldring-stichtingen waren uitermate afwerend.

b. *ontbrekende (gegevens in opgevraagde) pupillendossiers*; oud-voorzitter Dijkhuis vertelt het zo (persoonlijke communicatie, e-mail 24 januari 2012): ‘Enkele waren niet meer te vinden. Dat zei men ons. Achteraf ben ik daar natuurlijk over gaan twijfelen (...) Ik weet nog wel dat we destijds over ontbrekende stukken geen groot probleem maakten: in de commissie zaten directeuren die vertelden dat dat overal wel eens voorkomt.’

c. *onvrede bij (ontslagen) ex-medewerkers, conflicten binnen de directie/staf*; in de affaire-Finkensieper hadden een groepsleider en groepsleidster in een eerder stadium de

publiciteit gezocht met kritiek op de Heldringstichtingen, en was een prominente medewerker, groepsleider F. Gieles, wegens ‘samenwerkingsproblemen’ met o.a. Finkensieper vertrokken (archiefstuk ‘Vervolg Interviews Commissie-Dijkhuis’, maandag 9 juni 1975).

d. *een zeer selectieve steekproef van ex-pupillen voor de interviews*; alleen die meisjes van wie de adressen konden worden achterhaald, kregen een uitnodiging voor een gesprek met de commissie. Van deze vijftien ex-pupillen verschenen er uiteindelijk elf voor de commissie, vier van hen werden begeleid door een ouder.

e. *informatie uit interviews over ‘vreemde’ zaken*; door de commissieleden Eijer en Lucieer gehouden met M., psycholoog met ziekteverlof, op 21 april 1975. Uit het rapport van de commissie-Dijkhuis:

‘De heer M. wijst op ‘tal van vreemde situaties – meisjes slapen zonder pyjama, de groepsleiders komen ook bij het wassen binnen.’ (uit interview met M., p. 2) Hier wordt niet zozeer direct seksueel misbruik geïnsinueerd, maar wordt wel de ‘*sexualisering van het leven*’ in Zetten bekritiseerd. In tegenstelling tot vroeger is de huidige groepsleider een man: ‘Op dit moment worden de meisjes bijna exclusief door mannen opgevoed, dit is een onmogelijke geschiedenis (...) Ik vind dat die meisjes tekort wordt gedaan, ze krijgen van mannen niet wat ze van vrouwen wel kunnen krijgen – met baden, met naar bed brengen (...). Het geslachtsverschil is eigenlijk het hebben van verschillende lijven. Deze meisjes zijn juist gewend aan de telkens wisselende “oom”’ (idem, p. 2), ‘er kwam een inbreng van spijkerbroeken, lange haren en mannen’, ‘de aandacht voor details, het verzorgende verviel, de boel werd verslonsd’, ‘de mannen moesten zo nodig met de meisjes praten, de pedagoog uithangen’.

f. *een conflictueuze sfeer*; tenslotte bleek uit de bestudering van het rapport van de commissie-Dijkhuis en het bijbehorende archiefmateriaal dat er een rode draad zat in de vele conflictueuze situaties in de Heldring-stichtingen. Voor- en tegenstanders tekenden zich af rond het pedagogische beleid dat getypeerd werd als ‘relationele distantie’. In het midden van de jaren zeventig groeide de kritiek op de afstand die er in de dagelijkse omgang met de pupillen moest worden gehouden door de groepsleiding. Verschillende groepsleiders en medewerkers als Gieles protesteerden tegen de te grote nadruk op structuur, regels en het voorkomen van binding en affectieve relaties. ‘Het devies was te veel: “Zorg dat je de boel rustig houdt.”’ (interview met oud-medewerker en groepsleider P.C.G, d.d. 9 juni 1975, p. 4) Het voorkomen van een vertrouwensrelatie vloeide echter ook voort uit zelfbescherming: ‘Ik ging zelf wel relaties aan. Je moest

echter oppassen dat een relatie met een meisje niet misbruikt werd bijvoorbeeld voor bepaalde seksuele verlangens.’ (idem, p. 4)

Een andere ex-groepsleider wees op de samenhang tussen het uitgangspunt van de ‘relationele distantie’ en de isoleercel: ‘Ik kwam in de Heldring-stichtingen als idealistisch maatschappelijk werker (...) Op zeker moment kwam er een kentering in de behandelingsmethodiek. Vrij regelmatig werden kinderen geïsoleerd en daar had ik moeite mee (...) Het personeel kon dit eigenlijk niet aan en liep weg. Ik heb me altijd verzet tegen de opsluiting, dit werd me niet in dank afgenomen.’ (interview K., d.d. 16 juni 1975) Evenals andere groepsleiders en ex-medewerker Gieles was K. in de ogen van de directie ‘te emotioneel’. Finkensiepers’ wil was wet:

‘Wie het niet eens was met de behandeling, ging weg’ (...) Ik heb de dood van I. zien aankomen (...) I. was op advies van Finkensieper in de isoleer geplaatst. Er mocht *niet* met haar worden gesproken. Alle contacten met de buitenwereld moesten worden verbroken. Motivatie: ze vroeg te veel aandacht. Ik heb een plan opgezet om deze “behandeling” te doorbreken. Er kwam een gesprek tussen de ouders, Finkensieper, I. en ik zelf. I. vroeg toen zeer nadrukkelijk met de ouders mee te mogen, hetgeen door Finkensieper werd geblokkeerd. Toen ze uit de isoleer kwam, liep ze de volgende dag weg (...) ’s nachts om twee uur sprong ze van een flat. Toen wij ’s nachts door de politie werden gebeld, weigerde F. mee te gaan naar Ede voor de identificatie. F. belde ’s ochtends moeder op om het te vertellen.’ (interview p. 5).

3.8 Samenvatting en conclusies

De kinderbescherming nam in de jaren zestig een open houding aan tegenover de vrijere seksuele moraal. Ook in de tehuizen werd seksualiteit met de komst van een nieuwe, jonge generatie groepsleiders, bespreekbaar. Althans, dat was het streven. In de praktijk had de (groeps)leiding het er niet gemakkelijk mee. Vooral bij de oudere generatie groepsleid(st)ers, die zelf ook niet echt geleerd hadden om open over seksualiteit, laat staan de eigen seksuele beleving te praten, stuitte de druk om met pupillen over seks te praten tegen de borst. Maar omdat het in deze periode ook vaker voorkwam dat jongens en meisjes in naar sekse gemengde groepen werden geplaatst, werd de noodzaak gevoeld dat de instellingen hun deuren open moesten zetten voor seksuele voorlichting en een discussie over vrijere seksuele omgangsvormen.

Van pedagogische zijde was in het begin van deze periode, de jaren zestig en begin zeventig, kritiek te horen op de stroom van publicaties over seksuele voorlichting in de tehuizen. Deze zou te plat zijn, want vooral gericht op lustbeleving. Voor de thuispedagogen was het duidelijk dat dit geen goede seksuele opvoeding was.

Kinderen en jongeren, die met een seksueel getraumatiseerd verleden onder toezicht waren geplaatst moesten juist leren seksualiteit te verbinden met een relationele en affectieve binding. In de ogen van pedagogen als Veerman, Van Spanje en Van Gelder verwaarloosden de tehuizen deze kinderen wanneer zij de seksuele ontwikkeling van deze jongeren niet als onderdeel van de tehuisopvoeding maakten. Nog steeds was ‘het seksuele’ niet of nauwelijks geïntegreerd binnen het leven van de groep kinderen en jongeren in de inrichtingen, terwijl het om een ‘primair pedagogische kwestie’ ging.

Evenals in de vorige periode schreef men de grote mate waarin het seksuele probleemgedrag zich voordeed in de groepen toe aan zowel de voorgeschiedenis van deze kinderen als aan de groepsgewijze tehuisopvoeding. Wanneer affectief verwaarloosde kinderen en jongeren, die ook op andere terreinen tekort waren gekomen, bij elkaar in groepen werden geplaatst was dat op zichzelf al vragen om seksualiteitsproblemen. Het seksuele had volgens de pedagogen in die tijd in dergelijke groepen altijd een grote aantrekkingskracht. Behalve het groepseffect werd in deze periode, evenals de vorige ook de aard van het werk van de groepsleider als een risicofactor voor seksuele grensoverschrijdingen gezien. Van een goede groepsleider werd immers verwacht dat hij een binding met een kind kon aangaan, dat hij vertrouwen en bescherming kon geven. Ook werd erkend dat groepsleiders erotische behoeften konden krijgen voor een kind dat zich hechtte.

Waren (ortho)pedagogen en psychologen in de jaren zestig en begin zeventig hier duidelijk over – de groepsleiding mocht erotische en seksuele gevoelens hebben, maar moest voortdurend alert blijven dat er geen seksuele grensoverschrijdingen uit voort vloeiden – in de loop van de jaren zeventig en tachtig schoof men op in de richting van grotere acceptatie. Pedagogen lieten zich niet meer horen over het belang van seksuele opvoeding, of het moesten al de anti-pedagogen zijn die van mening waren dat volwassenen zich niet moesten bemoeien met de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren. De term ‘seksuele opvoeding’ verdween ook uit de debatten die er in de vakbladen van de jeugdzorg werden gevoerd. Wel bleef seksualiteit een belangrijk thema waarover veel geschreven en gesproken werd.

Ook in de tehuizen ontstond een seksueel klimaat waarbinnen het ‘recht op seks’ meer of minder gestalte kreeg. Pupillen mochten wel eens een vriendje op de kamer, ze mochten uitgaan, vragen stellen over seks en de anti-conceptiepil werd vlot gegeven. Het verstrekken van anti-conceptie aan pupillen vond echter niet zozeer plaats vanuit erkenning van het recht op seksuele vrijheid voor de pupillen, maar was vooral preventief bedoeld ter voorkoming van tienerzwangerschappen.

Het ‘recht op seks’ gold vooral de groepsleiding. Zij claimden het recht op het hebben van erotische en seksuele gevoelens voor pupillen, om deze te uiten en uit diverse bronnen blijkt dat er in menig tehuis seksuele contacten tussen groepsleiding en pupillen plaatsvonden. De keerzijde van de vrijere seksuele moraal in de tehuizen, die vooral opgeëist werd door de groepsleiders, was dat seksueel misbruik eigenlijk

ondenkbaar was. Bovendien zat meisjes, die zich in deze tijd uitten over ongewenste seksuele toenaderingen, nog steeds de beeldvorming van het 'OTS-meisje' in de weg. Deze meisjes waren niet geloofwaardig en hun ervaringen werden afgedaan als fantasieverhalen. Illustratief voor de wijze waarop gereageerd werd op signalen van seksueel misbruik die in de jaren zeventig afgegeven werden door oud-bewoonsters van de Heldring-stichtingen te Zetten vormde het onderzoek en de rapportage daarover van de commissie-Dijkhuis.

De commissie-Dijkhuis, die het pedagogisch en psychiatrisch beleid van de Heldringstichtingen onderzocht naar aanleiding van acties van o.a. de BM en het JAC, interviewde een tiental pupillen, maar hoorde niet wat zij expliciet vertelden over de seksuele handelingen in de spreekkamer van Finkensieper. Seksuele handelingen door een psychiater, het kon gewoon niet waar zijn, zo stelde een van de leden van de commissie-Dijkhuis, achteraf. De commissieleden die de meisjes interviewden kwamen er niet in de commissievergaderingen op terug en ook werd er niets over gezegd in het eindrapport. De verslagen van de interviews verdwenen in het archief van het ministerie van Justitie. Seksueel misbruik van kinderen en jongeren in tehuizen was overigens ook een blinde vlek bij de belangenverenigingen voor minderjarigen zelf. Noch de BM noch het JAC kwam op het idee dat seksueel misbruik een van de redenen kon zijn waarom meisjes uit Zetten wegliepen. Isoleercellen, censuur en plat spuiten waren de klachten, naar seksuele contacten onder dwang werd niet gevraagd.

Omdat in de tehuizen de machtsverhoudingen tussen volwassenen en jongeren in mindere mate in de richting van gelijkwaardigheid verschoven dan in andere instituties, zoals het gezin, lijkt de seksuele liberalisering vanaf de jaren zestig en zeventig bepaald geen gunstig klimaat te hebben geboden voor een problematisering van seksuele grensoverschrijdingen en seksueel misbruik.

Hoofdstuk 4 1990-2008: Seksueel misbruik in tehuizen – naar een professionele aanpak

Inleiding

Voor de periode na 1990 is eveneens gebruik gemaakt van verschillende methoden van onderzoek, maar omdat we over deze periode meer de beschikking hebben over empirische gegevens door middel van de survey, de verdiepende survey, interviews met sleutelfiguren en focusgroepen met professionals uit de jeugdzorg, hebben de resultaten van deze methoden een groter aandeel in de analyse van het overkoepelende beeld.

In de jaren negentig bleven de vakbladen van de jeugdhulpverlening aandacht houden voor vraagstukken op het terrein van seksualiteit, seksueel geweld en seksueel misbruik. Deels gaat het om vergelijkbare seksuele problematiek als in de eerdere perioden: jeugdprostitutie, ervaringen met incest en seksueel geweld. Maar elke tijdsperiode kent ook haar eigen specifieke uitingsvormen van seksuele problematiek van jongeren die onder toezicht worden geplaatst, zoals in de huidige tijd ‘loverboy’-problematiek, jongensprostitutie, seksverslaving en de met internet en social media verbonden seksuele problematiek. Daarnaast zijn uitingsvormen van seksuele problematiek ook veranderd in samenhang met een zich wijzigende populatie van jeugdigen in de tehuizen: steeds meer allochtone jongeren zijn in de afgelopen decennia in de residentiële jeugdzorg geplaatst.

Ook in deze periode wordt van de jeugdzorg een professioneel antwoord gevraagd op allerlei uitingsvormen van seksuele problematiek. Zo is er aandacht voor de bevordering van deskundigheid ten aanzien van signalering van seksueel misbruik, voor specifieke groepen slachtoffers (jongens, homoseksuele jongeren, jeugdigen met autisme, met een licht verstandelijke beperking, allochtone jongeren) en zien we aanzetten tot het online aanbieden van hulp voor jonge slachtoffers van seksueel geweld. Daarbij blijven de professionals zich afvragen of alle aandacht voor seksueel misbruik niet ten koste is gegaan van de ruimte die intimiteit en nabijheid nog krijgen in de jeugdzorg.

Het onderwerp seksueel misbruik in de jeugdzorg zelf bleef in de tijdschriften onderbelicht. Behalve in een enkel artikel (Konijn, 1990; Gillissen, 1991) over de affaire-Finkensieper besteedden de vakbladen weinig aandacht aan het verschijnsel seksueel misbruik als zodanig. Wel was deze affaire aanleiding voor onderzoekers en hulpverleners om zich te verdiepen in het dagelijks leven van de meisjes en jongens in de kinderbescherming en de vraag of meisjes anders in de hulpverlening behandeld werden of zouden moeten worden dan jongens (o.a. Scholte en van de Ploeg, 1990; Haans & Van IJzendoorn, 1990).

4.1 Seksueel misbruik in tehuizen

Konijn (1990) analyseerde in 'De 'zaak-F.': het falen van de kindbescherming' de gebeurtenissen in Zetten. Zij benoemde een viertal factoren. Allereerst vormde het wetenschappelijk kader van waaruit in de jaren zeventig behandeld werd een belangrijke verklaring voor het feit dat de meisjes niet serieus genomen werden. Behandelend directeur in Zetten, Ter Horst, zag de 'sterke verhalen' van de meisjes als een symptoom van gedrag met een hysterioform karakter (Konijn, 1990), die door de groepsleiding en de overige meisjes in de leefgroep gebagatelliseerd dienden te worden. Een tweede verklaring moest volgens Konijn gezocht worden in loyaliteitsconflicten van groepsleiding die misschien wel eens iets opgemerkt hadden, maar er niet zeker van waren. Het loyaliteitsconflict kon spelen ten opzichte van Finkensieper, maar ook ten opzichte van de meisjes, immers in Zetten was de groepsleiding eraan gehouden elke vertrouwelijke mededeling van de meisjes op te schrijven in het dagrapport. Daarnaast was er in Zetten sprake van een repressief pedagogisch klimaat en falende inspectie (Konijn, 1990). Deze analyse maakte duidelijk dat er, behalve Finkensieper, meerdere factoren verantwoordelijk waren voor het zolang voortduren van het seksueel misbruik.

Behalve Konijn is Spanjaard (1993) een van de weinige auteurs die in de jaren negentig in de vakbladen publiceerde over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg:

'Seksueel getinte "grappen" van jongens over meisjes en vrouwen, seksuele pesterijen en handtastelijkheden zijn in tehuizen veelal aan de orde van de dag. Maar ook komt het voor dat jongens meisjes (of andere jongens) aanranden of verkrachten.' (p. 449)

Uit het artikel bleek eveneens hoe gewoon het in de jaren negentig in de tehuizen nog was om bloot rond te lopen. Dit was geen discussiepunt. Wel golden er bepaalde 'criteria', zoals: 'Prettig met elkaar omgaan kan het criterium zijn bij bloot rondlopen, het ophangen van pin-ups, het opbergen van eventuele pornoboekjes en -banden' (idem, p. 446). Of, als er ook jonge kinderen in het tehuis woonden, diende men bepaalde regels in acht te nemen ten aanzien van seksueel getint taalgebruik.

Seksualiteit werd in een tehuis vaak een probleem, omdat jongeren in de leeftijd waarin ze erg bezig zijn met hun seksualiteit, in leeftijdsgroepen bij elkaar wonen. Spanjaard typeerde deze groep jongeren als seksueel problematisch. In de gezinnen waar ze vandaan komen, kwam vaak geweld voor, waaronder seksueel geweld. Soms was het kind slachtoffer geweest, soms getuige of dader. Een problematische seksuele ontwikkeling kon volgens Spanjaard ook het gevolg zijn van het opgroeien in een omgeving waarin kinderen geconfronteerd worden met prostitutie. Toenaderingsgedrag van deze jongeren kon dan vaak de vorm krijgen van de eigen zin doordrijven en kon

soms gepaard gaan met geweld. Veelal hadden deze kinderen moeite met het onderscheid tussen prettige en onprettige aanrakingen, doordat ze hebben geleerd seksuele handelingen te verrichten die ze eigenlijk vies vinden en waar ze eigenlijk nog niet aan toe zijn, aldus Spanjaard.

Voorals meisjes hebben moeite met het omgaan met en het bewaken van de eigen grenzen. Sommige meisjes die seksueel misbruikt zijn, tonen sterk wervend gedrag, maar dit gedrag wordt volgens Spanjaard vaak niet begrepen. Groepsleiders moeten dit gedrag meer leren zien als ‘overlevingsstrategieën’ en meer kennis verwerven over dit gedrag. Soms hebben deze meisjes niet anders geleerd dan op een seksuele manier om te gaan met anderen. Andere meisjes proberen juist zo ver mogelijk weg te blijven van alles wat met seksualiteit of intimiteit te maken heeft en maken zich zo veel mogelijk onzichtbaar. Spanjaard benoemde expliciet het *gender specifieke* karakter van seksueel geweld: seksueel geweld is vooral een gevolg van machtsverschillen, tussen mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen, hetero- en homoseksuelen, die samenhangen met opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Groepsleiders moeten zowel jongens als meisjes confronteren met hun sekse-stereotype gedrag.

4.2 Groepsleiders leren omgaan met intimiteit en lichamelijkeheid

Evenals in voorgaande decennia is vooral het werk van de groepsleider of de leider van de leefgroep, onderwerp van discussie in de vakbladen. Wederom spitst de discussie zich toe op de vraag hoe de groepsleider om gaat met het spanningsveld tussen vertrouwen, persoonlijke omgang, affectie enerzijds en professionele distantie, structuur anderzijds. Met betrekking tot seksueel misbruik of seksuele contacten tussen groepsleiders en pupillen wordt de vraag opgeworpen of groepsleiders nog wel (mogen) troosten (Ligthart & De Keyser, 1993). Uit het onderzoek van deze auteurs naar verdriet van jeugdigen in de residentiële zorg onder honderdvier groepsleiders komt naar voren dat het bieden van structuur belangrijker wordt gevonden dan een begripvol klimaat scheppen. Ook Verheule (1994) vraagt zich af of je als groepsleider een kind dat verdriet heeft nog wel op schoot mag trekken, laat staan een angstig kind een hele nacht bij je in de tent te laten slapen tijdens een kampweek.

Volgens Spanjaard was de groepsleider daarom zo belangrijk, omdat hij of zij voor veel jongeren een identificatiefiguur is. De groepsleider heeft ook een voorbeeldfunctie. ‘Het gaat om de manier van leven van de groepsleider, de waarden die voor hem belangrijk zijn, zijn smaak op het gebied van kleding, eten, muziek, boeken en films.’ (Spanjaard, 1993, p. 447) Door de opvattingen en houding van de groepsleiders worden in het alledaagse leven in een tehuis de rolpatronen van mannen en vrouwen bevestigd of juist ter discussie gesteld. Groepsleiders moeten laten zien dat ‘vrouwen en de zachtere kant van de man door de groep serieus genomen moeten

worden.’ (idem, p. 447). In en door het alledaagse handelen kunnen ‘groepsleiders een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van seksueel geweld.’ (idem, p. 450)

Hoewel dus de dagelijkse omgang de belangrijkste mogelijkheden kan scheppen ter voorkoming van seksueel misbruik en seksueel geweld, is volgens Spanjaard een instellingscode (gedragscode) ook gewenst. ‘Hierin wordt het verbod omschreven op seksuele contacten tussen medewerkers en jongeren.’ (idem, p. 450) ‘Aanrakingen’ die voor de hulpverlener of jongere een seksuele betekenis hebben of als zodanig geïnterpreteerd kunnen worden, zijn niet toegestaan. Maar het moet wel mogelijk blijven een jongere aan te raken, er moet geen taboe komen op lichamelijke, want het is in de ‘opvoedkundige’ relatie van belang dat jeugdhulpverleners jongeren een aai over de bol kunnen geven. Behalve goede seksuele voorlichting geven, de jongeren leren ja en nee te zeggen, moeten de groepsleider ook positief reageren op de behoefte van jongeren aan lichamelijke. Groepsleiders moeten een compliment kunnen maken over iemands’ uiterlijk, en zich aanbieden voor een vertrouwelijk gesprek over seksualiteit, schaamte en verlegenheid. Vooral is het belangrijk dat gesprekken over deze onderwerpen genormaliseerd worden: ‘Vind je het niet leuk om seksboekjes te lezen? Toen ik jong was deed ik het ook.’ (idem, p. 445)

Evenals Spanjaard zetten ook de auteurs van een themanummer over ‘Intimiteit’ in het *Tijdschrift voor de Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* (Derrix & Van IJzendoorn, 1994) voor wat betreft een professionele omgang met seksualiteit, intimiteit en lichamelijke in op de groepsleider. De teneur was, dat groepsleiders en andere jeugdhulpverleners erotische en seksuele gevoelens konden hebben, maar dat ze moesten leren daar professioneel mee om te gaan zonder het kind te benadelen door geen enkele vorm van lichamelijke of intimiteit meer toe te staan.

Volgens Hillige (1994), psycholoog bij Mettray, bestonden deze gevoelens, projecties of fantasieën van volwassenen, maar behoorden ze tot het terrein van *intercollegiale toetsing*. ‘Om vanzelfsprekendheden en uitglijders te voorkomen moet er een werksfeer zijn waarin hulpverleners elkaar dit soort vragen kunnen stellen en commentaar kunnen geven, ook al levert dat wrijving op.’ (p. 60) Ook moesten hulpverleners met goede bedoelingen zich bewust worden van allerlei rationalisaties voor een erotische omgang met de jongeren. De jongeren zelf hadden vaak weinig nabijheid en intimiteit ervaren en hadden daar juist grote behoefte aan. Ze probeerden deze leegte te vullen door compensatie, in

‘... drank- of drugsgebruik, andere kick-ervaringen en ook in de manier waarop ze zich met elkaar (of volwassenen) stortten in allerlei relatieperikelen en vroege seksuele contacten, of in de manier waarop zij stelselmatig over de grenzen van anderen heen gaan. (...) Als je zoiets als hulpverlener wilt ombuigen zul je heel wat ter vervanging moeten bieden om ze daarvan lossere te maken.’ (idem, p. 60)

Uit deze analyse bleek dat er hoge eisen dienden te worden gesteld aan de groepsleiders die met deze jongeren dagelijks omgingen. Het leren omgaan met intimiteit en nabijheid, ook lichamenlijk, was volgens Hillige een langdurig, geleidelijk proces dat plaats zou moeten vinden in en door het dagelijkse leven met elkaar in het tehuis. Dat was beter en effectiever dan een therapie-uur. Deze zeer aanhankelijke, lichamenlijk contact zoekende jongeren moesten leren zich te beheersen, hun eigen grenzen leren kennen en die van anderen ‘door langdurig inslijpen’. Deze jongeren proberen steeds te verleiden, te erotiseren, te provoceren, ‘zoals we bij seksueel misbruik vaak zien’ (Hillige, 1994, p. 61). Het sprak vanzelf, dat groepsleiders hier niet letterlijk op in moesten gaan. Beter was jongeren op hun eigen grenzen te wijzen. Bovendien moesten groepsleiders lichamenlijk contact met de jongeren niet schuwen, jongeren konden daardoor juist leren dat niet alle gedrag seksueel hoeft te zijn: ‘Normale aanrakingen geven de gewenning dat niet alles erotisch of bedreigend hoeft te zijn.’ (idem, p. 61) Samen aan sport doen was daarvoor ook heel geschikt, ‘gewoon’ opvoeden dus.

Voorwaarde voor professioneel omgaan met lichamenlijke nabijheid en intimiteit was dat collega’s zelf ook over seks leerden praten, zodat de teamleden op de hoogte zijn van elkaars opvattingen over seksualiteit en zich bewust zouden worden van eigen waarden en normen: ‘Als een hulpverlener bijvoorbeeld een aversie heeft tegen pornografie, kan het voorkomen dat hij/zij een cliënt die aangeeft erg van pornoboekjes te genieten, niet erg ontspannen tegemoet treedt en daarmee een taboe legt op de seksualiteitsbeleving van de cliënt in kwestie.’ (Langendonk, 1994, p. 69) Maar waren de jeugdhulpverleners in staat om open over hun opvattingen en ervaringen rond seksualiteit te praten? En wilden zij dat eigenlijk wel, zagen zij het nut ervan in? Volgens jeugdhulpverlener en docent strafrecht M. Boelrijk niet. Hij had de indruk dat jeugdhulpverleners ‘nog huiverig staan tegenover het bespreken van taboes zoals grensoverschrijdend gedrag van zichzelf of collega’s’ (Boelrijk, 1996, p. 29).

4.3 Professionalisering van de aanpak van seksueel misbruik

In de periode 1990-2008 is bij de instellingen De Hunnerberg, Nederlandsch Mettray (vanaf 1998 LSG-Rentray) en de WSG uit tal van archiefstukken een professionaliseringsproces af te lezen: er zijn uitgebreide hulpverleningsplannen en behandelplannen, waarbij aandacht is voor het seksueel probleemgedrag van de pupil. Uit de pupillendossiers is af te leiden, dat na overschrijdend seksueel getint gedrag veelal een psychologisch onderzoek volgt, speltherapie of een cursus seksuele vorming.

Het archiefonderzoek heeft ook uitgewezen dat er oog is voor de problematische seksuele voorgeschiedenis van pupillen en vooral voor de gevolgen daarvan. In 2000 wordt bij de WSG in het dossier van een tienjarige dove en beperkte jongen gemeld: ‘[...] met het oog op seksualiteit wordt voorlichting gegeven, ook gezien het

(traumatische) verleden.’ In een latere evaluatie van deze pupil wordt genoteerd: ‘[...] in seksueel opzicht wil Y. zich op elk moment en op elke plek bevredigen als hij daar zin in heeft, waardoor dit niet gepast gedrag is in zijn omgeving [...] hij laat dit zien door zorgwekkende tekeningen te maken van naakte vrouwen en mannen. Y. tekent hier zeer detaillistisch en seksistisch.’

De in de dossiers aangetroffen sporen van seksueel misbruik – bij de WSG twee gevallen, bij De Hunnerberg één geval – worden genoteerd en waar mogelijk onderzocht. In een WSG-pupillendossier wordt een zaak waar mogelijk seksueel misbruik heeft plaatsgevonden terloops vermeld: ‘[...] daarnaast zegt hij nu voor het eerst in zijn jeugd seksueel te zijn misbruikt door een groepswerker in een kindertehuis.’ Het is onduidelijk om welk tehuis het hier gaat; wel wordt aangifte gedaan door de pupil en de gezinsvoogd. In De Hunnerberg vond in de periode 2004/2005 een incident plaats, waarbij een groepsleider zijn ontblote en met slagroom bespoten penis zou hebben laten zien. Bureau Integriteit & Veiligheid (BI&V) van de Hunnerberg kreeg het verzoek dit incident te onderzoeken. In het BI&V-eindrapport over deze zaak staat vermeld dat uit het onderzoek naar de mogelijk niet-integere gedragingen van een van de medewerkers in de inrichting niet de groepsleider, maar een medebewoner veroorzaker van het incident bleek te zijn.

Voor LSG Rentray werden meer dan zevenhonderd dossiers van de in 1998 ingestelde Klachtencommissie onderzocht op seksueel misbruik. Deze onafhankelijke commissie gaat nauwgezet te werk bij het onderzoek naar klachten van pupillen en/of hun ouders/verzorgers. In één dossier is een geval aangetroffen van in de ogen van een mannelijke pupil grensoverschrijdend gedrag van een groepsleidster, die te erotische kleding zou dragen. In het dossier bevindt zich de handgeschreven klacht van de pupil:

‘... ik zeg van kijk een tijger op je trui A. en toen moest ik lachen en toch naar kamer / het is probleem is dat hoe ze op de bank zit als de rood licht lampen heel lastig voor mij / wand ik word er een beetje geil van hoe ze op de bank zit / is niet normaal en dat je haar string kan zien / want die dag had ze een zwarte onderbroek aan / en ik wil geen stijven krijgen maar met haar gedrag / ik wil geen stijven van haar / ze moet regvaardig zijn / en normaal gedragen en op de bank zitten / en wat fatzoenlijk aankleden / en dat kan niet want ze verstoort me behandeling met dat gedrag.’

Pupil K.B. heeft zijn klacht ingetrokken na gesprek met groepsleidster A, die zegt dat ze zich in het vervolg anders zal kleden.

Behalve voor training en deskundigheidsbevordering over het omgaan met intimiteit en lichamelijkeheid was er in de loop van de jaren negentig in de vakbladen aandacht voor de ontwikkeling van protocollen over hoe te handelen bij een vermoeden van seksueel misbruik (o.a. Miedema, 1994; Boelrijk, 1996). Er is kritiek op de VOG-

richtlijn. Volgens Boelrijk staan jeugdhulpverleners zelf nogal huiverig tegenover het bespreken van wat nog een taboe in de jeugdhulpverlening is. Ook zal het niet makkelijk zijn overtuigend te bewijzen dat een verdachte medewerker seksueel gedrag heeft vertoond. Boelrijk pleit ervoor de VOG-richtlijn aan te scherpen ten aanzien van de bepaling in artikel 1.1 waarin staat dat ‘Het bespreken van erotische of seksuele gevoelens dient *uitsluitend* ten goede te komen aan de jongeren en mag niet tevens een bevrediging zijn van de eigen behoefte om over deze onderwerpen te praten’.

Een groep van negen jeugdhulpverleners werkzaam bij de multifunctionele organisatie Zandbergen vindt de protocollen belemmerend werken bij het troosten van jongeren (Groen & Haarsma, 1995). Seksualiteit is in de jaren negentig naar de mening van deze jeugdhulpverleners nog steeds moeilijk bespreekbaar: ‘Zo wordt het voorbeeld van een rapportage genoemd waarin op de ene pagina staat vermeld dat een kind misbruikt is en op de andere pagina bij het onderwerp seksualiteit wordt vermeld: “normaal, niets aan de hand”.’(idem, p. 20).

In de loop van de jaren negentig zijn de thema’s in de vakbladen van de jeugdzorg sterk gericht op de verdere professionalisering van de hulpverleners met betrekking tot seksueel misbruik in de jeugdzorg. Er komen scenarioteams seksuele kindermishandeling, een ethische code voor jeugdzorgwerkers wordt ontwikkeld, het VOG-protocol wordt verbeterd, cursussen en training gericht op de deskundigheidsbevordering van jeugdhulpverleners, etc. Inhoudelijk gaan veel bijdragen over sekse-specifieke hulpverlening, over hulpverlening aan minderjarige prostituees, slachtoffers van seksueel misbruik, signalering van seksueel misbruik en hulpverlening aan slachtoffers (‘Publicaties’, 2001), kinderen, seksualiteit en seksueel misbruik, praten met kinderen over seksueel misbruik, o.a. aan de hand van het zogenaamde vlaggensysteem, slachtoffers van seksueel kindermisbruik en pedofilie, artikelen over loverboys en hun slachtoffers, met name ook Marokkaanse en homoseksuele jongens.

De persoonlijke betrokkenheid van de groepsleider blijft ook een belangrijk onderwerp in diverse bijdragen. Seksuele grensoverschrijdingen worden erkend en afgewezen, maar betreurd wordt dat de angst voor misbruik het ‘aanraken in de jeugdzorg tot een taboe heeft gemaakt’ (Van Dorp, 2008). Professionals constateren dat er de afgelopen jaren steeds meer afstand wordt bepleit in de omgang met kinderen en jongeren in de jeugdzorg. Pedagogisch werker I. Dieben van Bijzonder Jeugdwerk Brabant:

‘De rillingen liepen mij over de rug toen ik de opzet van het nieuwe handelingsdocument Intimiteit en Seksualiteit onder ogen kreeg. Er stond: troosten gebeurt met gestrekte arm. Hoe kun je zo een kind troosten?’(zoals weergegeven in Van Dorp, 2008, p. 18)

4.4 Het seksuele klimaat in de tehuizen in de jaren negentig

De sixties werkten soms nog lang door in de omgangscultuur binnen de tehuizen. Een van de geïnterviewde groepsleiders werd bij zijn sollicitatie als groepsleider gewaarschuwd dat hij beter geen privérelatie kon hebben:

‘In de tijd dat ik aan het solliciteren was (tussen 1986 en 1995) had ik een sollicitatiegesprek ergens in de buurt van de Veluwe bij een instelling. De vraag was: heb je een relatie? Ik zeg: ja, die heb ik. Nou, ga er maar van uit dat als je hier binnenkort komt werken, dat dat over is, want ja hier is het heel normaal dat er relaties ontstaan tussen groepsleiders onderling.’ (uit interview, d.d. 6 januari 2012)

Privé en werk waren moeilijk te scheiden. Over seksualiteit moest ook, juist in het belang van de jeugdige, om de pupil goed te kunnen helpen met zijn seksuele probleem, onderling door de hulpverleners openlijk worden gesproken:

‘In mijn beginjaren (als groepsleider) was alles bespreekbaar en op het moment dat jij nieuw in zo'n team kwam en je gaf aan van “goh ik loop hier tegenaan”, dan was dat niet een probleem wat de jeugdige had, maar dat werd als je niet goed oplette ook een probleem wat jij had. En dan ging de rest van het team in op van: ja, hoe sta je er zelf in, wat zijn jouw normen, wat zijn jouw waarden?’ (idem)

Voor een voormalig bestuurder van een van de grootste instellingen was zijn kennismaking met de jeugdzorg destijds, begin jaren negentig, een cultuurschok. Het bleek bijvoorbeeld heel gewoon dat, bijvoorbeeld bij de kerstviering, de meisjes bij de groepsleiders op schoot gingen zitten, na de maaltijd. De groepsleiders hadden dan gekookt, ze hadden met elkaar gegeten en na afloop kropen de meisjes bij de groepsleiders op schoot. Dat er in het lichamelijke contact opwinding kon worden ervaren, waardoor de groepsleider een erectie kon krijgen, werd niet als probleem gezien. Toen de ex-bestuurder aangaf dergelijke situaties onacceptabel te vinden, ondervond hij veel weerstand. ‘Hoe kom je daar nu bij?’ werd er gereageerd; men vond het heel normaal, deze meisjes waren veel liefde tekortgekomen, werd gezegd. Men zag niet dat men hierdoor in de gevarenzone kon komen.

Hoewel de seksuele liberalisering vanaf de jaren zestig zonder meer een faciliterende context vormde voor seksuele contacten tussen groepsleiders en meisjes die in de tehuizen waren geplaatst, zijn er volgens deze ex-bestuurder meer factoren die het mogelijk maakten dat deze contacten volgens hem ‘in alle tehuizen wel’ voor kwamen. Een belangrijke factor is gelegen in de aard van het groepsleiderswerk:

‘Er is ook vaak sprake van een geleidelijke ontwikkeling van een relatie tussen groepsleider en een meisje. Een groepsleider kan voor een bepaald meisje een bijzondere sympathie ontwikkelen, hij heeft met haar te doen, wil haar beschermen, zij is zijn favoriete meisje. Het meisje voelt dat aan, kan hier gebruik van maken, zij kan zich extra lief tegenover hem gedragen, of kan zich ook aangetrokken voelen tot deze groepsleider. Dit is een hellend vlak, een voedingsbodem van waaruit de grenzen van de professionele relatie overschreden kunnen worden. De meeste groepsleiders maakten er ook geen misbruik van, maar die ene wel.’ (uit telefonisch interview, d.d. 21 juli 2011)

Er is sindsdien veel veranderd, het is nu taboe geworden, maar tegenwoordig komen dergelijke relaties volgens de ex-bestuurder nog steeds voor en:

‘... dat zal ook wel zo blijven, want het is eigenlijk een ‘normale’ situatie dat – als je dagelijks met deze meisjes omgaat (15, 16 jaar en een geschiedenis in de prostitutie) het kan gebeuren dat de professionele grenzen overschreden worden, vooral als die niet voortdurend bewaakt worden en de groepsleider door omstandigheden er gevoelig voor is. Zowel de groepsleider als het meisje proberen het vaak verborgen te houden, dat heeft iets opwindends, ze hebben samen een geheim.’ (idem)

In die zin is het dus ‘normaal’: ‘het kan bijna niet dat het nooit gebeurt’, ‘het maakt deel uit van het leven en werken in de residentiële gemeenschap, zeker als je er niet voortdurend preventief alert op bent’.

Zo gezien zijn ‘plegers’, of ‘daders’ van dergelijk seksueel misbruik, ‘gewone’ mensen. De groepsleiders die een seksuele relatie met een meisje ontwikkelen doen dat volgens de ex-bestuurder over het algemeen niet met voorop gezette bedoelingen. Er is hier geen sprake van kwaad wil geweest of van verkrachting; ook niet van grooming. Ze kiezen niet voor dit werk met de bedoeling om meisjes seksueel te bejegenen. Een dergelijk daderperspectief is ontwikkeld naar aanleiding van de in de loop der jaren in de instelling bekend geworden gevallen van misbruik, waarbij de dader is ontslagen:

‘Het zijn soms redelijk goede groepsleiders, die – na geruime tijd in een professionele context te werken waarin dergelijke relaties normaal gevonden worden en waarin niet voortdurend gecontroleerd wordt op dit soort ontwikkelingen – zelf in een seksuele relatie met een meisje verwickeld raken. Het meisje in kwestie heeft een favorietenrol (gehad), vond de aandacht van de groepsleider vaak fijn en de meesten willen ook geen aangifte doen. Om dit type van seksueel misbruik tegen te gaan moet het personeel zich voortdurend bewust

zijn van dit soort processen, niet alleen individueel, maar ook in de groep. Elkaar opmerkzaam maken op kiemen van het ontstaan van dergelijke favorieten en elkaar daarop aanspreken: “je neemt het steeds op voor dat meisje”.’(idem)

In de telefonische interviews die in dit onderzoek gehouden zijn met twintig professionals, herkennen zij het patroon van seksueel misbruik dat ontstaat binnen een (pedagogische) afhankelijkheidsrelatie, waarbij een professionele, pedagogische relatie na verloop van tijd zich ontwikkelt naar een privérelatie, meestal ook een seksuele relatie. In de beschreven voorbeelden gaat het steeds om het type ‘mannelijke groepsleider die verliefd wordt op een meisje’ (in een enkel geval betrof het een lesbische relatie). Bestuurders en hulpverleners zien dit type relatie als een duidelijke vorm van onprofessioneel gedrag, als het overschrijden van professionele grenzen, maar zij zien het ook als een vorm van seksueel misbruik dat min of meer inherent is aan de wijze waarop de residentiële zorg voor de pupillen is georganiseerd. Soms begint een relatie tussen groepsleider en pupil met wederzijdse instemming, vaak is het niet duidelijk of de pupil emotioneel onder druk is gezet, soms verandert de aanvankelijke ‘instemming’ in ‘dwang’ achteraf, bijvoorbeeld wanneer de relatie ‘uit’ gaat, soms zetten deze verhoudingen zich voort in een relatie na ontslag van het meisje uit het tehuis.

De survey vormde een bevestiging voor het hierboven beschreven type van seksueel misbruik. Seksuele contacten tussen groepsleiding en pupillen vallen onder de definitie van seksueel misbruik, de betrokkenen zien dat vaak anders.

4.5 Seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg: omvang

Uit de survey onder driehonderdvierenvijftig professionals is naar voren gekomen dat zij tijdens een gemiddelde werkperiode van ruim elf jaar in hun eigen organisatie twee gevallen van seksueel misbruik hebben meegemaakt (deelstudie 4. Survey naar de aard en omvang van seksueel misbruik).

In totaal rapporteerden tweehonderdtwintig (62,1%) van de driehonderdvierenvijftig respondenten een of meerdere gevallen van seksueel misbruik, in totaal zevenhonderdvijftig gevallen. Het overgrote deel daarvan is ‘zeker’, dat wil zeggen een incident dat bekend geworden is in de organisatie en dat ook bij de respondent zelf bekend is (558 incidenten, 74,4%). In een kwart van de gevallen ging het om vermoedens (192 vermoedens, 25,6%). Het gerapporteerde seksueel misbruik is overwegend lichamelijk van aard. In de helft (50%) van de gerapporteerde gevallen gaat het om groepsgenoten onderling, in ruim 35% van de in de survey gerapporteerde gevallen gaat het om seksueel misbruik door volwassenen, meestal groepsleiders. In de

resterende 15% betrof het andere volwassenen als pleger, bijvoorbeeld een familielid, andere leeftijdgenoten dan groepsgenoten, of externe personen.

4.5.1 Type instelling en (gerapporteerde) omvang van seksueel misbruik

Om zicht te krijgen op de context waarin de incidenten plaatsvonden is er een analyse gedaan naar de samenhang tussen het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode en het type instelling. Deze analyses geven enigszins zicht op de samenhang tussen het aantal incidenten en type hulpverlening, maar maken het niet mogelijk om vast te stellen dat bepaalde incidenten ook daadwerkelijk in die vormen van hulpverlening hebben plaatsgevonden, aangezien daar niet direct naar is gevraagd in de survey.

Gesloten residentiële zorg versus niet-gesloten zorg

De instellingen zijn hierbij in de eerste plaats opgesplitst in het wel of niet bieden van gesloten residentiële jeugdzorg (i.e. justitiële jeugdzorg en/of JeugdzorgPlus). De analyse laat zien dat er tussen respondenten van instellingen die wel ($M = 1.58$, $SD = 3.10$) en instellingen die geen gesloten residentiële jeugdzorg bieden ($M = 1.55$, $SD = 3.86$) geen significant verschil is in het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode, $t(352) = .09$, $p = .73$.

Justitiële versus niet justitiële zorg

Een tweede opsplitsing is die in justitiële en niet-justitiële zorg. Analyse door middel van de Mann-Whitney test laat zien dat het aantal incidenten voor deze twee typen zorginstellingen niet significant ($p = .83$) van elkaar verschilt.

Pleegzorg versus geen pleegzorg

Er zijn ook geen significante verschillen te vinden tussen het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode door respondenten in instellingen die wel en instellingen die geen pleegzorg bieden, $t(352) = -.42$, $p = .68$. Voor de respondenten die aangeven dat hun instelling onder andere ook gezinshuizen als hulpverleningsvorm hebben is het aantal gerapporteerde incidenten iets hoger ($M = 1.90$, $SD = 3.71$) dan voor instellingen die geen gezinshuizen als hulpvorm bieden ($M = 1.26$, $SD = 2.74$), maar dit verschil is ook niet significant, $t(352) = -1.87$, $p = .06$.

4.5.2 De aard van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg: naar een typologie

Meer inzicht in de aard van het seksueel misbruik is verkregen door in een verdiepende survey de professionals een aantal specifieke vragen te stellen over de aard van het misbruik, het slachtoffer en de pleger, de situatie, frequentie en duur van het misbruik, mogelijke signalen en de wijze van reageren door de instelling.

Wat betreft de aard van seksueel misbruik kan onderscheid worden gemaakt tussen:

- a. seksueel misbruik binnen de pedagogische relatie (volwassenen – minderjarigen) en seksueel misbruik tussen pupillen onderling
- b. lichamelijke vormen van seksueel misbruik versus niet-lichamelijke vormen (intimidatie, pesten).

Aangezien de gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik voor het grootste deel lichamelijke vormen betreffen, is dit onderscheid vervallen als indelingscriterium voor de aard van seksueel misbruik. De honderdvierenveertig gevalsbeschrijvingen zijn vervolgens gecategoriseerd naar het eerste onderscheid, namelijk het seksueel misbruik dat plaatsvindt binnen een (pedagogische) afhankelijkheidsrelatie, en seksueel misbruik tussen pupillen. Bijna de helft van de gevallen (eenenzeventig) betrof seksueel misbruik door een volwassene binnen de instelling, in de andere helft van de gevallen (drieënzeventig) ging het om seksueel misbruik door kinderen en jongeren onderling. Deze indeling leverde 4 typen van seksueel misbruik op:

Type 1. Mannelijke groepsleiders en meisjes (13-18 jaar)

Type 2. Mannelijke groepsleiders en jongere jongens (12 jaar of jonger)

Type 3. Twee pupillen onderling: jongen als pleger-meisje als slachtoffer

Type 4. Meerdere pupillen onderling

4.5.2.1 Seksueel misbruik door volwassenen

We bespreken allereerst het seksueel misbruik van minderjarigen door volwassenen, al of niet in een pedagogische relatie binnen de residentiële jeugdzorg. Van een pedagogische relatie is sprake wanneer de professionals werkzaam in de instelling verantwoordelijk zijn voor de zorg en opvoeding van de kinderen en jongeren die aan hun zorg zijn toevertrouwd, te weten groepsleiders, pedagogische medewerkers, gedragswetenschappers, artsen, leraren, etc. Daarnaast komen de kinderen en jongeren tijdens hun verblijf ook in aanraking met andere volwassenen, binnen de instelling o.a. beveiligingsbeambten, chauffeurs, tuinlieden, etc. en buiten de instelling, bijvoorbeeld

in het weekend met volwassen familieleden, of door de week met medewerkers verbonden aan andere instellingen.

Het meest voorkomende type van seksueel misbruik door volwassenen, waarover de professionals in de vervolgsurvey gedetailleerde informatie hebben verstrekt, vindt plaats binnen een pedagogische relatie in de residentiële zorg (vijfenvijftig van de eenenzeventig). Er tekent zich een duidelijk type af (n=45) in de residentiële instellingen, nl. seksuele contacten of een seksuele relatie tussen een groepsleider, variërende in leeftijd van 20 tot boven de 50 jaar, en een meisje (13-18 jaar). In vrijwel alle gevallen (drieënvijftig) betreft het een mannelijke groepsleider.

Seksueel misbruik van jonge kinderen (jonger dan 12 jaar) door groepsleiders is ook een duidelijk type, zij het dat er ten opzichte van het eerste type van de groepsleider en het meisje van 13 jaar en ouder, veel minder gevalsbeschrijvingen van zijn gegeven (n=10). Opvallend in de beschreven gevallen is namelijk dat, wanneer het om seksueel misbruik door groepsleiders van jongere kinderen gaat, het meestal om mannelijke groepsleiders gaat en jongere jongens. Van deze tien gevallen betrof het acht jongens en twee meisjes, de leeftijd van de jongens was 10, 11 of 12 jaar, van de meisjes 7 en 11 jaar. De leeftijd van de (mannelijke) groepsleiders varieerde (25, 28, 33, 40+). Hoewel deze gevallen van seksueel misbruik in aantal (n=10) niet zo vaak door de professionals in de verdiepingssurvey zijn beschreven, menen we dat – gelet op het patroon dat het hier gaat om vooral jonge jongens, 12 jaar of jonger, en om mannelijke groepsleiders – er sprake is van een specifiek type van seksueel misbruik. We geven van beide typen enkele illustratieve gevallen.

Type 1: Mannelijke groepsleiders en meisjes (13-18 jaar)

Casus 1a:

Een van de begeleiders zou het meisje (17 jaar) seksueel benaderd en betast hebben. Ook zou de jongere de begeleider hebben betast. Dit zou zijn gebeurd op het moment dat de andere jongeren naar hun kamer waren of na bedtijd. De jongere zou weinig weerstand hebben geboden, maar zou er later spijt van hebben gekregen. De melding kwam nadat de medewerker ontslag had genomen en bij een andere instelling in dienst was. Dit is gemeld bij de leidinggevende, politie is ingeschakeld, de jongere is verhoord. Er is een rechtszaak geweest.

Casus 1b:

Een collega moest de jongeren op zondagmorgen wakker maken. Een 15-jarig meisje lag alleen op een kamer. Zij duwde het beddengoed van zich af, ze lag zonder kleding in bed. De collega ging meteen in op haar uitnodiging tot seksueel contact en dat heeft toen plaatsgevonden, inclusief penetratie. (Een

week later, toen ikzelf dagdienst had op zondag, probeerde ze bij mij hetzelfde. Voor haar de gewoonste zaak van de wereld?). De collega belde een dag na het voorval in paniek op dat hij iets heel doms had gedaan. Op zijn verzoek heb ik hem toen thuis bezocht en met hem en zijn vriendin een langdurig gesprek gehad. We kwamen eropuit dat hij kennelijk niet geschikt was voor dit werk en ik heb hem min of meer gedwongen om een andere baan te zoeken. Dat heeft hij ook gedaan.

Casus 1c: (uit telefonisch interview met ex-bestuurder):

‘Een groepsleider ... die lichamelijk contact met een meisje heeft. Dat kan het masseren van schouders en nek betreffen waardoor het gemakkelijker gaat als het bh-bandje losgemaakt wordt, maar het kan ook gebeuren dat een groepsleider of gezinsouder met een geplaatst meisje naar bed gaat (...)’ Volgens de ex-bestuurder wordt het eerste voorbeeld waarschijnlijk sneller gezien als moreel onaanvaardbaar, maar ‘dat is nog niet zo heel lang het geval’. Tot voor een jaar of tien geleden (halverwege de jaren negentig) was de acceptatie in deze instelling voor jeugdzorg van een grensoverschrijding – van een professionele relatie naar een privérelatie – groter. Hij noemt het voorbeeld van een groepsleider die met een meisje naar een discotheek ging om haar te leren om te gaan met de verleidingen in zo’n disco, een oefensituatie dus. Zo werd het gezien. De groepsleider danste met het meisje, bracht de avond met haar door in de discotheek en kwam om 4 uur ’s ochtends terug. Toen de respondent hierover opmerkte dat dit ‘de kat op het spek binden’ is, werd dat ontkend. ‘Sterker nog, het werd met vuur en vlam verdedigd.’ Voeg daarbij dat de groepsleider die in zijn privérelatie niet zo gelukkig is of tegenslag meemaakt, en het gegeven dat veel van deze meisjes binnenkomen met een geschiedenis in de prostitutie, ‘dan is het bijna een logisch gevolg’.

In dit type seksueel misbruik (want dat is het volgens de meeste professionals wel degelijk, omdat er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie) is vaak sprake van een geleidelijke ontwikkeling van een relatie tussen groepsleider en een meisje. Een groepsleider kan voor een bepaald meisje een bijzondere sympathie ontwikkelen:

‘Hij heeft met haar te doen, wil haar beschermen, zij is zijn favoriete meisje. Het meisje voelt dat aan, kan hier gebruik van maken, zij kan zich extra lief tegenover hem gedragen, of kan zich ook aangetrokken voelen tot deze groepsleider. Dit is een hellend vlak, een voedingsbodem van waaruit de grenzen van de professionele relatie overschreden kunnen worden. De meeste groepsleiders maakten en maken er geen misbruik van, maar die ene wel.’ (idem)

Seksuele handelingen, seksuele contacten en seksuele relaties

Er is sprake van grote variëteit aan seksuele handelingen, contacten en relaties waarbij de groepsleider als pleger is genoemd. Het gaat om betasting, seksuele handelingen (meisje werd gedwongen groepsleider te bevredigen, seksuele contacten op de kamer van het meisje, of in de gemeenschappelijke ruimte wanneer de anderen naar hun kamer waren).

Uit de beschrijvingen door de professionals van bij hen bekende gevallen van seksueel misbruik door een groepsleider is in veel gevallen niet duidelijk of er van meet af aan sprake was van een seksuele relatie tegen de wil van het meisje. Soms geeft het meisje aan dat ze mee ging in de seksuele relatie en zich niet vrij of in de positie voelde om de seksuele toenaderingen te weigeren:

‘Een invalkracht is een seksuele relatie aangegaan met een vrouwelijke minderjarige cliënte (16-17 jaar). Dit vond plaats buiten de voorziening. De cliënte heeft later aangegeven zich niet in staat te voelen hier 'nee' tegen te zeggen. Toen deze informatie boven tafel kwam, is de invalkracht ontslagen, is er aangifte gedaan en deze persoon is ook aangeklaagd.’

Andere seksuele relaties gaan door nadat het meisje uit het tehuis is vertrokken, sommige daarvan zetten zich voort in een huwelijk, andere relaties lopen stuk; in enkele gevallen is er sprake van een ‘valse aangifte’.

In de meeste gevallen gaat het binnen dit type om seksueel lichamen contact, in enkele gevallen om niet-lichamelijke seksuele intimidatie, bijvoorbeeld verbale intimidatie (ongewenste gespreksonderwerpen over seksualiteit), een groepsleider die naar porno kijkt op de computer in aanwezigheid van twee meisjes van 13 en 14 jaar, een groepsleider die 's avonds op de bank zit met z'n hand in z'n broek, wat door een meisje (14 jaar) als onaangenaam wordt ervaren, een groepsleider die tijdens nachtdiensten naar de borsten van een meisje kijkt, wat zij niet vertrouwd, een groepsleider die via MSN pornografische foto's van zichzelf verspreidt en die door een van de pupillen wordt ontdekt, een groepsleidster die onnodig, in de ogen van een vrouwelijke pupil, in de doucheruimte komt.

Type 2: Mannelijke groepsleiders en jongere jongens (12 jaar of jonger)

Het tweede type seksueel misbruik van minderjarigen door volwassenen kent een mannelijke pleger en een jongen (onder de 13 jaar) als slachtoffer. Dit type komt in de gevalbeschrijvingen acht keer voor. Een variant op dit type vormt misbruik door een mannelijke groepsleider met een meisje (onder de 13 jaar) als slachtoffer: dit wordt twee keer genoemd.

Casus 2a:

‘Tijdens kamp zit een pedagogisch medewerker aan de geslachtsdelen van een jongetje van 10 jaar, in diens tent. Het jongetje vertelt het de volgende dag aan een andere groepsleider, hij was erg geschokt. De pedagogisch medewerker had blijkbaar ook gedronken en vond het allemaal niet zo erg. Deze medewerker is direct ontslagen.’

De aard van dit misbruik is meestal lichamelijk. In de voorbeelden gaat het bijvoorbeeld om een groepsleider, die tijdens dienst op een bed ligt met zijn broek op de enkels als het kind binnen komt, een groepsleider die tijdens het voorlezen zijn hand in de broek van het meisje steekt, een groepsleider die 's nachts een jongetje seksueel lastig valt.

Casus 2b:

‘Een medewerker heeft de gedragscode op een essentieel onderdeel overtreden. Hij nam herhaaldelijk 's nachts cliënten in bed. Er is geen melding gedaan van signaal gekomen van kinderen over misbruik. Ondanks de richtlijnen die er lagen herhaalde het gedrag en is er een vertrouwensbreuk ontstaan waardoor de arbeidsrelatie is beëindigd.’

Casus 2c:

‘Groepsleider is door kind (7 jaar) beschuldigd van: in bed liggen met broek op de enkels, ontbloot geslacht, terwijl hij in dienst is en dus kan verwachten dat een cliënt hem bezoekt. Ook beschuldiging dat hij tijdens het voorlezen zijn hand in haar broek steekt.’

4.5.2.2 Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag door groepsgenoten onderling

Uit de drieënzeventig gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik tussen jongeren onderling blijkt dat meisjes overwegend slachtoffer zijn (n=57), jongens zijn dat in zestien van de gevallen. Vrijwel alle plegers zijn jongens, in twee gevallen zijn het meisjes.

In veruit de meeste gevallen speelt het misbruik zich af tussen groepsgenoten (n=51). Het meest voorkomende type in deze gevalsbeschrijvingen van de verdiepende survey betreft seksuele contacten tussen een meisje en een jongen in dezelfde groep (n=48), drie keer gaat het daarbij om een homoseksueel contact tussen twee jongens. Dit is in lijn met het grote verschil in kans op seksueel misbruik door een groepsgenoot,

die – zoals uit de kwantitatieve survey bleek – vele malen groter is dan de kans op seksueel misbruik door een leeftijdgenoot van een andere groep.

Kijkend naar de leeftijdscategorieën valt op dat in vijftig van de drieënzeventig gevalsbeschrijvingen sprake is van misbruik waarbij de pleger een jongen van 13 jaar of ouder is en het slachtoffer een meisje van 13 jaar of ouder. In drie van deze gevallen gaat het om een leeftijdgenoot die in een andere leefgroep verblijft. Variant 1: slachtoffer is een jongen van 13 jaar of ouder (n=3). Variant 2: pleger en slachtoffer zijn beide jonger dan 13 jaar (n=4).

Type 3: Twee pupillen onderling: jongen als pleger-meisje als slachtoffer

Casus 3a:

‘Meisje (16 jaar) beschuldigt jongen (16 jaar) ervan dat hij ’s avonds er bij haar op heeft aangedrongen haar kamerdeur open te doen om nog wat te praten. Ze geeft aan door hem te zijn aangerand. De volgende dag heeft ze dit tegen de groepsleiding gezegd toen de jongen er niet meer bij was. Bij thuiskomst is de jongen hiermee geconfronteerd door de groepsleiding. Hij geeft toe dat er seksueel contact is geweest maar ontkent dat het onvrijwillig geweest zou zijn. Het is nooit duidelijk geworden hoe de vork precies in de steel zit.’

Casus 3b:

‘Meisje (16 jaar) is in de douche betast door een groepsgenoot. Dit vond zij intimiderend en ze voelde zich onveilig. Op een ander moment betastte de groepsgenoot haar tijdens stoeien op de groep. Er waren geen anderen bij. Het meisje is voornamelijk boos en schaamt zich, daarnaast is er ook angst voor vergelding nu ze hierover met de groepsleiding heeft gepraat.’

Type 4 Meerdere pupillen onderling

Opvallend, en anders dan bij seksueel misbruik door volwassenen, is dat er in de gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik tussen jongeren onderling veel vaker sprake is van een groepsgebeuren. Daarbij kan het gaan om een slachtoffer en meerdere plegers, of meerdere slachtoffers en een pleger, of een groepje jongeren waarin onduidelijk is wie slachtoffer of pleger is omdat ze ‘met elkaar seks hebben’ gehad. Opmerkelijk is ook dat de professionals in de gevalsbeschrijvingen vaak aangeven dat ze er pas in een later stadium achter gekomen zijn. De jongeren kunnen het onderlinge seksueel misbruik goed aan de ogen van de groepsleiding onttrekken. Meerdere professionals gaven ook in de interviews aan dat de pupillen hier vaak heel inventief in zijn.

Casus 4a:

‘De groepsleiding heeft sterke vermoedens dat een groepje van drie jongens (14-15 jaar) onderling seksuele handelingen verricht, zowel overdag als ’s nachts. Ze hebben dit niet toegegeven, maar reageerden alle drie alsof ze inderdaad betrappt werden: schaamte, boosheid en nadrukkelijke ontkenning. Eén van hen lijkt de initiatiefnemer te zijn.’

Casus 4b:

‘Een pedagogisch medewerker betrapt een groep jonge kinderen (7-12 jaar) tijdens een speelmoment op onderlinge seksuele gedragingen, terwijl een ander kind op de uitkijk stond. Bij onderzoek komt naar voren dat het hier niet om een toevallig incident gaat, maar om iets wat al langere tijd aan de gang is. Er lijkt één duidelijke aanstichter te zijn. Onderling hebben de kinderen een eigen kindercultuur met eigen codes en geheimtaal ontwikkeld. Bij veel van deze kinderen blijkt achteraf bovendien dat ze al eerder slachtoffer van seksueel misbruik zijn geweest, maar dit was bij de groepsleiding niet bekend.’

Casus 4c (Uit telefonisch interview met een bestuurder):

‘Het betreft een seksueel incident tussen jongeren onderling, acht jaar geleden. Het gaat om een jongen van 18 jaar en een meisje van 14 jaar. Beide jongeren hebben een behoorlijke seksuele reputatie in de zin dat het meisje een seksueel wervende reputatie heeft en in de jeugdprostitutie heeft gezeten en de jongen een grote aantrekkingskracht heeft op meisjes en ze versiert puur voor zijn eigen plezier.

Het incident deed zich voor tijdens de viering van oud op nieuw. Er was toestemming gegeven door de groepsleiding dat de jongeren (in totaal zes) zich in een andere ruimte gedurende een half uur mochten vermaken en dat de groepsleiding af en toe een oogje in het zeil hield. In de dagraportage staat dat de jongeren geen misbruik van de situatie hebben gemaakt en dat ze gezellig bij het kaarsvuur aan het kletsen waren op de momenten (om de vijf minuten) dat de groepsleiding er even bij kwam zitten. Drie dagen later meldt het meisje dat ze gedwongen seks heeft gehad met de jongen. Ze wil absoluut geen aangifte doen, maar bereiken dat deze jongen pedagogisch aangepakt wordt.

Bij onderzoek blijkt dat er inderdaad een soort seksuele orgie heeft plaatsgevonden. Telkens stonden er twee jongeren op de uitkijk en konden de andere vier seksueel hun gang gaan. Als de groepsleiders aanstalten maakten binnen te komen, zat ieder razend snel op zijn plaats. Het betrof bij vier jongeren seksueel verkeer zonder penetratie en orale seks en bij het bewuste stel orale seks en vaginale penetratie. Hoor en wederhoor bij de jongen leverde op dat de jongen stelt dat het meisje zich heeft aangeboden en dat het om vrijwillige seks

ging. Hij meent dat ze nu wraak op hem wil nemen omdat hij daarna belangstelling heeft getoond voor een ander meisje en haar niet meer ziet staan. De andere jongeren verklaren eveneens dat de activiteiten onderling waren afgesproken en dat het bewuste meisje vrijwillig heeft meegedaan en ook mee op de uitkijk heeft gestaan. Het meisje blijft erbij dat ze is verkracht en dat ze wil voorkomen dat deze jongen het nog eens herhaalt.

Uiteindelijk is er aangifte gedaan en heeft de officier van justitie de zaak geseponneerd. Met de jongeren zijn gesprekken gevoerd over wat vrijwillige en niet vrijwillige seks is en dat de groepsleiding hun weliswaar deze gelegenheid niet had mogen bieden maar dat zij anderzijds misbruik hebben gemaakt van de situatie en dat hun gedrag (op de uitkijk staan, veinzen dat er niets aan de hand is) aantoont dat ze wisten dat ze iets deden wat niet is toegestaan, waardoor ze voor een onveilige situatie zorgden. Dit mede omdat de groepsdruk kan maken hieraan mee te doen en mee te gaan in het ontkennen dat iets dergelijks is gebeurd.

Met de groepsleiders zijn gesprekken gevoerd. Een heeft een aantekening gekregen in zijn dossier, de ander is dermate geschokt door het gebeuren dat ontslag is genomen.'

Groepsdynamiek

In deze en andere gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik waarbij meerdere kinderen en jongeren betrokken zijn speelt een aantal factoren een rol:

1. Een sterke seksuele oriëntatie van sommige jongeren

Dit is een veel voorkomende reden van plaatsing. Aan het hebben van (te) vroege en meerdere seksuele ervaringen, soms ook onder dwang, kunnen sommige jongeren een zekere vorm van macht ontlenuen. Zij zijn 'goed' in het op een seksuele manier bejegenen van de ander, communicatie is voor een belangrijk deel seksueel getint. 'Seksualiteit als handelswaar', zoals een van de sleutelfiguren in het onderzoek het formuleerde:

'Ontwikkelingspsychologisch zien we niet zelden dat deze excessieve seksuele oriëntatie vaak voorafgegaan is door (seksueel) misbruik in de vroege kindertijd en bij meisjes vaak ook nog eens door misbruik in de vroege adolescentie. Seksualiteit is dan vaak geen uiting meer van genegenheid en gedeelde intimiteit maar meer een "statement", iets dat ondergaan wordt, een voorbijgaande geïsoleerde beleving. Om deze redenen is het niet verwonderlijk als je deze jongeren zonder toezicht bijeen zet dat dan al snel seksueel contact gezocht

wordt en seksuele daden snel, zonder enige voorbereiding, worden voltrokken. Soms is twee minuten al voldoende, inclusief alle voor- en nabereiding’.

2. De groep jongeren kan haar *seksualiteit inzetten als machtsmiddel*, zowel binnen de groep als tegenover de groepsleiding. Meerdere professionals in dit onderzoek beschreven voorbeelden van manieren waarop seksualiteit werd en wordt ingezet om aanzien in de ‘peer group’ te verkrijgen.

Een voormalig groepsleider van de Heldringstichtingen:

‘in die hiërarchische verhoudingen tot elkaar, ze waren ook regelmatig aan het experimenteren met hoever kan ik met die volwassenen gaan. Want in wezen is dat toch een terrein wat ze hebben geleerd hè. Als je incestervaring hebt, heb je ook geleerd dat die volwassene geen invloed op jou heeft. Dat heb je niet geleerd – maar dat is het effect van het feit dat je misbruikt wordt, dat je je gevoel uitschakelt – dus ook ten aanzien van als je in een bepaalde positie terechtkomt ten aanzien van die volwassenen, en dat geeft je een soort status of macht en zeker ten aanzien van mannelijke groepsleiders. Dat kon een rol spelen. En niet zelden werd je geconfronteerd met meiden die onder de douche gingen en dan zogenaamd hun handdoek waren vergeten. Dus dan ging de deur open en dan werd geroepen: kun je me even een handdoek brengen? Of als je 's avonds de meiden, we hadden meiden tot achttien jaar, welterusten ging wensen dan kwam het niet zelden voor dat ze ongekleed in bed lagen en muziek aan hadden staan die richting gaf aan: kom op, laten we aan de gang gaan’

In het geval van de Heldring-stichtingen was het volgens deze voormalige groepsleider zelfs zo dat het hebben meegemaakt van de meest erge gebeurtenissen, zoals incest of seksueel misbruik, bij kan dragen aan een verhoging van status in de groep:

‘voor sommige kinderen was het statusverhogend als je én in die isoleercel had gezeten als kind én incestervaringen had. Dat klinkt heel raar, maar (...) in de ogen van de anderen doe je mee en dan heb je in ieder geval in de groepshiërarchie je plek ingenomen, dan ben je iemand, dan zit je niet voor zweetvoeten in de Heldring-stichting, maar dan heb je in ieder geval aangetoond dat je flink lastig kunt zijn. En als je dan ook nog een keer incestervaringen hebt, dan heb je in de hiërarchie van die meiden heb je bepaalde ervaringen of een bepaalde macht, noem het maar op (...) De hardheid (...) als je in staat bent om je eigen gevoelsleven uit te sluiten op bepaalde momenten, dan brengt dat een bepaalde hardheid met zich mee, een bepaalde houding (...) en dat wordt in zo'n omgeving, een afgesloten inrichting, heel goed gewaardeerd, dat je niet geraakt

wordt (...) er zit natuurlijk een enorme ellende achter (...) het enige effect wat het met zich meebrengt is dat het de hiërarchie in de groep bepaalt.’

3. De moraal in de leefgroep ten aanzien van seksuele contacten onderling

Binnen de groep van geïnterviewde professionals wordt er verschillend gedacht over de effecten van het samen plaatsen van jongeren, jongens en meisjes, van dezelfde leeftijd in de adolescentie. Een bestuurder:

‘Vaak gebeurt dit met als argument dat jongens en meisjes moeten leren respectvol met elkaar om te gaan. Het is echter de vraag waarom dat wel gebeurt in een residentiële setting en nooit in de gewone samenleving. Althans bij mijn weten zullen verreweg de meeste ouders het niet in hun hoofd halen om hun dochters en zonen samen te plaatsen in een gemeenschappelijk huis met andere jeugdigen van dezelfde leeftijd. Het ontmoeten, oriënteren en experimenteren met seksualiteit gebeurt dan bij voorkeur binnen de context van school en vrije tijd. Het samen plaatsen van jongens en meisjes in een residentiële setting zou dan ook alleen kunnen als er duidelijk toezicht is. Dit is ook wat de ouders verwachten. Er ligt echter ook enige tolerantie ten aanzien van seksualiteit in de adolescentie en die vereist een uitdrukkelijk gewild seksueel contact. Maar dat is moeilijk te onderzoeken blijkt telkens weer. Jongens en meisjes zitten in een min of meer ‘gedwongen’ sociale context van de residentiële groep. Als de moraal is dat jongens en meisjes met elkaar flirten en vrijen dan is moeilijk te traceren, achteraf, of verdergaande seks gewild of niet gewild is, in ieder geval vraagt afwijzing van gangbare vrijere omgangsvormen veel stevigheid en dat is vaak niet aanwezig.’

4. De moraal van de groepsleiding

Ondanks het feit dat er in de meeste instellingen de afgelopen jaren een tendens is tot professionalisering met betrekking tot het voorkomen van seksueel misbruik, kan het gebeuren dat de groepsleiding in bijzondere gevallen afwijkt van het professionele standpunt. Een bestuurder:

‘In deze casus (zie 4c) heeft de groepsleiding toegestaan dat enkele jongeren zich konden afzonderen. Volgens de respondent liet de groepsleiding eigen privéopvattingen prevaleren boven de professionele opvatting dat de jongeren in het zicht moesten blijven. Zeker in dit geval omdat bekend was wat de reputatie was van de jongen en het meisje. Ook mag binnen een professionele context geëxperimenteerd worden met vertrouwen, maar dat had in dit geval kort gesloten moeten worden met de leidinggevende en de gedragswetenschapper. Dat had in dit geval zeker geen toestemming opgeleverd, maar bij navraag bleek

dat er ook geen overleg was geweest en dat de groepsleiding op eigen gezag had gehandeld, zowel de gezellige avond als de instemming voor het terugtrekken in een afzonderlijke ruimte. De privéopvatting bleek dominant en die bleek in algemene termen geformuleerd: deze jongeren hebben de pech dat ze niet naar huis kunnen, we maken er een gezellige avond van, in plaats van één groepsleider op drie jongeren gaan we samen met twee groepsleiders op zes jongeren, de jongeren hadden de andere ruimte gezellig versierd met slingers en kaarsen, we gunnen ze hun privémoment, zeker omdat ze zo hun best hebben gedaan, na het vuurwerk mochten ze even op zichzelf zijn, en wij ook, we houden een oogje in het zeil, dat ze wat vrijen moet toch kunnen, ze pakken hun kans toch wel daar hebben ze deze gelegenheid niet voor nodig, het is een gezellige avond, er is niets onoorbaars gebeurd vóór het vuurwerk, dus wie had dit nou kunnen verwachten, we zijn zwaar teleurgesteld dat ze zo ons vertrouwen in hen hebben beschaamd.’

4.6 Reacties op seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg

In meerdere deelonderzoeken die in opdracht van de commissie-Samson zijn uitgevoerd is onderzocht hoe er door de jeugdzorg gereageerd is op signalen van misbruik. In deelonderzoek 4 naar de aard en omvang van seksueel misbruik is voor de periode 1990-2008 in de survey en verdiepende survey vooral onderzocht hoe er gereageerd werd en wordt, direct na het bekend worden van een geval van seksueel misbruik, ook als er sprake is van een vermoeden. Per gevalsbeschrijving is nagegaan hoe er gereageerd is op het seksueel misbruik, richting het kind, de (vermoede) pleger, en anderen (ouders, team, etc.).

De reacties zijn vervolgens gecategoriseerd naar de 4 typen seksueel misbruik.

Type 1. Mannelijke groepsleiders en meisjes (13-18 jaar).

Type 2. Mannelijke groepsleiders en jongere jongens (12 jaar of jonger).

Type 3. Twee pupillen onderling: jongen als pleger-meisje als slachtoffer.

Type 4. Meerdere pupillen onderling.

4.6.1 Reactiepatronen bij seksueel misbruik door de groepsleiding

Reactiepatronen bij Type 1 en 2 (groepsleiding en pupil): ontslag voor de pleger, praten, steunen en beschermen van het slachtoffer.

De reacties op Type 1 en 2 gaven een vergelijkbaar type reactiepatroon te zien. Wanneer groepsleiders de plegers zijn van seksueel misbruik wordt regelmatig door de

instelling op de pleger gereageerd met ontslag, soms nemen groepsleiders zelf ontslag, op 'neutrale gronden', soms worden ze ontslagen. In enkele gevallen (vier keer) wordt aangifte gedaan. Richting het kind reageert de instelling vaak met praten en ondersteunen, en het nemen van beschermende maatregelen of toezicht. Opvallend is dat veel respondenten wel vertellen wat de reactie van de instelling is geweest richting pleger, maar in de helft van de gevalsbeschrijvingen niet aangeven hoe er richting het kind is gereageerd.

Casus 1a

'Een invalkracht (man, 25-35 jaar) is een seksuele relatie aangegaan met een vrouwelijke pupil (16-17 jaar). Dit vond plaats buiten de instelling. De pupil heeft later aangegeven zich niet in staat te voelen om hier 'nee' tegen te zeggen.

Reactie vanuit de instelling: Toen deze informatie boven tafel kwam, is de invalkracht ontslagen, er is aangifte gedaan en deze persoon is ook aangeklaagd. Gepraat met kind, inschakeling vertrouwenspersoon en de psycholoog. Ontslag medewerker, gemeld bij uitzendbureau, aangifte bij politie. De instelling heeft het signaal niet gezien.'

Casus 1b

'Vermoeden van een relatie tussen groepsleider (man, 29 jaar) en pupil (meisje, 14 jaar).

Reactie vanuit de instelling: Hij is hierop aangesproken vanuit professionaliteit, de medewerker is ontslagen. Aanvullende informatie: het ging hier om een gewenste relatie die na ontslag is doorgegaan. Gepraat met kind.'

Casus 2a

'De groepsleider had een 'lievelingetje' in de groep, een jongetje van 10 jaar. Dader zorgde ervoor dat hij met regelmaat alleen met deze jongen kon zijn. Wat er in die situaties is gebeurd, is niet bekend.

Reactie vanuit de instelling: Dader is buiten de instelling door de politie opgepakt op verdenking van pedoseksuele handelingen met een andere jongen van buiten de instelling. Hierop is de medewerker per direct ontslagen.'

4.6.2 Reactiepatronen bij seksueel misbruik door groepsgenoten

Reactiepatronen bij Type 3 (Twee pupillen onderling: jongen als pleger-meisje als slachtoffer): praten met pleger, inschakeling politie, over- of uithuisplaatsing

Bij Type 3 is een pupil de pleger, vrijwel altijd een jongen. Er wordt veelal gezorgd voor opvang en begeleiding van het slachtoffer, vaak een meisje. Bij verkrachting wordt de pleger overgeplaatst naar een andere groep of instelling en er wordt aangifte gedaan. Bij betasting wordt met beiden gepraat; ondersteuning of begeleiding kan aan beide worden aangeboden. Hetzelfde reactiepatroon doet zich voor in het enkele geval (twee keer) wanneer het meisje de pleger is. Wanneer er sprake is van homoseksuele contacten worden dader en pleger van elkaar gescheiden (overplaatsing van een van hen of van beiden) en is er sprake van aanscherping van het toezicht.

Bij seksueel contact waarvan het meisje achteraf zegt dat het onvrijwillig was, zien we het zelfde reactiepatroon als bij verkrachting of ongewenst betasten: praten met slachtoffer, soms in combinatie met overplaatsing van de pleger en aangifte. In deze gevallen waarin sprake kan zijn van verkeerd geïnterpreteerde signalen tussen de jongeren, kan de instelling bovendien reageren door zowel binnen de leefgroep als binnen het team hierover te praten en duidelijke(r) afspraken te maken.

Er wordt meestal gekozen voor een combinatie van maatregelen: over- of uithuisplaatsing (vijftien keer) en praten met de pleger (veertien keer). Soms wordt ook de politie ingeschakeld (negen keer), beschermende maatregelen getroffen zoals verscherpt toezicht. Incidenteel gaat het om reacties als (gezamenlijke) therapie, coaching groepsleiding, verscherpt toezicht en controle. Reacties richting het slachtoffer zijn vooral praten met het slachtoffer (helpt van de gevallen alleen praten). Daarnaast ook verscherping toezicht (beschermende maatregelen, overplaatsing andere groep, deur op slot, veelal in combinatie met praten).

Casus 3a

‘Meisje (17) heeft groepsgenoot (jongen, 17) beschuldigd van verkrachting: er heeft ’s nachts op haar kamer gemeenschap plaatsgevonden. Meisje vertoont grensoverschrijdend gedrag.

Reactie vanuit de instelling: Wegens ernst van de melding kiest de instelling ervoor om de politie erbij te betrekken. Confrontatie daarmee heeft geleid tot intrekking van de aangifte. Met beiden (apart) in gesprek. Jongen is overgeplaatst.’

Casus 3b

‘Meisje (16) is in de douche betast door een groepsgenoot (jongen, 16). Dit vond zij intimiderend en ze voelde zich onveilig. Op een ander moment betastte de groepsgenoot haar tijdens stoeien op de groep. Er waren geen anderen bij. Het meisje is voornamelijk boos en schaamt zich, daarnaast ook angst voor vergelding.

Reactie vanuit de instelling: gepraat met kind, vermoedelijke dader uitgeplaatst.’

Casus 3c

‘In de groep waar dit gebeurde, heerste een sterke ‘mannen-cultuur’, er waren alleen jongens en mannelijke groepsleiders. Er was sprake van grof taalgebruik over en weer, weinig oog voor de emotionele veiligheid van de pupillen: weinig warmte en begrip, onvoldoende oog voor signalen vanuit de pupillen. Een bewoner (15) heeft een andere jongen (14) gedwongen om hem oraal te bevredigen.

Reactie vanuit de instelling: Gepraat met kind, dader naar andere groep geplaatst, middels coaching van de groepsleiding zijn duidelijke afspraken gemaakt over omgangsvormen, zowel vanuit groepsleiding naar pupillen, als tussen pupillen onderling.’

Reactiepatronen bij Type 4 (Meerdere pupillen onderling): praten individueel en met de groep; verscherpt toezicht

Seksueel misbruik van het Type 4 onderscheidt zich van de andere typen doordat meer dan twee kinderen of jongeren tegelijk erbij betrokken zijn. Verschillende varianten daarvan zijn: één plegger met meerdere slachtoffers, meerdere pleggers met één slachtoffer en misbruik tussen een groep kinderen. Net als bij de andere drie typen zien we dat de instelling reageert door te praten met de slachtoffers, de afspraken en het toezicht te verscherpen en bij als ernstig beoordeelde situaties de plegger over te plaatsen naar een andere groep of instelling.

Nadere analyse laat zien dat de reactie op misbruiksituaties waarbij sprake is van meerdere slachtoffers zich onderscheidt van de situaties met één slachtoffer. Bij meerdere slachtoffers kent het reactiepatroon namelijk naast een individuele, ook een groepsgerichte component. Deze groepsgerichte component is enerzijds gericht op de kinderen die slachtoffer zijn en anderzijds op de groepsleiding. Met de kinderen worden in aanvulling op de individuele gesprekken ook ondersteunende groeps gesprekken gehouden waarbij onderwerpen zoals de eigen integriteit besproken worden. Ook is soms sprake van groepsgerichte therapie. De reactie richting de groepsleiding bestaat uit meer teamoverleg, meer gesprekken met de vertrouwenspersoon en aanpassing van de methodiek op de groepen. In een enkel geval wordt bijscholing rond seksualiteit genoemd. Wanneer het seksueel misbruik jongere kinderen betreft, is een dergelijk breed reactiepatroon vaker te zien dan wanneer het oudere kinderen (13-18 jaar) betreft.

Casus 4a

‘Gemengde leefgroep met jongens en meisjes tussen de 12 en 18 jaar. Er was een groepsnorm ontstaan van bij elkaar in bed liggen, soms met z’n drieën of vieren. Voor zover bekend is er geen seksueel contact geweest. Melding is

gedaan toen een van de kinderen het vervelend ging vinden en er niet meer aan mee wilde doen. Groepsdruk: als je niet meedoet, hoor je er niet meer bij.

Reactie vanuit de instelling: Gepraat met alle kinderen, meer controle en afspraken; regelmatig overleg binnen het team en met de vertrouwenspersoon.'

Casus 4b

'Enkele kinderen binnen de behandelgroep voor jongere jeugd (jongens en meisjes, 8-12 jaar) vertonen grensoverschrijdend gedrag bestaand uit: betasten, moeten kijken naar, exhibitionisme.

Reactie vanuit de instelling: gepraat met kinderen, camera's opgehangen, extra toezicht, extra aandacht voor eigen integriteit, verwerking in methodiek, Instelling heeft het signaal pas later gezien.'

Casus 4c

'Jongen (11-12 jaar) uit instelling voor jeugdpsychiatrie kwam nieuw in de groep. Hij benaderde andere jongens (11-12 jaar) voor seksueel contact, variërend van aftrekken en pijpen tot anale penetratie. Omdat hij groot en sterk voor zijn leeftijd was, had hij overwicht op de kleinere jongens. Bovendien een kwetsbare, makkelijk te beïnvloeden groep kinderen.

Reactie vanuit de instelling: gepraat met alle ouders, jongen is uitgeplaatst. Groepsgerichte therapie voor de andere kinderen, ook verwerkingsgroep voor de ouders. Melding bij Inspectie Jeugdzorg.'

4.7 Samenvatting en conclusies

De in de samenleving toegenomen zichtbaarheid, bespreekbaarheid en beschikbaarheid van de seksualiteit had inmiddels duidelijk gemaakt dat seksualiteit niet per definitie vriendelijk, positief en onschuldig was.

'Seksueel misbruik van kinderen, vrouwen en patiënten in de vorm van mishandeling, verkrachting en dwang, seksuele "verslaving" in de vorm van het gedreven najagen van seksuele ervaringen, het bleek allemaal meer voor te komen dan ooit gedacht en wat het misbruik betreft ook ernstiger en blijvender gevolgen te hebben. Grotere seksuele openheid en meer aanvaarding van de seksualiteit had niet geleid tot de verdwijning, maar tot het zichtbaar maken van seksueel misbruik.' (Schnabel, 1990, p. 16)

In samenhang met de kentering in het denken over seksualiteit, verandert vanaf 1990 ook de visie op het 'recht' van volwassenen op seksuele gevoelens voor kinderen.

Groepsleiders mogen nog steeds wel erotische en seksuele gevoelens koesteren, maar de toon van de discussies wordt anders. Minder gericht op erkenning en acceptatie, meer op de zorg voor een professionele omgang met dergelijke gevoelens in het belang van een adequate pedagogische omgeving voor de jongeren in de tehuizen. Seksuele contacten tussen groepsleiders en jeugdigen worden afgewezen, maar de jeugdhulpverleners willen wel vasthouden aan een ‘normale’ omgang met intimiteit en lichamelijkeheid, ook tussen groepsleiders en pupillen. Juist een genormaliseerde omgang met intimiteit en lichamelijkeheid is naar de mening van jeugdhulpverleners in het belang van deze kinderen en jongeren.

Toch neemt de vrees voor het beticht worden van seksueel misbruik toe. Mag een groepsleider een pupil nog wel aanraken? In sommige instellingen ontstaat een enigszins krampachtige houding ten aanzien van lichamelijk contact met een pupil. De professionalisering van groepsleiders (mbo) en pedagogisch medewerkers (hbo) lijkt voor een belangrijk deel gericht op het voorkomen van seksuele grensoverschrijdingen, die – evenals in de perioden voor 1990 – nog steeds gezien worden als een ‘bedrijfsrisico’. De jongeren, vooral de meisjes, vormen in de ogen van de professionals nog steeds een gevaar voor dergelijke grensoverschrijdingen vanwege hun seksueel uitnodigende gedrag; ze zijn ‘wervend’. Het professionaliseringsproces rond seksueel misbruik lijkt zich minder te richten op het vergroten van kennis van (signalen van) seksueel misbruik en van deskundigheid in het omgaan met deze jongeren. Groepsleiders zijn geen behandelaars, maar zijn wel de hele dag op de groep. Het komt naar de mening van groepsleiders regelmatig voor dat bij de plaatsing van een onder toezicht gestelde jeugdige geen volledige achtergrondinformatie wordt meegegeven. Voor een adequate aanpak van kinderen en jongeren met een seksueel getraumatiseerde achtergrond wordt de nodige kennis gemist.

De empirische gegevens uit de survey onder driehonderdvierenvijftig professionals in de residentiële zorg laten zien dat professionals af en toe te maken hebben met seksueel misbruik. Zij rapporteerden vooral over in de instelling *bekend* geworden gevallen van seksueel misbruik (door volwassenen, meestal groepsleiders) en seksueel misbruik of seksueel grensoverschrijdend gedrag onder groepsleden. Over een periode van ruim 11 jaar, waren er twee gevallen van seksueel misbruik in hun eigen organisatie bekend geworden. In totaal ging het om zevenhonderdvijftig incidenten en vermoedens. Het seksuele contact was overwegend van lichamelijke aard. In de helft van de gevallen (50%) betrof het groepsleden onderling, in 35% van de gevallen ging het om seksueel misbruik door groepsleiders en in een enkel geval een andere volwassene werkzaam in de instelling. In 15% betrof het ‘externe’ gevallen waarbij een pupil bijvoorbeeld in het weekend naar huis ging en daar door een familielid werd misbruikt. Er zijn geen verschillen te constateren in gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik in de verschillende typen instellingen. Met andere woorden, er is geen significant verschil gevonden in aantal gerapporteerde incidenten

tussen 1) de gesloten residentiële zorg versus niet-gesloten residentiële zorg, 2) de justitiële versus de niet-justitiële zorg en 3) de pleegzorg versus geen pleegzorg.

Nadere analyse van honderdvierenveertig incidenten leert dat er duidelijke dader- en slachtofferpatronen zijn te constateren. Plegers zijn overwegend mannen/jongens, slachtoffers zijn overwegend meisjes in de tienerleeftijd. Zo kent seksueel misbruik in de jeugdzorg voor het overgrote deel het klassieke patroon van een mannelijke groepsleider die seksueel contact heeft met een (ouder) meisje, tussen de 13 en 18 jaar.

Een veel minder vaak voorkomend type is dat waarbij een jongen het slachtoffer is, opvallend is dan wel dat het vooral om jongere jongens gaat, jonger dan 12 jaar. Ook in deze gevallen van seksueel misbruik is een mannelijke groepsleider meestal de pleger.

Uit dit onderzoek blijkt dat de helft van de gerapporteerde gevallen groepsgenoten onderling betreft. Ook dan zijn jongens overwegend de plegers en meisjes de slachtoffers. Ten slotte is er nog een specifiek type van seksueel misbruik te onderscheiden, dat we kunnen aanduiden als groepsmisbruik, seksueel misbruik waarbij sprake is van meer dan twee pupillen.

Hoofdstuk 5 Conclusies

Inleiding

In opdracht van de commissie-Samson is in deelonderzoek 4 onderzoek gedaan naar de aard en omvang van seksueel misbruik in de jeugdzorg, alsmede naar de reacties op dit misbruik, over een lange periode, namelijk van 1945 tot 2008.

Centrale leidraad bij de beschrijving en analyse zijn de hoofdvraagstellingen van deelonderzoek 4 geweest. Deelonderzoek 4 betreft de twee hoofdvraagstellingen naar de

- A. aard en omvang van seksueel misbruik in de jeugdzorg (1945 – 2008) en
- B. de wijze van reageren op signalen van seksueel misbruik, door diverse betrokkenen en verantwoordelijken.

Deelonderzoek 4 gaat om de vraag of het seksueel misbruik onder kinderen die in de periode 1945 tot en met 2007 in de jeugdzorg zijn geplaatst incidenteel voorkwam of structureel van aard was en om de aard van het misbruik vast te stellen.

De vraag of seksueel misbruik onder kinderen die in de periode 1945 – 2008 in de jeugdzorg zijn geplaatst incidenteel voorkwam of meer structureel van aard was, kan niet in termen van prevalentie worden beantwoord. Methodologische bezwaren tegen een retrospectieve survey die teruggaat tot ervaringen in de jaren 1945-2000 zijn dusdanig groot dat in dit onderzoek is afgezien van een poging om prevalentie te meten.

Hoewel niet is vast te stellen wat de precieze omvang was van seksueel misbruik in het verleden, is het op grond van dit onderzoek wel evident dat seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag regelmatig voorkomende problemen zijn en waren van de residentiële jeugdzorg en derhalve kunnen worden beschouwd als inherente problemen van de residentiële jeugdzorg.

Seksueel misbruik: een inherent probleem van de residentiële jeugdzorg

Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag komen voor in de residentiële jeugdzorg evenals in elke andere gemeenschap of groep waarin mensen met elkaar samen leven. De residentiële jeugdzorg – het verblijven van jongens en meisjes van dezelfde leeftijd in (leef)groepen onder leiding van groepsopvoeders – kan weliswaar gezien worden als een bijzondere opvoedings- en hulpverleningsomgeving, maar ook als een samenlevingsvorm als alle andere. Overall waar jongeren in groepsverband bij elkaar zijn, beïnvloeden ze elkaar, hebben ze seksuele belangstelling voor elkaar en zoeken ze onderling grenzen op. Daarnaast manifesteert seksualiteit zich op verschillende manieren in de alledaagse omgang tussen jongeren en hun opvoeders. Met andere woorden, in de leefgroepen in de residentiële jeugdzorg zijn normale

seksuele uitingen en een gezonde seksuele ontwikkeling evenzeer aanwezig als buiten de residentiële jeugdzorg.

Echter, in drie opzichten wijkt de residentiële jeugdzorg af van een ‘gewone’ samenlevingsvorm, waardoor een verhoogd risico bestaat op seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag: 1. de groepsgewijze plaatsing van kinderen en jongeren, 2. het relatief grote aantal van deze kinderen en jongeren met een verleden van seksueel misbruik, en 3. de aard van het werk van de groepsleiding.

1. de groepsgewijze plaatsing van kinderen en jongeren

Jongeren, vooral wanneer zij in groepen bij elkaar worden geplaatst, creëren een eigen wereld, liefst uit het zicht van volwassenen (Van Hessen, 1965; Timmerman, 2010). In een groep ondergaan jongeren vooral invloed van elkaar (op gedrag, houdingen en opvattingen). Dit geldt ook voor de groepsgewijze aanpak in de jeugdzorg. De leefgroep in de jeugdzorg is een bijzondere vorm van samenleven, doordat tussen de tien en vijftien kinderen en jongeren van ongeveer dezelfde leeftijd bij elkaar worden geplaatst, niet als gevolg van hun eigen keuze maar als gevolg van een rechterlijke beslissing, soms in gemengde groepen, soms naar sekse gescheiden, onder de directe verantwoordelijkheid van een of twee groepsleiders of pedagogische medewerkers.

Het samenleven van kinderen en vooral jongeren in de puberteit en adolescentie in deze (leef)groepen brengt positieve en negatieve spanningen met zich mee op het terrein van de seksualiteit. Deze spanningen worden versterkt doordat zij 24 uur per dag bij elkaar zijn geplaatst. Ten aanzien van seksueel misbruik door groepsgenoten onderling zien we nogal eens dat de groep zich – als groep – positioneert tegenover de groepsleiding. Er is echter tot dusver erg weinig bekend over de groepsdynamiek in groepen die gekenmerkt worden door een *specifieke gedragsproblematiek* en ook is onduidelijk of het feit dat de jongeren gedwongen samenleven als gevolg van een rechterlijke beslissing een rol speelt en zo ja, in welke mate. Hoewel er enig onderzoek is naar de wijze waarop agressie de groepsdynamiek beïnvloedt, is niet bekend hoe de groepsgewijze organisatie van jongeren met relatief veel seksueel probleemgedrag en geseksualiseerd gedrag de kans op dit misbruik beïnvloedt.

Tot dusver domineerde in de jeugdzorg een individualistisch perspectief. Jongeren leren een individu te zijn die zelfstandig keuzes maakt en zelfstandig en onafhankelijk in het leven kan staan. Programma's als EQUIP, overgenomen uit de Verenigde Staten als interventie voor jeugddelinquentie, houden weinig rekening met de invloed van de sociale omgeving op jongeren, met name die van de groep van leeftijdgenoten⁶ (hoewel dat in de Amerikaanse versie juist wel het geval is, daar zijn de

⁶ Onlangs kwam uit onderzoek onder zeshonderd Nederlandse jongvolwassenen naar voren dat jonge mensen elkaar in hoge mate beïnvloeden bij het drinken van alcohol. Volgens de onderzoeker is de groepsdynamiek mogelijk zo dominant dat het andere individuele factoren overschaduwet die het niveau van alcoholconsumptie kunnen verklaren (Larsen, 2012).

oorspronkelijke jeugdinterventies veel minder individualistisch georiënteerd dan de Nederlandse).

2. een verleden van seksueel misbruik

De leefgroep is ook een bijzondere vorm van samenleven doordat kinderen en jongeren bij elkaar worden geplaatst, die relatief vaak een seksueel getraumatiseerd verleden hebben vanwege te vroege seksuele ervaringen, incest, prostitutie-ervaringen, al of niet in combinatie met andere problemen in de gezinnen. Hierdoor ontstaat een verhoogd risico op seksueel probleemgedrag in de tehuisopvoeding. Een verleden van seksueel misbruik kan er ook toe leiden dat de jongeren allerlei vormen van ‘gewoon’ gedrag seksualiseren, waardoor er een verhoogde kans is op seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel misbruik, zowel tussen groepsgenoten onderling als door de groepsleiding.

3. de aard van het werk van de groepsleiding

Het risico op seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding was en is steeds aanwezig geweest, doordat de groepsleiding werkt in een spanningsveld tussen nabijheid en afstand, zowel in de relatie met een individuele jongere, als in relatie met de groep. Van de groepsleiding wordt verwacht dat zij veiligheid, bescherming, vertrouwen en zorg biedt aan de kinderen en jongeren. Tegelijkertijd moet de groepsleiding voorkomen dat té hechte bindingen en afhankelijkheidsrelaties ontstaan. Een extra risico ligt in het soms kleine leeftijdsverschil tussen groepsleider en jongere. De pedagogische verantwoordelijkheid van de groepsleiding beperkt zich niet alleen tot de individuele of persoonlijke relatie tussen groepsleiding en jongere, maar strekt zich ook uit tot het bieden van een veilig pedagogisch klimaat. Dat wil zeggen dat de groepsleiding ervoor moet zorgen dat de jongeren elkaar niet blootstellen aan lichamelijke, psychische of seksuele dreiging.

Conclusie 1: Seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag vormden in de gehele periode 1945 – 2008 een inherent probleem van de residentiële jeugdzorg.

Zowel seksueel probleemgedrag als geseksualiseerd gedrag vormen een rode draad door de gehele periode 1945 – 2008: vroeger duidde men dit gedrag aan met termen als seksueel ‘wangedrag’, seksuele ‘misdragingen’, of seksuele ‘aberraties’. Nu noemen we deze jongeren, meestal meisjes, ‘wervend’ of seksueel ‘uitnodigend’. De pupillen hebben veelal een in seksueel opzicht problematische voorgeschiedenis, waardoor in de groepen een verhoogd risico op seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag bestond. Dit risico geldt zowel voor groepsgenoten onderling als voor seksueel misbruik door de groepsleiding.

Gelet op de aard van het werk was het risico op seksueel misbruik door groepsleiders voortdurend aanwezig. Echter, lange tijd is hier begrip voor geweest. Het werk werd als zeer veeleisend ervaren waardoor menig groepsleider moeite had op professionele afstand te blijven. Vanaf de jaren zestig was er ook begrip voor seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding, maar nu doordat het seksuele klimaat in de instellingen zó permissief werd dat de groepsleider met het aangaan van seksuele contacten met pupillen in de ogen van velen niet direct een ernstige overtreding beging. Sinds de jaren negentig worden seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding scherp veroordeeld, alhoewel het geseksualiseerde gedrag van vooral oudere meisjes nog steeds vaak naar voren wordt gebracht als ‘begrijpelijke’ reden voor seksuele grensoverschrijdingen door de groepsleiding.

Overige conclusies

Bovenstaande bevinding dat seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag inherente problemen zijn van de residentiële jeugdzorg is gebaseerd op een analyse van diverse bronnen met behulp van een reeks onderzoeksmethoden (archiefonderzoek, literatuurstudies, interviews), over de gehele onderzoeksperiode. Uit dit onderzoek blijkt dat seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag in de gehele onderzoeksperiode bepaalde patronen laat zien. Zo zien we vaak het klassieke patroon van een mannelijke groepsleider als pleger en een, iets ouder, meisje als slachtoffer en komt seksueel misbruik tussen groepsgenoten eveneens systematisch naar voren. Dit gegeven wordt ondersteund door de internationale wetenschappelijke review. We formuleren de volgende algemene conclusies:

Conclusie 2. Het patroon van seksueel misbruik door een volwassene is klassiek te noemen, namelijk dat van een mannelijke groepsleider die seksuele contacten aangaat met een meisje tussen de 15 en 18 jaar.

Het gaat vooral om seksuele grensoverschrijdingen, waarbij een professionele pedagogische relatie omslaat naar een niet-professionele, persoonlijke en privérelatie.

Conclusie 3. Een tweede patroon van seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag is dat tussen groepsgenoten onderling.

Conclusie 4. Seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg is een sekse-specifiek verschijnsel, waarin mannelijke groepsleiders of groepsgenoten de plegers en meisjes veelal de slachtoffers zijn.

Survey conclusies

Voor de laatste onderzoeksperiode 1990-2008 is daarnaast gebruik gemaakt van een retrospectieve survey onder driehonderdvierenvijftig professionals werkzaam in de (residentiële) jeugdzorg. De volgende conclusies zijn vooral gebaseerd op de resultaten van deze survey.

Conclusie 5. Het daderprofiel is dat van een mannelijke pleger (groepsleider of groepsgenoot).

Seksueel misbruik door een vrouwelijke groepsleidster of groepsgenoot komt ook voor; het betreft hier echter incidentele gevallen.

Conclusie 6. Het slachtofferprofiel is dat van een meisje, meestal in de tienerleeftijd.

Ook jongens kunnen slachtoffer zijn van seksueel misbruik; dit patroon is veel minder vaak gerapporteerd. Opmerkelijk is wel dat als jongens het slachtoffer zijn, het om jongere jongens gaat, jonger dan 13 jaar. Ook bij misbruik door groepsgenoten zijn jongens minder vaak slachtoffer dan meisjes, maar het komt wel voor in alle leeftijdsgroepen.

Conclusie 7. De aard van het seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag betreft in dit onderzoek overwegend lichamelijke vormen.

Conclusie 8. In de helft van de door de professionals gerapporteerde gevallen in de survey is sprake van seksueel misbruik en seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen groepsgenoten onderling.

Misbruik tussen groepsgenoten onderling vindt in de meeste gevallen plaats tussen een jongen en een meisje in de tienerleeftijd. Misbruik tussen jongere kinderen komt ook voor, zij het minder vaak. Opvallend is dat in sommige situaties sprake is van misbruik waarbij meerdere kinderen betrokken zijn, zowel actief als plegers, als meer passief ('op de uitkijk staan').

Conclusie 9. In 35% van de door de professionals gerapporteerde gevallen in de survey is sprake van seksueel misbruik door de groepsleiding.

Conclusie 10. Gemiddeld rapporteren deze professionals in de survey over een periode van elf jaar twee gevallen van seksueel misbruik in hun instelling.

NB: De cijfers en percentages in conclusie 8, 9 en 10 moeten niet geïnterpreteerd worden als indicaties voor de omvang van seksueel misbruik: het gaat hier uitdrukkelijk

om door de professionals gerapporteerde incidenten en vermoedens van seksueel misbruik die in hun organisatie bekend zijn (geworden). Duidelijk is dat een aanzienlijk deel van het seksueel misbruik onzichtbaar blijft en niet bekend wordt. Dit kwam ook naar voren in de beschrijving van de bij de professionals bekend geworden incidenten en vermoedens: vaak waren deze eerst – soms lange tijd – verborgen geweest. Een andere reden voor dit *dark number* heeft mogelijk te maken met collegialiteit die maakt dat professionals er van uit gaan dat hun collega's, net als zijzelf, in principe te goeder trouw zijn. Dit komt ook naar voren in de internationale wetenschappelijke literatuur (Horwath, 2000). Aangezien de omvang van de onderrapportage onbekend is, kan niet worden vastgesteld hoe groot de prevalentie werkelijk is.

Conclusie 11. Incidenten van seksueel misbruik of seksueel grensoverschrijdend gedrag worden meestal 'opgelost' door de jonge pleger over te plaatsen naar een andere groep of instelling; bij groepsleiders volgt meestal ontslag.

Conclusie 12. Het OM komt nauwelijks in beeld omdat in slechts enkele gevallen aangifte wordt gedaan. Bovendien leiden de meeste aangiftes niet tot een veroordeling wegens een gebrek aan bewijs.

Referenties

Aichhorn, A. (1925). *Verwaarloste Jugend: die Psychoanalyse in der Fürsorgeerziehung*. Leipzig: Internationaler Psycho-analytischer Verlag.

Berchem, L. (1988). *Meiden en kinderbescherming. Een informatiebundel voor de studiedag 'meisjes en de kinderbescherming', 18 maart 1988*. Amsterdam: Jongeren Advies Centrum, Meidenwegloophuis.

Bijnoord, A.G. (1988). *Krassen*. Baarn: Ambo.

Boelrijk, M. (1996). Gezocht: pedo-gerichte jeugdhulpverleners. Commentaar op de VOG-richtlijn. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 8: 28-32.

Buré, M.J. (1960). Sexuele uitingen in de inrichtingsgroep. *De Koepel* 14: 414-423.

Dellaert, R. (1960). Psychische hygiëne van de opvoeder. *De Koepel* 14: 82-95.

Derrix, H. en M. van IJendoorn (1994). Intimiteit. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: 45.

Dijkhuis, J.H.M.T. (1976). *Rapport van de Commissie belast met een onderzoek naar het pedagogisch en psychiatrisch beleid der Helderingsstichtingen*. 's Gravenhage: Staatsdrukkerij.

Dimmendaal, G. (1987). Over 'derailleurde meisjes'. De opvang van ontspoorde jonge vrouwen in een Groningse inrichting rond 1945. In: H. Galesloot en M. Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld: zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*. Amsterdam: SUA, 115-135.

Dimmendaal, G. (1990). *Groningen ingericht. 125 jaar residentiële jeugdhulpverlening in de provincie Groningen*. Groningen: Stichting Noordelijke Orthopedagogische Voorzieningen te Groningen.

Dirkse, G. (1976). Sexualiteit in de pedagogisch-therapeutische relatie. Omgaan met sexuele gevoelens: een gebeuren vol onzekerheid. *SJOW* 4: 194-197.

Doek, J.E. (1972). *Vijftig jaar ondertoezichtstelling. Academisch proefschrift Amsterdam*. Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.

Doornenbal, J., J. Dooyeweerd, W. Haasbeek, M. Schoone en J. Vugts (1983). *Histories onderzoek naar afwijkend gedrag van meisjes en de institutionalisering daarvan, met name in de Zettense inrichtingen*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, Instituut voor ontwikkelingspsychologie.

Dorp, M. van (2008). Schouderklopje met effect. *Jeugd en Co*, 2(3): 18-19.

Dorp, M. van (2010). Beschaamd vertrouwen. Spotlights op misbruik in de jeugdzorg. *Jeugd en Co* 4: 18-19.

Fontein, L.H. (1958). Hoe bepaalt u uw houding ten aanzien van sexuele uitingen in uw groep? *De Koepel* 12: 94-101.

Frans, K. (1978). *Extreem moeilijk gedrag bij meisjes. Een descriptief onderzoek naar achtergronden en kenmerken van meisjes die in een kinderbeschermingsinrichting werden opgenomen en naar hun functioneren in de maatschappij enige jaren later*. (Academisch proefschrift). Meppel: Krips Repro.

Gelder, R. van (1965). *De taak van de groepsleider in de inrichting*. [S.I.] : [s.n].

Gieles, F. (1983). Warmte en intimiteit, kan dat wel? *Jeugd en samenleving* 13: 497-508.

Gillisen, M. (1991). Geen herhaling van Zetten. Over de vergroting van de handelingsruimte van welzijnswerkers en het begrip verantwoordelijkheid. *Tijdschrift voor de sociale sector* 45: 3-7.

Graafsma, T. (1976). Promiscuïteit bij meisjes in de puberteit. Vele, ongeregelde en willekeurige sexuele relaties. *SJOW* 4: 210-214.

Groen, A. en L. Haarsma (1995). 'Die macht daar heb je geen last van. Die onmacht wel.' Rondetafelgesprek met groepsleiders. *SPH* 2: 18-21.

Haans, G. en M. van IJzendoorn (1990). Meisjes in tehuizen. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 2: 20.

Hasselt, J.F. van (1949). Het verhoren van kinderen bij zedendelicten. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* 3: 259-260.

Hessen, J.S. van (1965). *Samen jong zijn. Een jeugsociologische verkenning in*

gesprek met vorigen. Assen: Van Gorcum.

Hillige, H. (1994). Het is de kunst om tegelijk spontaan en behoedzaam te zijn. Intimiteit in een zeer intensieve behandeling van pubers en adolescenten. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: 57-61.

Horvath, J. (2000). Childcare with gloves on: protecting children and young people in residential care. *British Journal of Social Work* 30: 179-191.

Inderson, F. en P. Katsman (1978). Voelen doe je met je lijf. *SJOW* 6: 102-104.

Jaarverslag Vereniging Doorgangshuis (DGH). 1945. DGH-archief, voorlopig inv. nr. 22. (Gemeentearchief Groningen).

Jongh, Mr. G. T. J. de (1931). Ons eenig neutraal opvoedingsgesticht voor meisjes. *Maandblad voor berechting en reclassering van volwassenen en kinderen* jrg. 1931: 321-324.

Jonkman, G. en J. Miedema (1983). *Open en bloot? Seksuele opvoeding van meisjes in tehuizen voor 'moeilijk opvoedbare kinderen'*. (Doctoraalscriptie) Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Katz, C.F. (1935). *Rapport over de rijks- straf en opvoedingsgestichten voor vrouwen en meisjes. Van een commissie samengesteld door het Nederlands Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen*. Amsterdam: Nederlands Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen.

Koekebakker, J. (1941). *Kinderen onder toezicht: psycho-paedagogische beschouwingen over patronaat en gezinsvoogdij*. Purmerend: Muusses.

Koekebakker, J. (1959). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen: rapport van de werkgroep Gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: Nederlandse Federatie voor Kinderbescherming.

Konijn, C. (1990). De 'zaak F.': het falen van de kinderbescherming. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 3: 15-19.

Kooy, G.A. (1972). *Jeugd en sexualiteit tegen de jarig zeventig*. S.I.: Veenman.

Kooy, G.A. (1975). *Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland: ontwikkelingen en vooruitzichten*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Kooy, G.A. (1976). *Jongeren en seksualiteit: sociologische analyse van een revolutionaire evolutie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Kraak, H. (1989). Seksualiteit en kindbescherming. Een onderzoek naar normoverschrijdend seksueel gedrag van meisjes bij het vrij patronaat tussen 1922 en 1940. Scriptie andragologie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Krevelen, D.A. van (1959). Het kind als slachtoffer. *Nederlands tijdschrift voor criminologie* 1:139-154.

Kruithof, B. (1983). De deugdzame natie. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860. In: B. Kruithof e.a. (eds.). *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding, Bronnen, Onderzoek*. Nijmegen: SUN, 371-385.

Langendonk, M. (1994). Praten met je collega's over seks is eng maar ook wel leuk. Training over omgaan met seksualiteit in het werk. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: 67-70.

Larsen, H. (2012). *Booze brothers: imitation and alcohol use in youth*. (Proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Ligthart, L. en F. de Keyser (1993). Bieden van structuur belangrijker dan begripvol klimaat scheppen: onderzoek naar verdriet van jeugdigen in de residentiële zorg. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 5: 42-51.

Miedema, mr. T.Y. (1994). Instelling moet als politie en als rechter functioneren. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: I-IV.

Mulder, C. (1950). Een enquête inzake ongecontroleerde kindertehuizen. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 4: 6-8.

Mulock Houwer, D.Q.R. (1938). *Gestichtspaedagogische hoofdstukken*. Eibergen: Heinen.

Nijnatten, C. van (1985). 'Losse Leentje' en de kindbescherming. Het zedenoffensief in de jaren dertig. *Tijdschrift voor Seksuologie* 9, 195-204.

Nijnatten, C.H.C.J. van (1997). Tales of ordinary badness. Sexuality in Dutch Child Welfare Discourse. *American Journal of Forensic Psychiatry*, 18(2): 51-67.

In 't veld, uit 't veld. Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd (1977). *SJOW* 5: 22.

Penders, J. (1976). Een lullige erfenis, de angst voor het lichaam. Van afwijzing naar herwaardering van de lichamelijkeheid. *SJOW* 4: 186-193.

Ploeg, J.D. van der (1960). Enkele notities bij het begrip sexualiteit. *De Koepel* 14: 220-224.

Ploeg, P. van der (1979). *Elfhonderd jeugdigen in tehuizen. Bekeken en vergeleken*. Utrecht: W.I.J.N.

Postema, K. (Presentator). (28 oktober 1978). *Het groot uur U*. [tv-uitzending]. Hilversum: VARA.

Publicaties (2001). Boekbespreking van *Een werkboek voor ouders van seksueel misbruikte kinderen: Therapeutenhandleiding bij een werkboek voor ouders van seksueel misbruikte kinderen* van F. Lamers-Winkelmann. *Nederlands Tijdschrift voor de Jeugdzorg* 5: 51.

Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn (1958). *Maandblad voor berechting en reclassering* 6: 125-141.

Ruyter-De Zeeuw, C.A. de (1949). Kinderverhoren bij zedendelicten. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* 3: 210-211.

Sandfort, T. (1983). Erotische momenten in het werken met kinderen. *Jeugd en samenleving* 13: 77-91.

Scholte, E.M. en J.D. van der Ploeg (1990). Jongens en meisjes in tehuizen. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk* 1: 22-30.

Schnabel, P. (1990). Het verlies van de seksuele onschuld. In: G. Hekma, B. van Stolk, B. van Heerikhuizen en B. Kruithof (red.). *Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland*. Amsterdams Sociologisch Tijdschrift. Groningen: Wolters-Noordhoff, 11-51.

Spanjaard, H. (1993). Jongens, wat zitten jullie nou te kletsen? De rol van de groepsleider bij de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren. *Jeugd en samenleving* 23: 442-453.

Spanje, M.J.A. van (1956). Disposities tot homo-sexueel gedrag binnen het opvoedingswerk van inrichting of gesticht. *Maandblad geestelijke volksgezondheid* 11, 161-173.

Spanje, M.J.A. van (1961). Over leiding, begeleiding en supervisie van de groepsleider in het internaat. *Mozaïek* 12: 248-264.

Spanje, M.J.A. van (1969). *Het kind in de inrichting*. [4^e druk, 1^e druk 1957]. Arnhem: Van Loghem Slaterus.

Timmerman, M.C. (2010). *Jeugd in perspectief. Individueel en samen jong* (inaugurele rede). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Veerman, J.J. (1970). Sexualiteit als internaatsprobleem. *Mozaïek* 21: 66-74.

Verheule, P. (1994). De angst voor praatjes heerst. De grenzen van lichamelijk contact tussen jeugdwerker en kind. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 11/12: 52-55.

Verhoeven, R. (1988). *De kinderbescherming als zedenmeester: de geschiedenis van sekse specifieke opvattingen over deviant gedrag van meisjes*. Amsterdam: Vrije Universiteit, Criminologisch Instituut.

Visser, G.J. (1963). 'Dat zal mij niet overkomen'. (Over de omgang tussen jongens en meisjes). *De Koepel* 17: 298-303.

...want ik hield wel van hem (1976). *SJOW* 4: 209.

Walsweer, A. (1976a). Alleen de ouders hebben 't voor het zeggen. Kinderrechter oordeelt over relatie. *SJOW* 4: 215-216.

Walsweer, A. (1976b). Rotterdamse kinderrechters blijven huiverig voor homofielen. Oordelen en vooroordelen. *SJOW* 9: 416.

Willemse, T. (1976). Het vraagt moed en vooral helderheid over jezelf en je eigen normen. Homoseksualiteit en kinderbescherming. *SJOW* 4: 409-410.

Zeylstra-Loghem, J. G. van (1940). *Asociaal gedrag van meisjes: gegevens omtrent 200 verpleegden uit het Rijksopvoedingsgesticht te Zeist*. Amsterdam: [s.n.].

Summary

1945 – 1965

In the years 1945 – 1965, sexually problematic and sexualised behaviour of children in care were a central point of attention for the Child Protection Service. Often, sexually problematic behaviour was a result of previous experiences of incest, prostitution or sexual violence. Particularly the girls placed into care had an image of sexual misbehaviour. In 1922, the ‘OTS’ (guardianship)-measure came into force, to prevent girls in care from straying from the straight and narrow. Moreover, a large number of children in care had a history of affective neglect, violence in the family, poverty, etcetera. The idea that the sexual misbehaviour of children and youth was a bigger problem inside the residential homes than outside – as was assumed – was linked by psychologists and pedagogues to the group life in these institutions. Grouping sexually damaged children or children that were hindered in their sexual development, generated an intensified sexual problem.

Despite the awareness of the sexual problems, knowledge on how to address these issues was lacking. Although pedagogues and psychologists strongly pleaded for an adequate sexual education of these children, care workers and the heads of care homes struggled with insecurity and a lack of expertise. The question arose as to what constituted the biggest problem for care workers: avoiding sexual education altogether – as had been common practice in most residential homes – or joining in the sexual emancipation that was argued for in the late fifties, and that expected care workers to talk openly and freely about sexuality with their pupils. These talks did not arise easily in most residential homes, not only because of a lack of pedagogical competence, but also because it was often difficult for the girls to talk with the adult care workers.

The sexually problematic behaviour of pupils within the groups not only posed a daily recurring problem for care workers, it was also seen as understandable cause for crossing sexual boundaries by the care workers. It was argued that the children, especially the older girls with their sexual obtrusiveness and affectionateness, could give the male care workers a hard time, especially since they were expected (to a certain extent) to bond with the (often damaged) children in their care. At that time, care workers’ lives were closely and intensively connected with these children – there was no opportunity for a private life. Crossing sexual boundaries of pupils by care workers was therefore understood, though not endorsed, as a professional hazard.

1965 – 1990

In the sixties, Child Protection Services embraced the liberalizing sexual standards that developed in broader society. In the residential homes too, sexuality became a topic for discussion for the new, younger generation of care workers. At least, so it was intended. In practice, care workers did not find it easy at all. Especially for the older generation of care workers, talking openly of sexuality – let alone their own sexuality – was morally and emotionally problematic. But as it became more common in this time to exchange single-sex groups by mixed-gender groups, the need was felt to open up the residential homes for sex education and discussion on increased freedom in sexual behaviour.

During the sixties and early seventies, pedagogues criticised the brochures on sex education that were used inside the residential homes. In their view, these brochures were ‘too shallow’, and mainly focused on lust. The residential care pedagogues insisted that this was not the kind of sex education that was needed. Children in care with a sexually traumatised past, had to learn that sexuality was related to affection and intimacy. The pedagogues argued that residential care would add to the neglect of these children if they did not address sexual development as part of the upbringing in the residential homes. Sexuality, though of primary pedagogical importance, was hardly ever an integral part of the life inside residential care.

Sexually problematic behaviour was attributed – as it was in the first period – to both the personal histories of the children and the group upbringing within the homes. The grouping of affectionally neglected and sexually traumatised children, was in itself seen as a risk for generating problems with sexuality. Furthermore, the nature of the job of care worker was seen as hazardous for sexual transgressions: he was expected to bond with children, and to provide trust and protection. There also was acknowledgement of the care workers’ erotic feelings towards the child, in its search for bonding and affection.

Psychologists and pedagogues in the sixties and seventies were clear on the issue that a care worker was allowed to have erotic and sexual feelings, but that he also had to be constantly alert not to cross borders with regards to the children in his care. In the late seventies and eighties however, opinions shifted towards a greater acceptance of these feelings. Pedagogues remained silent on topics such as sex education, with the exception of the so-called ‘anti-pedagogues’ who stated that adults should never interfere with the sexual development of children and young people. The notion ‘sex education’ disappeared from the debates in professional journals. Sexuality in itself remained an important theme that was much discussed.

In the residential homes, a sexual climate developed in which the ‘right to have sex’ was claimed. Girls were allowed to take boyfriends to their room and to ask

questions about sex. The anti-conception pill was often and easily given: not so much as an answer to the 'right to have sex', but mostly to avoid teenage pregnancies.

The 'right to have sex' was primarily claimed by the care workers. They argued for the right to have erotic and sexual feelings towards the children and youth in their care, and for the opportunity to express these feelings. In many residential homes, sexual contacts between care workers and youth took place. The other side of the coin of the free sexual climate was that sexual abuse was more or less unthinkable. Furthermore, girls who complained in these days about unwelcome sexual behaviour, were hindered by the traditional image of the 'indecent, sexually misbehaving girls' of the previous period. These girls were considered unreliable and their experiences were seen as 'fantasies'. A clear illustration of the way people reacted towards signals of sexual abuse by former pupils of the residential 'Heldring'- homes in Zetten, can be found in the inquiry, and the report on this inquiry, by the Committee Dijkhuis.

The Committee Dijkhuis, in their investigation of the pedagogical and psychiatric policy of the Heldring-homes, interviewed a dozen former pupils but did not hear what they explicitly said about the sexual actions that took place in the treatment room of the head psychiatrist. Sexual actions by a psychiatrist: this just could not be true, as one of the members of the Committee recently stated. The committee members who interviewed the girls did not mention it in their meetings, nor is there any reference in the final report. The interview reports were kept in the archives of the Ministry of Justice. Even the interest groups for children and young people had a blind spot for sexual abuse of children in homes. They never imagined that sexual abuse might be one of the reasons for girls to run away from the Heldring-homes. Censorship, isolation and injections were the main complaints, no one ever asked about forced sexual contacts.

As the division of power between young people and adults shifted less towards equality in the homes than it did in other institutions, such as the family, the sexual liberalisation of the sixties and seventies does not appear to have offered a favourable climate for the articulation of sexual transgressions and sexual abuse.

1990-2008

The increased openness, visibility and availability of sexuality in society had made it clear that sexuality was not by definition friendly, positive and innocent. Starting from the nineties and in connection with the turn in thinking about sexuality, the ideas concerning adults' rights on having sexual feelings for children change. Care workers are still allowed to have erotic and sexual feelings, but the tone of the discussion changes: less towards acknowledgement and acceptance, and more towards providing a

professional way of dealing with these feelings, based on the importance of providing adequate pedagogical circumstances for children in care. Sexual contacts between care workers and youth are rejected, but the care workers emphasize the importance of a 'normal' attitude towards (physical) intimacy (also) between care workers and youth. Precisely this normal way of dealing with intimacy and physical contact is of major importance for the children in care, according to the care workers and other professionals.

However, the fear of being accused of sexual abuse increases. Is a care worker allowed to touch a child? In some homes this has resulted in a rather rigid attitude towards physical contact with pupils. The professionalization of care workers and care professionals seems to focus to a large extent on preventing sexual transgressions, that are still understood as a professional hazard, in the same way as before. In the eyes of professionals, young people, especially girls, form a serious risk for such transgressions, as a result of their 'sexually inviting' behaviour. The process of professionalization in relation to sexual abuse seems to focus less on the augmentation of knowledge on (signals of) sexual abuse, and of competences in dealing with these youngsters. Care workers are not therapists, but they do spend their whole day with these young people. It often happens, in their opinion, that when a new child is placed in their group, not all background information on the child is provided to the care workers. Care workers lack the necessary knowledge to work adequately with children with a sexually traumatised background.

The empirical data from the survey amongst 354 professionals in residential care show that every now and then professionals have to deal with sexual abuse. Over a period of 11 years, on average two incidents of sexual abuse within their own organisation were reported. This adds up to a total of 750 reported incidents and suspected incidents. In most cases, the reported sexual conduct was of a physical nature. In half of these cases, the incident took place amongst peers, in 35% the incident involved a care worker, and in a few other cases other adults working in the home were mentioned. In 15% of the cases, the incident took place outside the home, for instance during a family visit in the weekends. Between the different kinds of residential homes, no differences were found between the types of reported incidents. In other words, there are no statistically significant differences between 'closed' and 'open' residential homes, between judicial and non-judicial care, and between residential and foster care.

A closer analysis of 144 incidents shows clear perpetrator- and victim-patterns. Perpetrators are mostly men and boys, victims are mostly girls in their (late) teens. The majority of reported incidents show the classical pattern of a male care worker who is sexually involved with a girl between 13 and 18 years of age. A less often recurring

pattern has a boy as victim; remarkably this often concerns boys under 12 years of age. In these situations too, the perpetrator usually is a male care worker.

This research project shows that half of the reported incidents concern abuse between peers. Here too, boys are usually the perpetrators, girls usually are the victims. Finally, a third type of sexual abuse stands out, a type that can be called 'group-abuse': sexual abuse involving more than two youngsters.

Public prosecution rarely takes place. Reporting sexual abuse, either by peers or by care workers, by the police happens only incidentally, as the reporting itself often is an unpleasant experience for the children. Furthermore, some youngsters shrug off the sexual abuse as 'just another unpleasant experience', that they take in their stride. They see no added value in reporting the abuse to the police.

Family judges have indicated that they hardly ever see these cases in court. When they do, it concerns abuse by peers; they have not dealt with cases of sexual abuse by care workers or foster parents. In cases where a care worker is concerned, he is usually fired 'on neutral grounds', and the case usually does not go into court.

The biggest problem in these cases is the matter of truth-finding. According to the judges, police officers do take these cases seriously and show a sensitive attitude; however, investigating what really happened, is often very difficult. Especially when it concerns peers, it is often hard to establish whether force or coercion took place or not.

Most poignantly, these cases often do not need a judicial treatment of the perpetrator, but a therapeutic one, according to the judges. The family background and previous experiences of sexual abuse of children in care, often means that these children have never learned the 'normal behaviour' and the 'normal ways' of dealing with and respecting other people's boundaries. In cases where the perpetrator – and sometimes the victim as well – has minor or borderline intellectual disabilities, the judges see no sense in continuing the case in court.

The judges in our research project state the following dilemma: starting from the point of view of the youth care system, the motto should be 'safety first', and a judge should sentence the perpetrator, just to make sure. But a judge can not do so when the evidence is not solid. So, even though prosecution sometimes does happen, the judges think there is more to be gained by a thorough screening of care workers and by a solid support system for care workers in residential homes.

De deelstudies

D1 Seksualiteit en jeugd: moraal en gedrag 1945 – 2010

Greetje Timmerman

1.1 Inleiding

Nederland hoefde niet tot de jaren zestig van de twintigste eeuw te wachten op een verruiming van de seksuele moraal. Hoewel eind jaren veertig de verontrusting om het zedelijk peil van het Nederlandse volk nog de boventoon voerde, werden zo her en der ook pleidooien gehouden om de bakens te verzetten. Zo stelde het Nationaal Comité van Instellingen voor de Zedelijke Volksgezondheid in 1950, dat de overheid voor het bepalen van wat zedelijk is niet langer ‘werken met de zo langzamerhand verouderde zedelijkheidscentimeter, waarbij in het bloot de wortel van alle kwaad wordt gezocht, maar met sexueel-hygiënische maatstaven, welke ons met name in de nieuwere psychologie en sexuologie worden gegeven’ (Bouman, 1950, p. 297). In plaats van bestrijding van de onzedelijkheid moest de aandacht wat positiever gericht worden op het voorkomen ervan. Het Nationaal Comité wilde het nieuwe zedelijkheidswerk een basis geven door eerst gedegen onderzoek te verrichten naar het zedelijk peil van de bevolking, vergelijkbaar met bijvoorbeeld het Amerikaanse Kinsey-rapport. Dat was een ambitieus plan. Volgens gezinssocioloog Kooy, onder wiens leiding pas vele jaren later, in 1965, het eerste nationale onderzoek naar seksualiteit werd uitgevoerd, hadden de Kinsey-rapporten namelijk een grote beroering teweeggebracht, onvergelijkbaar met de gevolgen van eerder (én later) wetenschappelijk onderzoek (Kooy, 1972). Zo ver was het in Nederland nog niet.

In de loop van de jaren vijftig leek een aantal ontwikkelingen erop te duiden dat Nederland in beweging was. De Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming (NVSH), als voorzetting van de Nieuw-Malthusiaanse Bond opgericht in 1946, was een van de drijvende krachten in de liberalisering van de seksuele moraal. De vereniging maakte in deze periode een sterke groei door in ledenaantal, van 56 241 leden in 1950 naar 136 249 leden in 1959. Deze stijging werd voor het overgrote deel veroorzaakt doordat de NVSH de mogelijkheid bood tot verkrijging van anti-conceptie. Maar ook andere ontwikkelingen wezen erop dat er ten aanzien van seksualiteit iets veranderde in Nederland. Zo wees gezinssocioloog Kooy op de in de tweede helft van de jaren vijftig dalende huwelijksvruchtbaarheid, de stijging van de buitenechtelijke vruchtbaarheid en de stijging van het aantal gedwongen huwelijken (de ‘moetjes’).

De emancipatie van de seksualiteit strekte zich ook uit tot de ‘kinderlijke seksualiteit’ (Zeldenrust-Noordanus, 1958). In het kader van het onderzoek van de commissie-Samson naar seksueel misbruik in de jeugdzorg (vanaf 1945) is het relevant

in deze bijdrage over verschuivingen in het denken over seksualiteit enige aandacht te besteden aan veranderende opvattingen in Nederland over seksuele contacten van volwassenen met kinderen. Hoewel het niet zo ver kwam dat de seksualiteit van kinderen algemeen geaccepteerd werd, laat staan dat volwassenen seksuele contacten met kinderen mochten hebben, heeft het denken over 'kinderlijke seksualiteit' en pedofilie de toon en kleur van de debatten in de jaren zeventig mede bepaald. Van invloed op dat denken waren de diepte-psychologie, de anti-pedagogiek en de seksuologie.

In de tweede helft van de jaren zeventig begon er enige tegenwind te waaien. Niet alles was meer acceptabel en bespreekbaar en seks was ook niet altijd gewenst. De vrouwenhulpverlening vroeg aandacht voor verkrachting, ook in het huwelijk, en mishandeling van vrouwen, incestervaringen van meisjes en de vele Blijf van m'n lijfhuizen maakten duidelijk dat seksueel misbruik meer voorkwam dan gedacht. De aandacht ging vooral uit naar seksueel misbruik door verwanten. De vrouwenbeweging plaatste het verschijnsel in een ander daglicht: seksueel geweld en seksueel misbruik werden gezien als uitingen van patriarchaal machtsmisbruik. Mannen waren de daders, meisjes en vrouwen de slachtoffers. Het was deze visie die eind jaren zeventig de koers van het emancipatiebeleid van het rijksoverheidsbeleid bepaalde. Voor het eerst werden er grootschalige onderzoeken uitgezet die de aard en omvang van verschillende vormen van seksueel geweld en mishandeling zichtbaar moesten maken. Het was ook deze feministische visie die de discussie over pedofilie in een ander, verdacht, daglicht zette. Het begin van een voorzichtige acceptatie van pedofilie werd in de kiem gesmoord.

Vanaf de jaren tachtig richtte de publieke en wetenschappelijke aandacht zich op de schaduwzijden van de seksualiteit. Daarbij vond verbreding plaats naar ook andere slachtoffers (jongens en mannen) en naar andere institutionele contexten. Er kwam onderzoek naar seksueel misbruik in hulpverleningssituaties, in het onderwijs, in de sport, het vrijwilligerswerk, etc. Maar hoewel, om met Schnabel (1990) te spreken, de seksualiteit definitief haar onschuld verloren had, bleef onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen en jongeren in de jeugdzorg nog lange tijd uit.

Over het tempo van de ontwikkelingen in de seksuele moraal in Nederland werd en wordt verschillend gedacht en ook over de vraag hoe ingrijpend de veranderingen waren lopen de meningen uiteen. Voor sommige opvattingen of gedragingen geldt dat er eerder sprake is van een vloeiende lijn dan van een breuk, zoals de, gedurende de afgelopen honderd jaar, continu dalende leeftijd waarop jongeren met seks beginnen. Wel is er enige consensus over de periodisering: van seksuele emancipatie was vooral sprake in de jaren zestig en zeventig. De belangrijkste veranderingen in seksuele opvattingen deden zich voor na 1965; de jaren tachtig geven een keerpunt te zien. We schetsen de belangrijkste ontwikkelingen daarom in de volgende drie perioden: 1945-1965 (emancipatie van de seksualiteit), 1965-1980 (seksuele liberalisering en de

emancipatie van de ‘kinderlijke seksualiteit’) en vanaf 1980 (‘Het verlies van de seksuele onschuld’: seksueel misbruik wordt zichtbaar).

1.2 Emancipatie van de seksualiteit in Nederland tussen 1945 en 1965

Na de oorlog groeide in Nederland de behoefte aan kennis van de seksuele opvattingen en praktijken van Nederlanders, vooral van jongeren. Het sociologisch instituut van de Nederlands Hervormde Kerk startte in 1946 een eerste onderzoek, onder jongeren van 18 tot 25 jaar, uitgevoerd door socioloog Saal. Hij rapporteerde zijn conclusies in *Hoe leeft en denkt onze jeugd* (1950). Deze kwamen er op neer dat ‘de sexualiteit in Nederland nog volledig in de taboesfeer lag’ (Kooy, 1972). Volgens Saal was er daarom geen reden tot ongerustheid.

Deze geruststellende gedachte deelde de overheid niet, temeer daar zij diverse signalen zag die er op leken te wijzen dat de jeugd in Nederland in moreel verval was geraakt. Er was, kort na de oorlog, grote zorg over de stijging van jeugdcriminaliteit en verwaarlozing en meer in het algemeen over de groeiende ‘onmaatschappelijkheid’ van gezinnen. Zo werd in 1945 geschreven in de *Mededeelingen over geestelijke volksgezondheid*: ‘In talloze gezinnen heerschten ten gevolge van de afwezigheid van de vaders, het sexueele wangedrag van de moeders en de algemeene geestelijke ontreddeering, sociaal en moreel ontoelaatbare toestanden.’ (cit. in Mol & Van Lieshout, 1987, p. 80) Hoewel er ook meer geruststellende geluiden te horen waren over de zogenaamde ‘bandeloosheid’ van de jeugd en de rondhangende ‘nozems’ (Abma, 1997; De Rooy, 1986), was de overheid er toch van overtuigd dat de negatieve spiraal doorbroken moest worden.

Twee onderzoeksinstituten, het pedagogisch instituut in Utrecht en het Hoogveldinstituut in Nijmegen, kregen de opdracht tot een grootschalig onderzoek naar de ‘geestesgesteldheid van de jeugd’. In 1952 publiceerde pedagoog Langeveld zijn verslag van het onderzoek naar de ‘maatschappelijke verwildering van de jeugd’. Dit rapport sprak een heel andere taal dan dat van de geruststellende sociologen. Volgens Langeveld was er genoeg reden tot zorg over het zedelijk peil van de na-oorlogse jeugd. Het klimaat in Nederland leek bovendien nog niet rijp voor het openlijk spreken over seksualiteit met minderjarigen ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek. Zo bleken onderzoekers, o.a. van de NVSH, nog in 1963 moeite te hebben met het verkrijgen van toestemming voor ‘indringend onderzoek naar de sexualiteit onder de Nederlandse minderjarigen’ (Kooy, 1972).

Gedurende de tweede helft van de jaren vijftig en de eerste helft van de jaren zestig domineerden de verzuilde opvattingen Nederland nog, terwijl er tegelijkertijd ook al enige ruimte werd gemaakt voor andersdenkenden over seksualiteit. Niet alleen door de NVSH, maar ook door enkele protestantse en katholieke artsen en geestelijken zoals

Dupuis, Trimbos en Mgr. Bekkers (Schnabel, 1990). Toch deed het rapport *Seksualiteit en moraal* (1967, vertaling van *Sex and Morality*, in opdracht van de Britse Raad van Kerken) ook in Nederland veel stof opwaaien. Trimbos, die het voorwoord schreef, vermoedde dat de deining veroorzaakt werd doordat de werkgroep zich in haar rapport weigerde uit te spreken tegen seks voor het huwelijk.

In deze periode kwam het empirische onderzoek naar seksualiteit niet verder van de grond (De Hoogh, 2005). Pas tegen het midden van de jaren zestig groeide er, vooral bij beleidsafdelingen van diverse ministeries, behoefte aan kennis over seksualiteit en andere veranderende opvattingen en gedragingen van de Nederlandse bevolking. Deze behoefte leidde in het midden van de jaren zestig tot de oprichting van een onderzoeksinstituut dat onderzoek ging doen naar seksualiteit (NISSO, Nederlands Instituut voor Sociaal-Sexuologisch Onderzoek), gefinancierd met overheidsgeld.

Nieuwsgierig geworden naar de mate waarin de liberalisering van de seksuele moraal vorderde, stelde vrouwenblad *Margriet* in 1965 een commissie van deskundigen in, die een vragenlijst opstelde: *Eros 1965*. Deze werd uitgezet onder zeventienhonderdvier Nederlanders tussen de 17 en 70 jaar. Het was het eerste grote nationale onderzoek naar opvattingen, houdingen en gedrag van de Nederlandse bevolking wat betreft seksualiteit. *Sex in Nederland* (Lichtenauer, 1969) bevestigde dat zich in Nederland geen ‘seksuele revolutie’ had voltrokken, maar dat er eerder sprake was van een geleidelijke ontwikkeling. Samen met de ontkerkelijking was de seksuele permissiviteit enigszins toegenomen, een tendens die socioloog Saal (1950) reeds in de tweede helft van de jaren veertig waarnam. In 1965 vond nog maar 25% van de Nederlanders tussen de 17 en de 70 jaar voorechtelijk geslachtsverkeer in alle opzichten ontoelaatbaar. Anti-conceptie maatregelen bleken door de grote meerderheid geaccepteerd.

Opmerkelijk, want tegen de algemene verwachting in, waren de verschillen in het onderzoek uit 1965 tussen de jongere en oudere generaties klein. Het percentage voorstanders van de beschikbaarheid van voorbehoedmiddelen voor jonge, ongetrouwde mensen was bijvoorbeeld in beide generaties nagenoeg gelijk (46% van de volwassenen en 49% van de jongeren was ervoor). ‘De waarden, normen, doeleinden en verwachtingen van de ondervraagde jongeren ten aanzien van sexualiteit, liefde en huwelijk, in zoverre afleidbaar uit het onderzoek, waren nagenoeg dezelfde als die van de in 1968 geïnterviewde ouderen. Het mag hoogst merkwaardig worden geheten.’ (Kooy, 1972, p. 29)

De volwassen generatie bleek minstens zo snel te emanciperen op het terrein van de seksualiteit als de jeugd; van een generatiekloof bleek geen sprake (Kooy, 1972; Righart, 1995).

Een belangrijk verschil tussen de generaties deed zich wel voor ten aanzien van het spreken over seksualiteit. Dat ging de jongeren duidelijk beter af, zo bleek uit het nationale onderzoek. Volwassenen moesten dit nog leren, zo werd met begrip door de

onderzoekers geconstateerd. Moeders namen daarbij het voortouw: zij gaven vaker seksuele voorlichting, en dan vooral aan meisjes; vader ‘zwijgt’ nog in de jaren zestig (Lichtenauer, 1969). De onderzoekers concludeerden dat een aanzienlijk deel van de jeugd onvoldoende seksuele voorlichting kreeg, ook al zei een meerderheid van de meisjes en jongens het zelf wel voldoende te vinden.

Alom werd gepleit voor de noodzaak van seksuele voorlichting (Röling, 1994). Vooral ouders en andere opvoeders werden gaandeweg de jaren zestig overspoeld met een stroom aan voorlichtingsmateriaal over seksualiteit. De nieuwe opvattingen werden, mede door het aanvankelijk grote ledenaantal van de NVSH en door televisie- en radio-uitzendingen in brede kring verspreid. De wens, en wat later de norm, om over alles wat tot dan toe niet bespreekbaar was nu openlijk en zonder taboes van gedachten te wisselen, bestond in brede kring, het ontbrak alleen nog aan de mogelijkheden en middelen om dat ook echt te doen. Men kon leren te praten over seks in praatgroepen, ouderavonden of op voorlichtingsbijeenkomsten. De seksuologie kwam tot bloei.

De druk op openheid en bespreekbaarheid maakte van de seksuele omgang ook een probleem. ‘De vrijere omgang vereiste juist meer aandacht en zorg van volwassenen. Ze moesten erbij zijn als er wat gebeurde, de juiste toon treffen en de juiste woorden bij de hand hebben om kinderen duidelijk te maken wat er aan de hand was.’ (Kapteyn, 1980) Ouders en kinderen kwamen in sommige opzichten in een nieuwe verhouding tot elkaar te staan, bijvoorbeeld doordat ouders in hun seksuele vrijmaking verder gingen dan de kinderen op dat moment leken te willen. Socioloog Kapteyn schetst treffende taferelen van ouders met hun kinderen aan het strand: ‘Waarom moet jij je broekje nou per se aanhouden, terwijl pappa en mamma hier lekker bloot in het zand liggen. Hoe kom je toch zo raar? Dat is toch nergens voor nodig? Zo hebben we je toch niet opgevoed?’ (p. 182)

De nieuwe tijdgeest en de progressieve visie op seksualiteit vormden het thema van de geruchtmakende *Sekstant*-rede van Mary Zeldenrust-Noordanus uit 1967. Deze was volgens Schnabel (1990) ‘revolutionair’, omdat zij de seksualiteit op zichzelf wilde waarderen, losgemaakt van de liefde. ‘Seksualiteit is lustgedrag en lustgevoel, dieper gaat het niet, en alles wat seksualiteit moeilijk maakt, is ballast van een moralistisch en religieus verleden (...). Het standpunt van Mary Zeldenrust en de NVSH was volstrekt ahistorisch en utilitaristisch: het grootste genot voor het grootste aantal.’ (Schnabel, 1990, p. 19) Hoewel sommige pedagogen zich nog verzetten tegen een in hun ogen al te oppervlakkige ontwikkeling van de betekenis van seksualiteit die de progressieven voorstonden, nam het aantal publicaties dat de seksuele opvoeding tot onderwerp had, zienderogen af. Het pleidooi van de NVSH voor de ‘lustbeleving’ was in sommige kringen, o.a. de katholieke, aanleiding tot zorg. Perquin (1965) verwees de seksuele voorlichtingsboekjes, met name de uit het Zweeds vertaalde, naar de prullenbak als ‘gemakzuchtige schijn-voorlichting’ (p. 74). In hun ijver de angst voor seksualiteit weg te nemen, zo stelt Perquin, reduceren de ‘seksualiteitsvoorlichters’ het ‘seksuele

vraagstuk tot niets (...) Onuitgenodigd komt men gezin en school binnen om duidelijk te maken, dat het nu eens uit moet zijn met het trekken van ernstige gezichten, zodra het over seksualiteit gaat. Er is immers niets aan de hand.’ (p. 74)

1.3 Seksuele liberalisering tussen 1965 en 1980

Vanaf 1965 voltrokken zich grotere verschuivingen in opvattingen en houdingen op het terrein van de seksualiteit. Vergelijking tussen de onderzoeken van Kooy uit 1968, herhaald in 1974 en op dezelfde manier nog eens herhaald in 1981 (Bolt & Oosterhuis, 1988) laat zien dat de permissiviteit ten aanzien van voorechtelijke geslachtsgemeenschap aanzienlijk was toegenomen. Was men in 1968 nog in grote meerderheid van mening dat voorechtelijke geslachtsgemeenschap alleen kon als de partners ook serieuze trouwplannen hadden, in 1974 en 1981 was het van cruciaal belang dat de partners veel voor elkaar voelden. De voornaamste breuk deed zich hierbij voor tussen 1968 en 1974; daarna nam de permissiviteit in deze periode niet verder toe (Bolt & Oosterhuis, 1988.)

Hoewel de seksuele permissiviteit in Nederland in 1974 volgens Kooy (1975) flink was toegenomen en sprake was van een ‘kenterende seksuele moraal’, bleek uit zijn onderzoek onder ruim 800 Nederlandse jongeren ook dat er bij de jeugd, evenals in 1968, geen sprake was van een verwerping van de (traditionele) seksuele moraal. Zowel in 1968 als in 1974 verhielden jongeren zich in meerderheid permissief-relationistisch tegenover de seksualiteit. Wel werd deze houding steeds minder verbonden met het huwelijk. De toegenomen acceptatie van seks voor het huwelijk had echter geen ontwikkeling naar toenemende promiscuïteit met zich mee gebracht. Verschillen tussen de jongere en de oudere generatie waren in 1974 evenals in 1968 klein; de volwassen generatie was evenals de jeugd over seksualiteit aanzienlijk permissiever gaan denken (Kooy, 1976).

Interessant is de inhaalslag die meisjes maakten. Zij werden in sneller tempo permissiever dan jongens, niet alleen in opvattingen en houdingen, maar ook in hun seksuele gedrag. In 1968 waren jongens iets ervarener dan meisjes, in 1981 hadden meisjes meer seksuele ervaringen dan jongens (Bolt, 1989). Voor zover er sprake was van een seksuele ‘revolutie’ gold die in eerste instantie vooral voor meisjes (Van Dalen & Van Stolk, 1991).

Ten aanzien van de toegenomen permissiviteit in het algemeen wijzen verschillende auteurs erop dat het juister is te spreken van een geleidelijke dan van een revolutionaire verandering. Al vanaf 1900 was er in veel landen een toename van het voorechtelijk geslachtsverkeer te zien die in de jaren zestig in een stroomversnelling raakte (Geeraert, 1987). Van Dalen en Van Stolk (1991) zien de veranderingen in de jaren zestig evenmin als een ‘revolutie’; de verschuivingen in seksueel gedrag en

seksuele moraal waren al een eeuw aan de gang. Daarbij liep de publieke moraal niet altijd in de pas met de veranderingen in gedrag. Wat het gedrag betreft, waren de veranderingen in de jaren zestig vooral een ‘revolutie’ van jongeren (met name de meisjes) in hun voorechtelijke belevenissen.

De publicaties over seksuele voorlichting in deze periode waren talrijk en ontwikkelden zich doelgroepgericht: voor ouders, leraren, scholieren in het lager onderwijs, in het beroepsonderwijs en het algemeen voortgezet onderwijs. De allerkleinsten kregen ook hun eigen – soms uit het Zweeds of Deens vertaalde – voorlichtingsmateriaal, zoals *Flipje stelt vragen* (Levander & Kvarnström, 1974). Er kwam aandacht voor verschillen in beleving en gedrag, tussen mannelijke en vrouwelijke seksualiteit (Fortuin, 1973), homo- en heteroseksualiteit (Beks, 1973), verschillen tussen het ‘seksgedrag’ en de ‘seksbeleving’ van werkende en niet-werkende jongeren (Buunk, 1973), etc. De verlegenheid van ouders bleek voortdurend een probleem, seksualiteit bleef een ‘onbesproken niemandsland tussen tieners en ouders’ volgens de artsen Timmermans en Schellen, die in hun eigen praktijken onderzoek deden naar de communicatie tussen ouders en kinderen over seksualiteit (1974). Niet alleen voor ouders, maar ook voor hulpverleners verschenen de eerste hulpboeken. Het Nederlands Huisartsen Genootschap constateerde een groot tekort aan kennis en vaardigheden bij hulpverleners om mensen die zich meldden met seksuele klachten, te helpen. Het aantal seksuele klachten nam voortdurend toe ‘als gevolg van de seksuele liberalisering’ (Nederlands Huisartsen Genootschap, 1977).

De emancipatie van de ‘kinderlijke seksualiteit’

De Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming (NVSH) was een van de drijvende krachten in de liberalisering van de seksuele moraal. Doel van de beweging was de vrije beleving van lustgevoelens, los van moraal en wetgeving, oftewel ‘het grootste genot voor het grootste aantal’ (Schnabel, 1990, p. 19). Dit emancipatiedoel betrof ook de seksuele vrijheid van kinderen.

Eind jaren vijftig werd al aandacht gevraagd voor de emancipatie van de ‘kinderlijke seksualiteit’. In haar lezing over de ‘gevoelsmatige ontwikkeling van de kleuter in verband met de sexuele opvoeding’ schetste Zeldenrust-Noordanus (1958) het Nederland van de jaren vijftig als een samenleving die op tal van gebieden in een overgangssituatie verkeert. Aloude normen en opvattingen rond seksualiteit voldeden niet meer en hadden afgedaan, maar nieuwe waarden, omgangscodes en regels waren nog niet uitgekristalliseerd. De nieuwe vrijheid van eigen keuze bracht grote onzekerheid met zich mee, vandaar de enorme behoefte aan seksuele voorlichting. Deze voorlichting was zeer belangrijk, want deze kon ‘de nieuwsgierigheid van een kind bevredigen op een moment dat hij voor zijn eigen verlangens de meeste deuren nog gesloten vindt’ (p. 226). Zeldenrust-Noordanus brak een lans voor de infantiele seksualiteit, waaraan een erotisch aspect erkend moest worden. De emancipatie van de

‘kinderlijke seksualiteit’ werd in belangrijke mate beargumenteerd op basis van de leer van Freud: ‘De grote massa meent van de geslachtsdrift onder andere, dat deze in de kinderjaren afwezig is en pas ontwaakt in de levensfase die men de puberteit noemt. Dit is niet slechts een onschuldige vergissing, maar een dwaling met ernstige gevolgen: juist daardoor immers weten wij tegenwoordig zo weinig van het seksuele leven.’ (Freud, 1905, geciteerd in Broderick, 1971, p. 9)

Behalve de diepte-psychologie leverden ook de pedagogiek en de anti-pedagogiek argumenten voor het bestaan van een ‘kinderlijke seksualiteit’. Seksuoloog Van Ussel (1968; 1970), die in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de progressieve gedachtenontwikkeling over seksualiteit in de richting van lustbeleving, stelde dat ook het jonge kind gevoelens van erotiek kent. Dit is al het geval bij een baby, ‘een stukje mens dat graag gestreeld en geknuffeld wordt’ (p.31). Behalve dat aanrakingen een uiting kunnen zijn van warmte en geborgenheid, benadrukte Van Ussel vooral ook de seksuele beleving. ‘Door hun erotische prikkeling kunnen zij ook orgastische behoeften beïnvloeden (...) De persoon die aanraakt, streelt en knijpt ervaart ook zelf lust en de wellust die hij of zij bij de partner opwekt, vergroot het eigen genot.’ (p. 31) De kindelijke seksualiteit kreeg echter geen kans om tot volle bloei te komen, want volwassenen leren in de opvoeding het kind eigenlijk af erotische gevoelens te ontwikkelen. Gezellig op schoot zitten mag al vroeg niet meer en spelletjes waarbij men elkaar aan moet raken worden eveneens verdacht. Van Ussel stelde zich hier anti-pedagogisch op: ‘Tijdens de opvoeding wordt er een dam opgeworpen tussen de mens en zijn lichaam en de lichamen der anderen (...). We krijgen de “hands off-pedagogie”’ (p. 31) Van Ussel bracht in navolging van psychiater R.D. Laing het afleren van de ‘kinderlijke seksualiteit’ in verband met de behoeften van de kapitalistische prestatie maatschappij: ‘Vanaf de eerste levensjaren wordt het lichaam dat één groot lustorgaan is, omgeschapen tot een prestatie-instrument.’ (p. 31)

De anti-pedagogiek, die als stroming geen groot draagvlak in Nederland kreeg maar wel behoorde tot de wetenschappelijke literatuurlijst van diverse lichten pedagogiekstudenten in de jaren zeventig, ging nog een stapje verder door opvoeding te beschouwen als seksuele dressuur van het kind (Görtzen, 1984). De Franse filosoof en anti-pedagoog Schérer, verwijzend naar o.a. Van Ussel’s werk, zag in elke vorm van opvoeding en onderwijs, ook in de seksuele opvoeding, een middel om het kind in het gareel van de burgerlijke samenleving te krijgen. Daarvoor was het noodzakelijk dat er een onderscheid werd gemaakt tussen kindelijke en volwassenen seksualiteit, zodat de volwassen opvoeders het kind konden leren hun kindelijke seksualiteit te ontkennen en de volwassen (genitale) seksualiteit te begeren (Schérer, 1975). Deze anti-pedagogen zagen in erotische ervaringen van volwassenen met het kind een erkenning van diens ‘kinderlijke seksualiteit’.

Het debat over de ‘kinderlijke seksualiteit’ kreeg een vervolg in een pleidooi voor acceptatie van seksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen.

‘Kinderlijke seksualiteit’, homofilie, exhibitionisme: het waren in de ogen van de NVSH geen seksuele afwijkingen meer, maar taboes die doorbroken moesten worden. PvdA-er en vanaf 1946 Eerste Kamerlid E. Brongersma – in 1950 veroordeeld voor het hebben van een seksuele relatie met een 16- of 17-jarige jongen, vanaf 1970 lid van het hoofdbestuur van de NVSH en sinds 1968 lid van de Commissie Wetgeving Seksualiteit – maakte zich sterk voor verlaging van de leeftijdsgrens van minderjarigen in de zedelijkheidwetgeving.

In beperkte kring groeide enig begrip voor pedofilie (Sandfort, 1988). In verschillende gemeenten werden werkgroepen en praatgroepen pedofilie opgericht. De NVSH vormde een ‘politieke commissie’ die op drie fronten actie voerde: het kritisch volgen van de activiteiten van de adviescommissie-Melai wat betreft het rapport over leeftijdsgrenzen, het persoonlijk benaderen van VVD-, PvdA- en CDA-politici uit de Tweede Kamer en het organiseren van een petitie tegen de leeftijdsgrenzen in samenwerking met de Coornhertliga, het Humanistisch Verbond en ds. Klamer van het radiopastoraat (Huizinga, 1979, p. 134). Ook werd er een begin gemaakt met onderzoek naar pedofilie door een door de NVSH ingestelde wetenschappelijke commissie. De grote maatschappelijke verontwaardiging die de uitspraken van PvdA-senator Brongersma in *Een groot uur U* van Koos Postema in 1978 opriepen, drukte uit dat pedofilie in Nederland geen geaccepteerd verschijnsel was.

1.4 1980 en later: ‘Het verlies van de seksuele onschuld’

De seksuele liberalisering in de jaren zestig en zeventig had vooral de aandacht gevestigd op de positieve kant van de seksualiteit. Het ging om ‘genieten’, terwijl de lustbeleving verbonden bleef met liefde en intimiteit. Ook voor kinderen had seksualiteit eind jaren zeventig een ‘vriendelijk’ gezicht gekregen (Nijs & Vandenbergh-Devriendt, 1979). Had Van Ussel’s geschiedenis van de seksualiteit het idee van onderdrukking van de seksualiteit vorm gegeven, in de tweede helft van de jaren zeventig werd een geheel andere geschiedenis van de seksualiteit geschreven, Foucaults’ *Histoire de la sexualité* (1976, 1984). Foucault kritiseerde niet alleen het idee dat de seksualiteit verborgen en onderdrukt was geweest, ook het opengooien en bespreekbaar maken van de seksualiteit was niet nieuw. Bovendien zette hij de relatie tussen macht en seksualiteit in een nieuw daglicht. Langs de weg van kennisvorming, het bespreken, benoemen, categoriseren en onderzoeken van de seksualiteit drong de macht volgens Foucault het leven van de mensen binnen.

De toegenomen zichtbaarheid, bespreekbaarheid en beschikbaarheid van de seksualiteit had ook duidelijk gemaakt dat seksualiteit niet per definitie vriendelijk, positief en onschuldig was. ‘Seksueel misbruik van kinderen, vrouwen en patiënten in de vorm van mishandeling, verkrachting en dwang, seksuele ‘verslaving’ in de vorm

van het gedreven najagen van seksuele ervaringen, het bleek allemaal meer voor te komen dan ooit gedacht en wat het misbruik betreft ook ernstiger en blijvender gevolgen te hebben. Grotere seksuele openheid en meer aanvaarding van de seksualiteit had niet geleid tot de verdwijning, maar tot het zichtbaar maken van seksueel misbruik.’ (Schnabel,1990, p. 16)

De bevrijde seksualiteit bleek bovendien vooral die van mannen te zijn. De sterk in opkomst zijnde vrouwenbeweging zette (seksueel) geweld tegen vrouwen en meisjes op de politieke en maatschappelijke agenda. Vooral de vrouwenhulpverlening was daarbij actief. De opening van het eerste Blijf van m'n Lijf-huis in Amsterdam in 1974 en de vele opvanghuizen die daarna volgden, de oprichting van Vrouwen tegen Verkrachting in 1975, Vrouwen tegen Seksueel Geweld in 1976 en de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het gezin in 1982, zetten een maatschappelijk bewustwordingsproces in gang. Daarmee verschoof ook de verklaring van seksueel misbruik vanuit een medisch-forensische optiek naar een feministische. Seksueel geweld en seksueel misbruik werden gezien als uitingen van ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen: mannen waren de daders, meisjes en vrouwen de slachtoffers.

De bestrijding van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes werd in 1981 beleidsprioriteit in het emancipatiebeleid van de rijksoverheid. Als eerste aanzet werd in 1982 te Kijkduin een studieconferentie georganiseerd op initiatief van de toenmalige staatssecretaris d'Ancona. Na adviezen van de SER en de Emancipatieraad kwam vervolgens de definitieve kabinetsnota tot stand: 'Nota met betrekking tot het beleid ter bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes.' (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1984) De nota deelde het machtstheoretische paradigma van de vrouwenbeweging. Seksueel geweld werd gezien als 'een van de ernstige gevolgen van de ongelijke machtsverhouding tussen mannen en vrouwen' (p.4). Er werden in het begin van de jaren tachtig grote onderzoeken uitgevoerd die seksueel geweld in al zijn vormen zichtbaar moesten maken: seksueel misbruik van meisjes door verwanten (Draijer, 1990), geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties (Römkens, 1989), ongewenste intimiteiten op het werk (Timmerman, 1990; De Bruijn & Timmerman, 1988).

In de jaren negentig verbreedde de problematiek zich. Jongens en mannen vonden erkenning dat ook zij slachtoffer konden zijn (Dijkstra, 1996); seksueel geweld en seksuele intimidatie werden onderkend in de therapeutische relatie, in het onderwijs, de gezondheidszorg, de gezinszorg, de sport, het vrijwilligerswerk. Opvallend afwezig was de aandacht voor seksueel misbruik in de jeugdzorg.

Behalve op de schaduwzijden van de seksualiteit in het algemeen, richtte de tegenstroom zich vanaf 1980 ook op de pedofilie. Er verschenen kritische geluiden in de media; in krantenartikelen met titels als 'Sex met kinderen is altijd gewelddadig' en

‘Sex van volwassenen en kind is vorm van destructie’ waarschuwde de Utrechtse psycholoog Wim Wolters voor de schadelijke gevolgen van seksuele contacten van volwassenen met en voor kinderen. Ook verscheen onder zijn redactie een eerste bundel met artikelen over *Seksueel misbruik van kinderen en jonge adolescenten* (1982), naar aanleiding van een in 1981 gehouden symposium over seksueel misbruik van jeugdigen.

Wolters was vooralsnog een uitzondering. In het wetenschappelijke debat over seks van volwassenen met kinderen domineerde begrip en respect voor andere meningen, ook voor pedofilie en pedoseksualiteit. Dit kwam goed naar voren in het themanummer dat het tijdschrift *Jeugd en samenleving* in 1983 uitgaf over kinderen, volwassenen en seksualiteit. Acceptatie en erkenning van erotische en seksuele gevoelens van volwassenen voor kinderen voerden de boventoon (Sandfort, 1983; Brongersma, 1983; Wafelbakker, 1983). Iets anders was of dergelijke gevoelens ook tot handelingen en gedrag mochten leiden (Van Ewijk, 1983). Wolters’ visie kwam alleen aan bod in een (negatieve) boekbespreking van de hand van Sandfort (1983). Ook de anti-pedagogiek deed nog in het debat mee als voorstander van seksuele contacten van volwassenen met kinderen, maar distantieerde zich hierbij van het emancipatieargument waarmee dit bevochten werd. Wanneer de rechten van het kind op seksualiteit de basis gingen vormen voor de acceptatie van seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen was de kans groot, dat zij (de jeugdigen) zich eerder tot elkaar richtten dan op volwassenen, meende Schérer en dan schieten pedofielen en pedoseksuelen hun doel voorbij (Maasen, 1983).

De publieke acceptatie was minder ver. Uit onderzoek van de door het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid ad hoc ingestelde werkgroep pedofilie bleek eind jaren zeventig dat ‘Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd’ was (In ’t veld, uit ’t veld, SJOW, 1977). De overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking bleek erop tegen dat kinderen werden toevertrouwd aan een onderwijzer die pedofiel was (ruim 75%), dat een pedofiel oppaste op kleine kinderen (90%) en twee derde van de mensen zou het contact met een vriend of kennis verbreken wanneer die pedofiel zou blijken te zijn. Deze cijfers werden door de redactie van SJOW ‘schokkend’ genoemd.

Het pleidooi voor acceptatie van pedofilie werd nog een tijdlang op de agenda gehouden door o.a. Theo Sandfort, die in zijn onderzoek naar pedofiele relaties met 10 tot 16-jarige jongens stelde dat deze jongens hun seksuele contacten met volwassen mannen vrijwel uitsluitend positief beleefden (Sandfort & Hoogma, 1982). Ook binnen NVSH-verband werd de strijd voor acceptatie van pedofilie voortgezet door een Landelijke Werkgroep (LWG) Jeugdemanipatie met een eigen blad *NIKS* (Naar Integratie Kinderseksualiteit). De werkgroep was een voortzetting van de vroegere LWG Pedofilie; de naamswijziging was volgens de leden geen poging tot verhulling van de bedoelingen van de pedofilie-werkgroep. De nieuwe naam met ‘emancipatie’ in de titel moest uitdrukken dat de werkgroep pleitte voor keuzevrijheid van kinderen met betrekking tot hun seksuele contacten en relaties. Begin jaren tachtig moest de

werkgroep stoppen met het blad *NIKS* door gebrek aan geld en menskracht (Wafelbakker, 1983).

Terwijl de publieke acceptatie van seksuele contacten van volwassenen met minderjarigen gering was stelde de commissie-Melai in 1981 een nog verdere liberalisering van de zedenwetgeving voor: seksuele contacten met kinderen tussen de twaalf en zestien zouden alleen strafbaar worden gesteld als het kind tot seksueel contact werd 'bewogen'. Seksuele handelingen van volwassenen met minderjarigen tot en met vijftien jaar mochten worden toegestaan op voorwaarde van instemming van de jeugdige. Het duurde tot 1991 voor de wet werd ingevoerd; er was inmiddels ook een klachtvereiste ingevoerd voor de jongeren. Wanneer de minderjarige van mening was dat de volwassene strafrechtelijk moest worden vervolgd, moest hij of zij een klacht indienen.

In 1982 vormden deze ontwikkelingen met betrekking tot de liberalisering van seksuele contacten met kinderen het onderwerp van een symposium 'Waar ligt de grens?' op 3 juni te Ede, georganiseerd door de Nationale Raad voor Maatschappelijk Welzijn (NRM). 'Pedofilie was niet goed meer', zo stelde Heerma van Voss, aanwezig op het congres, in zijn verslag van het congres vast. 'Een kleine tien jaar waren de voorstanders, hoe weinig het er ook waren, toch altijd hoger, mooier, "verder" geweest dan de tegenstanders; de progressieve meningsvorming was pro, alleen de logge publieke opinie moest nog bekeerd worden. En nu was dat voorbij: de pedofilie was weer dubieus: zo niet verkeerd.' Het beeld van de pedofiel dat tot dan toe overheerst had als een 'lieve man die iets liefs met een jongetje deed waar de rest van de wereld nog niet aan toe was. Want om jongetjes ging het meestal: in zekere zin was het pedofiliedebat het summum van de discussie over "homofilie" – wie daar echt voor was, kon zijn ruimdenkendheid hier vorm geven' (Heerma van Voss, 1993, p.171).

Eind jaren tachtig maakte de NVSH de balans van de emancipatiestrijd op. Na een periode van seksuele hervorming met een hoogtepunt van de seksuele revolutie in de jaren zestig en zeventig was in de jaren tachtig de restauratie ingetreden (Nabrink, 1990). Berichten over aids, seksueel misbruik van meisjes door verwanten, misbruik van kinderen voor prostitutie en pornografie en andere vormen van seksueel geweld vulden de kranten. De NVSH, inmiddels een kleine vereniging, nam nadrukkelijk afstand van (seksueel) geweld en misbruik van vrouwen en kinderen.

1.5 Tot besluit: 2010 – seksueel misbruik in de jeugdzorg

Schnabels' typering van de ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving vanaf de jaren tachtig in termen van 'het verlies van de seksuele onschuld' bracht een paradox aan het licht. De toenemende openheid en bespreekbaarheid van de seksualiteit maakte ook de negatieve aspecten zichtbaar waardoor seksueel geweld en seksueel misbruik op

de maatschappelijke en politieke agenda kwamen te staan. Het verlies van de seksuele onschuld kwam nog navranter naar voren door de discussies rond de ‘kinderlijke seksualiteit’. Dit aanvankelijk emancipatorische doel liep stuk op de diep gewortelde maatschappelijke afkeer van seksuele contacten van volwassenen met kinderen. Hoewel seksueel misbruik van kinderen sindsdien niet meer van de politieke en maatschappelijke agenda weg te denken was, heeft het nog tot 2010 geduurd voordat het seksueel misbruik van kinderen in de jeugdzorg, als maatschappelijk en pedagogisch probleem onderwerp van onderzoek werd.

De term ‘seksueel misbruik’ dateert van het begin van de jaren tachtig. Het gebruik van de term is de uitdrukking van een veranderd paradigma dat aan het denken over seksualiteit ten grondslag kwam te liggen. Was seksualiteit tot ver in de jaren zeventig verbonden geraakt met genieten, plezier en iets moois tussen partners, vanaf het begin van de jaren tachtig werd seksualiteit geplaatst binnen de context van ongelijke machtsverhoudingen tussen mensen, in eerste instantie die tussen mannen en vrouwen. Seksualiteit kon niet meer los gezien worden van de machts- en afhankelijkheidsrelaties waarbinnen zij beleefd werd. Binnen de context van een ongelijke machtsverhouding tussen ouders en kinderen, of een afhankelijkheidsverhouding tussen andere volwassenen en kinderen (in het onderwijs, de sport en in de hulpverlening) werden seksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen beschouwd als seksueel misbruik.

Literatuur

Abma, R. (1997). Jeugd en geestelijke volksgezondheid. In: G. Hutschemaekers, C. Hosman en P. van Lieshout (red.). *Geestelijke volksgezondheid. Geschiedenis van het denken en stand van zaken*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum, 15-32.

Beks, H. (1973). Het doorbreken van vooroordelen rond homoseksualiteit. *Jeugd en samenleving* 3: 317-326.

Bolt, A. en E. Oosterhuis (1988). Jongens, meisjes en sex in Nederland. Een secundaire analyse van kwantitatief materiaal uit 1968 en 1981. *Bevolking en Gezin* 1: 59-72.

Bouman, A. (1950). Heden en toekomst van het werk der zedelijke volksgezondheid. (Juridische en sociale aspecten). *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* 4: 18: 293-298.

Broderick, C.B. (1971). *Kind, jeugd en seksualiteit*. Utrecht, Antwerpen: Het Spectrum. (vert. van *Kinder- und Jugend Sexualität*. Rowolt: Reinbek, 1970).

Brongersma, E. (1983). Kinderen, seks, wet, justitie. *Jeugd en samenleving* 13: 126-133.

Bruijn, J. de en G. Timmerman (1988). Ongewenste intimiteiten en verschuivende machtsverhoudingen. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 15: 291-310.

Buunk, B. (1973). Sexgedrag en sexbeleving bij ongeschoolde werkende jeugd. *Jeugd en samenleving* 3: 77-90.

Couwenberg, S.W. (red.) (2005). *Seksuele revolutie ter discussie. Van Phil Bloom tot Sex and the City*. Budel: Damon.

Daalen, R. van en B. van Stolk (1991). Over revolutie en onwetendheid. Seksuele ervaringen en klachten van jongeren. In: P. Lieshout en D. de Ridder (red.). *Symptomen van de tijd. De dossiers van het Amsterdamse instituut voor medische psychotherapie IMP 1968-1977*. Nijmegen: SUN, 34-54.

De Seksuele Revolutie I, II. Speciale nummers van *Oost-West*, april en november-december. 1969.

Dijkstra, S. (1996). *Bij stukjes en beetjes. Mannen die als kind seksueel misbruikt zijn*. Utrecht: Transact.

Draijer, N. (1990). *Seksuele traumatisering in de jeugd. Gevolgen op lange termijn van seksueel misbruik*. Amsterdam: SUA.

Dupuis, P.J.F. e.a. (1969). *Sex in Nederland*. Utrecht: Het Spectrum.

Ewijk, H. van (1983). Dan blijft het kinderlijk. Over kinderen, volwassenen en seksualiteit. *Jeugd en samenleving* 13: 66-67.

Fortuin, J. (1973). Vrouw-zijn, je vrouw voelen. *Jeugd en samenleving* 3: 155-175.

Foucault, M. (1976, 1984). *Histoire de la sexualité*. Paris: Gallimard.

Geeraert, A. (1987). *Veranderende seksuele norm- en gedragspatronen bij adolescenten. Een representatieve survey bij 15- tot 19-jarigen in Vlaanderen*. C.B.G.S.-monografie no. 1: Brussel.

Görtzen, R., (1984). *Weg met de opvoeding. Met een keuze uit het werk van Janusz Korczak, Ekkehard von Braunmühl, Alice Miller*. Meppel: Boom.

Heerma van Voss, A.J. (1993). *De haas en de jager. Psychische stukken*. Amsterdam: Meulenhoff.

Hoogh, K. de (2005). Van seksueel taboe naar hedonistische commercialisering. In: S.W. Couwenberg (red.). *Seksuele revolutie ter discussie. Van Phil Bloom tot Sex and the City*. Budel: Damon, 72-84.

Huizinga, C. (1979). Pedofilie in de actualiteit. *SJOW* 7: 133-135.

In 't veld, uit 't veld. Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd (1977). *SJOW* 5: 22.

Kapteyn, P. (1980). *Taboe, macht en moraal in Nederland*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Kinsey, A.C., B.P. Wardell en C.E. Martin (1948). *Sexual behavior in the human male*. Saunders: Philadelphia.

Kinsey, A.C., B.P. Wardell en C.E. Martin (1953). *Sexual behavior in the human female*. Saunders: Philadelphia.

Kooy, G.A. (1972). *Jeugd en seksualiteit tegen de jaren zeventig*. Mededelingen landbouwhogeschool Wageningen-Nederland, 72-17: Wageningen.

Kooy, G. A. (1975). Kenterende seksuele moraal. *Jeugd en samenleving* 5: 297-307.

Kooy, G.A. (1976). *Jongeren en seksualiteit. Sociologische analyse van een revolutionaire evolutie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Langeveld, M.J. (1952). *Maatschappelijke verwildering der jeugd; rapport betreffende het onderzoek naar de geestesgesteldheid van de massajeugd*. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij.

Levander, K. en G. Kvarnström (1974). *Flipje stelt vragen*. Bruna: Utrecht.

Lichtenauer, P. (red.)(1969). *Sexualiteit in Nederland. Wat wij denken en doen. Resultaten van het eerste nationale onderzoek naar opvattingen en gedrag van jeugd en volwassenen, uitgevoerd in opdracht van Margriet*. Amsterdam: Geïllustreerde Pers.

Maasen, T. (1983). De smalle marges van de pedofilie. Inleiding in een aantal ideeën van René Schérer. *Jeugd en samenleving* 3: 116-125.

Melai, A.L. (1980). *Eindrapport van de Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1984). *Nota met betrekking tot het beleid ter bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.

Mol, A. en P. van Lieshout (1987). Geestelijke hygiëne en de wereldvrede. In: H. Galesloot en M. Schrevel (red.). *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*. SUA: Amsterdam, 75-88.

Nabrink, G. (1990). *Seksuele hervorming: ratio, revolutie, restauratie*. Bergen NH: Anarchistische Uitgaven.

Nederlands Huisartsen Genootschap. (1977). *Helpen bij seksuele moeilijkheden*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Nijs, P. en M. Vandenberghe-Devriendt (red.) (1979). *Het kind en zijn seksualiteit*. Leuvense cahiers voor seksuologie, deel 5. Antwerpen, Amsterdam: De Nederlandse Boekhandel.

Perquin, N. (1965). Sexualiteitsvoorlichters. *Mozaïek 16*: 74-79.

Righart, H. (1995). *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Röling, H.Q. (1994). *Gevreesde vragen. Geschiedenis van de seksuele opvoeding in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Römken, R. (1989). *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Amsterdam: Stichting tot wetenschappelijk onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent Sexualiteit en Geweld.

Rooij, P. de (1986). Vetkuifje waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig. *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden 101*: 76-94.

Saal, C.D. (1950). *Hoe leeft en denkt onze jeugd. Resultaten van een in 1946-1947 gehouden enquête. Met een inleiding van prof. dr. W. Banning*. 's-Gravenhage: Boekencentrum N.V.

Sandfort, T. en M. Hoogma (1982). *Ervaringen van jongens in pedofiele relaties*. Eindhoven: Stichting JEP.

Sandfort, T. (1988). *Het belang van de ervaring: over seksuele contacten in de vroege jeugdjaren en seksueel gedrag en beleven op latere leeftijd*. Utrecht: Interfacultaire Werkgroep Homostudies Rijksuniversiteit Utrecht.

Sandfort, T. (1983). Erotische momenten in het werken met kinderen. *Jeugd en samenleving 13*: 77-92.

Sandfort, T. en M. Hoogma (1982). *Ervaringen van jongens in pedofiele relaties*. Utrecht: Sociologisch Instituut.

Schérer, R. (1975). *Das dressierte Kind. Sexualität und Erziehung: Über die Einführung der Unschuld*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach (vert. van Emile Perverti. 1973. Editions Robert Laffont: Paris).

Schillemans-Potma, A. Onbesproken niemandsland tussen tieners en ouders. Boekbespreking. *Jeugd en samenleving* 5: 439-441.

Schnabel, P. (1990). Het verlies van de seksuele onschuld. In: G. Hekma, B. Van Stolk, B. van Heerikhuizen en B. Kruithof (red.). *Het verlies van de onschuld. Seksualiteit in Nederland*. Amsterdams Sociologisch Tijdschrift. Groningen: Wolters-Noordhoff, 11-51.

Schofield, M. (1970). *Seksueel gedrag van jongeren*. Utrecht, Antwerpen: Het Spectrum.

Seksualiteit & moraal. Het omstreden rapport aangeboden aan de Britse Raad van Kerken met kanttekeningen van dr. C.J.B.J. Trimbos en prof. dr. E.L. Smelik. (1967). Amsterdam: Polak en Van Gennep.

Timmerman, M.C. (1990). *Werkrelaties tussen vrouwen en mannen. Een onderzoek naar ongewenste intimiteiten in arbeidssituaties*. Amsterdam: SUA.

Ussel, J. van (1968). *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel: Boom.

Ussel, J. van (1970). *Afscheid van de seksualiteit*.: Meppel: Boom.

Wafelbakker, F. (1983). Waar ligt de grens tussen seksueel contact en seksueel misbruik van kinderen? *Jeugd en samenleving* 13: 92-105.

Wolters, W. (1982). *Seksueel misbruik van jeugdigen*. Nijkerk: Intro.

Zeldenrust-Noordanus, M. (1958). De gevoelsmatige ontwikkeling van de kleuter in verband met de sexuele opvoeding. *De Koepel* 12: 219-228.

D2 Seksueel misbruik in de residentiële zorg: een internationale review

Greetje Timmerman en Pauline Schreuder

2.1. Inleiding

Deze review bespreekt de wetenschappelijke literatuur over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg. Het wetenschappelijk onderzoek hiernaar is pas op gang gekomen in de jaren negentig van de vorige eeuw als gevolg van de 'schandalen' die over seksueel misbruik aan het licht kwamen na onderzoek van overheden in het buitenland. Grote publiciteit hebben met name enkele affaires getrokken in de UK (o.a. *Lost in Care*, het *Waterhouse Report* in 2000 over seksueel misbruik in residentiële instellingen 1970 en 1980 in Wales), in Ierland (*Murphy Report*; 2009 waarin gerapporteerd werd over het structurele seksueel misbruik van jongens door religieuze congregaties, o.a. de Christian Brothers, waar in de jaren '40 en '50 vele jongens seksueel misbruikt zijn en de dader daarvoor veroordeeld werd in de jaren '80); maar ook vele schandalen in de VS en Canada. In deze landen, alsmede in Australië bestaat daarbinnen specifieke aandacht voor de kinderen van *Aboriginal* – of *First Peoples* afkomst, die in de twintigste eeuw veelvuldig door de overheid geplaatst werden in instellingen om hun *white standards* bij te brengen (Hawkins & Briggs, 1997). Deze rapporten hebben een belangrijke attenderende en bewustmakende functie gehad. Seksueel misbruik van kinderen en jongeren in de jeugdzorg bleek in sommige tehuizen een structureel verschijnsel te zijn geweest. In Nederland kennen we de Finkensieper-affaire die mogelijk een vergelijkbaar bewustmakend effect heeft gehad en het denken over preventie een aanpak van seksueel misbruik in de jeugdzorg heeft gestimuleerd. Waarschijnlijk vooral in de instellingen zelf, want tot systematisch wetenschappelijk onderzoek heeft deze affaire in Nederland niet geleid.

Een nadeel van deze opeenhoping van schandalen en affaires is, dat ons beeld van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg er ook door werd gekleurd. De focus op seksueel misbruik door volwassen mannen heeft bijvoorbeeld de blik ontnomen op andere vormen van seksueel misbruik, zoals die onder groepsgenoten. Ook is er in de rapporten van deze, sterk justitieel-wettelijk georiënteerde overheidscommissies weinig aandacht voor analyse en verklaringen. De aanbevelingen zijn vooral gericht op verbetering van de opvang en begeleiding van slachtoffers, betere scholing van de groepsleiding, het treffen van maatregelen tegen plegers, aanscherping van omgangsregels en gedragscodes, maatregelen die de veiligheid in de gebouwen moeten verbeteren, meer samenwerking tussen de instellingen, etc. Seksueel misbruik is in deze beeldvorming een uitingsvorm van individueel pathologisch gedrag. Maar zoals recent

Duits onderzoek laat zien, geeft een dergelijke individuele benadering een onvolledig beeld van de problematiek. Bij seksueel misbruik spelen ook institutionele factoren een rol. Seksueel misbruik komt voor in alle geïnstitutionaliseerde leefvormen waar kinderen en jongeren verblijven (Deutsches Jugendinstitut, 2010).

Vanaf de jaren 90 is, veelal naar aanleiding van de eerste schandalen en onderzoeksrapporten, het eerste wetenschappelijke onderzoek op gang gekomen. Vóór die tijd is er dus geen wetenschappelijk onderzoek naar seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg te vinden. In de context van de aandacht voor kindermishandeling was men uiteraard bekend met het verschijnsel seksueel misbruik van kinderen. Zo vormde dit fenomeen een van de categorieën die sinds 1973 in de jaarlijkse overzichten van meldingen bij de Bureaus Vertrouwensarts genoemd werden. Binnen die context was seksueel misbruik een van de vormen van kindermishandeling, maar daarbij lag het accent sterk op de verhouding ouder-kind. In genoemde registraties sprak men aanvankelijk van ontuchtige handelingen, in 1979 van seksuele mishandeling en vanaf 1983 van seksueel misbruik. Wellicht dat deze concentratie op de verhouding ouder-kind in de bestrijding voor kindermishandeling er mede oorzaak van is, dat er lange tijd weinig of geen aandacht was voor seksueel misbruik in de residentiële sector. Daarbij dient ook bedacht dat het discours over kindermishandeling in de context van het gezin een ander is dan het algemene discours over veranderende opvattingen over seksuele betrekkingen. Seksueel misbruik als eigenstandig te onderzoeken verschijnsel binnen de residentiële jeugdzorg komt pas vanaf de jaren tachtig naar voren in het wetenschappelijk onderzoek. Sindsdien zijn er enkele tientallen studies verricht, veelal kleinschalig van aard. Deze review beperkt zich tot wetenschappelijk onderzoek.

Nadat in de volgende paragraaf de zoekmethode en – strategie worden beschreven, start deze review met een kort overzicht van enkele recente commissie-onderzoeken in diverse landen. Daarna volgt de review van de wetenschappelijke artikelen over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg. Ter afsluiting worden enkele conclusies getrokken en wordt daarop kort gereflecteerd.

2.2 Methode

Voor het zoeken van internationale wetenschappelijke literatuur over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg is gebruik gemaakt van een aantal clusters van zoektermen, namelijk ‘sexual abuse’ + ‘peers’, ‘sexual abuse’ + ‘institutional care’ en ‘sexual abuse’ + ‘residential care’. Deze laatste twee clusters zijn vervolgens gespecificeerd door ze te combineren met de zoektermen ‘child’ en met ‘youth’. Met deze zoektermen is de wetenschappelijke literatuur over kindermishandeling buiten beschouwing gelaten, behalve wanneer ‘sexual abuse’ in het onderzoek is opgenomen als specifiek aspect van lichamelijke mishandeling van kinderen.

Er is gebruik gemaakt van een aantal grote databases voor wetenschappelijke publicaties, te weten EBSCO Host Complete, Web of Science, ERIC, IBSS, Dissertation Abstracts International en Picarta. Daarnaast is gezocht in de Europese database voor onderzoeksrapporten, de Daphne-projecten (http://ec.europa.eu/justice_home/daphnetoolkit). Voor alle databases geldt dat is gezocht naar publicaties vanaf 1945 tot heden.

Voor elk van de termen is een aparte zoektocht gedaan, waarna de resultaten naast elkaar zijn gelegd om verdubbelingen eruit te halen. Vervolgens is via de *abstracts* van de gevonden publicaties nagegaan in hoeverre ze relevant waren. Zeer veel gevonden titels bleken niet relevant voor dit onderzoek: dan ging het bijvoorbeeld om methodieken voor behandeling van jongeren die het slachtoffer waren van seksueel misbruik, om seksueel misbruik in niet-residentiële setting of om seksueel misbruik van al dan niet onmondige volwassenen in een zorginstelling.

De relevant gebleken artikelen zijn vervolgens geanalyseerd. Interne verwijzingen in deze artikelen (sneeuwbalmethode) leverden diverse andere relevante publicaties op die nog niet met de eerste zoekmethode waren gevonden. Uit de review kwam een totaal aan zesenzestig relevante publicaties naar voren, grotendeels afkomstig uit de jaren 90 en begin 2000, direct aansluitend op de eerste affaires die in de openbaarheid kwamen, althans in het buitenland.

2.3 Commissierapporten: stand van zaken

Het gemis aan wetenschappelijk onderzoek naar seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg wordt in diverse onderzoeksrapporten uitgesproken. In de rapporten gaat het veelal om een inventarisatie van de prevalentie van seksueel misbruik van kinderen zowel binnen als buiten de jeugdzorg. Ook is veel onderzoek gedaan naar misbruik binnen instellingen die rechtstreeks aan de katholieke kerk zijn verbonden; deze zullen hier buiten beschouwing worden gelaten. Enkele recente onderzoeksrapporten met betrekking tot kinderen die aan de zorg van de overheid zijn toevertrouwd worden hier kort beschreven.

Australië

In 2008 verscheen het rapport *Children in State Care* over seksueel misbruik van kinderen in residentiële zorg en pleegzorg in Zuid-Australië, die via de kinderbescherming of de rechtbank geplaatst waren. De oudste meldingen betroffen de jaren dertig, de jongste meldingen betroffen het heden. Misbruik kwam voor binnen iedere vorm van zorg voor uit huis geplaatste kinderen, zowel in grote instellingen als in kleinere huizen of leefgroepen en in pleeggezinnen. Van de tweehonderdtweeënveertig respondenten die binnen de onderzoeksgroep vielen, waren honderddrieëndertig

personen misbruikt in meer dan één instelling of leefgroep. Als daders werden zowel volwassenen als kinderen genoemd, van binnen en buiten de instelling. Sommige respondenten stelden zelfs dat de hele jeugdzorg een cultuur kende die doortrokken was van seksueel misbruik.

Duitsland

Het Deutsches Jugendinstitut (2010) heeft onderzoek gedaan naar seksueel misbruik van kinderen en jongeren binnen verschillende institutionele contexten, zoals scholen, sportverenigingen en jeugdverenigingen, maar ook binnen residentiële instellingen (*Heime*). Middels vragenlijsten aan professionals is zicht gekregen op hun kennis over en ervaring met seksueel misbruik in hun werkomgeving gedurende de laatste drie jaren. Tien procent van de respondenten was bekend met seksueel misbruik door een volwassene werkzaam in de instelling, veertig procent was bekend met seksueel misbruik tussen kinderen onderling. Van het misbruik door volwassenen waren de slachtoffers voor 80% meisjes, bij het misbruik door andere kinderen lag het percentage meisjes op ruim 60%. De slachtoffers waren voor twee derde deel jonger dan 14 jaar, terwijl 64% van de daders tussen 14 en 18 jaar was. De dadergroep bestond voor een derde deel uit meisjes. Naar aanleiding van het onderzoek is vooral aandacht besteed aan preventie van en interventie bij geconstateerd seksueel misbruik. Ondanks de schijnbare maatschappelijke openheid rond seksualiteit, zit binnen de residentiële instellingen seksualiteit nog steeds in de taboesfeer: het personeel vindt seksualiteit moeilijk bespreekbaar en weet niet goed hoe hiermee omgegaan moet worden binnen de leefgroepen.

Noorwegen

Het rapport *Omsorg og overgrep* (Zorg en misbruik) uit 2007 bespreekt de bevindingen van een onderzoek naar uit huis geplaatste kinderen in de provincie Sør-Trøndelag, waarbij ook seksueel misbruik aan de orde komt. Respondenten werden via een open oproep in de media geworven om hun ervaringen uit de periode 1930-1980 te melden. Met vijftien respondenten zijn interviews gehouden: zevenenzeventig oud-pupillen en achttien (oud-) medewerkers. In dit onderzoek staan de ervaringen met de geboden zorg centraal, waarbij verteld wordt over lichamelijke verzorging (voeding, kleding), gebruik van lijfstraffen, de aan- of afwezigheid van iemand die het kind in vertrouwen kon nemen, de algehele sfeer in het internaat – en ook over seksueel misbruik door zowel volwassenen als kinderen.

Polen

In 2009-2010 verscheen een rapport van de Nobody's Children Foundation over seksueel misbruik in residentiële zorg in Polen, in het kader van het door de Europese Commissie ingestelde DAPHNE III-project. Onderzoekresultaten uit 2005 met betrekking tot het hele land zijn in 2009 vergeleken met nieuwe gegevens uit Warschau. Daarbij is van dezelfde onderzoeksopzet gebruik gemaakt, met vragenlijsten en interviews. Zowel jongeren (15-18 jaar; N = 62) als pedagogisch medewerkers (N = 62) hebben deelgenomen, alsmede vijf oud-pupillen en drie experts. Uit een vergelijking tussen de jongeren en de medewerkers komt naar voren dat veel medewerkers menen dat mishandeling – zowel verbaal en fysiek als seksueel – niet of nauwelijks voorkomt in hun instelling, terwijl de jongeren aangeven dat dit wel degelijk het geval is. Zo denkt 66% van de medewerkers dat geen van de jongeren seksueel contact heeft gehad of verkracht is geweest in hun instelling of leefgroep, terwijl 11% van de jongeren aangeeft dat dat hen tenminste één maal is overkomen in het voorgaande jaar.

De onderzoekers vermoeden dat eerdere ervaringen met fysiek en seksueel misbruik van invloed zijn op de opvattingen van de jongeren over seksualiteit en seksuele relaties. Ze constateren dat de opvattingen van de jongeren over seksualiteit op een aantal punten afwijken van wat als de maatschappelijke norm wordt gezien: zo geeft 12% aan dat er niet altijd sprake hoeft te zijn van wederzijdse instemming bij seks, 20% vindt dat seksuele partners niet ongeveer even oud hoeven te zijn (en 25% weet het niet) en 41 % vindt dat een tiener die voldoende volwassen is – ook al is deze nog geen 15 jaar, de wettelijke leeftijdsgrens in Polen – seksueel contact mag hebben.

Deze korte weergave van de onderzoekresultaten uit genoemde rapporten laat niet alleen zien dat er aandacht is voor seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg maar ook dat deze aandacht leidt tot een grote variatie aan onderzoeksvragen. Het Poolse onderzoek richt zich vooral op de huidige ervaringen en opvattingen van jongeren van 15-18 jaar, het Duitse onderzoek heeft betrekking op alle leeftijdsgroepen, maar daar zijn alleen de professionals bevroegd. Het Noorse en het Zuid-Australische onderzoek zijn retrospectief van aard, waarbij het Noorse onderzoek de periode tot aan 1980 betreft. In dat onderzoek ging het niet alleen om seksueel misbruik, maar om positieve en negatieve ervaringen van oud-pupillen van de jeugdzorg in de omgeving van Trondheim. Deze variatie maakt het niet mogelijk om gerichte conclusies te trekken over aard en omvang van seksueel misbruik, noch om dit nader te analyseren.

2.4 Wetenschappelijke literatuur: resultaten

2.4.1 Aard en omvang

In 1992 ging Bloom, auteur van het artikel ‘When staff members sexually abuse children in residential care’ in het tijdschrift *Welfare* in op de Salomonianse taak van de leiding van een residentiële instelling om tot een oordeel te komen in het geval van seksueel misbruik van een pupil door een medewerker. De organisatie moet balanceren tussen de noodzaak het kind te beschermen, het personeel te ondersteunen en de reputatie van integriteit van de instelling te bewaren. Op zoek naar relevante literatuur constateerde Bloom echter een groot vacuüm. Een review van wetenschappelijke- en vaktijdschriften over de periode 1980 tot 1992 leverde geen enkele publicatie op over seksueel misbruik in de residentiële zorg. Deze wetenschappelijke stilte stond in scherp contrast met de al in 1978 geuite zorg van het nationale bureau kindermishandeling en verwaarlozing (NCCAN) in de VS over het misbruik van kinderen dat, ondanks de goede intenties van leidinggevendenden in de jeugdzorg, maar al te vaak plaatsvond. Bloom was zelf als directeur van een jeugdzorginstelling in Chicago bekend met zeker negen bewezen gevallen van seksueel misbruik door medewerkers, sinds 1981.

Ook uit onze review blijkt dat het aantal wetenschappelijke publicaties over seksueel misbruik, in casu die met betrekking tot de omvang van het verschijnsel in de residentiële jeugdzorg, ook na 1992, zeer beperkt is. De eerste studies waren kleinschalig van opzet door een verkenning van de omvang van het verschijnsel in een of enkele instellingen, enkele staten, gemeenten of provincies. In deze fase loopt het Verenigd Koninkrijk voorop binnen Europa. Niet verwonderlijk, want daar kwamen ook de eerste grote schandalen aan het licht.

Het onderzoek naar seksueel misbruik in de jeugdzorg werd in de jaren negentig geïnitieerd door individuele personen in (vrijwilligers)organisaties in de jeugdzorg zelf. In de UK heeft bijvoorbeeld de National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC) een belangrijke bijdrage geleverd aan het opzetten van enig onderzoek. Westcott & Clement (1992) voerden een survey uit onder kinderen met ervaringen van seksueel misbruik in de jeugdzorginstellingen waarmee het NSPCC contact had. Over een periode van 12 maanden werden vierentachtig gevallen van seksueel misbruik geconstateerd. Barter (1997) hield interviews met alle NSPCC hulpverleners die in de periode 1994 – 1995 een intern onderzoek hadden verricht naar een geval van lichamelijke mishandeling in een residentiële setting. In deze tweejarige periode waren 76 beschuldigingen van lichamelijke mishandeling naar voren gekomen, van zeventenzestig kinderen en jongeren (vierendertig jongens en drieëndertig meisjes) tegen vijftig plegers (veertig medewerkers en tien groepsgenoten). De meeste aanklachten betroffen lichamelijke mishandeling (33), van seksueel misbruik was sprake in vierentwintig gevallen. Sekseverschillen bleken ten aanzien van de aard van

het misbruik: bij jongens was vaker sprake van fysiek geweld, bij meisjes vaker van seksueel misbruik. Hoewel er aanzienlijk meer vrouwen in de jeugdzorg werken, waren in alle gevallen mannen overwegend de daders.

Hobbs, Hobbs & Wynne (1999) deden onderzoek onder artsen in Leeds. Over een periode van zes jaar werd een aantal van honderdachtenvijftig incidenten van *abuse* in de residentiële en in de pleegzorg geteld bij honderddrieëndertig kinderen. In de pleegzorg ging het om tweeënveertig kinderen die lichamelijk werden mishandeld, zesenzeventig waren seksueel misbruikt en in vijftien gevallen waren de kinderen zowel lichamelijk als seksueel misbruikt. In de residentiële zorg waren twaalf kinderen lichamelijk mishandeld, ging het om zes gevallen van seksueel misbruik en waren zes kinderen slachtoffer van beide vormen. De conclusies van dit onderzoek zijn echter hevig bekritiseerd op grond van methodologische tekortkomingen (Ainsworth & Hansen, 2000).

Behalve onderzoek met professionals als respondenten werd ook het kindperspectief in enkele studies meegenomen. Zo inventariseerde MacLeod (1999) het aantal door kinderen zelf gemelde gevallen via de Childline (de nationale kindertelefoon in de UK, ook onderdeel van de NSPCC) van seksueel misbruik door personeel werkzaam in de residentiële zorg. Van de tweehonderachtenzeventig telefoontjes in 1992 was 2,8% (n=8) afkomstig van kinderen die seksueel misbruik meldden; in 1995 betrof het 1,7% (n=20) meldingen van 1130 telefoontjes en in 1997 ging het om 1,6% (n=11) meldingen van zeventhonderdeneen pupillen. Ook Lindsay (1997) vond in een onderzoek onder tweehonderdnegenentwintig residentiële jeugdzorginstellingen in Schotland weinig gevallen van seksueel misbruik. Alleen de bewezen incidenten waren geteld. Cawson et al (2002) kregen in interviews met vierenzeventig jongeren in veertien residentiële instellingen weinig gevallen van seksueel misbruik te horen. In deze interviews meldden meisjes drie maal zo veel situaties én ernstiger vormen van seksueel misbruik dan jongens. Een vergelijkbare uitkomst vonden Gibbs & Sinclair (2000) in hun onderzoek naar pesten en seksuele intimidatie onder tweehonderddrieëntwintig kinderen in achtenveertig tehuizen in vijf gemeenten in Engeland. Van de meisjes rapporteerde 23%, van de jongens 9%, ervaringen met seksueel misbruik in de instelling.

Dossieranalyse was de methode van het onderzoek van Gallagher (2000). Dit onderzoek ging over 'institutioneel' seksueel misbruik, dat wil zeggen: seksueel misbruik van een kind onder de achttien door een volwassene die met dat kind werkt in een residentiële instelling (Gallagher, 2000, p. 797). Over de periode 1988 – 2003 zijn 20 000 dossiers van kinderbescherming en politie doorzocht, in acht regio's in Engeland en Wales. In vijftenzestig gevallen was in de dossiers sprake van bewezen seksueel misbruik; 1,6 per regio per jaar. De acht regio's waren representatief voor Engeland en Wales, zodat het aantal gevallen in deze gebieden tussen de negenhonderdtwintig en negenhonderddertig zou zijn geweest in deze vijfjarige periode, of honderdvijfentachtig

per jaar. Dit zijn geen hoge cijfers. Ze zijn echter uitsluitend gebaseerd op bewezen gevallen.

In de Verenigde Staten is het onderzoek naar seksueel misbruik ongeveer tien jaar eerder gestart. Echter, het ging hier veelal niet om expliciet onderzoek naar seksueel misbruik, maar om een breed spectrum aan mishandeling (Blatt & Brown, 1986; Blatt, 1992; Groze, 1990; New York State Commission on Quality of Care, 1992) Seksueel misbruik ('sexual abuse') is een van de onderzochte vormen van mishandeling, naast lichamelijk mishandeling, verwaarlozing en andere vormen van mishandeling. Onder die andere vormen van mishandeling kan soms echter ook seksueel misbruik verstaan worden. Dit is het geval in een aantal van deze studies, waarin 'verwaarlozing' hetzelfde betekent als seksueel misbruik onder groepsgenoten. Bijvoorbeeld: 'Neglect: child to child sexual contact 16%. Adult to child sexual abuse 15%.' (Nunno, 1997, p.26)

De eerste studie dateert van 1984 en inventariseerde het aantal gerapporteerde gevallen van misbruik ('abuse') in 24-uurszorg in de tien federale regio's, zowel overheids- als private jeugdzorginstellingen (Rindfleisch & Rabb, 1984). De opgenomen kinderen en jongeren waren gediagnosticeerd als verwaarloosd, misbruikt, zwak begaafd of zwanger; in de instellingen woonden geen delinquente jongeren of kinderen met een verstandelijke beperking. Per 1000 kinderen troffen de onderzoekers gemiddeld 39 rapportages aan van misbruik. Na bezoeken aan de instellingen en interviews met medewerkers en bestudering van archieven bleek dat in 1 op de 5 gevallen deze rapportages van misbruik waren gemeld bij de autoriteiten. Ook in een volgende nationale studie van deze onderzoekers (Rindfleisch & Nunno, 1992) en onderzoeken van het nationale centrum voor kindermisbruik en verwaarlozing (NCCAN, 1988) bleek dat tussen de 20% en 25% van gerapporteerde gevallen van misbruik wordt gemeld.

Tenslotte, deze review omvatte vooral studies over seksueel misbruik in de residentiële zorg in de UK en de VS. Echter, ook in andere landen (Australië, Canada) groeide de erkenning voor seksueel misbruik van kinderen die onder de verantwoordelijkheid van de overheid in residentiële instellingen waren geplaatst (Hawkins & Briggs, 1997). De aanleiding hiervoor vormde een 'schandaal' over het seksueel misbruik van zeshonderd onder toezicht gestelde kinderen door pedofiele netwerken in Australië. Tevens leidde de publieke aandacht voor seksueel misbruik tot aandacht voor een specifieke groep onder de verantwoordelijkheid van de overheid geplaatste kinderen, aboriginals en uit Engeland afkomstige migrantenkinderen.

Concluderend kunnen we vaststellen dat cijfers over de omvang van seksueel misbruik in de residentiële zorg met grote terughoudendheid bekeken moeten worden (Allnock & Barns, 2011). Omvangpercentages zijn afhankelijk van de gekozen definitie (al dan niet beperkt tot lichamelijk gedrag) en van de leeftijd van de

respondenten (kinderen zijn geneigd alleen heel ernstige vormen, zoals verkrachting, als seksueel misbruik te zien; seksueel misbruik van jongeren onderling zien zij vaak niet als zodanig). In het algemeen geldt hier hetzelfde als voor omvangspercentages die gevonden zijn in onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen en jongeren in andere settings: omvangspercentages variëren naar de definitie die gehanteerd is (beperkt tot lichamelijk contact tegen de wil van het slachtoffer, of ruimer), de methodologie (surveys, etnografisch onderzoek, case-study's, dossier-analyses) en de respondenten (kinderen en jongeren zelf, professionals).

2.4.2 Omvang seksueel misbruik in de jeugdzorg vergeleken met onderwijs of andere maatschappelijke instellingen voor de jeugd

Komt seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg nu substantieel vaker voor dan in andere sectoren van de maatschappij, zoals het onderwijs? Er lijkt veel voor te zeggen, gelet op het geseksualiseerde klimaat dat in de groepen geaccentueerd wordt doordat een groter aantal geplaatste jongeren (in vergelijking tot het totale aantal jongeren van dezelfde leeftijd) een verleden van seksueel misbruik heeft, hetzij als slachtoffer, hetzij als pleger. Dit soort veronderstellingen kunnen echter niet gestaafd worden op grond van wetenschappelijk onderzoek, een enkele studie uitgezonderd. Uit een vergelijking tussen driehonderd zestig jongeren in naar seks gescheiden heropvoedingsinrichtingen en ruim zeventuizend scholieren in Israël kwam naar voren dat meer jongeren in de instellingen slachtoffer waren van vooral de meer ernstige vormen van seksuele intimidatie en seksueel misbruik dan de jongeren op school (Davidson-Arad, Benbenishty & Golan, 2009). Dit patroon gold voor seksuele intimidatie en seksueel misbruik, zowel wanneer de pleger een volwassene, als wanneer het een leeftijdsgenoot betrof (zie ook: Deutsches Jugendinstitut, 2010; Nobody's Children Foundation 2009-2010).

Colton & Vanstone (1998) wijzen er op dat seksueel misbruik samenhangt met mannelijkheid en dat in organisaties waar een sterke 'macho' cultuur heerst meer kans op seksueel misbruik is dan in andere instellingen. Zij zijn het dan eens met Finkelhor's visie dat seksueel misbruik in 'day care' niet anders is dan in andere delen van de maatschappij (Finkelhor e.a., 1988). Of het nu gaat om de school, de kerk, of de jeugdclub: daar waar sprake is van door mannen gedomineerde 'macho'-culturen bestaat er een kans dat mannen met een heel arsenaal aan leugens, dreigementen en valse voorstellingen kinderen seksueel misbruiken (Waterhouse et al, 1994; Briggs, 1995; Howitt, 1995).

2.4.3 Contextuele factoren

Het etnografische onderzoek van Lorraine Green (2001, 2005; Parkin & Green, 1997; Green & Masson, 2002) is uniek in de literatuur over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg omdat in dit onderzoek het seksueel misbruik vanuit de setting zelf is onderzocht. De instellingscultuur (waarbinnen charismatisch leiderschap een belangrijke rol kan spelen) vormt een van de belangrijkste contextuele factoren die aandacht verdienen. Een tweede factor vormt de seksuele cultuur binnen de instelling of leefgroep; de derde factor wordt gevormd door de genderideologie van de instelling. Door aandacht te hebben voor deze factoren wordt het mogelijk om seksueel misbruik niet te bezien vanuit de individuele pathologie van de dader ('rotte appel'), maar vanuit de institutionele (en uiteindelijk ook maatschappelijke) context waarbinnen bepaalde houdingen, gedragingen en de reacties daarop kunnen voorkomen.

Instellingscultuur

De mate waarin een instelling lijkt op een 'totale institutie', dat wil zeggen een van de buitenwereld grotendeels geïsoleerde leefomgeving, waarbinnen eigen, strikte regels gelden, vormt een indicatie voor het voorkomen van seksueel misbruik. Veel controle, toezicht en discipline, zowel vanuit de directie naar de medewerkers, vanuit de medewerkers naar de kinderen, als tussen de kinderen onderling, leidt tot een cultuur waarin weinig ruimte is voor zorg en openheid. In een dergelijke instellingscultuur kan charismatisch leiderschap gemakkelijk leiden tot (seksueel) misbruik. Kinderen worden geprivilegeerd door staf en door elkaar waardoor een systeem van 'topdogs' ontstond. Eén of twee jongeren zijn de baas op grond van fysiek overwicht en manipulatie, of omdat ze durven te protesteren tegen de stafleden.

In de, in de jaren negentig naar voren gekomen schandalen en de eerste etnografische studies in enkele instellingen wordt het seksueel misbruik van kinderen in de residentiële zorg vooral toegeschreven aan het charismatisch leiderschap van mannen aan het hoofd van een autoritaire, strak hiërarchisch georganiseerde instelling (Coates, 1997). Zo kon het afdelingshoofd van de residentiële instelling Bryn Estyn Hall gedurende 10 jaar (van 1973-1984) vele jongens seksueel misbruiken door een geseksualiseerde cultuur te creëren, waaraan het moeilijk was zich te onttrekken. Het afdelingshoofd nodigde jongens uit naar zijn flat te komen (op het complex) om gezamenlijk pornofilms te bekijken. Het was voor de jongens een 'privilege' om op deze flat-lijst te staan. Meerdere stafleden hadden zelf ook pornografische video's en films in hun bezit. Ook pesten kwam veel voor, zowel door groepsgenoten als door de leiding, maar dan pesten met een seksuele lading. Macht en intimidatie werden aangewend om een cultuur van 'silence' in stand te houden, waardoor het misbruik lange tijd voor de buitenwereld onopgemerkt bleef. In een enkel schandaal ging het om een charismatisch hoofd van een kostschool (Mr. Morris, Castle Hill) die zijn

machtspositie aanwendde om een klimaat van angst te creëren waarbinnen seksueel misbruik van vele jongens lange tijd verborgen kon blijven (Brannan, Jones & Murch, 1993).

Green & Masson (2002) deden in 1994 en 1998 in twee kindertehuizen etnografisch onderzoek. In die tijd waren er in de UK zesduizend kinderen in tehuizen geplaatst, dat was 0,6% van alle kinderen onder de zestien jaar. Ze hielden negenendertig interviews met zowel kinderen als medewerkers; ook vierenzestig interviews met andere professionals buiten deze twee instellingen. Ze beschrijven de mechanismen van dreiging, intimidatie en 'grooming', terwijl de plegers tegelijkertijd ook sterk controlerend optraden naar hun collega's. 'Grooming' gaat hier samen met bureaucratische macht en (charismatisch) leiderschap.

Seksuele cultuur

Parkin en Green (1997) spreken in hun etnografische studie van twee residentiële instellingen over 'geseksualiseerde culturen': seksualiteit is voortdurend *in the air* door de aanwezigheid van tieners die druk zijn met hun seksuele ontwikkeling en vooral met elkaar, veelal met een achtergrond van seksueel misbruik. Het onderwerp komt echter nergens voor op de formele agenda's en in de formele kanalen: in staf-overleggen of in de groepen is seksualiteit nauwelijks bespreekbaar. Voor de kinderen leidt dit tot onduidelijkheid over seksualiteit en over hun eigen grenzen daarbij, omdat van contact met de 'normale' buitenwereld maar weinig sprake is. Daardoor worden met name meisjes die eerder al slachtoffer van seksueel misbruik waren, een gemakkelijk doelwit voor seksueel misbruik door groepsgenoten. De groepsleiding heeft noch de kennis noch de middelen om kinderen hierin constructief (sensitief en niet-moralistisch) bij te staan. Seksualiteit is onbespreekbaar en onzichtbaar, maar de kinderen hebben er dagelijks mee te maken.

Genderideologie

Uit etnografisch onderzoek van Barter (2006, zie ook Green, 2002) in veertien Engelse tehuizen blijkt dat zowel de jongeren als het personeel seksualiserend gedrag van meisjes als verklaring geven van het seksueel agressieve gedrag van jongens. Seksuele agressie wordt min of meer als normaal aspect beschouwd van de mannelijke seksualiteit. De heersende opvatting was dat meisjes zich tegen deze agressie moeten beschermen door hun gedrag aan te passen. Ook werd van meisjes verwacht dat ze geen seksualiserend gedrag vertoonden om jongens niet in de verleiding te brengen.

Greens onderzoek (2002) laat zien dat een machocultuur niet alleen van invloed is op hoe stafleden omgaan met de meisjes en jongens, maar ook op hoe zij onderling met elkaar omgaan. Seksistische en homofobe grapjes tussen collega's creëren een leefklimaat waarin misbruik moeilijk gezien, benoemd en aangepakt kan worden.

2.4.4 Seksueel misbruik door professionals en door groepsgenoten

De openheid van seksueel misbruik in de residentiële zorg is voor een belangrijk deel een gevolg geweest van de zogenoemde schandalen die met name in het buitenland zorgden voor veel media-aandacht. De rapporten van diverse door de overheden ingestelde commissies waren daardoor in de jaren negentig de belangrijkste bron van informatie over de aard en omvang van seksueel misbruik. Hoewel de omvang nog onduidelijk was, leek het beeld over de aard van het misbruik wel duidelijk. In alle rapporten ging het namelijk om seksueel misbruik door volwassen mannen, werkzaam in de instellingen. Leidinggevenden, vaak met een charismatische persoonlijkheid, maakten misbruik van hun machtspositie en konden op grond daarvan een sfeer van intimidatie onder personeel en pupillen creëren waarbinnen het misbruik lange tijd verborgen voor de buitenwereld plaats kon vinden. Een ander type van seksueel misbruik dat door het onderzoek van deze door overheden ingestelde commissies in beeld kwam, was het misbruik door pedofiele netwerken, mannen werkzaam in de residentiële zorg of bij de politie en het Openbaar Ministerie die elkaar attendeerden op jongens die op grond van hun dossier kwetsbaar leken en daardoor kansrijk als slachtoffer (Cawson, 1997).

De focus op seksueel misbruik door volwassen mannen ontnam het zicht op groeps- en leeftijdgenoten als pleger van seksueel misbruik in de residentiële zorg, zowel in de UK en de VS als in andere landen. Toch werd in enkele publicaties uit deze periode al gewezen op het bestaan van 'peer sexual abuse' (Morris, Wheatley & Lees, 1994; Barter, 1997). Morris en collega's wezen er op dat het in de helft van de gevallen van kinderen die seksueel misbruik meldden via de kindertelefoon ging om een groepsgenoot. Noemenswaard is in dit verband ook het onderzoek van Westcott & Clement (1992), die een survey hielden onder kinderen met misbruikervaringen die bij het NSPCC bekend waren (n=84). De meest opvallende bevinding was dat de helft van het aantal gevallen een (mannelijke) pleger betrof die ook in de instelling woonde.

Ook andere studies uit de UK suggereren dat seksueel misbruik door groepsgenoten een substantiële vorm van seksueel misbruik is, maar vaak gerelativeerd wordt door volwassenen als explorerend seksueel gedrag van adolescenten, temeer daar 'peer sexual abuse' vaak samen gaat met pesterijen en intimidatie (Barter, Keep & MacLeod, 1996; MacLeod, 1999, Kent, 1997; Utting, 1997). Een onterechte relativering, stelt Barter (1997). Diverse publicaties in deze periode wijzen er al op dat seksueel misbruik door groepsgenoten ook zeer beschadigend kan zijn en de seksuele ontwikkeling van kinderen negatief kan beïnvloeden (Horne, Glasgow, Cox & Calam, 1991; Glasgow, Horne, Calam & Cox, 1994). Door 'peer-on-peer incidents' terug te brengen tot experimenteelgedrag van adolescenten verdwijnt de verantwoordelijkheid die jeugdzorg en overheid hebben om voor alle kinderen in de instellingen een veilige

omgeving te bieden, uit beeld. Green (1998) laat zien dat het vaker voorkomen van seksueel misbruik door 'peers' een gevolg is van de nadrukkelijke aanwezigheid van geseksualiseerd gedrag in de leefgroepen, vooral wanneer de groepen gemengd zijn. Van min of meer normaal seksueel gedrag passend bij de leeftijdsgroep is vaak al helemaal geen sprake meer wanneer slachtoffers en plegers van seksueel misbruik bij elkaar worden geplaatst, zo werd in deze eerste studies al geconstateerd (Farmer & Pollock, 1998; Lindsay, 1997; O'Neill, 2001). Diverse auteurs wijzen er in deze studies ook op dat juist 'peer sexual abuse' de groepsleiding voor grote dilemma's plaatst en een beroep doet op professioneel handelen op grond van voldoende kennis over wat normaal seksueel gedrag is voor deze jongeren en wat niet; de grens tussen acceptabel experimenteelgedrag en seksuele intimidatie en misbruik is veelal moeilijk te zien. Barter (1997) constateerde op basis van een review van publicaties over deze dilemma's dat er nog veel tekorten waren te constateren in de professionaliteit van groepsleiding in de residentiële zorg. Seksueel misbruik door groepsgenoten werd veelal ontkend, genegeerd of groepsleiders wisten niet hoe ze met dit gedrag om moesten gaan.

Sinclair & Gibbs (1998) analyseerden tweehonderddrieëntwintig vragenlijsten van kinderen in achtenveertig verschillende tehuizen in de UK. Het bleek dat 13% van de kinderen seksueel misbruik had ervaren door een groepsgenoot en vier op de tien kinderen was gepest. Ook Spencer & Knudsen (1992) constateerden in hun onderzoek dat jongeren in 70% van de gevallen de plegers van het seksueel misbruik waren. De meldingen via de kindertelefoon van het NSPCC werden, behalve door Westcott & Clement in 1992, ook geanalyseerd door MacLeod in 1992, 1995 en 1997. In tegenstelling tot Westcott & Clement (die veel groepsgenoten als plegers in de meldingen tegen kwamen), constateerde MacLeod (1999) echter vooral seksueel misbruik door medewerkers in de instellingen. Het is niet na te gaan in de literatuur hoe dit verschil verklaard kan worden. Mogelijk is van verschillende telefoonlijnen uitgegaan, aangezien de Childline in 1992 ook een aparte lijn voor meldingen uit kostscholen had (Department of Education and Science, 1992).

Hoewel er dus in de jaren negentig enige studies zijn verricht naar seksueel misbruik door groepsgenoten is dat niet het geval voor de periode na 2000. Het ontbreken van betrouwbare kennis over seksueel misbruik onder groepsgenoten geeft ruimte aan relativerende 'common-sense' verklaringen die seksueel misbruik beschouwen als een uit de hand gelopen seksuele exploratie van adolescenten.

2.4.5 Slachtoffer- en daderprofielen

De meeste publicaties die informatie opleveren over slachtoffers en plegers in de zorg gaan niet over het seksueel misbruik dat zich binnen de instelling heeft voorgedaan,

maar hebben betrekking op kenmerken van slachtoffers en daders van seksueel misbruik dat zich voorafgaande aan de plaatsing in de instelling heeft voorgedaan.

Seksueel misbruik ervaringen voorafgaande aan de plaatsing

Uit enkele studies naar de achtergrond van jonge plegers van seksueel misbruik in residentiële instellingen in Engeland en in Schotland kwam naar voren dat ongeveer een derde van deze plegers zelf slachtoffer is geweest van seksueel misbruik (Westcott & Clement, 1992; Lindsay, 1997; Eggertsen, 2008). Lindsay (1999) onderzocht het voorkomen van seksueel misbruik in 94% van de residentiële instellingen in Schotland in 1997 en constateerde dat in 83% van deze instellingen (tweehonderdtwintig respondenten) kinderen waren geplaagd met een verleden van seksueel misbruik, in 49% van de instellingen waren daders van misbruik geplaagd.

Vergelijkbare resultaten kwamen uit een Finse studie naar de relatie tussen gedragsproblemen en seksueel misbruik in de residentiële zorg van de Finse stad Turku (Hukkanen et al, 1997). Van de honderdnegen kinderen en jongeren hadden er zesentwintig zeker een verleden van seksueel misbruik, achttien jongens en acht meisjes. Bijna de helft van hen was seksueel misbruikt in een kindertehuis (acht jongens en twee meisjes). Voorafgaand aan het kindertehuis hadden zes van deze tien kinderen gewoond in een thuissituatie waarin zij overmatig veel waren geconfronteerd met het seksuele leven van de ouders of waarin zij zelf het slachtoffer van seksueel geweld waren geweest.

Ook in een Amerikaanse studie (Baker, Gries, Schneiderman, Parker, Archer & Friedrich, 2008) bleek dat kinderen met een verleden van seksueel misbruik oververtegenwoordigd zijn in de jeugdzorg en dat zij vaker seksueel grensoverschrijdend gedrag en ander problematisch gedrag laten zien, dan een controle groep van kinderen zonder een verleden van seksueel misbruik.

In de UK constateerden Farmer & Pollock (1998) dat van de tweehonderdvijftig kinderen en jongeren in twee residentiële instellingen in Wales en in Engeland in 1994-1995 de meeste problematische groep de zesennegentig kinderen waren die of zelf een verleden hadden van seksueel misbruik of zelf pleger waren. De helft van de pupillen met een seksueel misbruik verleden werd pleger van seksueel misbruik in de instelling. Uit de dossiers van veertig kinderen met wie ook interviews werden gehouden, bleek dat zesendertig van deze kinderen een verleden van seksueel misbruik had.

Zakireh (1999) constateerde in zijn studie onder honderd willekeurig geselecteerde adolescenten dat adolescente plegers van seksueel misbruik vaker zelf slachtoffer van seksueel misbruik waren geweest en dat van deze groep de seksuele plegers in een residentiële setting vaker een verleden hadden als slachtoffer dan de plegers die niet in een residentiële setting verbleven.

In een etnografisch onderzoek onder pupillen en (ex)professionals in honderd instellingen en vijftien 'local authorities' in de periode 1994 – 1996 in de UK vroeg

Green (1998) aandacht voor het probleem dat kinderen en jongeren die zelf seksueel misbruikt worden een grotere kans hebben op daderschap en dat het tekort schiet aan kennis over de aanpak en behandeling van deze jongeren in de residentiële zorg. Uit dit onderzoek bleek dat er maar weinig instellingen waren waar op een normale manier omgegaan werd met seksualiteit. Veel meisjes met een seksueel misbruikverleden waren ofwel niet in staat seksuele avances te weerstaan, of vroegen aandacht op een seksueel uitnodigende manier en hadden niet geleerd op een andere, niet-seksuele manier aandacht te vragen. De meisjes ruilden bijvoorbeeld seks voor geld, drugs, sigaretten. Veel jongens zagen seks als een vorm van lichamelijke verovering, gescheiden van emoties zoals genegenheid en verliefdheid.

Uit interviews met volwassen slachtoffers van verschillende vormen van misbruik (seksueel, fysiek, emotioneel) in Ierland bleek dat slachtoffers van seksueel misbruik de meeste ernstige klachten hadden ontwikkeld (Fitzpatrick et al, 2010). Ook uit onderzoek onder achtenzeventig jongeren met een seksueel misbruik verleden in residentiële instellingen in de VS bleek dat er onder deze groep veel meer psychische klachten voorkwamen dan onder een vergelijkbare groep jongeren die niet het slachtoffer waren geweest van seksueel misbruik (Gatoux, 2007). Beide groepen vertoonden echter geen verschil in 'acting-out' gedrag.

Sekse

Diverse studies van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg laten een patroon zien van slachtoffer- en daderprofielen waarvan sekse een van de belangrijkste kenmerken is. Slachtoffers van seksueel misbruik in de residentiële zorg kunnen zowel meisjes als jongens zijn, over verschillen in omvang zijn geen eensluidende conclusies te trekken. Meer eenstemmigheid in de literatuur is er met betrekking tot daderschap: dat zijn overwegend mannen.

Uit de eerste studies bleek systematisch het naar voren te komen dat plegers overwegend jongens en mannen zijn (Rosenthal, 1991; Blatt, 1992; Westcott & Clement, 1992; Barter, 1997; MacLeod, 1999). Ook Farmer & Pollock (1998) in hun studie van zesennegentig kinderen constateerden dat mannelijke pupillen veel meer dan vrouwelijke hun groepsgenoten seksueel misbruikten in de instelling. Uit een nationale studie onder vijfhonderdachtentachtig jongeren in justitiële jeugdinstanties met een gemengde sekse-populatie in de VS in 1997 (zes van de achtenveertig instellingen) bleek dat 37% van de meisjes en 8,4% van de jongens slachtoffer van seksueel misbruik was en dat meisjes in sterkere mate depressieve klachten hadden dan jongens (Gover, 2004).

Recent merkten Amerikaanse onderzoekers op hoe weinig aandacht er nog steeds in de onderzoeksliteratuur is voor dergelijke sekseverschillen in de residentiële zorg, ondanks dat er volgens hen resultaten uit behandelingsprogramma's verschijnen waaruit blijkt dat meisjes ernstiger dysfunctioneren dan jongens na afronding van deze

programma's (Doerfler, Toscano Jr. & Connor, 2009; Connor et al, 2004). Uit de eerste systematische studie naar de relatie tussen sekse en misbruik van in de residentiële zorg geplaatste jongeren in de VS (Doerfler, Toscano Jr. & Connor, 2009) en uit onderzoek onder driehonderdzevenennegentig nieuwe plaatsingen in een residentiële instelling in Massachusetts bleek dat – op grond van medische verklaringen, wettelijk bewijs van veroordeling van de dader, of een dossier van de kindbescherming – meisjes vaker een voorgeschiedenis hadden van seksueel misbruik dan jongens (60%-27%), jongens vaker van fysieke mishandeling. Ook bleek bij meisjes vaker een combinatie van seksueel misbruik met fysieke mishandeling. De onderzoekers concludeerden dat meisjes die de residentiële zorg binnenkomen meer psychologische stoornissen hebben dan jongens en dat zowel het internaliserend als het externaliserend gedrag van meisjes groter is. Deze sekseverschillen pleiten voor meer aandacht voor sekse-specifieke behandeling in de residentiële zorg.

Een enkele studie heeft zich verdiept in de pedofiele achtergrond van mannelijke plegers van seksueel misbruik in de residentiële zorg. Colton & Vanstone (1998) hielden diepte-interviews met zeven plegers van seksueel misbruik: mannen die in de jeugdzorg werkten. Zij plaatsen seksueel misbruik in de context van de behoefte van deze mannen hun mannelijkheid te profileren door het overheersen over mindermachtigen als kinderen en vrouwen. Deze pedofiele mannen hadden bewust de jeugdzorg uitgezocht als werkkring.

Enkele auteurs wezen op het probleem van de verwevenheid van slachtoffer- en daderschap van seksueel misbruik dat vooral naar voren kwam door veranderingen in de jeugdzorg in de jaren negentig, waardoor slachtoffers van seksueel misbruik en daders van zedendelicten bij elkaar geplaatst werden in een en dezelfde instelling en/of leefgroepen (Brogi & Bagley, 1998). De auteurs constateren dat de aanbevelingen van Utting in 1991 niet zijn opgevolgd: kinderen met een verleden van seksueel misbruik (als slachtoffer) moeten niet in dezelfde setting opgroeien met daders van seksueel misbruik. Met name wanneer slachtoffers van seksueel misbruik zich ontwikkelen in de richting van daderschap is het plaatsen van deze jongeren in aparte therapeutische units afgescheiden van daders van zedendelicten noodzakelijk (Brogi & Bagley, 1998).

Etniciteit

Opmerkelijk is het gebrek aan aandacht in de wetenschappelijke literatuur voor de etnische achtergrond van slachtoffers, noch voor die van daders. Een van de weinige artikelen is dat van Burton & Meezan uit 2007. Uit hun onderzoek onder jongeren in drie justitiële jeugdinstellingen in de VS bleek geen verschil tussen zwarte en witte jongeren wat betreft slachtofferschap van seksueel misbruik: ruim de helft van beide groepen jongeren had zelf seksueel misbruik ervaren. Er was ook geen verschil ten aanzien van daderschap. Alle jongeren hadden seksuele agressie vertoond en van beide groepen was de meerderheid daarvoor veroordeeld. Het enige verschil dat zich

voordeed was dat Afro-Amerikaanse jongens minder vaak voor seksuele agressie waarbij sprake was van penetratie veroordeeld waren dan de witte Amerikaanse jongens (respectievelijk 84% en 100%).

2.4.6 Het kindperspectief: levensverhalen van seksueel misbruik in de residentiële zorg

Hoe hebben de kinderen het seksueel misbruik zelf ervaren? Hoe, en in welke termen, hebben zij hun ervaringen beschreven? In het tot dusver beschreven onderzoek gaat het meestal om rapportages van de omvang van seksueel misbruik, al of niet in relatie tot bepaalde kenmerken (gedragsproblemen, sekse, een voorgeschiedenis van seksueel misbruik), waarbij ofwel professionals ofwel slachtoffers zijn ondervraagd. In een aantal studies, met name ook in de onderzoeksrapporten in opdracht van overheden, zijn – soms zeer uitgebreide – verhalen van slachtoffers opgenomen. Deze zogeheten levensverhalen geven de blik en ervaring van binnenuit en gaan veelal ook in op de motivaties van deze mensen om zich te melden bij een dergelijke commissie om hun verhaal te doen. Analyse van de interviews met 24 slachtoffers in Engeland leverde vooral de constatering op dat het (opnieuw) beleven van deze ervaringen veel – ook onbedoelde – reacties oproept. De onderzoekscommissies moeten hierop voorbereid zijn en verschillende opvangmogelijkheden paraat hebben (Colton, Vanstone & Walby, 2002).

2.4.7 Reacties op signalen

Er is geen onderzoeksliteratuur gevonden over de wijze waarop instellingen reageren op signalen van seksueel misbruik in de residentiële zorg. Mogelijk zijn wetenschappelijke tijdschriften ook niet de bronnen waarin informatie over beleidsontwikkelingen rond seksueel misbruik in de instellingen is aan te treffen. Farmer & Pollock (2003) benoemen vier aandachtspunten voor een preventief beleid: het informeren van de verzorgers en hulpverleners over de achtergrond van de geplaatste kinderen, met name als het gaat om een verleden van seksueel misbruik; seksuele vorming; aandacht voor opmerkelijk seksueel gedrag van de kinderen (dwangmatige masturbatie in het openbaar, geseksualiseerd gedrag, seksueel intimiderend gedrag in de omgang met groepsgenoten); communicatie over en behandeling van problemen.

Interessant is in dit verband de studie van Jan Horwath (2000). Zij constateert in haar onderzoek onder professionals in de residentiële zorg dat deze niet snel geneigd zijn een collega te verdenken van seksueel misbruik, laat staan deze collega aan te spreken op een vermoeden. Dit laatste zou slechts 17% doen; opmerkelijk genoeg vindt

Horwath dit zorgwekkend vanuit de vrees dat een mogelijke dader ondergronds gaat. Veruit de meeste professionals geven echter aan hun vermoedens (ook) met hun teamleider te bespreken.

Het feit dat professionals niet geneigd zijn een collega te verdenken, heeft volgens Horwath enerzijds te maken met de instellingscultuur: als er een gemeenschappelijke cultuur heerst waarin de medewerkers het over veel zaken eens zijn, gaat men er niet snel vanuit dat een collega iets zou kunnen doen dat niet past in deze organisatie. Er is vertrouwen in elkaar. Anderzijds heeft het feit dat medewerkers niet snel geneigd zijn een collega te wantrouwen of aan te spreken te maken met de aanscherping van het toezicht op seksueel misbruik in de jeugdzorg in de jaren negentig; in Engeland was dit met name het geval na het verschijnen van het rapport Utting (1997). Uit Horwaths onderzoek komt scherp naar voren dat de professionals veel bezig zijn met het verantwoorden van hun eigen gedrag en handelingen en dat zij mogelijke risico-situaties vrijwel uitsluitend interpreteren als risico voor de medewerker en niet als risico voor het kind. De respondenten geven zelf ook aan dat ze zich voortdurend bewust zijn van hun kwetsbaarheid en dat ze regels en procedures volgen, zelfs als dit in hun ogen tegen het belang van het kind in gaat. De zorgdimensie van het werk in de residentiële settings loopt daarom het risico te verdwijnen als gevolg van de toegenomen controle en protocolisering, aldus Horwath.

2.5 Conclusie & reflectie

2.5.1 Conclusie

Net zoals dat geldt voor de cijfers in de rapporten van de verschillende onderzoekscommissies, geldt ook over de cijfers die in wetenschappelijk onderzoek naar voren zijn gekomen over de omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg, dat deze met zorg geïnterpreteerd moeten worden. De gehanteerde definities van seksueel misbruik lopen uiteen van intimidatie tot seksueel gedrag, al dan niet gecombineerd. Wanneer de respondenten mede uit kinderen bestaan, is het belangrijk om rekening te houden met hun leeftijd en wat zij zelf duiden als seksueel misbruik. Tenslotte spelen ook de onderzoeksopzet en gehanteerde methodologie (zoals surveys, etnografisch onderzoek, dossier-analyses) een belangrijke rol in de totstandkoming van het cijfermateriaal en de daaruit getrokken conclusies over de omvang.

Het wetenschappelijk onderzoek laat zien dat daders en plegers veelal (maar niet exclusief) mannen zijn, terwijl zowel jongens als meisjes slachtoffer zijn – maar meisjes vaker dan jongens. Kinderen en jongeren met eerdere ervaringen van seksueel misbruik lopen binnen de residentiële jeugdzorg een groter risico om (wederom) slachtoffer van misbruik te worden dan kinderen en jongeren zonder deze ervaringen. Verklaringen

hiervoor moeten echter niet alleen op het individuele niveau van plegers en slachtoffers gezocht worden, ook is het van belang om te kijken naar een aantal contextuele factoren, namelijk de instellingscultuur, de seksuele cultuur en de genderideologie binnen de instelling.

De openheid of geslotenheid van de instelling en de daarbinnen bestaande hiërarchieën tussen volwassenen onderling (groepsleiding – unithoofd – directie), tussen volwassenen en kinderen en tussen kinderen onderling beïnvloeden de stijl van communicatie alsmede de loyaliteiten tussen de verschillende betrokkenen. De wijze waarin en de manier waarop seksualiteit daarbinnen bespreekbaar is en de genderideologie binnen de instelling zetten de toon voor geoorloofde en niet-geoorloofde manieren van omgaan met en reageren op elkaar. Deze aspecten zijn nog maar nauwelijks terug te vinden in het wetenschappelijk onderzoek.

In de meeste onderzoeken staat seksueel misbruik door volwassenen centraal. Seksueel misbruik door groepsgenoten is in de jaren negentig wel onderzocht, maar in de periode na 2000 zijn hierover geen nieuwe wetenschappelijke artikelen gevonden. Het ontbreken van betrouwbare kennis over seksueel misbruik onder groepsgenoten is vooral zorgelijk omdat dat ruimte kan geven aan relativerende common-sense verklaringen die seksueel misbruik beschouwen als een uit de hand gelopen seksuele exploratie van adolescenten.

Het perspectief van kinderen in de jeugdzorg op seksueel misbruik is tot op heden nog maar zelden focus van onderzoek geweest. In de onderzoeksrapporten in opdracht van nationale overheden (bijvoorbeeld Zuid-Australië, Polen) komt dit perspectief wel naar voren, vaak in de vorm van soms zeer aangrijpende levensverhalen.

Over de wijze waarop instellingen reageren op signalen van seksueel misbruik in de residentiële zorg is geen literatuur gevonden. Informatie over en onderzoek naar beleidsontwikkelingen rond seksueel misbruik in de jeugdzorg is wellicht eerder in andere bronnen te vinden, toch is dit een opvallend gemis gelet op de commotie rond de onderzoeken in de diverse landen.

2.5.2 Reflectie

Zowel de onderzoeksrapporten als de wetenschappelijke literatuur laten zien dat seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg weliswaar geen incidenteel verschijnsel is, maar dat de prevalentie lastig is vast te stellen. De onderzoek urgentie ligt daarom meer bij het zoeken naar verklaringen en het vinden van patronen. De literatuur geeft nog weinig houvast omtrent de omstandigheden waarbinnen seksueel misbruik voor kan komen. In het geval van volwassenen als plegers van het misbruik wordt al gauw gedacht aan pedofielen die zich aan kleine kinderen vergrijpen: de wetenschappelijke literatuur geeft hier echter geen uitsluitsel over. Naar seksueel misbruik door

leeftijdsgenoten (groepsgenoten) is nog maar heel weinig onderzoek gedaan, terwijl de literatuur aanleiding geeft te veronderstellen dat dit evenzeer aandacht verdient.

Ook gezien vanuit het perspectief van het kind is de aandacht voor de leeftijdsgenoten als plegers van groot belang omdat leeftijdsgenoten in de instelling elkaar kunnen zien als lotgenoten. Dit betekent dat tussen de kinderen onderling een groepsidentiteit en een groeps cultuur ontstaan, die een sociale functie op zichzelf heeft ('samen jong-zijn'), maar die zich tegelijkertijd als verzet tegen de volwassenen kan keren. De groepsdynamische processen binnen die groep volgen andere lijnen dan de verhoudingen tussen kinderen enerzijds en de groepsleiding of andere volwassenen anderzijds. Dit betekent dat de pedagogische zorg en verantwoordelijkheid voor kinderen in de residentiële jeugdzorg zich ook expliciet moet richten op vragen naar de manier waarop seksualiteit een rol speelt binnen de groep en hoe kinderen leren om te gaan met hun eigen seksualiteit en die van anderen.

Literatuur

Wetenschappelijke publicaties

Ainsworth, F. en P. Hansen (2000). Letter to the Editor. *Child Abuse & Neglect*, 24 (8): 1011-1013.

Allnock, D., L. Bunting, A. Price, N. Morgan-Klein, J. Ellis, L. Radford en A. Stafford (2009). *Sexual abuse and therapeutic services for children and young people. The gap between provision and need. Executive summary*. London: NSPCC

Allnock, D. en R. Barns (2011). Researching Sexual Abuse: Methodological Issues (editorial). *Child Abuse Review*, 20: 153-157.

Baker, A.J.L., L. Gries, M. Schneiderman, R. Parker, M. Archer en B. Friedrich (2008). Children with Problematic Sexualized Behaviors in the Child Welfare System. *Child Welfare*, 87: 5-27.

Barter, C. (1997). Who's to blame: conceptualizing institutional abuse by children. *Early Child Development and Care*, 133: 101-114.

Barter, C. (1999). Independent Investigations into Institutional Abuse. In: Stanley, N. Manthorpe, J. and Penhale, B. (eds.). *Institutional abuse: perspectives across the life course*. London: Routledge: 66-88.

Barter, C. (2006). Discourses of blame: deconstructing (hetero)sexuality, peer sexual violence and residential children's homes. *Child and Family Social Work*, 11: 347-356.

Blatt, E. en S. Brown (1986). Environmental Influences on Incidents of Alleged Child Abuse and Neglect in New York State Psychiatric Facilities: Toward an Ecology of Institutional Child Maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 10: 171-180.

Blatt, E.R. (1992). Factors Associated with Child Abuse and Neglect in Residential Care Settings. *Children and Youth Services Review*, 14: 493-517.

Bloom, R.B. (1992). When staff members sexually abuse children in residential care. *Child Welfare*, 71 (2): 131-146.

Brannan, C., R.J. Jones en D. Murch (1993). Lessons from a residential special school inquiry: reflections on the Castle Hill Report. *Child Abuse Review*, 2: 271-275.

Briggs, F. (1995). *From Victim to Offender: How Child Sexual Abuse Victims Become Offenders*. London: Allen & Unwin.

Brogi, L. en C. Bagley (1998). Abusing victims: detention of child sexual abuse victims in secure accommodation. *Child Abuse Review* 7: 315-329.

Burton, D.L. en W. Meezan (2007). A Preliminary Examination of Racial Differences in Trauma and Sexual Aggression Among Adolescent Sexual Abusers. *Smith College Studies in Social Work*, 77 (1): 101-121.

Cawson, P. (1997). Who will Guard the Guards? Some Questions about the Models of Inspection for Residential Settings with Relevance to the Protection of Children from Abuse by Staff. *Early Child Development and Care*, 133: 57-71.

Coates, G. (1997). Leadership and Authority: Power, Charisma and Institutional Abuse. *Early Child Development and Care*, 133 (1): 5-19.

Colton, M. en M. Vanstone (1998). Sexual Abuse by Men who Work with Children: An Exploratory Study. *British Journal of Social Work*, 28: 511-523.

Colton, M. (2002). Factors Associated with Abuse in Residential Child Care Institutions. *Children and Society*, 16: 33-44.

Colton, M., M. Vanstone en C. Walby (2002). Victimization, Care and Justice: Reflections on the Experiences of Victims/Survivors Involved in Large-scale Historical Investigations of Child Sexual Abuse in Residential Institutions. *British Journal of Social Work*, 32: 541-551.

Connor, D.F., L.A. Doerfler, P.F. Toscano jr., A.M. Volungis en R.J. Steingard (2004). Characteristics of Children and Adolescence to a Residential Treatment Center. *Journal of Child and Family Studies*, 13 (4): 497-510.

Davidson-Arad, B., R. Benbenishty en M. Golan (2009). Comparison of Violence and Abuse in Juvenile Correctional Facilities and Schools. *Journal of Interpersonal Violence*, 24: 259-279.

Doerfler, L.A., P.F. Toscano jr. en D.F. Connor (2009). Sex and Aggression: The Relationship Between Gender and Abuse Experience in Youngsters Referred to Residential Treatment. *Journal of Child and Family Studies*, 18: 112-122.

Eggertsen, L. (2008). Primary Factors Related to Multiple Placements for Children in Out-of-Home Care. *Child Welfare*, 87 (6): 72-90.

Farmer, E. en S. Pollock (1998). *Sexually Abused and Abusing Children in Substitute Care*. Chichester: John Wiley & Sons.

Farmer, E. en S. Pollock (2003). Managing sexually abused and/or abusing children in substitute care. *Child and Family Social Work*, 8: 101-112.

Finkelhor, D., L. Meyer Williams en N. Burns (1988). *Nursery Crimes: Sexual Abuse in Day Care*. Newbury Park CA: Sage.

Fitzpatrick, M., A. Carr, B. Dooley, R. Flanagan-Howard, E. Flanagan, K. Tierney, M. White, M. Daly, M. Shevlin en J. Egan (2010). Profiles of adult survivors of severe sexual, physical and emotional institutional abuse in Ireland. *Child Abuse Review*, 19: 387-404.

Gallagher, B. (2000). The Extent and Nature of Known Cases of Institutional Child Sexual Abuse. *British Journal of Social Work*, 30: 795-817.

Gatoux, K. W. (2007). *History of child sexual abuse and acting out among adolescents in residential treatment*. Dissertation. The University of North Carolina at Chapel Hill.

Gibbs, I. en I. Sinclair (2000). Bullying, sexual harassment and happiness in residential children's homes. *Child Abuse Review*, 9(4): 247-256.

Glasgow, D., L. Horne, R. Calam en A. Cox (1994). Evidence, incidence, gender and age in sexual abuse of children perpetrated by children: towards a developmental analysis of child abuse. *Child Abuse Review* 3: 196-210.

Gover, A.R. (2004). Childhood Sexual Abuse, Gender, and Depression Among Incarcerated Youth. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 48: 683-696.

Green, L. (2001). Analysing the sexual abuse of children by workers in residential care home: characteristics, dynamics and contributory factors. *Journal of Sexual Aggression*, 7: 5-24.

- Green, L. en H. Masson (2002). Adolescents Who Sexually Abuse and Residential Accommodation: Issues of Risk and Vulnerability. *British Journal of Social Work*, 32: 149-168.
- Green, L. (2005). Theorizing Sexuality, Sexual Abuse and Residential Children's Homes: Adding Gender to the Equation. *British Journal of Social Work*, 35: 453-481.
- Groze, V. (1990). An Exploratory Investigation into Institutional Maltreatment. *Children and Youth Services Review*, 12: 229-241.
- Hawkins, R.M.F. en F. Briggs (1997). The Institutionalised Abuse of Children in Australia: Past and Present. *Early Child Development and Care*, 133: 41-55.
- Hobbs, G.F., C.J. Hobbs en J.M. Wynne (1999). Abuse of Children in Foster and Residential Care. *Child Abuse & Neglect*, 23 (12), 1239-1252. 24 (8): 1015-1017.
- Horwath, J. (2000). Childcare with Gloves On: Protecting Children and Young People in Residential Care. *British Journal of Social Work*, 30: 179-191.
- Howitt, D. (1995). *Paedophiles and Sexual Offences Against Children*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Hukkanen, R., A. Sourander, L. Bergroth en J. Piha (1997). Behavior problems and sexual abuse in residential care in children's homes. *Nordic Journal of Psychiatry*, 51: 251-258.
- Lindsay, M. (1999). The Neglected Priority: Sexual Abuse in the Context of Residential Child Care. *Child Abuse Review*, 8: 405-418.
- MacLeod, M. (1999). The abuse of children in institutional settings: children's perspectives. In: N. Stanley, J. Manthorpe en J. Penhale (eds.). *Institutional abuse. Perspectives across the life course*. London: Routledge, 44-49.
- Nunno, M.A. (1997). Institutional Abuse: The Role of Leadership, Authority and the Environment in the Social Sciences Literature. *Early Child Development and Care*, 133: 21-40.
- Parkin, W. en L. Green (1997). Cultures of abuse within residential care. *Early child development and care*, 133: 73-86.

Rindfleisch, N. en J. Rabb (1984). How Much of a Problem is Resident Maltreatment in Child Welfare Institutions? *Child Abuse & Neglect*, 8: 33-40.

Rindfleisch, N. en M. Nunno (1992). Progress and Issues in the Implementation of the 1984 Out-of-Home Care Protection Amendment. *Child Abuse & Neglect*, 16: 693-708.

Rosenthal, J., J. Motz, D. Edmonson en V. Groze (1991). A Descriptive Study of Abuse and Neglect in Out of Home Placement. *Child Abuse & Neglect*, 15: 249-260.

Sinclair, I. en I. Gibbs (1998). *Children's homes: a study in diversity*. Chichester: Wiley.

Spencer, J. W. en D.D. Knudsen (1992). Out-of-home maltreatment – an analysis of risk in various settings for children. *Children and Youth Services Review*, 14: 485-492.

Zakireh, B. (1999). *Residential and outpatient adolescent sexual and non-sexual offenders: history, sexual adjustment, clinical, cognitive, and demographic characteristics*. Dissertation. Pennsylvania: Bryn Mawr College.

Rapporten van onderzoekscommissies

Barter, C., G. Keep en M. MacLeod (1996). *Children at Crisis Point*. ChildLine.

Department of Education and Science. (1992). *The boarding school line*. London: Department of Education and Science.

Deutsches Jugendinstitut (2010). *Sexualisierte Gewalt gegen Kinder in Institutionen. Nationaler und internationaler Forschungsstand*. München: Deutsches Jugendinstitut

Cawson, P., D. Berridge, C. Barter en E. Renold (2002). *Physical and Sexual Violence between Children Living in Residential Settings: Exploring Perspectives and Experiences. Key Findings 1998-2002*. ESRC Violence Research Programme, available online at <http://www1.rhbnc.ac.uk/sociopolitical-science/vrp/Findings/rfcawson.pdf>.

House of Commons (2000). *Lost in care. report of the tribunal of inquiry into the abuse of children in care in the former county council areas of Gwynedd and Clwyd since 1974*. London: The Stationary Office.

Kendrick, A. (1998). 'Who do we trust?: the abuse of children living away from home in the United Kingdom. Paper presented to the 12th international congress on child abuse and neglect; protecting children: innovation and inspiration, ISPCAN-International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect, Auckland, 6-9 september 1998.

Kent, R. (1997). *Children's Safeguards Review*. Edinburgh: The Scottish Office.

Morris, S., H. Wheatley en B. Lees (1994). *Time to listen, the experience of children in residential and foster care*. London: Childline.

Mullighan, E.P. (2008). *Children in State Care: Commission of Inquiry. Allegations of sexual abuse and death from criminal conduct*. Adelaide: Office of the Commissioner.

New York State Commission on Quality of Care (1992). *Child Abuse and Neglect in New York State Office of Mental Health and Office of Mental Retardation and Developmental Disabilities Residential Programs*. New York State Commission on Quality of Care for the Mentally Disabled.

Nobody's Children Foundation (2009-2010). *Sexual violence against children. Study of the phenomenon and dimensions of the violence against children raised in the residential institutions (Project-DAPHNE III)*. Warsaw.

Stensrud, M., A.K. Wormdal, T. Tjelflaat en A. Sørli (2007). *Omsorg og overgrep. Gransking av barnehjem, skolehjem og fosterhjem benyttet av Trondheim kommune fra 1930-årene til 1980-årene [Zorg en misbruik. Onderzoek naar kindertehuizen, internaten en pleeggezinnen in de gemeente Trondheim 1930-1980]*. Trondheim: Øien & Indergaard, AS.

Utting, W. (1997). *People Like Us: The Report of The Review of the Safeguards for Children Living Away From Home*. London: HMSO.

Waterhouse, L., R.P. Dobash en J. Carnie (1994). *Child Sexual Abusers*. Edinburgh: The Scottish Office Central Research Unit.

Westcott, H. en M. Clement (1992). *NSPCC experience of child abuse in residential care and educational placements: results of an survey*. London: NSPCC.

Factsheet wetenschappelijke literatuur seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg

Naam, jaar, land	N	Onderzoeksdesign en-methode	Onderzoeksgroep	Focus	Belangrijkste resultaten
Ainsworth, F. & Hansen, P. (2000); USA	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	Reactie op onderzoek van Hobbs, Hobbs & Wynne (1999)	Er zijn diverse methodologische tekortkomingen aan het onderzoek, waardoor de gepresenteerde gegevens en de daaruit getrokken conclusies niet betrouwbaar zijn. Gelet op de ernst van het onderwerp is dat bijzonder zorgelijk.
Allnock, D. & Barns, R. (2011); UK	n.v.t.	Editorial	N.v.t.	Methodologische en ethische vraagstukken bij onderzoek naar seksueel misbruik	De complexiteit van situaties van seksueel misbruik van kinderen vraagt om onderzoek met een brede, kwalitatieve aanpak. Sensitiviteit is daarbij een eerste vereiste. Grote variatie in onderzoeksmethodieken impliceert de noodzaak van terughoudendheid bij interpretatie van cijfermateriaal.
Baker, A.J.L, Gries, L., Schneiderman, M.,	N = 97	Diagnostische vragenlijsten;	Pleegouders en groepsleiding	Gedragsproblemen in relatie tot een	Child Sexual Behavior Inventory (CSBI) blijkt een waardevol

Parker, R., Archer, M & Friedrich, B. (2008); USA		interviews met pleegouders en groepsleiding		voorgeschiedenis met seksueel misbruik; identificeren van risicogroep mbv CSBI	instrument te zijn om risicogedrag van kinderen in de jeugdzorg in kaart te brengen en daar programmatische conclusies aan te verbinden.
Barter, C. (1997); UK	n.v.t.	Review van literatuur	n.v.t.	Misbruik in residentiële jeugdzorg en hoe daarmee om te gaan	Zowel groepsleiding als managers moeten een omgeving creëren waarbinnen kinderen veilig kunnen zijn voor misbruik van andere bewoners (d.m.v. het gezamenlijk opstellen van regels)
Barter, C. (2006); UK	N= 71; N = 71	Interviews	Kinderen 8-17; Groepsleiding en stafmedewerkers	Ervaringen met misbruik door <i>peers</i> , betekenissen die kinderen en medewerkers geven aan seksueel misbruik en ongewenst seksueel gedrag;	Opvattingen en beelden van gender en sekserollen sturen in belangrijke mate de manier waarop (seksuele) gedragingen worden ervaren en geïnterpreteerd. Stereotype opvattingen over (hetero-) seksualiteit zijn dominant aanwezig, ook bij de medewerkers. Met name de positie van meisjes wordt hierdoor bedreigd.

Blatt, E. & Brown, S. (1986); USA	N = 232	Rapport-analyse	Meldingen van kindermishandeling en – misbruik (waaronder verwaarlozing) in de staat New York 1980-1983	Organisatorische en omgevingsfactoren die mogelijk bijdragen aan de prevalentie van misbruik en mishandeling.	De variatie in het aantal meldingen van kindermishandeling / misbruik in instellingen is niet direct gekoppeld aan de ervaren stress en drukte bij de medewerkers van de instelling. De invloed van persoonlijke kenmerken van kinderen, ouders en medewerkers speelt een veel duidelijker rol.
Blatt, E.R. (1992); USA	N = 510	Rapport-analyse	Misbruikte en verwaarloosde kinderen binnen residentiële zorg	Achtergronden van slachtoffer en pleger; relatie tussen beiden; omstandigheden rond het misbruik	Kinderen met ervaringen van verwaarlozing en misbruik in de jeugdzorg zijn doorgaans ouder dan kinderen die dit in de familiesfeer ervaren. Plegers zijn vooral de jongere, mannelijke stafleden. De meeste incidenten doen zich voor tussen 17.00 en 9.00 uur.
Bloom, R.B. (1992); USA	n.v.t.	Review van literatuur	Kinderen	Misbruik door professionals; rol van de organisatie	De instelling heeft drie verantwoordelijkheden, nl. bescherming van het slachtoffer, het bieden van steun aan de beschuldigde medewerker en

					diens collega's en het nemen van stappen om de integriteit en reputatie van de instelling te handhaven.
Brannan, C., Jones, J.R. & Murch, J.D. (1993); UK	N = 106	Interviews	Oud-pupillen	Ervaringen met misbruik op de Castle Hill School	Kinderen moeten weten wat hun rechten zijn in het geval van seksueel misbruik. Advies en ondersteuning vanuit het maatschappelijk werk is van groot belang.
Briggs, F. (1995); Australië	n.v.t.	Levensverhalen	Plegers	Kwetsbaarheid van kinderen; risico's voor seksueel misbruik	Kinderen die thuis een vaderfiguur missen zijn extra gevoelig voor aandacht van pedofielen. Vroege ervaringen met seksualiteit vormen een risico voor de seksuele ontwikkeling en voor de rest van het leven als volwassene. Dit geldt ook wanneer de pleger een vrouw is.
Broggi, L. & Bagley, C. (1998); UK	N = 15	Vragenlijsten	Managers	Detentie van jonge plegers van seksueel misbruik in gesloten instellingen	Misbruikte kinderen moeten beslist gescheiden worden van jonge plegers.
Burton, D.L. &	N = 167	Vragenlijsten	Blanke en Afro-	Achtergronden van	De groep blanke jongeren gaf

Meezan, W. (2007); USA			Amerikaanse adolescente jongens	de jongeren; prevalentie van seksueel agressief gedrag	eerder aan seksueel ernstiger daden te hebben gepleegd dan de Afro-Amerikaanse jongeren. Ook hadden de blanke jongeren vaker een verleden van lichamelijk, emotioneel en seksueel misbruik. Verschillen in de gezinscultuur tussen beide groepen vormen een mogelijke verklaring hiervoor.
Cawson, P. (1997); UK	n.v.t.	Review van literatuur	n.v.t.	Inspectie als beschermende factor in residentiële jeugdzorg	Doel van inspecties moet worden heroverwogen, er moet een betere samenwerking en afstemming komen tussen de verschillende partners zodat onveilige en onwenselijke situaties in instellingen of scholen niet eindeloos blijven voortbestaan en de huidige normen ten aanzien van veiligheid worden gehanteerd.
Coates, G. (1997); UK	n.v.t.	Review van literatuur	Managers	Leiderschap en macht in relatie tot misbruik. Daderprofielen.	Beleid is nodig om ervoor te zorgen dat managers in staat zijn om hun medewerkers goed aan te sturen en in de gaten te houden.

					Begrijpen hoe institutioneel misbruik kan voorkomen begint bij het begrijpen van de verwevenheid van misbruik, macht, leiderschap en <i>masculinity</i> .
Colton, M. & Vanstone, M. (1998); UK	N = 7	Diepte-interviews	Mannelijke plegers	Levensverhalen	Seksueel misbruik in instellingen kan pas afnemen wanneer de koppeling van mannelijkheid aan macht ter discussie wordt gesteld.
Colton, M., Vanstone, M. & Walby, C. (2002); UK	N = 24	Diepte-interviews	Slachtoffers van seksueel misbruik in instellingen voor jeugdzorg	Wijze van reageren op de melding van het misbruik, aard en kwaliteit van de geboden ondersteuning, de betekenis van macht en gender.	Onderzoek naar aanleiding van de melding is in de meeste gevallen een negatieve ervaring voor de slachtoffers geweest. Het herbeleven van de gebeurtenissen leidt tot een complex geheel van conflicterende emoties.
Connor, D.F., Doerfler, L.A., Toscano, P.F., Volungis, A.M. & Steingard, R.J. (2004); USA	N = 397	Diagnostische tests; interviews met kinderen; medische rapporten	Kinderen in de residentiële jeugdzorg	Psychopathologie, gedrag, alcohol- en drugsgebruik, intelligentie, agressie, familiegeschiedenis	De jeugdzorg moet meer differentiëren naar de verschillende behoeften en meer gebruikmaken van bewezen effectieve behandelwijzen.

Davidson-Arad, B., Benbenishty, R. & Golan, M. (2009); Israel	N = 360, N = 7012	Vragenlijst	Kinderen van 13-19 jaar in de residentiële jeugdzorg; scholieren	Agressie, misbruik door leeftijdgenoten en/of medewerkers; perceptie van slachtofferschap; seksuele intimidatie	Kinderen in de jeudzorg waren beduidend vaker slachtoffer dan de scholieren. Echter deze kinderen oordeelden positiever over de manier waarop de staf daarmee omging dan de scholieren en ook zagen ze hun ervaringen minder negatief dan de scholieren.
Doerfler, L.A., Toscano, P.F. & Connor, D.F. (2008); USA	N = 397	Psychiatrisch onderzoek van kinderen; vragenlijsten (klinische stafmedewerkers)	Kinderen in de residentiële jeugdzorg	Sekse, intelligentie en psychologische gevolgen van misbruik	Jongeren met misbruikervaringen toonden meer internaliserende en externaliserende symptomen dan niet-misbruikte jongeren; meisjes toonden meer symptomen dan jongens.
Eggertsen, L. (2008); USA	N = 432	Factoranalyse; regressie-analyse van diverse informatiesystemen	Uit huis geplaatste kinderen in Utah	Factoren die zorgen voor stabiliteit van plaatsing (kindfactoren, omstandigheden rond uithuisplaatsing; verhuizing stad – platteland e.d.)	Kleine gezondheidsproblemen zijn belangrijke indicator voor instabiliteit van plaatsing. Diverse andere factoren zijn significant gerelateerd aan stabiele plaatsing.

Farmer, E. & Pollock, S. (1998); UK	N = 250	Dossieranalyse	Kinderen die misbruikt zijn en die zelf ook pleger zijn van misbruik; niet-misbruikte kinderen	Kwetsbaarheid van de verschillende groepen kinderen; risico-beheersing en ondersteuning van kinderen	Met het oog op plaatsing en de behandeling van kinderen kunnen drie aparte groepen onderscheiden worden met elk duidelijk verschillende behoeften, nl. meisjes uit de prostitutie; adolescente meisjes met seksueel uitdagend en overschrijdend gedrag en jonge plegers.
Farmer, E. & Pollock, S. (2003); UK	N = 250, N = 40	Dossieranalyse Interviews	Kinderen die misbruikt zijn en die zelf ook pleger zijn van misbruik	Diverse observaties en vragenlijsten. Kindfactoren, type seksueel misbruik, effectief management	Aandacht voor de persoonlijke geschiedenis van een kind moet gepaard gaan met nauwlettend toezicht, effectieve seksuele voorlichting, het inperken van ongepast seksueel gedrag en therapeutische zorg voor de diepere behoeften van het kind.
Finkelhor, D., Meyer Williams, L. & Burns, N. (1998); USA	N = 270	Dossieranalyse	Instellingen voor kinderdagopvang	Bewezen gevallen van misbruik 1983-1985 in de VS. Dader-en slachtofferkenmerken, risicofactoren, impact op het kind; wijze van bekendwording	Kinderen in dagverblijven lopen minder risico op seksueel misbruik dan kinderen in het gezin. Plegers hebben geen opvallende kenmerken waardoor ze makkelijk identificeerbaar zijn als plegers. Aandacht voor

					preventieve maatregelen, opsporen van mogelijk misbruik en voor interventie.
Fitzpatrick, M., Carr, A., Dooley, B., Flanagan-Howard, R., Flanagan, E., Tierney, K., White, M., Daly, M., Shevlin, M. & Egan, J. (2010); Ierland	N = 247	Interviews; vragenlijsten; diagnostische tests	Volwassenen die als kind seksueel misbruikt zijn en volwassenen die niet misbruikt zijn	Gevolgen van misbruik voor het latere leven; sociale relaties; hulpverlening	Ernstiger vormen van seksueel en/of lichamelijk misbruik leiden tot ernstiger problemen bij volwassenen, zoals alcohol- en drugsgebruik, post-traumatische stress, antisociaal gedrag en diverse problemen in het dagelijks leven. De misbruik geschiedenis en de actuele situatie van de volwassenen moeten goed bestudeerd worden om adequate hulp te kunnen bieden.
Gallagher, B. (2000); UK	N = 20.000	Analyse van dossiers van de kindbescherming	Seksueel misbruikte kinderen in instellingen in Engeland en Wales	Aard en omvang van institutioneel seksueel misbruik van kinderen	Misbruik komt in alle sectoren voor en in allerlei soorten instellingen. Met het oog op de bescherming van kinderen dient het preventiebeleid zich op een breder domein te richten dan nu het geval is.

Gatoux, K.W. (2007); USA	N = 78	Diagnostische tests; vergelijking tussen wel en niet misbruikte kinderen	Kinderen die seksueel misbruikt zijn	Aantal diagnoses, seks; frequentie en mate van <i>acting-out</i> gedrag	Kinderen met ervaringen van seksueel misbruik krijgen vaker een diagnose van post traumatische stress en er zijn grotere verschillen in gedrag tussen jongens en meisjes. Tussen de groepen met en zonder geschiedenis van misbruik zijn ten aanzien van frequentie en <i>acting-out</i> gedrag geen significante verschillen gevonden.
Gibbs, I. & Sinclair, I. (2000); UK	N = 223	Zelf-rapportage; dossieranalyse	Kinderen in residentiële instellingen	Seksuele intimidatie, pesten als verstorende factoren in het leven van kinderen in residentiële instellingen	Lichamelijke mishandeling, pesterijen en seksueel misbruik komen vaker voor door andere kinderen en jongeren dan door medewerkers. In de meeste gevallen is er een duidelijk verband tussen het zich ongelukkig voelen en ervaringen met pesten, mishandeling en seksueel misbruik.
Glasgow, D. Horne,	N = 144	Vragenlijsten	Medewerkers van	Vermoedens van en	Een adolescent loopt twee keer

L., Calam, R. & Cox, A. (1994);			Jeugdzorg organisaties in Liverpool	bewezen gevallen van seksueel misbruik van kinderen t/m 17 jaar door andere kinderen	zoveel risico als jongere kinderen en als volwassenen om verdacht te worden van seksueel misbruik. Dit betekent dat seksueel overschrijdend gedrag bestudeerd moet worden in het licht van de ontwikkeling binnen deze leeftijdsfase en als onderdeel van de levensloop.
Gover, A.R. (2004); USA	N = 588	Zelf-rapportage survey	Jongeren	Sekse; depressie	Depressie bij jongeren is duidelijk gerelateerd aan seksueel misbruik, dit geldt zowel voor meisjes als voor jongens (invariant).
Greene, L. (2001); UK	N = 39; N= 64	Etnografisch onderzoek (participerende observatie), interviews, documentanalyse; aanvullende interviews	Kinderen, medewerkers van de instelling; professionals van buiten de instelling	Institutionele factoren; opvattingen van kinderen en medewerkers over sekse en seksualiteit	Seksuele cultuur, instellingscultuur en de mate van geslotenheid / openheid van de instelling zijn van invloed op de interpersoonlijke processen (zoals manipulatie, machtsmisbruik, uitsluiting) tussen volwassenen en kinderen maar ook tussen medewerkers onderling.

Greene, L. & Masson, H. (2002); UK	n.v.t.	Review van literatuur	Kinderen die seksueel misbruikt zijn en die zelf ook anderen misbruiken	Mannelijke jonge plegers; beleid, procedures en hulpverlening	Groepsleiding neigt naar reactief, bestraffend optreden in plaats van proactief en sensitief bij deze jongeren. Specialistische training en ondersteuning voor de groepsleiding is nodig alsmede een grondige herevaluatie van de accommodaties met het oog op zorg en veiligheid van en voor de bewoners.
Greene, L. (2005); UK	n.v.t.	Review van literatuur	Instellingen voor residentiële jeugdzorg	Onzichtbaarheid en ontkenning van seksualiteit; de betekenis en rol van sekse in relatie tot seksualiteit en seksueel misbruik	Verbetering van de omstandigheden en de ontwikkeling van kinderen in de jeugdzorg zullen ineffectief blijven totdat wezenlijke theoretische onderwerpen geadresseerd zijn. Het gaat hierbij om de sociale constructie van kind-zijn, sekse en de asexualiteit van kinderen, maar ook de mythe van het genderneutrale, non-seksuele klimaat in de zorginstellingen.

					Deze mythes en sociale constructies zijn van wezenlijke negatieve invloed op de kinderen die hier verblijven.
Groze, V. (1990); USA	N = 609	Dossieranalyse (1985-1986 en 1986-1987)	Vermoedens van mishandeling (waaronder verwaarlozing) en misbruik bij jongeren in open en gesloten instellingen	Typen mishandeling / misbruik; slachtofferkenmerken	Factoren die kunnen bijdragen aan institutionele mishandeling lijken te verschillen van de factoren hiervoor binnen de gezinssituatie. Mishandeling komt vaker voor in gezinnen, een niet-adequate bejegening of behandeling komt vaker voor in instellingen. Beide vormen kwamen beduidend vaker voor dan seksueel misbruik.
Hawkins, R.M.F. & Briggs, F. (1997); Australië	n.v.t.	Review van literatuur	n.v.t.	Rol van politieke en religieuze overheden in de instandhouding van situaties die seksueel misbruik mogelijk maken	Onderzoek in verschillende instellingen waar de overheid regie over heeft (jeugdzorg, scholen, de politie) en in kerkelijke instellingen laten zien dat seksueel misbruik veelvuldig voorkomt en dat de manier waarop leiding wordt gegeven binnen deze instellingen een

					cruciale factor is. De wetgeving stelt nu nog te vaak het recht van de volwassene boven dat van het kind. Het nieuw ingestelde Commissariaat voor Kinderen zou hier hopelijk verandering in kunnen brengen.
Hobbs, G.F., Hobbs, C.J. & Wynne, J.M. (1999); UK	N = 158	Dossier-analyse (medische rapporten)	Kinderen in residentiële zorg en pleegzorg, waarbij vrees was voor lichamelijk of seksueel misbruik, in Leeds	Lichamelijke en geestelijke gezondheid, reden van plaatsing, tekenen van mogelijk misbruik; sekse	Kinderen in de jeugdzorg vormen een belangrijke risicogroep voor mishandeling en misbruik. Hun speciale behoeften omvatten daarom ook maatregelen die specifiek gericht zijn op de bescherming tegen mishandeling en misbruik.
Horwath, J. (2000); UK	N = 45	Vragenlijst	Medewerkers van drie units binnen een instelling voor residentiële jeugdzorg	Instellingscultuur; omgaan met klachten, procedures en beleid	Voorbeelden van situaties van misbruik / mishandeling werden door de medewerkers vooral geïnterpreteerd in termen van risico-management en aansprakelijkheid. Medewerkers hadden er moeite mee om collega's te zien als mogelijke plegers.

Howitt, D. (1995); UK	n.v.t.	Vragenlijsten en interviews	Pedofielen en therapeuten	Perspectieven op seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen; professionele behandelingen door therapeuten	De verschillende manieren waarop tegen plegers van seksueel misbruik wordt aangekeken vallen in de publieke opinie onder pedofilie. In de therapeutische behandeling van deze plegers moet daarmee worden rekening gehouden.
Hukkanen, R., Sourander, A., Bergroth, L. & Piha, J. (1997); Finland	N = 109	Vragenlijst (CBCL)	Groepsleiding in de instelling	Sekse, contact met ouders, achtergrondkenmerken van het kind; therapie	Kinderen in de jeugdzorg hebben behoefte aan pedagogische en sociale zorg, steun en vooral ook aan psychiatrische behandeling. Deze moet worden afgestemd op de emotionele behoeften van het kind en gericht zijn op het voorkomen van verdere traumatisering. Bovendien is het bieden van steun aan het sociale netwerk van het kind belangrijk.
Lindsay, M. (1999); UK	N = 226	Vragenlijst	Medewerkers	Soort instelling, sekse en leeftijd; prevalentie van seksueel misbruik	Medewerkers hebben behoefte aan meer training en steun, wanneer ze beschuldigd worden van seksueel misbruik. Kinderen

					hebben meer ondersteuning nodig bij hun ontwikkeling. Meer aandacht voor beleid, training, management en onderzoek is nodig om de bestaande situatie te verbeteren.
MacLeod, M. (1999); UK	N = 5000	Meta-analyse	Drie <i>Child Line</i> onderzoeken (kindertelefoon)	Kinderen die misbruik of mishandeling in instelling of kostschool hebben gemeld	Om de instellingen meer open te maken, is niet alleen een cultuurverandering, maar ook verandering in wetgeving nodig. Managers, directeurs en toezichthouders zouden vaker het leiderschap en de stijl van leiderschap binnen de school of de instelling moeten evalueren.
Nunno, M.A. (1997); USA	n.v.t.	Review van literatuur	Kinderen die seksueel misbruikt zijn binnen de residentiële zorg	Invloed van stijl van leiderschap, autoriteit en omgeving op de prevalentie van seksueel misbruik	Zonder specifieke training en opleidingsprogramma's lopen leidinggevenden en medewerkers het risico om agressief te reageren op agressief gedrag van de pupillen. Goed gekwalificeerd personeel en een goede supervisie zijn nodig.

Parkin, W. & Greene, L. (1997); UK	N = 90	Case study: interviews, ethografisch onderzoek en documentanalyse	(oud-) pupillen van residentiële instellingen	Seksuele cultuur; misbruik en mishandeling; betekenis van autoriteit en leiderschap	Praktijken van (mogelijk) misbruik worden door bepaalde stijlen van leidinggeven in stand gehouden. Onzichtbaarheid en ontkenning van seksualiteit vormt voedingsbodem voor diverse vormen van misbruik en mishandeling.
Rindfleisch, N. & Rabb, J. (1984); USA	N = 1700	Meta-analyse	Meldingen van mishandeling in gezinnen en in instellingen	Instellingen die vallen onder de Health and Human Services; binnengekomen meldingen en klachten	Waarschijnlijk wordt slechts 20% van de mogelijke gevallen van mishandeling gemeld bij de kindbescherming. Het vermoeden bestaat dat klachten over mishandeling in instellingen twee keer zo vaak voorkomen als klachten / meldingen van intrafamiliale mishandeling
Rindfleisch, N. & Nunno, M. (1992); USA	N = 47	Vragenlijsten	Medewerkers kindbescherming in de verschillende staten van de VS	Stand van zaken en mogelijke knelpunten rond de implementatie van een beschermingsmaatregel voor kinderen die uit	Definities van kindermishandeling en kindbescherming alsmede opvattingen over de vraag wie waarvoor verantwoordelijkheid is, lopen sterk uiteen tussen de

				huis geplaatst zijn	staten. Ook binnen de staten is er sprake van ambivalentie ten aanzien van mishandeling en misbruik. Hoewel er federale regelgeving is, is van eenduidig beleid geen sprake.
Rosenthal, J., Motz, J., Edmonson, D. & Groze, V. (1991); USA	N = 290	Documentanalyse	Rapporten over lichamelijk misbruik, seksueel misbruik en verwaarlozing in diverse typen jeugdzorg-organisaties	Kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de meldingen	Meldingen van lichamelijk misbruik komen het vaakst voor, meldingen van verwaarlozing het minst vaak. In 27% van de meldingen was sprake van eerder misbruik of mishandeling. Meldingen van seksueel misbruik werden het vaakst bevestigd. Rol van de overheid bij het beheersen van deze problematiek wordt besproken.
Sinclair, I. & Gibbs, I. (1998); UK	N = 48	Vragenlijsten, interviews en documentanalyse	Medewerkers en kinderen	Cultuur binnen de instelling; sfeer en onderlinge omgang	Er is een grote variatie aan interne culturen binnen instellingen: deze varieert van vriendelijk en plezierig tot kwaadaardig . Deze laatste gaat vaak gepaard met een sfeer

					<p>waarin veel gepest wordt, waar veel overtredingen begaan worden en waar de medewerkers nauwelijks gemotiveerd zijn. Stijl van leidinggeven, opleidingsniveau van de medewerkers en de grootte en inrichting van de leefgroep of woonomgeving spelen daarbij een belangrijke rol.</p>
<p>Spencer, J.W. & Knudsen, D.D. (1992); USA</p>		<p>Analyse van gerapporteerde meldingen van (vermoedens van) misbruik, mishandeling en verwaarlozing</p>	<p>Indiana Department of Public Welfare; 1984-1990</p>	<p>Vergelijking van incidentie van misbruik en mishandeling tussen kinderen in de dagopvang en kinderen in residentiële zorg of pleegzorg</p>	<p>In instellingen, pleeggezinnen en ziekenhuizen lopen kinderen meer risico op mishandeling / misbruik dan in dagverblijven en scholen. Mogelijk hebben deze verschillen ook te maken met arbeidsomstandigheden en motivatie van de medewerkers en met achtergrondkenmerken van het kind. Nader onderzoek naar organisatorische factoren is gewenst.</p>

Zakireh, B. (1999); USA	N = 100	Vragenlijsten (zelf-rapportage) en dossieranalyse	Plegers en niet-plegers van seksueel misbruik (adolescenten)	Achtergrondkenmerken van kind; klinisch en psychosociaal functioneren; demografische gegevens	Jongeren die seksueel misbruik plegen hebben vaker zelf een achtergrond van misbruik dan niet-plegers. Plegers hebben minder zelfvertrouwen dan niet-plegers, deze laatsten vertoonden echter vaker gedragsproblemen en meer alcohol- en drugsgebruik.
----------------------------	---------	---	--	---	--

D3 Seksualiteit en seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg; tijdschriftenanalyse 1945-2010

Greetje Timmerman

1. Inleiding

Over de aard en omvang van seksueel misbruik in de jeugdzorg in het verleden zijn niet gemakkelijk betrouwbare gegevens te verkrijgen. De term ‘seksueel misbruik’ was nog niet gangbaar en tegen het gedrag dat vanaf eind jaren zeventig, begin jaren tachtig benoemd werd als ‘seksueel misbruik’, bijvoorbeeld seksuele contacten in een pedagogische (afhankelijkheids)relatie, keek men doorgaans anders aan dan nu.

Hoe ging men in de jeugdzorg zelf om met gedrag dat we nu seksueel misbruik noemen? Kwam het voor? En als de jeugdzorg zich bewust was van het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag, hetzij tussen pupillen onderling, hetzij tussen groepsleiding en jongeren, wat vond men daar dan van en hoe reageerde de leiding van de instelling op incidenten? Werd er openlijk over gesproken en geschreven, of was er sprake van een ‘zwijgcultuur’?

De vakbladen van de kindbescherming en de jeugdhulpverlening geven toegang tot het denken binnen de jeugdzorg over het voorkomen van seksuele contacten tussen groepsleiding en pupillen. Werd er over het onderwerp gepubliceerd? Hoe vaak, door wie en wat waren de thema's? Welke standpunten nam de jeugdzorg in ten aanzien van seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen jeugdhulpverleners en de jeugdigen die in de tehuizen waren geplaatst?

Door middel van een tijdschriftenanalyse van de belangrijkste vak- en wetenschappelijke tijdschriften op het terrein van de kindbescherming, de jeugdzorg en de jeugdhulpverlening is geprobeerd om vanaf 1945 een beeld te krijgen van het denken over seksuele gedragingen van pupillen, of over seksuele contacten in een afhankelijkheidsrelatie in de instellingen. Behalve naar opvattingen en ideeën is ook gezocht naar meer ‘feitelijke’ bijdragen, zoals bijdragen over onderzoek in de tehuizen. De centrale vraagstelling was dezelfde als in de andere deelstudies in dit onderzoek, namelijk *wat is er bekend over de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en hoe reageerde men in deze instellingen op signalen van dit misbruik?*

2. Methode van onderzoek

Omdat de term ‘seksueel misbruik’ in het verleden geen gangbare term was, zijn voor de periode vóór 1980 andere trefwoorden gebruikt. Er is breed gezocht naar alle artikelen en andere bijdragen (verslagen van onderzoek, enquêtes, lezingen, discussies, ingezonden reacties, boekbesprekingen) die handelden over onderwerpen op het terrein van seksualiteit, misbruik of mishandeling van kinderen en jongeren, zowel in de tehuizen, de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening als sector als ook breder in de samenleving. De term seksueel misbruik bleek inderdaad niet gehanteerd te worden voor 1980. Wel zijn veel publicaties gevonden onder andere termen, zoals ‘onzedelijkheid’, ‘seksualiteit’, ‘seksuele uitingen’, ‘seksuele misdragingen’, ‘seksuele opvoeding’, ‘seksuele voorlichting’, ‘seksuele en erotische contacten tussen volwassenen en kinderen’, ‘intimiteit’, ‘lichamelijkheid’, ‘nabijheid’.

Alle jaargangen zijn geïnventariseerd van de belangrijkste tijdschriften op het terrein van de kinderbescherming, de jeugdzorg en de jeugdhulpverlening. Vanaf 1945 waren dat *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, *De Koepel*, *Mozaïek*, *SJOW*, *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening SJOW*, *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening*, *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk*, *Jeugd en Samenleving*, *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, *Nederlands tijdschrift voor de Jeugdzorg*, *Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening*, *0/25*, *Jeugd en Co* en *Jeugd en Co Kennis*. In totaal zijn er 166 jaargangen doorgenomen (zie ook: Bijlage 3A. Overzicht gevonden artikelen en overige bijdragen per periode per tijdschrift⁷).

Inhoudsanalyse

Er is zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd.

Bij de kwantitatieve inhoudsanalyse is per jaargang per tijdschrift geteld hoeveel artikelen en andere bijdragen aandacht besteedden aan het onderwerp. Vervolgens zijn alle artikelen en overige bijdragen per periode (I: 1945-1965, II: 1965-1990, III: 1990-2010) bij elkaar opgeteld, wat de onderstaande aantallen artikelen en overige bijdragen opleverde:

⁷ Deze bijlage geeft een uitleg over de geanalyseerde tijdschriften. Tevens bevindt zich in deze bijlage een weergave van tabellen ter illustratie voor de gevonden artikelen en overige bijdragen per tijdschrift per periode.

Tabel 1

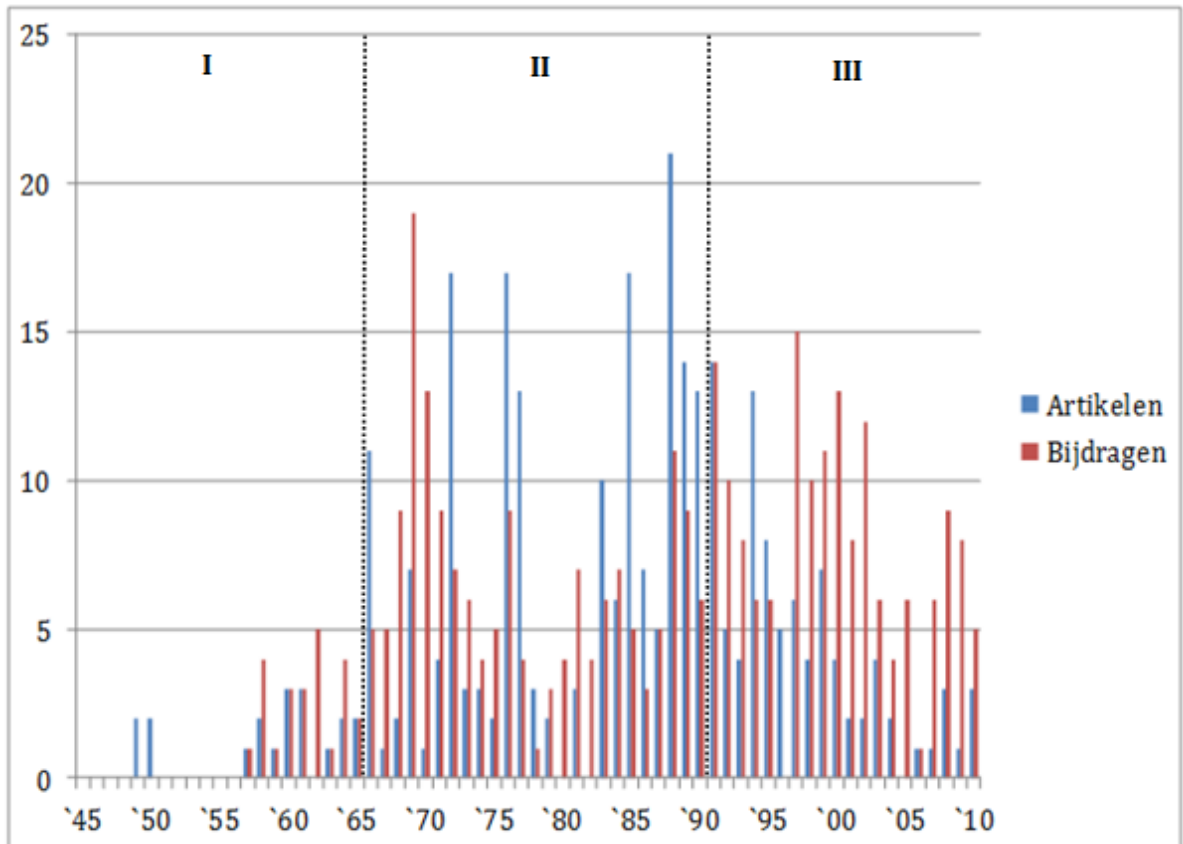
Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
I	1945-1965	19	24
II	1965-1990	182	167
III	1990-2010	89	158
Totaal		290	349

In deze tabel is een duidelijke piek te zien in het aantal publicaties, zowel in de vorm van artikelen als ook overige bijdragen, in de tweede periode. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de tweede tijdsperiode langer is dan de eerste en derde periode, respectievelijk vijftientig jaar voor periode II in tegenstelling tot 20 jaar voor periode I en III. Daarnaast moet de kanttekening worden gemaakt, dat het aantal tijdschriften dat in de derde periode is bestudeerd, minder groot is dan het aantal tijdschriften uit de andere perioden. Desalniettemin kan geconstateerd worden dat in de periode 1965 en 1990 over ‘seksualiteit’ en ‘seksualiteit in tehuizen’ aanzienlijk meer gediscussieerd en gesproken werd dan ervoor en erna. Deze piek is ook goed te zien in de volgende grafische weergave:

Grafiek 1:

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen per jaartal en periode

Interessant is ook dat er in de tweede periode, met name in de jaren tachtig, relatief veel artikelen werden geschreven over seksualiteit, ook in relatie tot de tehuizen, en dat er in de perioden 1 en 3 relatief meer andersoortige bijdragen zijn opgenomen in de tijdschriften, zoals recensies, aankondigingen van congressen, kortom allerlei informatie over het thema seksualiteit die volgens de tijdschriften het vermelden waard zijn, maar waarin inhoudelijk niet echt op het thema zelf werd ingegaan.

Na de kwantitatieve analyse zijn voor de kwalitatieve inhoudsanalyse de artikelen en overige bijdragen bestudeerd aan de hand van de volgende topics:

- onderwerp van de publicatie
- type publicatie (artikel, lezing, onderzoeksverslag, discussiebijdrage, ingezonden stuk, boekbespreking, etc.)
- feitelijke informatie en/of opvattingen/visies
- auteur (wetenschapper, hulpverlener, deskundige, discipline, etc.)

Vervolgens is de inhoud van de verschillende bronnen samengevat per periode. Hierbij zijn illustratieve citaten geselecteerd ter ondersteuning van de informatie uit de artikelen.

3. Resultaten

Bij de presentatie van de inhoudsanalyse van de tijdschriften is gekozen voor een indeling in drie perioden. De eerste periode is die tussen 1945-1965. De keuze voor 1965 is gemaakt naar aanleiding van de literatuurstudie ‘Seksualiteit en jeugd: moraal en gedrag 1945-2010 (Bijlage 1)’ welke als achtergrondstudie is verricht voor deelonderzoek 1 en 4. Uit deze studie bleek dat de seksuele liberalisering, waarvan de contouren al zichtbaar waren in de jaren vijftig, zich geleidelijk voltrok. Hoewel van een seksuele ‘revolutie’ geen sprake was, bleek uit onderzoek dat de belangrijkste verschuivingen in opvattingen en houdingen plaatsvonden na 1965. Uit deze en andere literatuurstudies naar verschuivingen in de seksuele moraal in Nederland bleek ook dat tot aan 1980 de term seksueel misbruik niet gehanteerd werd. Dit weerspiegelt een verandering in de manier van denken over seksualiteit. Mede onder invloed van de vrouwenemancipatiebeweging werd seksualiteit vanaf de jaren tachtig in verband gebracht met macht en misbruik daarvan. In deze visie werden seksuele verhoudingen ook gezien als machtsverhoudingen, tussen mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen. Op grond van deze veranderingen in denken en doen met betrekking tot seksualiteit en macht zou de tweede periode voor de tijdschriftenanalyse af te bakenen zijn als 1965-1990.

Echter, uit de tijdschriftenanalyse komt naar voren dat de sixties binnen de jeugdzorg zelf nog het seksuele klimaat bepaalden tot in de jaren negentig. Er waren vanaf 1980 in de tijdschriften nog geen signalen te zien van een andere kijk op seksualiteit. Zelfs de affaire-Finkensieper bleef onbesproken. Pas in de jaren negentig zien we in de vakbladen aandacht voor seksueel misbruik, met name wat betreft het professioneel omgaan met dit misbruik door de groepsleiding in de tehuizen. Daarom is gekozen voor afbakening van de tweede periode tot 1990; de derde periode gaat in na 1990.

3.1 1945-1965: ‘Sexualiteit in de inrichting’

3.1.1 Seksuele emancipatie dringt door in de instellingen

Wat drong er in de kindbescherming door van de seksuele liberalisering die zich in de loop van de jaren vijftig aankondigde? De sector stond er open voor, zo blijkt uit de inventarisatie en analyse van de vakbladen. Regelmatig verschenen er

artikelen, verslagen van bijeenkomsten, afgedrukte lezingen, ingezonden stukken, en recensies van nieuwe publicaties over 'seksualiteit'. Daarbij werd over het algemeen een progressieve toon aangeslagen. Recensenten achtten de tijd rijp voor een opener en meer reële houding van de internaatsopvoeders ten aanzien van de omgang tussen jongens en meisjes. Zo bepleitte een directrice van een tehuis voor werkende meisjes in *'Liefde en onze meisjes'* (1957) een grotere mate van vrijheid voor de meisjes om contacten te leggen en hen te laten experimenteren met deze contacten om zo 'de liefde op haar echtheid te toetsen' (Uit boeken en tijdschriften *'Liefde en onze meisjes'* door M. Nijkamp, 1958, p. 363). Ook werden er boeken besproken die de positieve lichaamsbeleving tot onderwerp hadden, zoals *Uw lichaam een tempel; jeugd en sexe in deze tijd* (Dupuis, 1958), *Over lichaamsbeleving en sexualiteit in de puberteit* (Beets, 1958). De algehele tendens in de tijdschriften was weliswaar progressief, maar er werd ook wel eens gewaarschuwd om bij alle 'onbevangen voorlichting' niet uit het oog te verliezen dat er ook 'seksuele opvoeding' plaats moest vinden (Fontein, 1959; Ritsema van Eck, 1958). Alleen voorlichting geven was niet genoeg (Muller-Eckhard, 1958).

De hausse aan publicaties over seksuele voorlichting was eind jaren vijftig al zo groot dat verschillende auteurs en recensenten verzuchtten dat er aan feitenkennis over de seksuele ontwikkeling in de puberteit geen gebrek was. In 1963 begon pedagoog Perquin zijn artikel 'Integratie en desintegratie der jeugdige sexualiteit' met de verzuchting: 'Bij het lezen van deze titel zal menigeen zich afvragen, of er over de seksuele opvoeding nu langzamerhand niet genoeg is geschreven. Ik moet bekennen dat wanneer ik niet de auteur van dit artikel was doch alleen een argeloze lezer, ik tot die "menigeen" behoord zou hebben.' (Perquin, 1963, p. 43) Alleen al het Nationaal bureau voor kindbescherming en het K en O-Voorlichtingscentrum voor Ouders en Opvoeders publiceerde in 1964 een lijst met vele tientallen publicaties over 'seksuele voorlichting', 'seksuele opvoeding.' Lijst van boeken over 'sexuele opvoeding en voorlichting', 1964, p. 186)

De veranderende seksuele opvattingen waren voor *De Koepel* in 1958 aanleiding om een lezingencyclus te organiseren over een van de grootste taboes, de kinderlijke seksualiteit. Mary Zeldenrust-Noordanus wilde met haar lezing, getiteld 'De gevoelsmatige ontwikkeling van de kleuter in verband met de sexuele opvoeding', een lans breken voor erkenning van het aan de diepte-psychologie ontleende inzicht dat de relatie van het jonge kind, de kleuter, met de ouder van het andere geslacht, niet alleen gezien moest worden als 'een warme affectieve relatie, maar een relatie waarin een erotisch moment meespeelt' (p. 224). 'Er is dus alle reden om van infantiele sexualiteit te spreken. In onze cultuur wordt de infantiele sexualiteit beheerst door sterke taboes en verboden.' (idem, p. 228) Een 'gezondere ontwikkeling' zonder dergelijke taboes zou te wensen zijn, echter in de Nederlandse samenleving was dit taboe diep geworteld: 'De neurose is dan de

keerzijde van de medaille van het geordende maatschappelijke bestel.’ (idem, p. 228)

Het onderwerp riep in het blad geen reacties op, noch positieve noch negatieve. Het bleef een aantal jaren stil in de vakbladen over dit onderwerp, totdat in 1964 opnieuw een op een conferentie uitgesproken lezing werd afgedrukt, ditmaal van dr. Pruijs over ‘Onze houding tegenover gewone en ongewone uitingen van seksualiteit’ (Pruis, 1964). Ook hij verwees naar de psychologische ontdekking van de kinderlijke seksualiteit aan het begin van de twintigste eeuw. Kinderen kennen ‘seksuele verlangens’. Het kind wil weten waar de kinderen vandaan komen, ‘niet omdat hij biologisch zo geïnteresseerd is, maar omdat ze een bedreiging vormen. Dit zijn de concurrenten die hem van zijn plaatsje wegdringen bij de moeder of de vader.’ (idem, p. 480) De ontdekking van de infantiele seksualiteit was vooral belangrijk, zo stelt Pruijs in navolging van Freud, voor een beter begrip van seksueel afwijkend gedrag, van volwassenen: ‘Je mag spreken over kinderlijke seksualiteit ook wel in deze tijd. Het wordt wel geaccepteerd, maar als je komt tot de perversies dan zijn een heleboel mensen niet thuis en sluiten zich af.’ (idem, p. 481) Volwassenen (mannen) die seksuele contacten met kinderen aan gaan keren in feite terug naar hun kindertijd. Zonder het gedrag als zodanig goed te willen keuren vroeg Pruijs begrip voor de pedofiel die nog kind wil zijn, ‘zij voelen zich eigenlijk net zo oud als hun slachtoffers’ (idem, p. 485).

3.1.2 ‘Seksuele uitingen’ en ‘seksuele misdragingen’ in de tehuizen

Seksualiteit was een voortdurend aandachtspunt in de vaktijdschriften van de kinderbescherming. Uit de artikelen spreekt een groot bewustzijn binnen de tehuizen van de sociale en pedagogische problemen waarmee de (groeps)leiding te maken had. Ook werd regelmatig verslag gedaan van conferenties en najaarsvergaderingen over ‘seksuele ontsporing’ en ‘seksuele opvoeding’ (Fontein & Kraan, 1961) van de pupillen in de tehuizen, over ‘gewone en ongewone uitingen van seksualiteit’ (Pruis, 1964).

De wetenschap hield zich niet bezig met het vraagstuk, maar binnen de kinderbescherming zelf werden wel enige kleinschalige studies uitgevoerd naar ‘seksualiteit als internaatsprobleem’. Daarover werd uitgebreid in de vakbladen gerapporteerd en gediscussieerd. De vele reacties van medewerkers in de instellingen op deze interne onderzoeken naar de ‘seksuele uitingen’ gaven aan dat de kinderbescherming het tijdperk van ‘de zwijgtactiek’ begon te ontgroeien (Fontein, 1958, p. 94).

‘Seksualiteit als internaatsprobleem’

Een van de eerste onderzoeken die duidelijk maakten dat de situatie voor kinderen in de tehuizen op z'n zachtst gezegd te wensen over liet, werd gepubliceerd in 1950 (Mulder, 1950). Het betrof een enquête uit 1947 naar de 'toestand' in negenenzeventig privé-kindertehuizen. In deze tehuizen waren alle plaatsen bezet door vijftienhonderdnegenenzeventig pupillen, onder wie door officiële instanties geplaatste kinderen (Pro Juventute, voogdijraders, kinderrechtters, etc.). Niet alleen de materiële en hygiënische toestand schoot in vele tehuizen tekort ('badkamers ontbraken overal'), maar ook zagen de onderzoekers diverse signalen van 'onzedelijkheid': vermoedens van 'onzedelijke handelingen van de leiding met de kinderen'. In sommige kleinere tehuizen waar pleegouders de leiding hadden bleken deze pleegouders psychisch gestoord, alcoholist, of was er sprake van een slecht huwelijk: 'De man en vrouw sliepen apart, doch met kinderen op hun kamer' (Mulder, 1950, p. 7). In een van de grotere en best geoutilleerde tehuizen waren 'seksuele spelletjes' geconstateerd. De leidster maakte hier volgens mejuffrouw Mulder korte metten mee door de gehele groep naakt op een rij te zetten: 'Zij kwam toen met een schaar naar hen toe, zeggend: "wie het weer doet, knip ik zijn vogeltje af". Een andere leidster liet alle kinderen slapen met de handen boven het hoofd vastgebonden.' (idem, p. 8) Van de negenenzeventig tehuizen kregen er vijftien de kwalificatie 'goed', de rest was onder de maat. Maar, 'om niet onrechtvaardig te zijn tegenover de bijna zonder uitzondering hard werkende en goed menende hoofden van deze huizen zijn de indrukken van de bezoeken zo mild mogelijk beoordeeld' (idem, p. 6).

Ging het in 1947 om een onderzoek naar onzedelijkheid in kindertehuizen, ruim tien jaar later werd verslag gedaan van een onderzoek naar 'sexuele uitingen in uw groep' in zeven internaten (Fontein, 1958). Als medewerker van internaat Rekken, had redacteur Fontein van *De Koepel* het initiatief genomen een onderzoek te doen in een aantal internaten naar de houding van de opvoeders in de internaten ten aanzien van de 'sexuele uitingen van onze inrichtingskinderen'. Hoewel het in het onderzoek eigenlijk ging om de vraag hoe de internaten de seksuele opvoeding ter hand namen, wezen de reacties uit een aantal internaten op het probleem van de vroege seksuele ervaringen van de kinderen. Uit onderstaand citaat blijkt dat het noodzakelijk was om:

‘... bij de seksuele opvoeding in onze inrichtingen rekening te houden met de omstandigheid, dat talloze kinderen al heel veel gehoord en gezien hebben en sommigen, zij het ook de minderheid, reeds vroeg en veelvuldig seksueel contact hebben gehad. Veel kinderen hebben geleefd in een omgeving waar de beide geslachten op al te vrijmoedige wijze met elkander omgaan en niet zelden zijn zij in aanraking geweest met allerlei perversiteiten.’ (Fontein, 1958, p. 97)

Het verslag van het onderzoek in de zeven internaten riep veel reacties op in latere nummers. In 1960 werd een casus beschreven van het meisje Nelly, dat als 12-jarige na een ‘gevaarlijke route’ in het tehuis terecht kwam (Hogebrink-Visscher, 1960). Nelly had dan al diverse ‘seksuele avonturen’ achter de rug, ‘zelfs met vader’. In het tehuis bood Nelly zich ook aan de jongens. De leiding bleef geloven dat het goed met haar zou komen, en dat gebeurde ook. Door haar rustig en niet veroordelend te benaderen en voortdurend ervaringen aan te bieden die passen bij haar leeftijd, werd Nelly langzamerhand weer een beetje kind en speelde zij met de andere kinderen.

Ook andere directeuren beschreven wat er aan seksueel probleemgedrag in hun tehuis plaatsvond, ook al riskeerden zij daarmee – zo stelde de redactie – afkeuring (Buré, 1960). Mejuffrouw zuster Buré beschreef in haar artikel ‘Sexuele uitingen in de inrichtingsgroep’ de resultaten van een onderzoek dat de staf van het tehuis, een psychologe en de groepsleidsters, zelf hadden verricht naar de omvang en aard van de ‘seksuele uitingen’ in vijf groepen van acht kinderen, ‘waarbij een seksuele component in meerdere of mindere mate meespeelt’ (p. 415). Genoemd werden: bedwateren (25% zo nu en dan), kleverig-aanhalig tegenover de leiding (45%), graag en veel ‘vieze’ woorden gebruiken (45%), onaneren (vooral bij jongens, bij 23% regelmatig, bij 8% zo nu en dan), exhibitioneren, uitdagend rondlopen, geslachtsdelen laten zien, broek naar beneden doen, e.d. (25%). Bij enkele van de kinderen gaf dit dagelijks terugkerende problemen. De directrice constateerde dat de leidsters in hoge mate te maken hadden met de ‘seksuele uitingen’, maar dat verbaasde haar niet. De kinderen hadden immers een achtergrond die ‘bijna zonder uitzondering tragisch en dikwijls amoreel is, waardoor ze zozeer aan liefde en begrip tekort zijn gekomen’ (idem, p. 416).

3.1.3 Seksueel probleemgedrag, een probleem ván pupillen vóór de groepsleiding

‘De letterlijke aanhankelijkheid, de opdringerigheid, het vleien en het vrijen, de hysteroïde uitdaging, de intriges binnen de groep, hypochondrisch zelfbeklag of plotselinge aanpassing (...) Dit alles oefent een ‘gevaarlijke zuigkracht’ uit op de opvoeder: ‘verlies aan objectiviteit en opvoedingsgezag’, ‘de grenzen worden dan vloeiend tussen normale voorkeur voor een bepaalde pupil, beheerste sympathie, relaties met een toenemend driftmatig karakter en in of meer uitgesproken erotische, zo niet sexuele verhoudingen.’ (Van Spanje, 1956, p. 161)

Seksueel probleemgedrag in de tehuizen was vooral een probleem ván pupillen vóór de groepsleiding. In de vakbladen werd regelmatig gepubliceerd over het

probleem hoe om te gaan met de, zoals Van Spanje het formuleerde, ‘gevaarlijke zuigkracht’ van de pupillen die dergelijk gedrag vertoonden. De groepsleiding had alleen (nog) geen passende manier gevonden om met dit ‘arbeidsrisico’ om te gaan.

In 1956 wees Van Spanje op het grote gevaar waaraan groepsleid(st)ers bloot stonden, namelijk dat ‘de pupil een bevredigingsmiddel wordt’, de groepsleiding de eigen grenzen niet meer kent en er ‘erotische uitgroei van de onderlinge verhoudingen’ ontstaat, een gevaar voor zowel de groepsleiding als de pupil (p. 165). Van Spanje bracht het overschrijden van grenzen direct in verband met de hoge eisen aan het werk van de groepsleider. Het jarenlang ‘op een groep staan’ zonder dat er sprake kan zijn van affectieve en sociale binding aan de groep, zoals in een gezin, kan tot grote eenzaamheid leiden, veroorzaakt door:

‘... de psychische uitslijting, contact-moe door de voortdurende contactwisseling, affect-labiel door de voortdurende affect-zuiging van de groepsleden. We hebben hier met een veel voorkomende toestand te maken, welke er toe kan leiden, dat de groepsleiding niet meer in staat is tot de noodzakelijke distantie, dat zij hun ivoren-toren verlaten en letterlijk afdalen naar het niveau en de eigenheid van de door hen te leiden pupillen. De groep is dan niet meer middel tot opvoeding of heropvoeding, maar wordt een middel tot verzachting van eigen alleen-zijn, waarbij meestal het eerste begin van gedeformeerde erotische verhoudingen ontstaat.’ (Van Spanje, 1956, p. 164)

Dit proces deed zich volgens Van Spanje vooral in de jaren vijftig voor, omdat in deze tijd de persoon van de groepsleider steeds belangrijker was geworden. Daarentegen stapte men geleidelijk aan af van het idee, dat de groepsleider vooral een doorgeefluik was van moralistische impulsen en daarmee ook van de reductionistische opvatting van het kind in de instelling als ‘een soort ontvangst-apparaat’ (Van Spanje, 1961, p. 249). De toegenomen aandacht voor de persoon van de groepsleider maakte ook dat men meer waarde begon te hechten aan goede geestelijke gezondheid van de groepsleiders, temeer als het om jonge mensen ging (Dellaert, 1960).

Ook andere deskundigen van het inrichtingswerk wezen op de kwetsbaarheid van de groepsleider door de intensieve relatie met pupillen (Drillich, 1961). Van het kind uit kan de relatie met een groepsleider nooit anders dan ambivalent zijn: ‘zelfs de positieve kant der relatie is voor de opvoeder niet zonder bedreiging’ (idem, p. 491). Groepsleider zijn was ‘een gevaarlijk beroep’. Het was begrijpelijk dat er tal van problemen in het werk van de groepsleider speelden en het was ook begrijpelijk dat een groepsleider ‘onaangename incidenten’ die het gevolg zijn van het plegen van roofbouw op de groepsleider, voor zich houdt. Zowel voor de groepsleiding als de pupillen was het van het

allergrootste belang de gevaren te onderkennen en de groepsleider te ondersteunen met de nodige voorzorgsmaatregelen.

Maar behalve begrip en ondersteuning moest er ook door de groepsleider zelf iets gebeuren, zo bleek uit de artikelen in de vakbladen over de gebrekkige seksuele opvoeding in de tehuizen. In het kielzog van de seksuele liberalisering werd geconstateerd dat de groepsleider zelf ook tekort schoot:

‘Op het gebied van de sexuele opvoeding liggen de problemen *vooral bij de opvoeder* [cursivering mct]. Hoe staat deze tegenover het sexuele in zijn eigen leven? Is hij persoonlijk voldoende tot klaarheid gekomen om tegenover kinderen op een rustige, zakelijke en verantwoorde wijze te spreken over de vragen die hem als opvoeder gesteld worden?’ (Fontein, 1958, p. 94).

In de tehuizen was echter nog te weinig kennis aanwezig over hoe te reageren op ‘seksuele uitingen’ van pupillen, ‘van de eenvoudigste onbevungen vragen tot de uitingen van ernstige seksuele ontsporingen’ (idem, p. 95). In het ene tehuis kwam seksuele voorlichting wel eens in de groep aan de orde, in het andere tehuis vond de groepsleiding een groepsgewijze aanpak ondoenlijk. Voor een individuele en persoonlijke aanpak was in de meeste tehuizen helemaal geen tijd, hetgeen redacteur en Rekken-medewerker Fontein deed vermoeden dat het er in de meeste tehuizen wel op uit zou draaien dat men ‘de vragen en problemen op dit gebied maar helemaal laat rusten’ (idem, p. 97).

De (groeps)leiding in de zeven tehuizen miste steun bij de seksuele opvoeding van de pupillen. Gedacht werd aan deskundigheidsbevordering van het personeel, vooral ook met betrekking tot de gevolgen van (te) vroege seksuele contacten van veel pupillen, in het gezin of daarbuiten. Men was zich zeer bewust van de problemen die een dergelijke voorgeschiedenis met zich mee brachten: ‘De aanwezigheid in een groep kinderen, die reeds seksuele ervaringen hebben opgedaan stelt de leiding in het bijzonder bij grotere meisjes voor grote moeilijkheden.’ (idem, p. 98) Hoe goed de boekjes over seksuele voorlichting soms ook waren, voor dergelijke groepen achtte men ze weinig bruikbaar.

Uit de interne onderzoeken bleek dat de tehuizen als reactie op seksueel overschrijdend gedrag van pupillen kozen voor verschillende strategieën, van een gesprek ‘onder vier ogen’, ‘afleiding’ door werken, een vol activiteitenprogramma, sport en spel – vooral voor meisjes werd zwemmen aangeraden - en ‘niet te vroeg naar bed sturen’. Vermeden moest worden dat de jongens en meisjes schuldgevoelens ontwikkelden, waardoor ze in een negatieve spiraal terecht konden komen. Interessant was ook dat er in deze tijd, eind jaren vijftig, al gepleit werd voor wat we nu zouden noemen ‘intervisie’: leiders en leidsters konden vooral veel van elkaar leren over hoe zij omgingen met seksuele opvoedingsvragen, met name ook van elkaars fouten (Fontein, 1958).

Directrice Buré (1960), auteur van het artikel ‘Sexuele uitingen in de inrichtingsgroep’, pleitte voor een positieve en liefdevolle aanpak van deze kinderen, die ‘zeer aan liefde en begrip te kort zijn gekomen’. Groepsleidsters moesten er open over praten en door het geven van goede voorlichting, zoals beschreven in het boekje *Mammie waar kom ik vandaan* (een uitgave van de NVSH, 1951) en vooral ook ‘afleiding’, konden zij de vele ‘seksuele aberraties’ opvangen. Hierdoor zou het seksuele probleemgedrag steeds minder steun in de groep krijgen en uiteindelijk uitdoven.

Voor een adequate aanpak van het seksuele probleemgedrag in de tehuizen werd vanaf het begin van de jaren '60 veel hoop geput uit het beschikbaar komen van grote hoeveelheden seksueel voorlichtingsmateriaal. Maar het voorlichtingsmateriaal van de NVSH werd niet zonder meer de tehuizen binnen gehaald. Diverse pedagogen spraken hun bezwaren uit in de vakbladen. Van meet af aan werd een onderscheid gemaakt tussen seksuele voorlichting en seksuele opvoeding. Volgens Van der Ploeg (1960), destijds directeur van de Martha-Stichting te Alphen aan de Rijn, was het ‘goedmoedig geven van zorgvuldig gekozen voorlichting’ niet passend. Hij wees erop dat, hoewel kennis belangrijk was, het bij de seksuele ontwikkeling van de jongere vooral ging om het beleven. Naast fysiologische veranderingen was voor de puber de ontdekking van zijn sociale en culturele omgeving van minstens zo groot belang. Opvoeders stonden voor de taak een pedagogisch veld te creëren die eenheid bracht tussen de voor de puber tegenstrijdige religieuze, morele en seksuele sectoren. Van der Ploeg waarschuwde voor al te veel krampachtigheid met betrekking tot de seksuele en erotische belevenissen in de instelling:

‘... liever één jongen en één meisje die misbruik maken van de grotere vrijheid die wij hen in ons tehuis toestaan, dan tien jongens en tien meisjes die na een lang verblijf in een onwezenlijke situatie misbruik maken van de vrijheid die hen dan ten deel valt, ook al komen die daden formeel niet meer voor onze verantwoordelijkheid.’ (Van der Ploeg, 1960, p. 223)

De leiding moest zich vooral ook bewust zijn van zijn eigen (seksuele) opvoeding, want er is ‘geen onderwerp waarbij men zo zeer een prooi is van zijn eigen ervaringen’ (idem, p. 224).

Ook directeur Claassens (1960) van het Jeugdhuis Don Bosco te Scheveningen wees er in een volgend artikel op dat ‘de problemen op het gebied van de sexuele opvoeding vooral bij de opvoeder liggen’ (p. 226). Evenals de pupillen, waren ook de leidinggevenden kinderen van hun tijd, waardoor zij zich zouden moeten realiseren hoe zeer hun eigen opvoeding hun houding ten opzichte van de seksuele ontwikkeling van jeugdigen had beïnvloed. De directie van de instellingen had in deze een belangrijke verantwoordelijkheid: hij moest ervoor zorgen dat de groepsleiding de problemen leerde beheersen en hanteren.

Claassens behandelde elk jaar aan het begin van het nieuwe schooljaar een belangrijk thema dat vervolgens in kleinere secties met de staf werd bediscussieerd. In 1960 koos hij: ‘De gevoelsmatige en sexuele ontwikkeling en opvoeding’, aansluitend op de door het vakblad van de kinderbescherming georganiseerde lezingencyclus. Dr. Pruijs (1964), auteur van het artikel ‘Onze houding tegenover gewone en ongewone uitingen van sexualiteit’ benadrukte eveneens de noodzakelijke introspectie door de leiding van de internaten voor een adequate reactie op de seksuele problematiek: ‘Want het is zeer duidelijk dat het bij sexuele problematiek niet gaat om dat van de ander maar dat in onszelf.’ (p. 476)

De vraag was wat voor de groepsleiders moeilijker was: vermijding van de ‘sexuele opvoeding’ wat voorheen vooral de praktijk in de tehuizen was geweest, of meegaan met seksuele liberalisering die van de groepsleiders verwachtte dat ze over seksualiteit open en vrijmoedig leerden spreken, met de pupillen in de groep? Een gesprek dat nog niet vlotte in alle instellingen, niet alleen vanwege de pedagogische onmacht van de groepsleiding, maar ook omdat de uithuisgeplaatste meisjes het soms moeilijk vonden om met de volwassen groepsleiders te praten. In een door *De Koepel* afgedrukte lezing, uitgesproken op een conferentie over ‘Leven met onze kinderen in onze tijd’, 1963, wees G. Visser erop dat ‘we het er allemaal wel over eens zijn dat de kinderen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd, in de regel “al heel wat hebben meegemaakt”.(...) Ze hebben gezien en soms ervaren, wat brute, zogenaamde mannelijkheid is. Zij weten hoe vrouwelijke verleiding als verdediging en afweer gebruikt kan worden. Als je dit allemaal hebt meegemaakt, is het begrijpelijk, dat je je niet zomaar schikken kunt in het denken, voelen van volwassenen.’ (Visser, 1963, p. 301)

3.1.4 Relativering

Het praten erover is erger dan het delict zelf

In de periode 1945-1965 was er in de kinderbescherming sprake van een groot probleembewustzijn ten aanzien van het onzedelijke, of ‘seksueel wangedrag’ van de pupillen in de inrichtingen en de achtergronden daarvan. Er werd echter op een andere manier over gedacht dan in de jaren zestig en zeventig, of nu. Een opvallend verschil is dat men de ernst van het gedrag of de gevolgen ervan voor het kind sterk relativeerde. Kinderrechter Van Hasselt (1961) stelde bijvoorbeeld in een beschouwing over de behoefte aan gesloten inrichtingen voor met name meisjes die onder wettelijk toezicht waren gesteld, dat men verschillend kan denken over dergelijk gedrag: ‘er zijn streken in ons land waar allerlei niet mag, maar seksueel wangedrag is niet “erg” als het maar niet aan het licht komt.’ (p. 272)

Ook andere juristen spraken in deze tijd relativerend over de gevolgen van zedendelicten. Het verhoren van de slachtoffers door politie en justitie was vaak schadelijker dan de zaak zelf, zo constateerde mr. De Ruyter-De Zeeuw al eerder in een artikel in het *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* in 1949: ‘Het feit zelf, dat in de kinderziel zeker niet als een ding van groot belang beschouwd mag worden, wordt middelpunt, en de bijzonderheden, die het kind geheel ontgaan zijn, worden op de ruwste manier onder zijn aandacht gebracht.’ (p. 210) Ook Van Hasselt (1949) benadrukte dat vooral het ‘tactloze’ verhoor van jonge slachtoffers van zedendelicten ‘bij de rechtbank en nog erger het gerechtshof dat maanden en maanden na het feit soms plaats vindt’ (p. 260), de zaak alleen maar erger maakten.

Het laten vertellen van het gebeurde, vaak tot in de kleinste details diende volgens deze kinderrechters alleen maar het doel het bewijs sluitend te maken: ‘zedendelicten, die gelukkig op jonge kinderen weinig indruk maken, worden door politie en justitie ambtenaren uitgeplozen en ze laten de jeugdige getuigen alle weerzinwekkende bijzonderheden precies vertellen, om het dan neer te leggen in hun processen verbaal.’ (De Ruyter-De Zeeuw, 1949, p. 210) Het jonge kind over wie in het artikel gesproken werd was 9 jaar oud. ‘Alles wat het kind aangedaan wordt als “getuige” is véél en veel schadelijker dan het gebeurde zelf, althans in de regel.’ (idem, p. 210) Niet alleen de jonge kinderen, ook de wat oudere meisjes waren dan ‘als regel weer op geheel andere dingen gericht’ (Van Hasselt, 1949, p. 260). Volgens deze kinderrechtster beklagden de directies van meisjestehuizen zich erover dat hun pupillen soms maanden later voor verhoor, herhaaldelijk naar de rechtbank moesten komen. Zo konden de meisjes niet tot rust komen.

De zorg over mogelijke schadelijke factoren van het verhoor van kinderen die het slachtoffer waren geworden van een zedendelict leidde in de loop van de jaren vijftig tot de installatie van een werkgroep onder leiding van mevrouw dr. de Leeuw-Aalbers (Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn, 1958). De werkgroep constateerde dat een verhoor minder schadelijk was voor meisjes die het slachtoffer waren geweest van incest door de vader, wanneer er in het gezin sprake was van algehele verwaarlozing (materieel, affectief en pedagogisch). In dergelijke omstandigheden sloot het spreken over het seksuele gedrag in het verhoor min of meer aan bij ‘de belevings sfeer van het verwaarloosde milieu, waarin immers de driftmatige impulsen weinig verdrongen, gekanaliseerd, gesublimeerd en gesocialiseerd zijn. Daarbij is de daad in het verwaarloosde gezin minder schuldbeladen omdat de schuldkant pas een plaats krijgt daar waar een goede gevoelsband bestaat en de seksuele impulsen van het kind in conflict komen met zijn liefdegevoelens t.o.v. vader en moeder.’ (p. 139) Van een traumatische beleving van het kind leek in ‘dergelijke gevallen’ geen sprake te zijn, en ook het verhoor scheen ‘eigenlijk geen traumatische uitwerking’ te hebben, want ‘past geheel in de sociaalpsychologische structuur van dit gezin.

Het delict als zodanig is geen ernstig “corpus alienum” in de psychische sfeer van het meisje, maar eerder een min of meer toevallig voorkomend fenomeen.’ (idem, p. 128)

In meerdere publicaties over het ‘eigen aandeel’ van slachtoffers van zedendelicten wordt verwezen naar de ‘ontdekking’ van de kinderlijke seksualiteit door de diepte-psychologie. ‘In menig geval werpt de vraag zich op, hoe groot het aandeel van het kind in de totstandkoming van de door de volwassene bedreven daad is (...) waardoor het de volwassene prikkelt zich op een bepaalde wijze te misdragen.’ (Van Krevelen, 1959, p. 139)

Opmerkelijk was bijvoorbeeld ook de grote invloed van de psychiatrie op de visies die de werkgroep onder leiding van mevrouw dr. de Leeuw-Aalbers in haar rapport presenteerde (zoals weergegeven in Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn, 1958). ‘Het aanwezig zijn van sexuele aandriften bij het kleine kind is vaak een discutabel punt geweest. Nog steeds komen de gemoederen in beweging als hierover gesproken wordt’ (idem, p. 139), maar men ontkomt niet ‘aan de overtuigende bewijslast van het aanwezig zijn van kinderlijke sexuele impulsen’, en het is juist het verhoor dat ‘de onbewuste neigingen bespeelt en aanraakt.’ (idem, p. 139) De sterk psychiatrische inslag in het rapport werd bekritiseerd in groepsdiscussies binnen kringen van de kinderrechtsspraak en de kinderbescherming. De kritiek luidde dat het verhoor voor sommige kinderen ook fijn kon zijn om over het zedendelict te kunnen vertellen. Hiertegen werd ingebracht dat dit alleen het geval kon zijn wanneer er het verhoor geen enkele consequentie voor het kind zou hebben, en dat was ‘bij de politie maar zelden het geval.’ (idem, p. 140)

Kritiek op de seksuele liberalisering

In de vakbladen overheerste een positieve houding tegenover de seksuele liberalisering. De nieuwe tijdgeest, waarvan de contouren zich eind jaren vijftig en zestig aftekenden, werd in de kinderbescherming echter niet in alle opzichten als positief beoordeeld. Aanvankelijk klonk in enkele bijdragen enige kritiek door. Zo wees kinderrechtser Van Hasselt (1961) in een artikel in *De Koepel* op een negatief effect van de seksuele liberalisering op het toenemend aantal wettelijke ondertoezichtstellingen, eind jaren vijftig. Dit proces droeg in zijn ogen mede bij aan de toename van het aantal uithuisplaatsingen op grond van ‘wangedrag op zedelijk gebied’. De kinderrechtser kreeg te maken met andere categorieën jeugd dan vroeger. Het zijn ‘lang niet altijd de sexueel overprikkelden (...). Integendeel (...). Er is de verleiding, de schittering van kroegen, de hang naar luxe en gemakkelijk geld verdienen, het willen meedoen [van de jeugdprostituees, mct] met de meer ervarenen.’ (p. 275)

Van Hasselt wees erop dat prof. Hart de Ruyter in 1957 al gewaarschuwd had voor de negatieve implicaties van de moderne tendens in de tehuizen naar

steeds meer openheid en anti-autoritaire omgangsvormen. In sommige tehuizen liep men zo hard van stapel, dat zij ‘het roer zo letterlijk omgooiden, dat er in plaats van een paedagogische een soort therapeutische sfeer is ontstaan, waarin de kinderen vaak stuurlaas ronddwalen.’ (Hart de Ruyter zoals weergegeven in Van Hasselt, 1961, p. 277)

3.2 1965 – 1990: De ‘seksuele revolutie’ en haar implicaties voor de inrichtingen

3.2.1 Seksualiteit bespreekbaar

‘Wordt het zo langzamerhand niet tijd, dat het onderwerp “sexualiteit” wat op de achtergrond wordt gesteld? De openheid daarover is langzamerhand zo groot geworden, dat men zich moet gaan afvragen op welke wijze weer enige intimiteit wordt verkregen rondom dit vraagstuk.’ (Van Raalten, 1966, p. 33)

De vakbladen van de kindbescherming en de jeugdhulpverlening stonden in deze periode zeer open voor het thema van de seksualiteit. Binnen- en buitenlandse studies over de veranderende seksuele moraal, in casu met betrekking tot de jeugd, en haar consequenties voor de jeugdzorg werden uitgebreid besproken en bediscussieerd. Men was onzeker over de reikwijdte van de veranderingen en vroeg zich voortdurend af of alle belangstelling voor seksualiteit nu wel of niet een uiting van een seksuele revolutie was. De discussie spitste zich toe op het geruchtmakende artikel van socioloog Reiss ‘Hoe en waarom Amerika’s seks normen veranderen’ (in 1968). Men constateerde met Reiss dat jonge mensen zich weliswaar op het terrein van de seksualiteit steeds onafhankelijker van hun ouders gedroegen en ook dat er sprake was van ‘meer toegelijke’ normen, maar deze wezen niet op een ‘revolutie, maar op een evolutie’ (Rolf, 1969, p. 242), een ‘langzaam groeiende aanvaarding van en openheid over sexualiteit (...). De grootste verandering vindt in feite plaats in de sexuele houding, méér dan in het gedrag.’ (idem, p. 248)

In de vakbladen werd soms een zorgelijke toon aangeslagen over de nieuwe openheid. Ging de openheid niet wat ver en had zij niet een verlies van intimiteit tot gevolg? Om de ‘tragische gevolgen van de huidige sexuele ongebondenheid van de jeugd’ te bespreken publiceerde *De Koepel* in 1967 de lezingen van de door Pro Juventute in 1966 georganiseerde conferentie over ‘Jeugd en Sexualiteit’. Opvallend was dat de sprekers, allen professionals in de jeugdzorg, vooral de hand in eigen boezem staken. De seksuele omgang van jongeren onderling was weliswaar los, vluchtig en oppervlakkig. Maar dat was de jeugd nauwelijks aan te rekenen, zo was de teneur. Het waren de volwassenen zelf

die, door er zoveel over te spreken en te theoretiseren, de seksualiteit uit ‘zijn natuurlijk verband’ met het ‘affectieve leven, met het complex van gevoelens, gedachten en strevingen’ had gehaald (Kist, 1966, p. 34). Volwassenen moesten dan niet vreemd opkijken wanneer de jeugd eveneens sterk gericht raakte op de seksualiteit als min of meer op zichzelf staande ervaring.

Het waren ook de volwassenen die met hun eigen onzekerheden en ambivalenties op het terrein van de seksualiteit de jongeren weinig sturing en houvast boden: ‘Wij hebben niet goed geleerd hoe te leven met de menselijke seksualiteit en wij hebben dat als regel dan ook niet aan onze kinderen kunnen doorgeven.’ (Kist, 1966, p. 35) Op het ene punt hielden volwassenen vast aan oude tradities, anderzijds waren ze soms bijzonder tolerant. Van een duidelijke seksuele opvoeding was volgens de sprekers op het Pro Juventute-congres geen sprake; de overvloedige hoeveelheden seksuele voorlichting boden alleen technische informatie en, hoezeer op zichzelf ook van nut, opvoeding vroeg om meer dan dat. Opvoeders moesten dus vooral naar zichzelf kijken en veel (bij)leren. Voor de leiding in de gezinsvoogdij betekende seksuele opvoeding dan: ‘niet preken vanaf de kansel’, maar ‘tussen hen [de jeugd, mct] in gaan staan’, en vooral eerst ‘zelf leren om over seksualiteit te praten’ (Oort-Wegelin zoals weergegeven in Pruijs & Oort-Wegelin, 1966, p. 63). Daarbij was het vooral van belang volgens psychiater Pruijs dat de sfeer van angst rondom seksualiteit verdween, want dat was volgens hem de belangrijkste oorzaak voor een traumatiserend effect van de vroegtijdige seksuele ervaringen van jongeren.

Ook in het katholieke *Mozaïek* maakte men zich zorgen over de gevolgen van de toenemende openheid en bespreekbaarheid van de seksualiteit voor het pedagogisch klimaat in de instellingen voor de kindbescherming. Orthopedagoog Veerman (1969) stelde zich achter de conclusie van de Amerikaanse socioloog Reiss, dat de groeiende permissiviteit geen uiting was van moreel verval, maar van een geleidelijke acceptatie en openheid tegenover seksualiteit. Niettemin viel er volgens Veerman in de inrichtingen nog veel te verbeteren op het punt van de seksuele opvoeding: ‘de seksualiteit plaatst de inrichting voor grote problemen (en in Amerika is het niet anders)’ (p. 261). Volgens Veerman ging de groepsleiding in de tehuizen de moeilijke taak van de seksuele opvoeding nog te veel uit de weg, of men ‘laat komen wat komt en doet alsof er geen probleem bestaat’ (idem, p. 261). Goede seksuele opvoeding stelde hoge eisen aan de persoonlijkheid van de groepsopvoeders. Zij moesten evenwichtig en zelfstandig zijn en als zodanig een goed voorbeeld voor de pupillen, maar aan dat evenwicht ontbrak het niet zelden.

Behalve reflectie op de eigen houding van de groepsleiding was daarnaast meer kennis nodig over hoe de jongeren dachten over seksualiteit. Veerman (1970) besprak het eerste wetenschappelijke onderzoek ‘Sex in Nederland’ en ook de publicaties Van Ussel en Kooy kregen uitgebreide aandacht. Opvoeders hadden de keuze uit drie houdingen: een beroep op de kerkelijke wet

(voorechtelijke geslachtsgemeenschap was een zonde, maar dat was volgens Veerman ‘verdringingspedagogiek’), *laissez-faire* (ook daar waren jongeren niet mee geholpen), en ten slotte, de ‘sexualiteit wordt in de opvoeding betrokken en tot probleem gemaakt’ (Veerman, 1970, p. 72). Een algemene houding was daarbij niet goed, beter was het met de jongen of het meisje individueel hierover in gesprek te gaan. Veerman wees erop dat ‘De seksuele opvoeding van onze internaat kinderen (...) vaak veel te wensen over (heeft) gelaten. Met wat voorlichting lossen we dit niet op’ (idem, p. 74). Noodzakelijk bleef het dat ‘wij waarden in het geding brengen’ (idem, p. 72).

Voor de pedagogen bleven in de vakbladen waarschuwen voor een ontwikkeling in de richting van een te oppervlakkige seksuele moraal. Pedagoog Perquin (1969) constateerde in *Mozaïek* naar aanleiding van de publicatie van Reiss (uit 1968), dat niet alle jeugdigen in staat leken te zijn op een verantwoorde manier om te gaan met de nieuwe seksuele vrijheden. ‘De eigenlijke moeilijkheid (die niet gering is) ligt bij jeugdigen die de partner als een puur vermaakobject beschouwen, zoals ze ook roken en drinken als een genotsmiddel zien. In feite gaat het over emotioneel en affectief weinig ontwikkelde meisjes.’ (p. 255) Andere discussianten sloten zich hierbij aan: ‘Voor bij kinderbeschermingskinderen komt de sexualiteit vaak niet boven een driftmatig leven en ervaren uit; met alle gedragingen die daarbij behoren.’ (Berendse, 1969, p. 255)

Ook in een ander artikel in *Mozaïek* zette Perquin (1965) de toon. De NVSH maakte volgens hem ‘gemakzuchtige schijn-voorlichting’ door middel van boekjes als *Peter en Marianne op school* (vertaling van het gelijknamige Deense voorlichtingsboekje uit 1958). Hoewel als voorstander van een open, vrije benadering van de seksualiteit, stoorde hij zich toch aan het gebrek aan afstemming van de voorlichting op de belevingswereld van het kind. De hedonistische ‘als-je-maar-lol-hebt’ sfeer waarin voorlichter meester Mellema was in Perquin’s ogen beschadigend voor het gevoel van veiligheid en geborgenheid dat kinderen nodig hadden.

De gemakzuchtigheid en onkunde waarmee het vraagstuk van de seksualiteit en de seksuele ontwikkeling van jongeren in de internaten werd bejegend, was eind jaren zestig ook volgens Veerman een groot probleem. In zijn artikel in *Mozaïek* ‘Sexualiteit als internaatsprobleem’ (1970) stelde hij dat de kinderbescherming juist de internaat kinderen die het vaak op dit punt moeilijk hadden, in de kou liet staan. De groepsleiding negeerde de problemen of wist zich er geen raad mee. Pedagogische onmacht en onwetendheid moesten echter bestreden worden volgens Veerman door de ‘seksualiteit in de opvoeding’ en daarmee ook in het behandelingsplan te betrekken, net zoals dat gebeurde met andere aspecten van de opvoeding. Dit moest gebeuren door veel met de (individuele) jongeren te praten, door waarden in te brengen, (leeftijdsafhankelijke) informatie te geven en jongeren vooral te laten zien dat

seksualiteit een plaats heeft binnen en niet buiten de relatiesfeer, zoals veel inrichtingspupillen schijnen te denken, aldus Veerman.

3.2.2 'Seks in tehuizen.' Over 'seksgevoelens' van groepsleiders

'Het is gebruikelijk 's avonds laat nog even bij de kinderen (nou ja...) te kijken of ze slapen en ze eventueel te wekken voor een plas. Marian is in diepe slaap, ze heeft zich bloot gewoeld. Een mooi figuurtje, als is ze nog maar veertien. Als ze terugkomt van de wc wil ze lekker veilig ondergestopt en een nachtzoen en nog één omdat het zo heerlijk is. Even streel je haar en je voelt een wonderlijke spanning. De volgende morgen scheldt ze je in een conflict uit voor viezerik.' (Dirkse, 1976, p. 194)

De sixties werkten in de jaren zeventig verder door in het seksuele klimaat in de tehuizen. Opvallend thema in de vakbladen was de aandacht voor de toenemende behoefte van groepsleiders aan erkenning van hun seksuele gevoelens voor hun pupillen. Over het algemeen was de teneur van de bijdragen over dit onderwerp, dat er meer openheid en acceptatie van seksuele contacten in de tehuizen zou moeten komen, zowel tussen jongeren onderling als tussen opvoeder en pupil. Zover was het in de meeste tehuizen nog lang niet, zo schreef Dirkse, kinder- en jeugdpsycholoog aan het Academisch Ziekenhuis te Groningen en redactielid van het tijdschrift *SJOW*: 'Sexualiteit in residentiële instituten een geaccepteerde zaak? Ik denk het niet.' (Dirkse, 1976, p. 197) Hij wees erop dat het taboe op seksuele contacten tussen groepsopvoeders en pupillen vooral te maken had met angst voor lichamelijke, een last uit het verleden toen het taboe op seksualiteit groot was. 'Er kunnen problemen rijzen, bij de jongere en bij de opvoeder, en het kan ook een probleem zijn wanneer de pedagoog en de pupil zich tot elkaar aangetrokken voelen.' (Penders, 1976, p. 186) Maar er hoeft niet noodzakelijkerwijs een probleem te zijn, zo stelde auteur Penders (1976), student historische pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Utrecht. In de geschiedenis waren genoeg voorbeelden te vinden van probleemloze uitingen van gevoelens, ook lichamelijk, en wel

'... bij de "uitvinders" van de pedagoog: de oude Grieken. De pedagogische relatie was bij hen een liefdesrelatie en of daarbij geneukt wordt, interesseert de Grieken nauwelijks. Over de lichamelijke uitingen van relaties oordeelt men niet zoals wij, men geniet van de mens, van geest en lichaam.' (p. 186)

Behalve taboes uit het verleden waren er volgens Willemse (1976) ook andere oorzaken die belemmerend waren voor een leefsfeer in de groepen 'waarin

intimiteit en seksualiteit vrij van angst en redelijk overwogen hun plaats en betekenis hebben.’ (p. 410) Vooral van belang is dat de opvoeders in de instellingen helderheid over zichzelf en over hun eigen normen hebben. Maar dan nog zal het uitermate moeilijk zijn om zo’n sfeer te krijgen, want er is ‘regentesk denken van het bestuur. Angst voor publiciteit van de directie. Orthopedagogiek die dergelijke gevoelens niet overdenkt. Onzekerheid van groepsleiding over eigen intieme, seksuele gevoelens en ervaringen.’ (Willemse, 1976, p. 410)

‘Over sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen kan nog niet worden gepraat,’ beaamde een groepsleider over zijn werk in zijn bijdrage aan het themanummer (*Sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen*. Ervaringen van een groepsleider. 1976, p. 206). Maar wel was naar zijn ervaring het hebben van deze gevoelens een algemeen geaccepteerde zaak: ‘Niet dat je tegenwoordig geen sexgevoelens in de inrichting mag hebben. Nee, zover zijn we al. Onderling als groepsleiding kunnen we al met elkaar naar bed, samenwonen mag ook al, geen enkele directie die daar nog iets over durft te zeggen. Zelfs voor de pupillen hoeft het geen geheim meer te zijn. Maar over sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen kan nog niet worden gepraat. En toch zijn die gevoelens aanwezig.’ (idem, p. 206) ‘Ik weet zeker dat seksuele gevoelens ten aanzien van de pupillen bij veel groepsleiders meespelen: hoe vaak hoor je niet dat iemand ‘te ver’ is gegaan. En toch praten we er nooit over.’ (idem, p. 208) In hetzelfde artikel wordt ook een verhaal afgedrukt van een ex-pupil die ‘verkering kreeg’ met een groepsleider. Ze konden het lang geheim houden, totdat het meisje er achter kwam dat hij nog een vriendin had. ‘Nou, daar ben ik wel kapot van geweest. Ik had daar nooit aan gedacht want een groepsleider is toch eerlijk. Daar verwacht je zulke dingen niet van.’ (...want ik hield wel van hem, 1976, p. 209) Lichamelijkheid is eind jaren zeventig een belangrijk thema waaraan de vakbladen (o.a. 1978, *SJOW*) aandacht besteden, temeer daar sommige behandelmethoden uitgaan van het belang van lichamelijk contact tussen groepsopvoeder en kinderen in kindertehuizen, zoals in de zogenaamde Browndale tehuizen. ‘Voelen doe je met je lichaam, het belang van het lichaam als communicatiemiddel: je kunt vaak dingen beter “zeggen” door aanraking dan door woorden.’ (Inderson & Katsman, 1978, p. 104) In de Browndale methode werd ervan uit gegaan dat het kind emotioneel vastgelopen was en geen andere mogelijkheden meer had om warmte en liefde te ervaren dan via lichamelijkheid. Maar, zo stelden de auteurs, ‘een groepsleider die een puber knuffelt, wordt gemakkelijker verdacht van “dubieuze bedoelingen”’ (idem, p. 102), omdat lichamelijkheid sterk geassocieerd is met seksualiteit. Groepsopvoeders moesten volgens Brown voldoen aan de enige voorwaarde van ‘het kind liefde kunnen geven en alle tijd en aandacht die daarvoor nodig is. Een kind dat in moeilijkheden verkeert, moeten zij tegen zich aan kunnen drukken, het de warmte geven die het nodig heeft en de omhelzing zo lang volhouden dat het kind zich weer vertrouwd weet en volkomen geborgen.’ (idem, p. 104)

3.2.3 Homo- en pedoseksuele gevoelens van groepsleiders

In de vakbladen was de toon rond homo- en pedoseksuele gevoelens van groepsleiders ten opzichte van hun pupillen vooral acceptierend. In een themanummer uit 1976 constateerde de redactie van *SJOW* dat het taboe met name rond de homo-pedofiele relaties nog erg groot was, maar tegelijkertijd namen door de ‘actuele discussie over pedofilie’ toch wel meer ruimte waar, om de vooronderstellingen die er volgens de redactie op dit punt leefden in de kindbescherming ter discussie te stellen: ‘Het heeft geen zin van homo-pedofiele relaties in het algemeen te zeggen dat ze pedagogisch ongewenst zijn of gewenst. Het heeft wel zin om van een homo-pedofiele relatie tussen dit kind en die volwassene te zeggen, dat ze pedagogisch gewenst is of ongewenst. Dit kan alleen worden gezegd na een zorgvuldig onderzoek dat het bestaan van die relatie eerbiedigt.’ (Huizinga, 1976, p. 404)

Dat het nog niet zo ver was met de acceptatie van homo-pedofiele relaties in de tehuizen bleek ook uit het verhaal van ontslagen groepsleider Arnold, vanwege ‘homofiel contact’ met een pupil. Hij hield ‘gewoon erg veel van mensen’ en binnen de vriendschappelijke relatie die hij met een jongen ontwikkeld had was het tot seksueel contact gekomen, de eerste keer op verzoek van de jongen, de tweede keer, na een overplaatsing door de onderdirecteur, voor hemzelf omdat ‘ik eigenlijk degene ben geweest die het op dat moment nodig had’ (Walsweer, 1976b, p. 415). De redactie koos expliciet voor erkenning van deze relaties, aangezien ‘uit onderzoek’ was gebleken dat ‘het initiatief vaak door het kind wordt genomen’, en deed de aarzelingen die drie kinderrechtters uit Rotterdam hadden uitsproken tegen plaatsingen van pupillen bij homofiele pleegouders af als een ‘rijtje vooroordelen’ (Walsweer, 1976c, p. 416).

‘Schokkend’ werden in *SJOW* bijvoorbeeld de cijfers genoemd over de acceptatie van pedofilie in Nederland (Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd, 1977, p. 22). De overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking was er anno 1977 op tegen dat hun kinderen werden toevertrouwd aan een onderwijzer die pedofiel bleek te zijn (ruim 75%), dat een pedofiel oppaste op kleine kinderen (90%) en twee derde van de mensen zou het contact met een vriend of kennis verbreken wanneer die pedofiel zou blijken te zijn. Deze cijfers kwamen uit een rapport ‘Pedofilie en samenleving’ van de ad-hoc door het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid ingestelde Werkgroep pedofilie. Pedofilie bleek ‘nog alles behalve geaccepteerd’, zo concludeert de redactie van het blad.

Het rapport ‘Pedofilie en samenleving’ maakte ook melding van een mislukte ‘poging om inzicht te krijgen in de aard en omvang van pedofilie binnen internaten’ (Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd, 1977, p. 22). Mislukt, omdat de aangeschreven internaten aangaven dat pedofilie niet voorkwam. De Werkgroep Pedofilie betwijfelde echter het waarheidsgehalte van deze reacties: ‘Dit wil volstrekt niet zeggen dat de gedachte van stimuleren en accepteren van

kinderlijke seksualiteit niet zou leven onder deze opvoed(st)ers, maar men vreest dat dit niet aanvaard wordt door de leiding en tot ontslag kan leiden.’ (p. 22)

Ook in de jaren tachtig waren seksuele gevoelens van groepsleiders in de jeugdzorg het thema van enkele bijdragen in de vakbladen. Geruchtmakend was het artikel ‘Erotische momenten in het werken met kinderen’ van Sandfort in *Jeugd en Samenleving* (1983); in latere bijdragen in het tijdschrift werd er regelmatig naar verwezen. Het betrof een eerste, zeer kleinschalig onderzoek naar seksuele gevoelens van groepsleiders voor de kinderen waar zij in hun werk voor zorgden. De vijf groepsleiders spraken over het lichamelijke plezier dat zij beleefden aan lichamelijke omgang met de jongeren, in bed, in bad, of op schoot. Lex sprak er het meest expliciet over

‘Ik zelf lig altijd alleen in m’n onderbroek in bed. De kinderen vinden dat natuurlijk reuze spannend. En je merkt ook dat kinderen, ook al zijn ze 2 of 3, met een stijf pikje naast je liggen. Ze zijn heel erg aanhankelijk, ze klampen je meteen vast, en kietelen dat vinden ze prachtig. Elk kind heeft wel dat ze je pik willen zien en even vasthouden. Ik vind het leuk, en het windt mij vaak ook zelf op.’ (Sandfort, 1983)

De groepsleiders hadden niet de indruk dat zij uitzonderingen waren. Volgens hen hadden ook collega’s dergelijke gevoelens wel, maar er heerste in de instellingen geen klimaat waarin men openlijk uit zou kunnen komen voor deze gevoelens. Een van de groepsleiders: ‘Als ze dit op het internaat zouden horen, dan zou ik acuut worden ontslagen. Er wordt heel giebelig over gedaan. Je moet structureren en pedagogische aanpak en bla, bla, bla, en geselecteerd omgaan met jongens. Nou, nou, nou.’ (idem, p. 90)

Opmerkelijk is wel dat Sandfort gevoelens die sommige groepsleiders beschrijven in termen van warmte, of positieve beleving als ‘erotische’ gevoelens benoemt zonder dat de respondenten dat zelf doen. Alleen de twee vrouwelijke groepsleiders zeggen dat ze hun gevoelens voor de kinderen niet ‘seksueel’ noemen.

Volgens Sandfort werd het normatieve klimaat in de jeugdhulpverlening vooral bepaald door opvattingen zoals verkondigd door psycholoog Wolters, die vooral waarschuwde voor seksueel misbruik en pedagoog Kentler, die over de pedagogische relatie tussen jeugdwerker en jongere schreef dat deze zo vele mogelijk aseksueel zou moeten zijn. Beiden lieten geen mogelijkheid toe voor ‘pedagogisch eros’ in het werk met kinderen en jongeren, aldus Sandfort.

Gieles (1985) waarschuwde in hetzelfde blad, twee jaar later, voor verlies van intimiteit wanneer er al te krampachtig zou worden omgegaan met gevoelens van erotiek in de omgang met kinderen door groepsleiders. Deze houding domineerde eveneens de latere jaargangen.

3.2.4 Seksueel probleemgedrag van kinderen en jongeren in de tehuizen

In tegenstelling tot de periode 1945-1965 was de aandacht in de vakbladen voor seksueel probleemgedrag in de tehuizen van jongeren onderling tussen 1965-1980 gering. In de enkele bijdragen over dit onderwerp werd het seksuele gedrag van de jongeren in de tehuizen niet zozeer als probleem gezien, maar was het de reactie van de leiding en van de ouders die volgens de auteurs zorgen zou moeten baren.

Aan de hand van een casus werd bijvoorbeeld de heersende norm voor seksuele contacten in het tehuis tussen jongeren bekritiseerd: de ouders van een meisje dat op 15-jarige leeftijd onder toezicht werd gesteld en – op verzoek van hen – in een katholieke instelling werd geplaatst, protesteerden tegen de toestemming die het meisje van de tehuisleiding kreeg om in het weekend met haar vriend te mogen slapen. Het meisje had twee jaar in het tehuis gewoond, was inmiddels zeventien jaar en zat in kamertraining van dezelfde instelling. De ouders protesteerden, maar vonden de voogdij-instelling en het pedagogisch personeel van het tehuis tegenover zich. Ze stapten vervolgens naar de kinderrechter en deze stelde hen in het gelijk: het moest ‘als onaanvaardbaar worden beschouwd dat aan uit huis geplaatste minderjarigen in het tehuis waarin zij zijn opgenomen een vrijheid wordt gepermitteerd als uit bovenvermelde feiten blijkt’ (kinderrechter Rigters zoals weergegeven in Walsweer, 1976a, p. 216). De auteur was behalve lid van de redactie van het tijdschrift *SJOW* tevens student pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Utrecht en werkzaam bij de Helderingsstichtingen in Zetten.

In een enkele bijdrage werd in deze jaren door de vakbladen aandacht besteed aan de achtergrond van de meisjes die seksueel probleemgedrag vertoonden in de tehuizen. Evenals in eerdere perioden werd begrip getoond voor de meisjes die seksueel uitdagend gedrag vertoonden. Inzicht was nodig in de problematiek die erachter lag. Volgens redactielid van *SJOW* en psycholoog Graafsma (1976), ging het om ‘een gedrevenheid naar heterosexuele contacten die op angst berust, maar ook een vorm van zelfbeschadiging, soms lichamelijk en steeds emotioneel’ (p. 213). Deze problematiek afdoen met ‘typisch pubers’ deed geen recht aan de gevolgen van een levensloop die bij deze meisjes vaak gekenmerkt werd door ‘meestal zeer traumatische momenten’ (idem, p. 212). Een adequate aanpak zag Graafsma vooral in het aanstellen van jonge groepsleiders die qua leeftijd soms maar enkele jaren verschillen met de meisjes maar daardoor een meer kameraadschappelijke, vertrouwelijke relatie kunnen ontwikkelen, ‘omdat ze niet zo snel moraliseren maar wel begrip op kunnen brengen’ (idem, p. 212).

Seksuele voorlichting

De vakbladen besteedden in de jaren zeventig weinig aandacht aan seksuele voorlichting in de tehuizen, laat staan aan seksuele opvoeding. In sommige tehuizen was seksuele voorlichting niet veel meer dan het verstrekken van anti-conceptie. Volgens Damstra-Wijmenga (1976), als arts verbonden aan de Helper Haven, een tehuis voor moeilijk opvoedbare meisjes te Groningen, was het in deze tijd niet passend om seksuele contacten tussen een pupil en een vriendje te verbieden, wel kon worden voorkomen dat het meisje vroegtijdig zwanger zou worden. Er moet in ieder geval seksuele voorlichting worden gegeven, maar efficiënter dan ‘praten’ is:

‘een zo doeltreffend mogelijke anticonceptie (...) de pil of de prikpil. Uiteraard zijn er medische bezwaren aan te voeren tegen het gebruik hiervan op vrij jeugdige leeftijd. Wanneer echter deze bezwaren worden afgewogen tegen het risico van een ongewenste zwangerschap (...) is de keuze niet moeilijk.’ (Damstra-Wijmenga, 1976, p. 201)

3.3 1990-2010: Professionaliteit ter voorkoming van seksueel misbruik

In de jaren negentig bleven de vakbladen van de jeugdhulpverlening aandacht houden voor vraagstukken op het terrein van seksualiteit, seksueel geweld en seksueel misbruik. Deels gaat het om vergelijkbare seksuele problematiek als in de eerdere perioden: jeugdprostitutie, ervaringen met incest en seksueel geweld. Maar elke tijdsperiode kent ook haar eigen specifieke uitingsvormen van seksuele problematiek van jongeren die onder toezicht worden geplaatst, zoals in de huidige tijd de ‘loverboy’-problematiek, jongensprostitutie, seksverslaving en de met internet en social media verbonden seksuele problematiek. Daarnaast zijn uitingsvormen van seksuele problematiek ook veranderd in samenhang met een zich wijzigende populatie van jeugdigen in de tehuizen; steeds meer allochtone jongeren zijn in de afgelopen decennia in de residentiële jeugdzorg geplaatst.

Ook in deze periode wordt van de jeugdzorg een professioneel antwoord gevraagd op allerlei uitingsvormen van seksuele problematiek. Zo is er aandacht voor de bevordering van deskundigheid ten aanzien van signalering van seksueel misbruik, voor specifieke groepen slachtoffers (jongens, homoseksuele jongeren, jeugdigen met autisme, met een licht verstandelijke beperking, allochtone jongeren) en zien we aanzetten tot het online aanbieden van hulp voor jonge slachtoffers van seksueel geweld. Daarbij blijven de professionals zich afvragen of alle aandacht voor seksueel misbruik niet ten koste is gegaan van de ruimte die intimiteit en nabijheid nog krijgen in de jeugdzorg.

Het onderwerp seksueel misbruik in de jeugdzorg zelf bleef in de tijdschriften onderbelicht. Behalve in een enkel artikel (Konijn, 1990; Gillissen,

1991) over de affaire-Finkensieper besteedden de vakbladen weinig aandacht aan seksueel misbruik in de tehuizen. Wel was deze affaire aanleiding voor onderzoekers en hulpverleners om zich te verdiepen in het dagelijks leven van de meisjes en jongens in de kinderbescherming en de vraag of meisjes anders in de hulpverlening behandeld werden of zouden moeten worden dan jongens (o.a. Scholte en van de Ploeg, 1990; Haans & Van IJzendoorn, 1990). Daarnaast bleef na 1990 seksueel misbruik binnen het gezin, incest, onderwerp van diverse bijdragen.

3.3.1 Seksueel misbruik in de tehuizen

Konijn (1990) analyseerde in ‘De zaak-F.: het falen van de kinderbescherming’ de gebeurtenissen in Zetten. Zij benoemde een viertal factoren. Allereerst vormde het wetenschappelijk kader van waaruit in de jaren zeventig behandeld werd een belangrijke verklaring voor het feit dat de meisjes niet serieus genomen werden. Behandelend directeur in Zetten, Ter Horst, zag de ‘sterke verhalen’ van de meisjes als een symptoom van gedrag met een hysterioform karakter (Konijn, 1990), die door de groepsleiding en de overige meisjes in de leefgroep gebagatelliseerd dienden te worden. Een tweede verklaring moest volgens Konijn gezocht worden in loyaliteitsconflicten van groepsleiding die misschien wel eens iets opgemerkt hadden, maar er niet zeker van waren. Het loyaliteitsconflict kon spelen ten opzichte van Finkensieper, maar ook ten opzichte van de meisjes, immers in Zetten was de groepsleiding eraan gehouden elke vertrouwelijke mededeling van de meisjes op te schrijven in het dagrapport. Daarnaast was er in Zetten sprake van een repressief pedagogisch klimaat en falende inspectie (Konijn, 1990). Deze analyse maakte duidelijk dat er, behalve Finkensieper, meerdere factoren verantwoordelijk waren voor het zolang voortduren van het seksueel misbruik.

Behalve Konijn is Spanjaard (1993) een van de weinige auteurs die in de jaren negentig in de vakbladen publiceerde over seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg.

‘Seksueel getinte “grappen” van jongens over meisjes en vrouwen, seksuele pesterijen en handtastelijkheden zijn in tehuizen veelal aan de orde van de dag. Maar ook komt het voor dat jongens meisjes (of andere jongens) aanranden of verkrachten.’ (p. 449)

Uit het artikel bleek eveneens hoe gewoon het in de jaren negentig in de tehuizen nog was om bloot rond te lopen. Dit was geen discussiepunt. Wel golden er bepaalde criteria, zoals: ‘Prettig met elkaar omgaan kan het criterium zijn bij bloot rondlopen, het ophangen van pin-ups, het opbergen van eventuele pornoboekjes

en -banden' (idem, p. 446). Of, als er ook jonge kinderen in het tehuis woonden, diende men bepaalde regels in acht te nemen ten aanzien van seksueel getint taalgebruik.

Seksualiteit werd in een tehuis vaak een probleem, omdat jongeren in de leeftijd waarin ze erg bezig zijn met hun seksualiteit, in leeftijdsgroepen bij elkaar wonen. Spanjaard typeerde deze groep jongeren als seksueel problematisch. In de gezinnen waar ze vandaan komen, kwam vaak geweld voor, waaronder seksueel geweld. Soms was het kind slachtoffer geweest, soms getuige of dader. Een problematische seksuele ontwikkeling kon volgens Spanjaard ook het gevolg zijn van het opgroeien in een omgeving waarin kinderen geconfronteerd worden met prostitutie. Toenaderingsgedrag van deze jongeren kon dan vaak de vorm krijgen van de eigen zin doordrijven en kon soms gepaard gaan met geweld. Veelal hadden deze kinderen moeite met het onderscheid tussen prettige en onprettige aanrakingen, doordat ze hebben geleerd seksuele handelingen te verrichten die ze eigenlijk vies vinden en waar ze eigenlijk nog niet aan toe zijn, aldus Spanjaard.

Voorals meisjes hebben moeite met het omgaan met en het bewaken van de eigen grenzen. Sommige meisjes die seksueel misbruikt zijn, tonen sterk wervend gedrag, maar dit gedrag wordt volgens Spanjaard vaak niet begrepen. Groepsleiders moeten dit gedrag meer leren zien als 'overlevingsstrategieën' en meer kennis verwerven over dit gedrag. Soms hebben deze meisjes niet anders geleerd dan op een seksuele manier om te gaan met anderen. Andere meisjes proberen juist zo ver mogelijk weg te blijven van alles wat met seksualiteit of intimiteit te maken heeft en maken zich zo veel mogelijk onzichtbaar. Spanjaard benoemde expliciet het *genderspecifieke* karakter van seksueel geweld: seksueel geweld is vooral een gevolg van machtsverschillen, tussen mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen, hetero- en homoseksuelen, die samenhangen met opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Groepsleiders moeten zowel jongens als meisjes confronteren met hun sekse-stereotype gedrag.

3.3.2 Groepsleiders leren omgaan met intimiteit en lichamelijkeheid

Preventie van seksueel misbruik in de kindbescherming zocht Konijn (1990) vooral in controle van de hulpverleners middels intervisiebijeenkomsten en het gevoeliger maken van de hulpverleners voor de problematiek. In de jaren daarna verschijnen er meer artikelen over de rol en vooral de verantwoordelijkheid van hulpverleners, niet alleen naar aanleiding van de gebeurtenissen in Zetten (Gillisen, 1991). Evenals in voorgaande decennia is vooral het werk van de groepsleider of de leider van de leefgroep, onderwerp van discussie in de vakbladen. Wederom spitst de discussie zich toe op de vraag hoe de groepsleider om gaat met het spanningsveld tussen vertrouwen, persoonlijke omgang, affectie enerzijds en professionele distantie, structuur anderzijds. Niet zozeer met

betrekking tot seksueel misbruik of seksuele contacten tussen groepsleiders en pupillen wordt de vraag opgeworpen of groepsleiders nog wel (mogen) troosten? (Ligthart & De Keyser, 1993). Uit het onderzoek van deze auteurs naar verdriet van jeugdigen in de residentiële zorg onder 104 groepsleiders komt naar voren dat het bieden van structuur belangrijker wordt gevonden dan een begripvol klimaat scheppen. Ook Verheule (1994) vraagt zich af je als groepsleider een kind dat verdriet heeft nog wel op schoot mag trekken, laat staan een angstig kind een hele nacht bij je in de tent te laten slapen tijdens een kampweek.

Volgens Spanjaard was de groepsleider daarom zo belangrijk, omdat hij of zij voor veel jongeren een identificatiefiguur is. De groepsleider heeft ook een voorbeeldfunctie. 'Het gaat om de manier van leven van de groepsleider, de waarden die voor hem belangrijk zijn, zijn smaak op het gebied van kleding, eten, muziek, boeken en films' (Spanjaard, 1993, p. 447). Door de opvattingen en houding van de groepsleiders worden in het alledaagse leven in een tehuis de rolpatronen van mannen en vrouwen bevestigd of juist ter discussie gesteld. Groepsleiders moeten laten zien dat 'vrouwen en de zachtere kant van de man door de groep serieus genomen moeten worden' (idem, p. 447). In en door het alledaagse handelen kunnen 'groepsleiders een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van seksueel geweld' (idem, p. 450).

Hoewel dus de *dagelijkse omgang* de belangrijkste mogelijkheden kan scheppen ter voorkoming van seksueel misbruik en seksueel geweld, is volgens Spanjaard een instellingscode (gedragscode) ook gewenst. 'Hierin wordt het verbod omschreven op seksuele contacten tussen medewerkers en jongeren' (idem, p. 450). 'Aanrakingen' die voor de hulpverlener of jongere een seksuele betekenis hebben of als zodanig geïnterpreteerd kunnen worden, zijn niet toegestaan. Maar het moet wel mogelijk blijven een jongere aan te raken, er moet geen taboe komen op lichamelijke, want het is in de 'opvoedkundige' relatie van belang dat jeugdhulpverleners jongeren een aai over de bol kunnen geven. Behalve goede seksuele voorlichting geven, de jongeren leren ja en nee te zeggen, moeten de groepsleider ook positief reageren op de behoefte van jongeren aan lichamelijke. Groepsleiders moeten een compliment kunnen maken over iemands' uiterlijk, en zich aanbieden voor een vertrouwelijk gesprek over seksualiteit, schaamte en verlegenheid. Vooral is het belangrijk dat gesprekken over deze onderwerpen genormaliseerd worden: 'Vind je het niet leuk om seksboekjes te lezen? Toen ik jong was deed ik het ook.' (idem, p. 445)

Evenals Spanjaard zetten ook de auteurs van een themanummer over 'Intimiteit' in het *Tijdschrift voor de Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* (1994) voor wat betreft een professionele omgang met seksualiteit, intimiteit en lichamelijke in op de groepsleider. De teneur was, dat groepsleiders en andere jeugdhulpverleners erotische en seksuele gevoelens konden hebben, maar dat ze moesten leren daar professioneel mee om te leren gaan zonder het kind te benadelen door geen enkele vorm van lichamelijke of intimiteit meer toe te

staan. Of, zoals een groepsleidster eenvoudig aangaf: ‘Als ik een “erotisch veld” creëer, stap ik eruit.’ (Kroef, 1994)

Volgens Hillige (1994), psycholoog bij Mettray, bestonden deze gevoelens, projecties of fantasieën van volwassenen, maar behoorden ze tot het terrein van *intercollegiale toetsing*. ‘Om vanzelfsprekendheden en uitglijders te voorkomen moet er een werksfeer zijn waarin hulpverleners elkaar dit soort vragen kunnen stellen en commentaar kunnen geven, ook al levert dat wrijving op.’ (p. 60) Ook moesten hulpverleners met goede bedoelingen zich bewust worden van allerlei rationalisaties voor een erotische omgang met de jongeren. De jongeren zelf hadden vaak weinig nabijheid en intimiteit ervaren en daar juist grote behoefte aan. Ze probeerden deze leegte te vullen door compensatie:

‘Drank- of drugsgebruik, andere ‘kick’-ervaringen en ook in de manier waarop ze zich met elkaar (of volwassenen) stortten in allerlei relatieperikelen en vroege seksuele contacten, of in de manier waarop zij stelselmatig over de grenzen van anderen heen gaan. (...) Als je zoiets als hulpverlener wilt ombuigen zul je heel wat ter vervanging moeten bieden om ze daarvan losser te maken.’ (idem, p. 60)

Uit deze analyse bleek dat er hoge eisen dienden te worden gesteld aan de groepsleiders die met deze jongeren dagelijks omgingen. Het leren omgaan met intimiteit en nabijheid, ook lichamelijk, was volgens Hillige een langdurig, geleidelijk proces dat plaats zou moeten vinden in en door het dagelijkse leven met elkaar in het tehuis. Dat was beter en effectiever dan een therapie-uur. Deze zeer aanhankelijke, lichamelijk contact zoekende jongeren moesten leren zich te beheersen, hun eigen grenzen leren kennen en die van anderen ‘door langdurig inslijpen’. Deze jongeren proberen steeds te verleiden, te erotiseren, te provoceren, ‘zoals we bij seksueel misbruik vaak zien’ (Hillige, 1994, p. 61). Het sprak vanzelf, dat groepsleiders hier niet letterlijk op in moesten gaan. Beter was jongeren op hun eigen grenzen te wijzen. Bovendien moesten groepsleiders lichamelijk contact met de jongeren niet schuwen, jongeren konden daardoor juist leren dat niet alle gedrag seksueel hoeft te zijn: ‘Normale aanrakingen geven de gewenning dat niet alles erotisch of bedreigend hoeft te zijn.’ (idem, p. 61) Samen aan sport doen was daarvoor ook heel geschikt, ‘gewoon’ opvoeden dus.

Voorwaarde voor professioneel omgaan met lichamelijke nabijheid en intimiteit was dat collega’s zelf ook over seks leerden praten, zodat de teamleden op de hoogte zijn van elkaars opvattingen over seksualiteit en zich bewust zouden worden van eigen waarden en normen: ‘Als een hulpverlener bijvoorbeeld een aversie heeft tegen pornografie, kan het voorkomen dat hij/zij een cliënt die aangeeft erg van pornoboekjes te genieten, niet erg ontspannen tegemoet treedt en daarmee een taboe legt op de seksualiteitsbeleving van de cliënt in kwestie.’ (Langendonk, 1994, p. 69) Maar waren de jeugdhulpverleners in staat om open

over hun opvattingen en ervaringen rond seksualiteit te praten? En wilden zij dat eigenlijk wel, zagen zij het nut ervan in? Volgens jeugdhulpverlener en docent strafrecht M. Boelrijk niet. Hij had de indruk dat jeugdhulpverleners ‘nog huiverig staan tegenover het bespreken van taboes zoals grensoverschrijdend gedrag van zichzelf of collega’s’ (Boelrijk, 1996, p. 29).

3.3.3 Professionalisering van de aanpak van seksueel misbruik

Behalve voor training en deskundigheidsbevordering over het omgaan met intimiteit en lichamelijkeheid was er in de loop van de jaren negentig in de vakbladen aandacht voor de ontwikkeling van protocollen over hoe te handelen bij een vermoeden van seksueel misbruik (o.a. Miedema, 1994; Boelrijk, 1996). Er is kritiek op de VOG-richtlijn. Volgens Boelrijk staan jeugdhulpverleners zelf nogal huiverig tegenover het bespreken van wat nog een taboe in de jeugdhulpverlening is. Ook zal het niet makkelijk zijn overtuigend te bewijzen dat een verdachte medewerker seksueel gedrag heeft vertoond. Boelrijk pleit ervoor de VOG-richtlijn aan te scherpen ten aanzien van de bepaling in artikel 1.1, waarin staat ‘Het bespreken van erotische of seksuele gevoelens dient *uitsluitend* ten goede te komen aan de jongeren en mag niet tevens een bevrediging zijn van de eigen behoefte om over deze onderwerpen te praten’.

Een groep van negen jeugdhulpverleners werkzaam bij de multifunctionele organisatie Zandbergen vindt de protocollen belemmerend werken bij het troosten van jongeren (Groen en Haarsma, 1995). Seksualiteit is in de jaren negentig naar de mening van deze jeugdhulpverleners nog steeds moeilijk bespreekbaar: ‘Zo wordt het voorbeeld van een rapportage genoemd waarin op de ene pagina staat vermeld dat een kind misbruikt is en op de andere pagina bij het onderwerp seksualiteit wordt vermeld: “normaal, niets aan de hand”’(idem, p. 20).

In de loop van de jaren negentig zijn de thema’s in de vakbladen van de jeugdzorg sterk gericht op de verdere professionalisering van de hulpverleners met betrekking tot seksueel misbruik in de jeugdzorg. Er komen scenarioteams seksuele kindermishandeling, een ethische code voor jeugdzorgwerkers wordt ontwikkeld, het VOG-protocol wordt verbeterd, cursussen en training gericht op de deskundigheidsbevordering van jeugdhulpverleners, etc. Inhoudelijk gaan veel bijdragen over sekse-specifieke hulpverlening, over hulpverlening aan minderjarige prostituees, slachtoffers van seksueel misbruik, signalering van seksueel misbruik en hulpverlening aan slachtoffers (Lamers-Winkelmann, 2000), kinderen, seksualiteit en seksueel misbruik, praten met kinderen over seksueel misbruik, o.a. aan de hand van het zogenaamde vlaggensysteem, slachtoffers van seksueel kindermisbruik en pedofilie, artikelen over loverboy en hun slachtoffers, met name ook Marokkaanse en homoseksuele jongens.

De persoonlijke betrokkenheid van de groepsleider blijft ook een belangrijk onderwerp in diverse bijdragen. Seksuele grensoverschrijdingen worden erkend en afgewezen, maar betreurd wordt dat de angst voor misbruik het ‘aanraken in de jeugdzorg tot een taboe heeft gemaakt’ (Van Dorp, 2008). Professionals constateren dat er de afgelopen jaren steeds meer afstand wordt bepleit in de omgang met kinderen en jongeren in de jeugdzorg. Pedagogisch werker I. Dieben van Bijzonder Jeugdwerk Brabant:

‘De rillingen liepen mij over de rug toen ik de opzet van het nieuwe handelingsdocument *Intimiteit en Seksualiteit* onder ogen kreeg. Er stond: troosten gebeurt met gestrekte arm. Hoe kun je zo een kind troosten?’ (Van Dorp, 2008, p. 18)

3.3.4 Samenvatting en conclusies

De vakbladen van de kinderbescherming en de jeugdhulpverlening stelden zich in de gehele periode (1945-2010) open voor de seksuele liberalisering die zich in naoorlogs Nederland voordeed. De toegenomen openheid op het terrein van de seksualiteit in de samenleving was eind jaren vijftig al te zien in een toenemend aantal bijdragen. De teneur van de bijdragen was over het algemeen (zeer) progressief te noemen. De meeste auteurs bepleitten openheid en bespreekbaarheid van seksualiteit, ook in de tehuizen. Deze bladen werden niet alleen gelezen door jeugdhulpverleners en leidinggevenden in de tehuizen, soms bestonden er korte lijntjes tussen de vakbladen en de jeugdhulpverlening, doordat redactieleden ook werknemers waren in de instellingen.

In de eerste periode (1945-1965) was er veel aandacht voor het seksuele probleemgedrag van de kinderen en jongeren die in de tehuizen waren geplaatst. Men sprak niet over seksueel misbruik, maar over seksuele uitingen en seksuele misdragingen van de pupillen. Dit gedrag ging verder dan gezonde seksuele nieuwsgierigheid en experimenteergedrag, of een onschuldig seksueel spelletje. Er was bij deze kinderen vaak sprake van vroegrijpe seksualiteit of juist van seksuele geremdheid. Juist door het plaatsen van kinderen en jongeren met een problematische seksuele voorgeschiedenis bij elkaar in leefgroepen deden de problemen zich geïntensiveerd voor. De (groeps)leiding was zeer probleembewust en in de vakbladen werd regelmatig geschreven over hoe om te gaan met deze problematiek. De tijdschriften werden gebruikt om te discussiëren over hoe deze problemen aan te pakken. De seksuele opvoeding in de tehuizen was in de jaren vijftig een van de belangrijkste vraagstukken voor de kinderbescherming.

Hoewel in sommige bijdragen doorschemerde dat een groepsleider ook wel eens seksueel grensoverschrijdend gedrag vertoonde, was dat toch niet waar de meeste aandacht naar uit ging. Het seksuele probleemgedrag was een probleem

ván pupillen vóór de groepsleiding. Bovendien waren de groepsleiders min of meer geëxcuseerd. Er bestond in brede kring in de kinderbescherming begrip voor de uitermate lastige positie waarin de groepsleider zich bevond. Het werken met deze groepen kinderen en jongeren was, vooral in de tehuizen waaraan de groepsleiders dag en nacht verbonden waren, zeer veeleisend. In de vakbladen is steeds aandacht geweest voor het spanningsveld tussen nabijheid en intimiteit enerzijds en professionele distantie anderzijds dat de kern van het werk van de groepsleider vormde.

Na 1965 is de aandacht in de vakbladen voor seksualiteit in de tehuizen nog groter, maar op een andere manier. Men is veel minder bezig met het seksuele probleemgedrag van de pupillen. Evenals in de samenleving ondergaat ook het seksuele klimaat in de instellingen de invloed van de sixties. Veel bijdragen gaan over de gewenste openheid en bespreekbaarheid van de seksualiteit, waarbij vooral groepsleiders moeten leren om over de beperkingen van hun (tekortgeschoten) seksuele opvoeding heen te komen. Seksuele voorlichting en seksuele opvoeding moeten in de ogen van velen een substantieel deel gaan vormen van de opvoeding in de tehuizen. Is de aandacht voor seksueel probleemgedrag van pupillen naar de achtergrond verdwenen, in de vakbladen wordt ruim baan gemaakt voor erkenning van erotische en seksuele gevoelens van groepsleiders voor de kinderen en jongeren die aan hun zorgen zijn toevertrouwd. In deze bijdragen klinkt het debat door over acceptatie van pedofilie in de jaren zeventig en begin jaren tachtig. In dit debat steunen de tijdschriften op het terrein van de jeugdhulpverlening het streven van de pedofilie naar erkenning en acceptatie.

Vanaf 1990 vormen erotische en seksuele gevoelens van groepsleiders nog steeds een belangrijk onderwerp in de vakbladen, maar wordt de toon anders. Minder gericht op erkenning en acceptatie van erotische gevoelens van volwassenen, meer op de zorg voor een professionele omgang met dergelijke gevoelens in het belang van een adequate pedagogische omgeving voor de jongeren in de tehuizen. Seksuele contacten tussen groepsleiders en jeugdigen worden afgewezen, maar de jeugdhulpverleners willen vasthouden aan een 'gewone' omgang met intimiteit en lichamelijke, ook tussen groepsleiders en pupillen. Vanaf 2000 is er een tendens te zien dat in de jeugdzorg de vrees voor (beticht worden van) seksueel misbruik het wint van de overtuiging dat persoonlijke betrokkenheid van de jeugdhulpverlener in het belang is van het kind.

3A Overzicht gevonden artikelen en overige bijdragen per periode per tijdschrift

Inhoudsanalyse

Voor het beantwoorden van de deelvraag ‘Wat is er bekend over de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en hoe reageerde men in deze instellingen op signalen van dit misbruik?’ is een inhoudsanalyse uitgevoerd waarbij verschillende tijdschriften uit de jeugdsector en de kinderbescherming bestudeerd zijn. Bij de methodebeschrijving is toegelicht op welke zoekwoorden is gezocht. In totaal zijn er dertien tijdschriften geanalyseerd, waarvan in totaal 166 jaargangen⁸.

Tijdschrift voor maatschappelijk werk

Het *Tijdschrift voor maatschappelijk werk (TMW)* was het orgaan van de Nationale Federatie voor Maatschappelijk Werk en de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming. Het is uitgegeven van 1947 tot en met 1971 en verscheen twee keer per maand. Vanaf 1972 is het tijdschrift verder gegaan onder de naam *Tijdschrift mens en welzijn*, waarvan zes nummers zijn uitgegeven. Daarna is in 1972 het tijdschrift voortgezet als *Tijdschrift voor maatschappijvraagstukken en welzijnswerk*. Deze naam heeft het tijdschrift tot 1978 gehad. De jaargangen 1 (1947) tot 32 (1978) zijn meegenomen in de inhoudsanalyse.

De Koepel

Het tijdschrift *De Koepel* was het maandelijks orgaan van de stichting De Koepel: Federatie van instellingen voor Kinderbescherming in Rotterdam en omstreken. Het tijdschrift was het officiële orgaan van de Nederlandse Vereniging van Directeuren en Directrices van Opvoedingsinstellingen. Het tijdschrift is verschenen vanaf 1947 (1^e jaargang) tot 1972 (26^e jaargang). Hiervan zijn de jaargangen 11 (1957) tot 26 (1972) geanalyseerd. Vroegere jaargangen waren niet beschikbaar via de bibliotheek.

Mozaïek

Mozaïek, maandblad van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming, is ook opgenomen in de inhoudsanalyse. Het tijdschrift is uitgegeven vanaf 1950 (1^e jaargang) tot eind 1972 (23^e jaargang). De geanalyseerde jaargangen lopen van 1960 (11^e jaargang) tot 1972 (23^e jaargang). Eerdere jaargangen van dit tijdschrift waren niet beschikbaar via de bibliotheek.

⁸ Alle jaargangen van alle geanalyseerde tijdschriften bij elkaar opgeteld.

SJOW

Vanaf 1973 zijn *Mozaïek* en *De Koepel* samengegaan en voortgezet onder de naam *SJOW: tijdschrift voor en over samenleving, jeugd, ouder en welzijn*, uitgegeven door de stichting Tijdschriften voor Jeugdbescherming en Jeugd welzijn. Het tijdschrift loopt van 1973 (1^e jaargang) tot 1983 (11^e jaargang), waarbij alle jaargangen in de inhoudsanalyse betrokken zijn.

Tijdschrift voor jeugdhulpverlening SJOW

Na 1983 is *SJOW* verder gegaan als *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening SJOW*. Onder deze naam heeft het tijdschrift twee jaargangen bestaan, waarbij de nummering van de vorige naam van het tijdschrift doorliep. De jaargangen 12 (1984) en 13 (1985) zijn in de inhoudsanalyse opgenomen.

Tijdschrift voor jeugdhulpverlening & Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk

Vanaf 1986 is het tijdschrift verder gegaan onder de naam *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening*. Onder deze naam heeft het tijdschrift vier jaar bestaan, waarbij de jaargangen 14 (1986) tot jaargang 17 (1989) meegenomen zijn in de inhoudsanalyse. Vervolgens is dit tijdschrift samengegaan met *Buut* (niet opgenomen in de inhoudsanalyse) en voortgezet als *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk (TJJ)*. Van dit tijdschrift zijn de jaargangen 1 (1989) tot 8 (1996) geanalyseerd.

Jeugd en Samenleving

Daarnaast is het tijdschrift *Jeugd en Samenleving*, een maandelijks uitgave van de stichting Jeugd en Samenleving, betrokken in de inhoudsanalyse. Dit tijdschrift heeft bestaan van 1971 tot 1996, waarbij alle jaargangen (jaargang 1 (1971) tot jaargang 26 (1996)) opgenomen zijn in de inhoudsanalyse.

Tijdschrift voor de Sociale Sector

Vervolgens is het *Tijdschrift voor de sociale sector* meegenomen in de inhoudsanalyse. Dit tijdschrift bestaat vanaf 1987 (jaargang 1) en loopt tot heden. De jaargangen 41 (1987) tot 60 (2006) zijn voor de inhoudsanalyse geraadpleegd.

Nederlands tijdschrift voor de Jeugdzorg

Van dit tijdschrift zijn de eerste jaargang (1997) tot en met de laatste (10^e) jaargang (2006) bestudeerd. Vanaf 2007 is dit tijdschrift voortgezet als *Jeugd beleid*, welke niet is meegenomen in de analyse.

Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening

Dit tijdschrift is een samensmelting van *Extract*, *Extract extra* en *Inhoud*. Het tijdschrift heeft bestaan van 1994 (1^e jaargang) tot 2005 (10^e jaargang), waarvan

de jaargangen 4 (1997) tot en met 10 (2005) zijn opgenomen in de inhoudsanalyse. Vanaf 2006 is het tijdschrift voortgezet als *Sozio: vakblad voor sociale en pedagogische beroepen*. Dit tijdschrift is niet bestudeerd.

0/25

Het tijdschrift *0/25* is een vakblad over jeugd. Het is een samensmelting van de tijdschriften *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk* en *Jeugd en Samenleving*. Het tijdschrift is uitgegeven van 1996 (jaargang 1) tot 2006 (jaargang 11). Voor het onderzoek zijn alle jaargangen bekeken. Dit tijdschrift is de voorloper van *Jeugd en Co*.

Jeugd en Co & Jeugd en Co Kennis

Na het bestuderen van het tijdschrift *0/25* is ten slotte het tijdschrift *Jeugd en Co* bij de inhoudsanalyse betrokken. Dit tijdschrift wordt vanaf 2007 gepubliceerd. De jaargangen 1 (2007) tot 4 (2010) zijn in de inhoudsanalyse opgenomen. Het tijdschrift heeft als supplement *Jeugd en Co Kennis*, welke ook is bestudeerd.

Zojuist is beschreven wanneer de tijdschriften zijn ontstaan, welke tijdschriften in elkaar zijn overgegaan en dat deze tijdschriften allen betrekking hebben op de kindbescherming, jeugdhulpverlening, de samenleving of sociale sector. De tijdschriften *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*, *De Koepel* en *Mozaïek* stonden dicht op de praktijk van de kindbescherming. Aangezien *De Koepel* en *Mozaïek* samengesmolten zijn in *SJOW*, was het een logische stap om de inhoudsanalyse met dit tijdschrift voort te zetten. Om een beeld te krijgen van de jeugdhulpverlening in de jaren '90 is ook het *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk* in de inhoudsanalyse opgenomen, wat deels voortkwam uit het *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening* (en dit was weer een 'opvolger' van het oorspronkelijke tijdschrift *SJOW*). Om de inhoudsanalyse nog iets breder te trekken zijn de tijdschriften *Tijdschrift voor de sociale sector* en *Jeugd en Samenleving* meegenomen. De tijdschriftenanalyse is vervolgd met het tijdschrift *0/25*: een voortzetting van de tijdschriften *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk* en *Jeugd en Samenleving*. Een logisch vervolg hierop was het bestuderen van het tijdschrift *Jeugd en Co*, aangezien dit tijdschrift het tijdschrift *0/25* opvolgt in 2007. Om voor de derde onderzoeksperiode, tussen 1990 en 2010, een breder beeld te verkrijgen zijn tevens de tijdschriften *Nederlands tijdschrift voor de Jeugdzorg* en *Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening* betrokken bij de analyse. Hiermee is een verantwoording voor de keuze van de tijdschriften weergegeven. Informatie over de tijdschriften is opgevraagd via de catalogus van de Universiteitsbibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen.

Tabel A.1

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
I	1945-1965	6	0
II	1965-1990	16	2
Totaal		22	2

Tabel A.2

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'De Koepel' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
I	1945-1965	9	19
II	1965-1990	8	51
Totaal		17	70

Tabel A.3

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Mozaïek' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
I	1945-1965	4	5
II	1965-1990	19	12
Totaal		23	17

Tabel A.4

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'SJOW' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	22	12
Totaal		22	12

Tabel A.5

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening SJOW' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	17	2
Totaal		17	2

Tabel A.6

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	12	0
Totaal		12	0

Tabel A.7

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	13	4
III	1990-2010	15	0
Totaal		28	4

Tabel A.8

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Jeugd en Samenleving' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	68	84
III	1990-2010	30	43
Totaal		98	127

Tabel A.9

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor de Sociale Sector' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
II	1965-1990	7	0
III	1990-2010	3	1
Totaal		10	1

Tabel A.10

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Nederlands Tijdschrift voor de Jeugdzorg' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
III	1990-2010	11	42
Totaal		11	42

Tabel A.11

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Tijdschrift voor Sociaal Pedagogische Hulpverlening' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
III	1990-2010	5	42
Totaal		5	42

Tabel A.12

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen '0/25' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
III	1990-2010	20	2
Totaal		20	2

Tabel A.13

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Jeugd en Co' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
III	1990-2010	6	27
Totaal		6	27

Tabel A.14

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen 'Jeugd en Co Kennis' per periode

Periode	Jaren	Gevonden artikelen	Gevonden overige bijdragen
III	1990-2010	2	1
Totaal		2	1

Tabel A.15

Aantal gevonden artikelen en overige bijdragen per jaar (alle tijdschriften)

Periode	Jaar	Artikelen	Overige bijdragen
I	1945	-	-
	1946	-	-
	1947	-	-
	1948	-	-
	1949	2	-
	1950	2	-
	1951	-	-
	1952	-	-
	1953	-	-
	1954	-	-
	1955	-	-
	1956	-	-
	1957	1	1
	1958	2	4
	1959	1	1
	1960	3	3
	1961	3	3
	1962	0	5
	1963	1	1
	1964	2	4
1965	2	2	
II	1966	11	5

III

1967	1	5
1968	2	9
1969	7	19
1970	1	13
1971	4	9
1972	17	8
1973	3	6
1974	3	4
1975	2	5
1976	17	9
1977	13	4
1978	3	1
1979	2	3
1980	0	4
1981	3	7
1982	0	4
1983	10	6
1984	6	7
1985	17	5
1986	7	3
1987	5	5
1988	21	11
1989	14	9
1990	13	6
1991	14	14
1992	5	10
1993	4	8
1994	13	6
1995	8	6
1996	5	-
1997	6	15
1998	4	10
1999	7	11
2000	4	13
2001	2	8
2002	2	12
2003	4	6
2004	2	4
2005	-	6
2006	1	1
2007	1	6
2008	3	9

	2009	1	8
	2010	3	5
Totaal		290	349

Literatuur

- Beets, N. (1958). *Over lichaamsbeleving en sexualiteit in de puberteit: Een bijdrage tot de antropologische psychologie speciaal van de jongen*. Utrecht: J. Bijleveld.
- Berendse, F.G. (1969). Bij Ira Reiss 'nog drie reacties'. *Mozaïek* 20: 255-256.
- Beyaert, F.H.L. (1996). Intimiteit: bedreigd of bedreigend? *Tijdschrift voor de sociale sector* 50: 22-26.
- Boelrijk, M. (1996). Gezocht: pedo-gerichte jeugdhulpverleners. Commentaar op de VOG-richtlijn. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 8: 28-32.
- Buré, M.J. (1960). Sexuele uitingen in de inrichtingsgroep. *De Koepel* 14: 414-423.
- Claassens, M.N. (1960). Wat is de taak van de directie inzake de sexuele opvoeding? *De Koepel* 14: 224-227.
- Claessens, S.M. (1994). Mag ik nog even bij jou in bed? Het pedagogisch klimaat van een Browndalehuis: warm en acceptierend. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: 62-66.
- Damstra-Wijmenga, S.M.J. (1976). Sexualiteit in een tehuis voor moeilijk opvoedbare meisjes. Openheid, voorlichting en begeleiding nodig. *SJOW* 4: 201-204.
- Dellaert, R. (1960). Psychische hygiëne van de opvoeder. *De Koepel* 14: 82-95.
- Dirkse, G. (1976). Sexualiteit in de pedagogisch-therapeutische relatie. Omgaan met sexuele gevoelens: een gebeuren vol onzekerheid. *SJOW* 4: 194-197.
- Dorp, M. van. (2008). 'Schouderklopje met effect.' *Jeugd en Co* 3: 18-19.
- Drillich, P.A. (1961). Is het beroep van inrichtingsopvoeder geestelijk hygiënisch verantwoord? *De Koepel* 14: 488-500.
- Dupuis, P.J.F. (1958). Uw lichaam een tempel; jeugd en sexe in deze tijd. Sexuele voorlichting voor jongeren van 16-22 jaar. *De Koepel* 12: 112-113.

Fontein, L.H. (1958). Hoe bepaalt u Uw houding ten aanzien van sexuele uitingen in uw groep? *De Koepel 12*: 94-101.

Fontein, L.H. (1959). Boekbespreking *Vragen van jongeren* door R. Hacker. *De Koepel 13*: 232-233.

Fontein, L.H. en H.H. Kraan (1961). Najaarsvergadering. *De Koepel 14*: 462.

Gieles, F. (1985). Boekbespreking *Om het fijne gevoel. Groepsopvoeders over erotiek in de omgang met kinderen* door T. Sandfort. *Jeugd en Samenleving 15*: 277-278.

Gillisen, M. (1991). Geen herhaling van Zetten. Over de vergroting van de handelingsruimte van welzijnswerkers en het begrip verantwoordelijkheid. *Tijdschrift voor de sociale sector 45*: 37.

Graafsma, T. (1976). Promiscuïteit bij meisjes in de puberteit. Vele, ongeregelde en willekeurige sexuele relaties. *SJOW 4*: 210-214.

Groen, A. en L. Haarsma (1995). Die macht daar heb je geen last van. Die onmacht wel. Rondetafelgesprek met groepsleiders. *SPH 2*: 18-21.

Haans, G. en M. van IJzendoorn (1990). Meisjes in tehuizen. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk 2*: 20.

Hasselt, J.F. van (1949). Het verhoren van kinderen bij zedendelicten. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk 3*: 259-260.

Hasselt, J.F. van (1961). De behoefte aan gesloten inrichtingen. Gezien vanuit het standpunt van de kinderrechter. *De Koepel 14*: 270-280.

Hillige, H. (1994). Het is de kunst om tegelijk spontaan en behoedzaam te zijn. Intimiteit in een zeer intensieve behandeling van pubers en adolescenten. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk 6*: 57-61.

Hogebrink-Visscher, L.C.P. (1960). Gevaarlijke route. *De Koepel 14*: 96-98.

Huizinga, C. (1976). Gewenstheid of ongewenstheid van homo-pedofiele relaties niet in het algemeen te beoordelen. Pedagogische vooronderstellingen in de jeugdbescherming. *SJOW 4*: 399-404.

IJzendoorn, M. van en G. Haans (1990a). Geïsoleerde ligging met een functie. Meisjesinternaat Maria Regina. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 2: 36-39.

IJzendoorn, M. van en G. Haans (1990b). Wij voeren geen expliciet emancipatiebeleid. ZIB-internaat Zetten. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 2: 40-45.

Inderson, F. en P. Katsman (1978). Voelen doe je met je lijf. *SJOW* 6: 102-104.

Jonker, I. (1988). Bij incest verliest de moeder altijd. *Tijdschrift voor de sociale sector* 42: 22-26.

Kist, B. (1966). Openingsrede. *De Koepel* 20: 34-37.

Konijn, C. (1990). De 'zaak F.': het falen van de kinderbescherming. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 3: 15-19.

Kroef, M. (1994). Als ik een 'erotisch veld' creëer, stap ik eruit. Cursus omgaan met intimiteiten. *Klik* 23: 6-9.

Krevelen, D.A. van (1959). Het kind als slachtoffer. *Nederlands tijdschrift voor criminologie* 1: 139-154.

Lamers-Winkelmann, F. en I. Bicanic (2000). *Therapeutenhandleiding bij een werkboek voor kinderen die seksueel misbruik hebben meegemaakt*. Amsterdam: SWP.

Langendonk, M. (1994). Praten met je collega's over seks is eng maar ook wel leuk. Training over omgaan met seksualiteit in het werk. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: 67-70.

Ligthart, L. en F. de Keyser (1993). Bieden van structuur belangrijker dan begripvol klimaat scheppen: onderzoek naar verdriet van jeugdigen in de residentiële zorg. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 5: 42-51.

Lijst van boeken over Sexuele opvoeding en voorlichting samengesteld door het Nationaal Bureau voor Kinderbescherming en het K en O Voorlichtingscentrum voor Ouders en Opvoeders (1964). *De Koepel* 18: 186-189.

Miedema, T.Y. (1994). Instelling moet als politie en als rechter functioneren. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 6: I-IV.

- Mulder, C. (1950). Een enquête inzake ongecontroleerde kindertehuizen. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* 4: 6-8.
- Muller-Eckhard, H. (1958). *Sexuele opvoeding*. Amsterdam: Het Spectrum.
- Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn (1958). *Maandblad voor berechting en reclassering*.
- In 't veld, uit 't veld. Pedofilie nog alles behalve geaccepteerd (1977). *SJOW* 5: 22.
- Penders, J. (1976). Een lullige erfenis, de angst voor het lichaam. Van afwijzing naar herwaardering van de lichaamlijkheid, *SJOW* 4: 186-193.
- Perquin s.j., N. (1963). Integratie en desintegratie der jeugdige seksualiteit. *Dux* 30: 43-70.
- Perquin s.j., N. (1965). Sexualiteitsvoorlichters. *Mozaïek* 16: 74-79.
- Perquin s.j., N. (1969). Bij Ira Reiss 'Het probleem'. *Mozaïek* 20: 154-155.
- Ploeg, J.D. van der (1960). Enkele notities bij het begrip seksualiteit. *De Koepel* 14: 220-224.
- Prujjs, F.H. (1964). Onze houding tegenover gewone en ongewone uitingen van seksualiteit. Rede uitgesproken op de 44ste jaarlijkse conferentie van de Centrale Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk, gehouden te Oosterbeek van 1 tot 4 november 1963. *De Koepel* 18: 476-489.
- Prujjs, F.H. en B.M. van Oort-Wegelin (1966). Beantwoording van vragen uit de discussiegroepen. *De Koepel* 20: 53-62.
- Raalten, G.W. van (1966). Jeugd en seksualiteit. Ter inleiding. *De Koepel* 20: 33.
- Rapport Werkgroep Onderzoek zedendelicten waarbij kinderen betrokken zijn (1958). *Maandblad voor berechting en reclassering* 6: 125-141.
- Rolf, P. (1969). Geen sexuele revolutie in Amerika. *Mozaïek* 20: 242-248.

- Ritsema van Eck, J. (1958). Boekbespreking *Onbevangen voorlichting: Een gesprek met jongens en meisjes van 12-18 jaar over het sexuele leven* door P.J. Stolker (1957). *De Koepel* 12: 77.
- Ruyter-De Zeeuw, C.A. de (1949). Kinderverhoren bij zedendelicten. *Tijdschrift voor maatschappelijk werk* 3: 210-211.
- Sandfort, T. (1983). Erotische momenten in het werken met kinderen. *Jeugd en Samenleving* 13: 77-91.
- Schoemaker, B. (1992). Ach stil nou maar, we hebben die inrichtingen zo hard nodig. *Tijdschrift voor de sociale sector* 46: 3-11.
- Scholte, E.M. en J.D. van der Ploeg (1990). Jongens en meisjes in tehuizen. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 11: 22-30.
- Sexgevoelens van groepsleiding tegenover pupillen. Ervaringen van een groepsleiding (1976). *SJOW* 4: 206-208.
- Spanjaard, H. (2005). *Jongens, het kan ook anders! Het voorkomen van seksueel geweld van jongens tegenover meisjes*. Amsterdam: SWP.
- Spanjaard, H. (1993). Jongens, wat zitten jullie nou te kletsen? De rol van de groepsleider bij de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren. *Jeugd en samenleving* 23: 442-453.
- Spanje, M.J.A. van (1956). Disposities tot homo-sexueel gedrag binnen het opvoedingswerk van inrichting of gesticht. *Maandblad geestelijke volksgezondheid* 11: 161-173.
- Spanje, M.J.A. van (1961). Over leiding, begeleiding en supervisie van de groepsleider in het internaat. *Mozaïek* 12: 248-264.
- Veerman, J.J. (1969). Implicaties voor de inrichting. *Mozaïek* 20: 260-261.
- Veerman, J.J. (1970). Sexualiteit als internaatsprobleem. *Mozaïek* 21: 66-74.
- Verheule, P. (1994). De angst voor praatjes heerst. De grenzen van lichamelijk contact tussen jeugdwerker en kind. *Tijdschrift voor Jeugdhulpverlening en Jeugdwerk* 11/12: 52-55.

Visser, G.J. (1963). Dat zal mij niet overkomen. (Over de omgang tussen jongens en meisjes). *De Koepel 17*: 298-303.

Lijst van boeken over , 'Sexuele opvoeding en voorlichting' samengesteld door het Nationaal bureau voor kinderbescherming en het K en O-Voorlichtingscentrum voor Ouders en Opvoeders 'Vragen van jongeren' door R. Hacker (1958) (1964). *De Koepel 18*: 186.

Walsweer, A. (1976a). Alleen de ouders hebben 't voor het zeggen. Kinderrechter oordeelt over relatie. *SJOW 4*: 215-216.

Walsweer, A. (1976b). Misschien ben ik wat meer betrokken op jongens dan op meisjes. Ontslagen wegens homofiel contact. *SJOW 9*: 412-415.

Walsweer, A. (1976c). Rotterdamse kinderrechters blijven huiverig voor homofielen. Oordelen en vooroordelen. *SJOW 9*: 416.

... want ik hield wel van hem (1976). *SJOW 4*: 209.

Willemse, T. (1976). Het vraagt moed en vooral helderheid over jezelf en je eigen normen. Homoseksualiteit en kinderbescherming. *SJOW 4*: 409-410.

Zeldenrust-Noordanus, M. (1958). De gevoelsmatige ontwikkeling van de kleuter in verband met de sexuele opvoeding. *De Koepel 12*: 219-228.

Zuithoff, D. (1969). Bij nader inzien. Sex, welbevinden en delinquentie. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk 23*: 431-436.

D4 Survey naar de aard en omvang van seksueel misbruik in de residentiële jeugdzorg en pleegzorg

Greetje Timmerman en Annemiek Harder

4.1 Vragenlijst

In de periode 15 april-eind mei 2011 is een (schriftelijke en/of digitale) vragenlijst uitgezet onder alle residentiële instellingen in de jeugdzorg volgens de sociale kaart van 2010. De vragenlijst was gericht op een eerste verkenning van de hoofdvragen van deelonderzoek 4: Seksueel misbruik in de jeugdzorg: aard & omvang en reacties op signalen (1945 t/m 2007, inclusief kinderen met een lichte verstandelijke beperking).

De survey bestaat uit zestien samengestelde vragen (Bijlage 1). Het eerste deel betreft enkele algemene vragen betreffende de instelling en/of organisatie waar de respondent werkt (soort verstrekte zorg; voorgeschiedenis instelling; functie en aantal jaren werkervaring respondent). Daarna volgt een aantal vragen over de doelgroep van de instelling (seks-samenstelling, leeftijdsgroepen, kinderen met een licht verstandelijke beperking, kinderen met een civielrechtelijke en/of strafrechtelijke maatregel; gevraagd is tevens naar veranderingen in de samenstelling van de groepen).

Het tweede deel van de survey omvat vragen over incidenten, vermoedens en geruchten met betrekking tot seksueel misbruik (aantal, jaartal, aard seksueel misbruik en pleger(s)) ten behoeve van deelonderzoek 4. In het derde deel van de survey zijn vragen gesteld over het instellingsbeleid met betrekking tot seksueel misbruik (ten behoeve van deelonderzoek 1). De survey sluit af met vragen over intern en extern toezicht. De vragenlijst bevat overwegend vragen met gesloten antwoordcategorieën, met daar waar nodig de optie ‘anders, namelijk...’. Enkele vragen over het beleid van de instelling hebben een open antwoordmogelijkheid. De gemiddelde invultijd van de survey was twintig minuten.

Afsluitend wordt een vervolgonderzoek aangekondigd onder een kleinere groep instellingen, waarvoor de respondent wordt gevraagd om medewerking en een contactadres in te vullen. Daarnaast is de respondenten ook gevraagd aan te geven of zij (of hun instelling) beschikken over aanvullende informatie over aard & omvang van seksueel misbruik en over het instellingsbeleid. Tenslotte is een vraag opgenomen over de aanwezigheid van dossiermateriaal. De respondenten kregen de survey toegestuurd, samen met een begeleidende brief van de onderzoekers met instructies voor het invullen van de digitale versie via een opgenomen link in de brief.

4.1.1 Selectie instellingen jeugdzorg

Vanwege onze keuze om onderzoek naar seksueel misbruik in de jeugdzorg te onderzoeken op vestigingsniveau, daar waar de kinderen 24 uur per dag verblijven, heeft de selectie van instellingen plaatsgevonden op grond van twee criteria: 1. residentiële instelling en 2. pleegzorg. De vragenlijsten zijn zowel verstuurd naar hoofdkantoren (directies; besturen) als naar alle vestigingen die tot een bepaalde instelling worden gerekend. Dit laatste maakt het mogelijk het voorkomen van seksueel misbruik en de wijze van reageren op signalen op locatieniveau ('op de werkvloer') te onderzoeken.

4.1.2 Procedure werving instellingen

De eerste stap in de procedure van het benaderen van de instellingen was het versturen van een brief naar alle instellingen in de jeugdzorg (met de beperking van bovengenoemde criteria), waarin het onderzoek naar seksueel misbruik in opdracht van de commissie-Samson werd aangekondigd en om medewerking werd gevraagd. Vervolgens is er vanuit Jeugdzorg Nederland twee maal een ledenbericht uitgegaan met dezelfde informatie.

Om de respons zo hoog mogelijk te krijgen is gekozen voor een persoonlijke benadering van de contactpersonen door de onderzoekers zelf. Het contactadres van de instelling, zoals aangegeven in de Sociale Kaart Jeugdzorg 2010, is het eerste contactmoment geweest. Via deze eerste contactpersoon (veelal secretariaten) werd doorverwezen naar stafleden en medewerkers in de instelling. De meeste medewerkers en besturen waren inmiddels op de hoogte van het onderzoek, hadden er veelal al in teamoverleg over gesproken en waren bereid aan het onderzoek mee te doen. Opvallend was dat er vaak actief is gezocht naar medewerkers die – gelet op de onderzoeksperiode (na 1945) – al wat langer in de organisatie werkzaam waren. In overleg met de contactpersonen en/of de respondenten die de vragenlijst in wilden vullen is de vragenlijst schriftelijk of digitaal verstuurd. Na twee weken is een schriftelijke of digitale reminder verstuurd. In de loop van de gehele maand mei zijn nog vragenlijsten geretourneerd.

4.1.3 Respons

Via de Sociale Kaart Jeugdzorg 2010 en het adressenbestand van Jeugdzorg Nederland zijn tweehonderdzesenvijftig vestigingen en locaties benaderd, zowel hoofdvestigingen als locaties/vestigingen, op hun contactadres. Van deze

tweehonderdzesenvijftig vestigingen en locaties die zijn benaderd, hebben er tweeënnegentig niet gereageerd (36%).

Het is niet in alle gevallen duidelijk geworden wat precies de reden van deze non-respons is geweest, omdat de vragenlijst in sommige gevallen niet rechtstreeks naar de medewerkers in de instellingen gestuurd kon worden. De contactpersoon van de betreffende locatie stuurde de vragenlijst in dat geval door naar de medewerkers. In de meeste gevallen is dat goed gegaan, maar soms was niet te achterhalen of de vragenlijst inderdaad terecht gekomen is bij de medewerkers. Het is mogelijk dat hierbij ook een (onbekend) aantal passieve weigeringen zitten. De contactpersonen met wie rechtstreeks contact gelegd is door de onderzoekers hebben overwegend wel gereageerd met een ingevulde vragenlijst. In een enkel geval (twee instellingen) is sprake geweest van een actieve weigering om aan het onderzoek mee te doen. Ten slotte bleken van zes instellingen de vragenlijsten niet bruikbaar omdat deze instellingen niet onder de selectiecriteria vielen (ambulante zorg).

In totaal hebben driehonderdvierenvijftig respondenten een ingevulde vragenlijst teruggestuurd. De meest voorkomende functies van de respondenten zijn: pedagogisch medewerker, groepsleider, sociaal pedagogisch hulpverlener, ambulant begeleider, gezinsbegeleider, directie- en bestuurslid, zorgmanager, teammanager, teamleider, unithoofd, vestigingsmanager, leidinggevende. Ook hebben gedragswetenschappers (psycholoog, orthopedagoog) of pleegzorgmedewerkers een vragenlijst ingevuld. In sommige gevallen hebben meerdere respondenten per vestiging gereageerd, bijvoorbeeld een stafflid en een hoofd behandeling of een pedagogisch medewerker. Dit is het gevolg van ons verzoek aan de contactpersoon om meerdere personen per vestiging een vragenlijst te laten invullen.

De respons uit de instellingen is redelijk over het land gespreid, op twee provincies na.

Tabel 1
Geografische spreiding van de respondenten

Provincie	Respondenten	
	<i>N</i>	%
Noord-Brabant	73	20,6
Zuid-Holland	55	15,5
Flevoland	43	12,1
Noord-Holland	38	10,7
Gelderland	35	9,9
Utrecht	33	9,3
Overijssel	28	7,9
Limburg	15	4,2
Groningen	12	3,4
Zeeland	4	1,1
Drenthe	4	1,1
Friesland	0	0,0
Ontbrekende informatie / Onbekend	14	4,0
<i>Totaal</i>	<i>354</i>	<i>100,0</i>

Met uitzondering van de provincie Friesland zijn uit elke provincie ingevulde vragenlijsten binnen gekomen. Opvallend is dat de provincies Zeeland en de noordelijke drie provincies, Drenthe, Friesland en Groningen het minst vertegenwoordigd zijn binnen de survey (4,5%). Genoemde redenen om niet mee te doen aan de survey zijn de volgende: instelling valt buiten criteria voor deelname: 6x; weigert deelname: 2x; instelling bestaat niet meer: 1x; benaderde instelling valt nu onder bestuur van andere instelling (daarvan wel respons): 1x; niet teruggestuurd, reden onbekend: 5x; niet kunnen achterhalen: 3x.

4.1.4 Dataverwerking

De digitale vragenlijsten zijn opgezet in het programma voor elektronische vragenlijsten Examine. Binnengekomen vragenlijsten zijn omgezet in Excel. Aan dit Excelbestand zijn de data van de schriftelijke vragenlijsten toegevoegd. Nadat alle vragenlijsten binnen waren, is het Excelbestand omgezet in een SPSS-databestand voor verdere verwerking.

4.2 Onderzoeksresultaten omvang en aard seksueel misbruik; survey residentiële zorg en pleegzorg

4.2.1 De respondenten

De professionals die de vragenlijst hebben ingevuld ($N=354$) kunnen in twee groepen worden onderscheiden: professionals werkzaam in de 1e lijn (pedagogisch medewerker, groepsleider, gezinsbegeleider, e.d.) en in de 2de lijn (management en bestuur). De functies van de driehonderdvierenvijftig professionals en de gemiddelde duur van de werkzame periode in de instelling worden hieronder in Tabel 2 weergegeven.

Tabel 2
Functies respondenten in de jeugdzorg

Functie in de instelling	Professionals		Jaren werkzaam	
	<i>N</i>	%	<i>M</i>	<i>SD</i>
Management/ bestuur (2e lijn)	163	46,0	13,67 ^a	9,78
Zorgmanager/ teammanager/ teamleider/unithoofd/ vestigingsmanager/ leidinggevende	91	25,7	15,26 ^b	10,08
Behandelcoördinator/ hoofd behandeling/ intake coördinator	40	11,3	9,85	8,29
Directeur/ bestuurder	17	4,8	13,78 ^c	8,48
Beleidsmedewerker/ beleidsadviseur	11	3,1	11,27	8,88
Medewerker secretariaat	3	0,8	17,33	11,37
Controller	1	0,3	37,00	n.v.t.
Praktijkmedewerker (1e lijn)	191	54,0	10,45	8,62
Pedagogisch medewerker/ groepsleider/ sociaal pedagogisch hulpverlener/ ambulante begeleider/ gezinsbegeleider	124	35,0	11,06	9,03
Psycholoog/ orthopedagoog/ gedragswetenschapper/ gedragsdeskundige	36	10,2	8,02	7,29
Pleegzorgwerker/ pleegzorgbegeleider	23	6,5	10,67	9,08
Therapeut/ (methodiek)coach/ muziekagoog	4	1,1	13,50	3,51
Docent	1	0,3	3,00	n.v.t.
Conciërge	1	0,3	8,00	n.v.t.
Geestelijk verzorger	1	0,3	9,00	n.v.t.
Preventiemedewerker	1	0,3	15,00	n.v.t.
Totaal	354	100	11,92 ^d	9,30

an = 161. bn = 90. cn = 16. dn = 352.

Iets meer dan de helft van de respondenten is werkzaam in de 1ste lijn ($n=191$, 54%) en iets minder dan de helft is werkzaam in een management- of bestuursfunctie, de 2de lijn ($n=163$, 46%). De meest voorkomende groep in de survey wordt gevormd door de pedagogisch medewerkers ($n=124$, 35%). Zij vormen ruim een derde van de groep professionals, gevolgd door leidinggevenden of managers binnen de instelling ($n=91$, 25,7%). Coördinatoren met betrekking tot de plaatsing en behandeling en gedragswetenschappers zijn ook redelijk goed vertegenwoordigd in de survey (resp. 11,3% en 10,2%).

De werkzame periode van de professionals loopt zeer uiteen: de range van het aantal werkzame jaren loopt van 5 maanden tot 39,6 jaar. In het management varieert de werkzame periode van iets minder dan 1 jaar tot bijna 40 jaar, van praktijkwerkers loopt de periode waarin zij bij hun instelling werken uiteen van iets minder dan een half jaar tot 34 jaar. De professionals die een vragenlijst hebben ingevuld zijn gemiddeld 11,9 jaar werkzaam in de instelling ($SD=9,3$).

Zorgmanagers lijken gemiddeld het meeste aantal jaren werkzaam te zijn in de instelling (15,26%) en gedragswetenschappers het minst aantal jaren (7,29%). De werkzame periode van professionals in het management loopt van iets minder dan een jaar tot bijna 40 jaar en van praktijkmedewerkers van iets minder dan een half jaar tot 34 jaar.

Werkzame periode van de professionals

De periode waarin de professionals begonnen zijn met werken binnen de instellingen varieert van 1972 tot 2010 (zie Tabel 3).

Tabel 3

Start van de werkzame periode van professionals in de instelling

Jaartal start werkzame periode	N	%
1970-1980	16	4,5
1980-1990	49	13,8
1990-1999	84	23,7
2000-2010	203	57,3
Geen informatie	2	0,6
Totaal	354	100

Tabel 3 laat zien dat de meeste professionals in de survey (57,3%) in het laatste decennium zijn gaan werken bij de jeugdzorg instelling.

4.2.2 Aantal professionals dat gevallen van seksueel misbruik rapporteerde

De centrale vraag in deelonderzoek 4 is erop gericht de aard en omvang van seksueel misbruik in kaart te brengen vanaf 1945 – 2008 (tot en met 2007). De

survey vraagt de respondenten dus terug te blikken in de tijd en aan te geven of zij bekend zijn met gevallen van seksueel misbruik. Omdat retrospectieve gegevens onbetrouwbaarder zijn naarmate men verder terug kijkt, moet informatie over seksueel misbruik in het verleden met de nodige zorgvuldigheid worden geïnterpreteerd. We kunnen ervan uit gaan, dat informatie over gevallen van seksueel misbruik betrouwbaarder is wanneer de professionals de hun bekend geworden gevallen kunnen rapporteren over de periode waarin zij zelf werkzaam zijn geweest dan wanneer zij iets moeten zeggen over de tijd voorafgaande aan hun huidige dienstverband. Daarom zijn de vragen over omvang en aard van seksueel misbruik verdeeld over de werkzame periode van de respondent en de periode voorafgaand aan de werkzame periode. De gevraagde informatie over de aard en omvang van seksueel misbruik betreft a) aantal gevallen van seksueel misbruik, b) het jaartal waarin deze hebben plaatsgevonden, c) de pleger, een medewerker of een groepsgenoot, en d) de aard van het seksueel misbruik (lichamelijk of anderszins).

In de survey is een onderscheid gemaakt tussen incidenten, vermoedens en geruchten van seksueel misbruik. Incidenten zijn omschreven als zekere gevallen ('voorvallen waarvan u zeker weet dat zij plaats hebben gevonden'). Vermoedens zijn in minder zekere termen omschreven als 'voorvallen waarvan u zelf het idee heeft gehad dat er seksueel misbruik plaatsvond'. De vragen rond geruchten hadden betrekking op het gehoord hebben van geruchten over seksueel misbruik binnen de instelling. Bij de telling van het aantal in de survey gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik zijn de geruchten buiten beschouwing gelaten. Het aantal professionals dat zekere en vermoedelijke gevallen van seksueel misbruik in de survey rapporteerde, waargenomen tijdens de eigen werkzame periode, is weergegeven in Tabel 4.

Tabel 4

Aantal professionals dat seksueel misbruik rapporteert, in de eigen werkperiode

Gerapporteerde gevallen seksueel misbruik	Professionals (N=294) Zeker	Professionals (N=297) Vermoedelijk	Professionals (N=261) Totaal*
0	96 (32,7%)	185 (62,3%)	78 (37,9%)
1	107 (36,4%)	77 (25,9%)	52 (19,9%)
2	34 (11,6%)	21 (7,1%)	54 (20,7%)
3 of meer	57 (19,4%)	14 (4,6%)	77 (29,5%)

Noot: Vijf professionals hebben bij de zekere gevallen aangegeven dat er 'meerdere incidenten' waren, maar niet of dit er twee of drie of meer waren. Deze vijf professionals zijn opgenomen onder twee gerapporteerde gevallen.

*Totaal is zeker + vermoedelijk gevallen ingevuld

4.2.3 Aantal gevallen van seksueel misbruik

Hoeveel gevallen van seksueel misbruik rapporteerden de professionals? Om een indruk te krijgen van het totaal aan ‘dreiging’ van seksueel misbruik – volgens de perceptie van de professionals althans – is een optelling gemaakt van het aantal incidenten en vermoedens, zie Tabel 5.

Tabel 5

Aantal gevallen van seksueel misbruik gerapporteerd in de werkzame periode

	Aantal gevallen van seksueel misbruik
Zeker	558 (74,4%)
Vermoedelijk	192 (25,6%)
Totaal	750 (100%)

In totaal rapporteerden tweehonderdtwintig (62,1%) van de driehonderdvierenvijftig respondenten een of meerdere gevallen van seksueel misbruik, in totaal zevenhonderdvijftig gevallen. Het overgrote deel daarvan is ‘zeker’, dat wil zeggen een incident dat bekend geworden is in de organisatie en dat ook aan de respondent zelf bekend is (vijfhonderdachtenvijftig incidenten, 74,4%). In een kwart van de gevallen ging het om vermoedens (honderdtweënnegentig vermoedens, 25.6%).

Gemiddeld rapporteerden de driehonderdvierenvijftig respondenten tussen de 2 en 2,5 (gem. 2,12, $SD=3,61$) gevallen van seksueel misbruik tijdens hun werkzame periode van gemiddeld 11,9 jaar ($SD = 9,3$) in de instelling, oftewel gemiddeld ongeveer 1 incident per zes jaar. Voor alleen de zekere gevallen (de incidenten) is het gemiddelde 1,58 ($SD=3,27$). Voor de vermoedens geldt een gemiddelde van 0,54 vermoedens ($SD = 1,05$).

Het aantal geruchten wordt hier ter informatie apart weergegeven, omdat van geruchten de onzekerheidsmarge groot is (Tabel 6). Deze informatie wordt daarom verder in de analyses niet meegenomen

Tabel 6

Geruchten seksueel misbruik tijdens werkzame periode respondent

Geruchten seksueel misbruik	<i>N</i>	%
Nee, dit is niet het geval/ onbekend	262	74
Ja, een enkel geval	86	24,3
Ja, in meerdere gevallen	6	1,7
Totaal	354	100

Van alle driehonderdvierenvijftig respondenten zijn er tweeënnegentig respondenten (26,0%) die een gerucht heeft gerapporteerd in de survey, tijdens de werkzame periode; zesentachtig respondenten vermelden daarbij een enkel geval, zes respondenten meerdere geruchten. Het gemiddeld aantal gerapporteerde geruchten is 0,29 ($SD = 0,49$).

Jaartal seksueel misbruik

Zoals verondersteld konden de respondenten in een substantieel aantal gevallen van seksueel misbruik geen jaartal aangeven. Van alle professionals die seksueel misbruik rapporteerden tijdens de werkzame periode heeft 67% ($n=133$) van de honderdachtennegentig professionals een tijdsindicatie aangegeven per gerapporteerd incident, en 73% ($n=82$) van de honderdtwaalf professionals heeft een tijdsindicatie aangegeven per vermoeden. In tweehonderdvierenzeventig van de in totaal zevenhonderdvijftig gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik (36,5%) is er geen tijdsindicatie aangegeven.

Voor de gevallen van seksueel misbruik waarvoor wel een tijdsindicatie aanwezig was, wordt in Tabel 7 een overzicht gegeven van de tijdsperioden waarin de gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik hebben plaatsgevonden. De 36,5% seksueel misbruik gevallen waarvan het jaartal onbekend is, zijn hier dus buiten beschouwing gelaten.

Tabel 7

Tijdsaanduiding van gevallen seksueel misbruik

Tijdsperiode	Zekere gevallen ($N=351$)	Vermoedelijke gevallen ($N=158$)
2008 tot 2012	202 (57,5%)	94 (59,5%)
2000 tot 2008	108 (30,8%)	37 (23,4%)
1990 tot 2000	26 (7,4%)	19 (12,0%)
1980 tot 1990	14 (4,0%)	7 (4,4%)
1970 tot 1980	1 (0,3%)	1 (0,6%)

Samenhang duur werkzame periode en aantal incidenten

Om na te gaan of respondenten met een langere werkperiode ook meer incidenten rapporteren is een Spearman's correlatie berekend tussen het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode en de tijdsperiode dat de respondent werkzaam was in de instelling. Uit deze analyse komt naar voren dat respondenten die langer werkzaam zijn in de instelling significant meer incidenten rapporteren tijdens hun werkzame periode dan respondenten die minder lang werkzaam zijn in de instelling ($r_s = ,12$, $p = ,02$), maar de sterkte van deze

samenhang is klein te noemen. Voor een overzicht van het gemiddelde aantal incidenten, zie Tabel 8.

Tabel 8

Werkzame periode en aantal gerapporteerde incidenten

Werkzame periode	Respondenten	Aantal incidenten	
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
1970-1979	16	2,44	3,10
1980-1989	49	1,47	1,93
1990-1999	84	1,77	3,94
2000-2010	203	1,46	3,25

Tabel 8 laat zien dat het gemiddelde aantal incidenten gerapporteerd door de zestien respondenten die in de periode van 1970 tot 1979 zijn begonnen met hun werk in de instelling gemiddeld wat meer incidenten rapporteren dan respondenten die in andere perioden zijn begonnen met werken.

4.2.4 Aard van het seksueel misbruik

In de survey is van elk incident en vermoeden gevraagd aan te geven wat de aard van het seksueel misbruik was. Wat betreft de aard van het seksueel misbruik was het onderzoek gericht op twee factoren, 1) lichamelijk of niet-lichamelijk (bijv. verbaal), 2) volwassenen of leeftijdgenoten als pleger. Met name was het onderzoek gericht op het verkrijgen van gegevens over seksueel misbruik in de context van een pedagogische (afhankelijkheids)relatie en van seksueel misbruik door groepsgenoten.

1. Lichamelijk/niet-lichamelijk

De aard van het seksueel misbruik, al dan niet lichamelijk is weergegeven in Tabel 9 (incidenten) en Tabel 10 (vermoedens).

Tabel 9

Aard van alle vermelde incidenten tijdens werkzame periode respondent

Aard incident	<i>N</i>	<i>%</i>
Lichamelijk	158	73,5
Verbaal	25	11,6
Anders	32	14,9
Totaal	215	100

Tabel 10

Aard vermoedens misbruik in werkzame periode respondent

Aard vermoeden	N	%
Lichamelijk	59	72,0
Verbaal	16	19,5
Anders	7	8,5
Totaal	82	100

De meeste incidenten en vermoedens van seksueel misbruik betreffen inderdaad lichamelijke vormen (respectievelijk 73,5% en 72%).

2. Volwassenen/leeftijdgenoten als pleger

Het overzicht van verschillende typen plegers staat weergegeven in Tabel 11 (incidenten) en Tabel 12 (de vermoedens). De vermelde gegevens betreffen alleen gevallen die de respondenten tijdens hun eigen werkzame periode hebben opgemerkt.

Tabel 11

Pleger(s) incidenten misbruik in werkzame periode respondent

Pleger	N	%
Groepsgeenoot	111	49,3
Medewerker (residentieel/ pleegouder)	61	27,1
Groepsgeenoot en medewerker	2	0,9
Volwassene anders dan medewerkers	18	8,0
Anders (bijv. andere jongeren)	33	14,7
Totaal	225	100

Tabel 12

Pleger(s) vermoedens misbruik in werkzame periode respondent

Pleger	N	%
Groepsgeenoot	61	50,4
Medewerker (residentieel/ pleegouder)	38	31,4
Groepsgeenoot en medewerker	3	2,5
Volwassene anders dan medewerkers	6	5,0
Anders (bijv. andere jongeren)	13	10,7
Totaal	121	100

In ongeveer de helft van het aantal gevallen van seksueel misbruik betreft het een groepsgeenoot als pleger (respectievelijk 49,3% en 50,4%). Voor volwassenen

geldt dat zij in iets meer dan een derde van de gevallen de pleger zijn (respectievelijk 35,1% en 36,4%). Bij een meerderheid van deze gevallen gaat het om een groepsleider of pleegouder.

Samenhang aard en pleger incidenten

Voor de respondenten die tijdens de werkzame periode incidenten rapporteerden is nagegaan hoe de aard van de incidenten (wel of niet lichamelijk) samenhangt met de pleger van de incidenten (wel of niet een groepsgenoot). De analyse laat zien dat de aard van de incidenten significant samenhangt met het type pleger van de incidenten, nl. als de pleger een groepsgenoot is, dan is de kans op lichamelijk gearde incidenten 8,6 keer groter dan wanneer de pleger geen groepsgenoot is ($\chi^2(1) = 30,67, p = ,00$).

4.2.5 Type instelling en aantal incidenten

Om zicht te krijgen op de context waarin de incidenten plaatsvonden is er een analyse gedaan naar de samenhang tussen het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode en het type instelling. Deze analyses geven enigszins zicht op de samenhang tussen het aantal incidenten en type hulpverlening, maar maken het niet mogelijk om vast te stellen dat bepaalde incidenten ook daadwerkelijk in die vormen van hulpverlening hebben plaatsgevonden aangezien daar niet direct naar is gevraagd in de survey.

Gesloten residentiële zorg versus niet-gesloten zorg

De instellingen zijn hierbij in de eerste plaats opgesplitst in het wel of niet bieden van gesloten residentiële jeugdzorg (i.e. justitiële jeugdzorg en/of JeugdzorgPlus). De analyse laat zien dat er tussen respondenten van instellingen die wel ($M = 1,58, SD = 3,10$) en instellingen die geen gesloten residentiële jeugdzorg bieden ($M = 1,55, SD = 3,86$) geen significant verschil is in het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode, $t(352) = 0,09, p = ,73$.

Justitiële versus niet justitiële zorg

Een tweede opsplitsing is die in justitiële en niet-justitiële zorg. Analyse door middel van de Mann-Whitney test laat zien dat het aantal incidenten voor deze twee typen zorginstellingen niet significant ($p = ,83$) van elkaar verschilt.

Pleegzorg versus geen pleegzorg

Er zijn ook geen significante verschillen te vinden tussen het aantal gerapporteerde incidenten tijdens de werkzame periode door respondenten in instellingen die wel en instellingen die geen pleegzorg bieden, $t(352) = -.42, p = ,68$. Voor de respondenten die aangeven dat hun instelling onder andere ook

gezinshuizen als hulpverleningsvorm hebben is het aantal gerapporteerde incidenten iets hoger ($M = 1,90$, $SD = 3,71$) dan voor instellingen die geen gezinshuizen als hulpvorm bieden ($M = 1,26$, $SD = 274$), maar dit verschil is ook niet significant, $t(352) = -1,87$, $p = .06$.

Opmerkingen/ kanttekeningen bij de analyses

Voor een goed beeld van de omvang van het misbruik zou het aantal in de survey gerapporteerde signalen van seksueel misbruik af moeten worden gezet tegen het aantal pupillen met wie de professionals tijdens hun werkzame periode in contact zijn gekomen. Met de survey die is afgenomen in het kader van dit onderzoek is het niet mogelijk om over deze informatie te beschikken. Het is dus onbekend met hoeveel jeugdigen de professionals tijdens hun werkzame periode in contact zijn gekomen.

Daarnaast zou het beeld duidelijker worden wanneer het aantal gerapporteerde signalen van seksueel misbruik zou kunnen worden vergeleken met de verblijfsduur van pupillen in de instellingen. De wijze waarop de gegevens verzameld zijn met de survey maakt een dergelijke analyse niet mogelijk. Dergelijke analyses zouden wel gedaan kunnen worden door bijvoorbeeld uitgebreid dossieronderzoek te doen op pupilniveau, bijvoorbeeld op de wijze zoals gerapporteerd in deelstudie D6 (archiefonderzoek).

D5 Verdiepde survey: aard van seksueel misbruik in de residentiële zorg

Greetje Timmerman & Pauline Schreuder

5.1 Inleiding en methode

In een vervolgsurvey onder de professionals die in de eerste survey hebben meegedaan aan het onderzoek is gedetailleerder gevraagd naar de aard van het door hen gerapporteerde seksueel misbruik, de situaties waarin dit misbruik heeft plaatsgevonden, kenmerken van slachtoffers en daders, duur en frequentie van het misbruik, eventuele combinaties met andere vormen van misbruik (fysiek, intimidatie, pesten). Daarnaast is – per incident – doorgevraagd naar de wijze van reageren op het seksueel misbruik door de instelling, met name richting kind en richting pleger (Bijlage 2).

De verdiepde survey is gestart in mei 2011, na afronding van de (eerste) survey-ronde die in april plaatsvond. Voor de verdiepde survey zijn alle respondenten benaderd. Daarbij zijn twee groepen gemaakt: 1) alle respondenten die een of twee gevallen van seksueel misbruik hadden gerapporteerd (n=115) en 2) alle respondenten die drie of meer gevallen van seksueel misbruik hadden gerapporteerd in de eerste survey (n=53). Als meerdere respondenten van dezelfde instelling 3 of meerdere gevallen van seksueel misbruik hadden gerapporteerd in de eerste survey is voor het telefonische vervolginterview willekeurig gekozen voor een respondent. Dit leidde tot een selectie van twintig respondenten. Daar waar dit bestuurders betrof, zijn deze allemaal benaderd. Van het totaal aan respondenten (n=115 en n=20, totaal n=135) reageerden er tweeënveertig respondenten, dat is een response van 34%. De specifieke respons, verwerking en analyse van pleegzorgincidenten vindt plaats in het onderzoeksrapport van prof.dr. H. Grietens; dit hoofdstuk bevat de respons, de verwerking en analyse van de incidenten en vermoedens uit de residentiële zorg.

Groep 1, de respondenten die een of twee gevallen van seksueel misbruik hadden gerapporteerd, kreeg een digitale verdiepde survey gestuurd (Bijlage 2). Per gerapporteerd incident en vermoeden is hen gevraagd de verdiepde survey in te vullen. In totaal hebben tweeëndertig respondenten deze digitale vervolgsurvey ingevuld en terug gestuurd. Deze respons (31,8%) is niet erg hoog te noemen. Een mogelijke verklaring voor de relatief lage respons is dat de digitale survey is uitgezet in de zomervakantie. Ook de reminder viel in de zomerperiode. Helaas was het gezien de korte looptijd van het onderzoek, de deadline en de planning van nog enkele deelstudies in dit onderzoek na afronding van de vervolgsurvey niet mogelijk de vervolgsurvey pas na de zomerperiode te plannen. Gezien echter

de spreiding van de respons, die redelijk goed verdeeld over het land en over de tweehonderdzesenvijftig instellingen die in de eerste survey de totale groep benaderde instellingen vormden, kan op basis van de informatie in de verdiepende survey wel een goede indruk worden verkregen van de aard van het seksueel misbruik.

Groep 2 leverde een respons op van bijna 100%, hetgeen volledig kan worden toegeschreven aan de persoonlijke benadering. Daartoe werden alle respondenten die meerdere (drie of meer) gevallen van seksueel misbruik hadden gerapporteerd in de eerste survey (n=53), telefonisch benaderd. In totaal verstrekten de respondenten uit beide groepen (n=32 en n=20, totaal n=52) gedetailleerde informatie op over honderdvierenveertig gevallen van seksueel misbruik. De honderdvierenveertig gevallen zeggen niet iets over de omvang van bepaalde vormen van seksueel misbruik. In onze analyse van deze honderdvierenveertig casussen hebben we ons gericht op het zoeken naar typen of patronen in de aard van het seksueel misbruik.

5.2 Verwerking en analyse

Per incident of vermoeden is alle kwantificeerbare informatie ingevoerd in Excel (zie 5B: Overzicht van de gemelde incidenten). In de verdiepende survey konden de respondenten van de gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik zelf bepalen of het in hun ogen ging om een incident of een vermoeden. Vervolgens is van alle honderdvierenveertig gevalsbeschrijvingen nagegaan wat de professionals onder ‘incidenten’ en ‘vermoedens’ verstonden en of daarbij sprake was van een verschil in ‘zekerheid’.

1. Incidenten en vermoedens

De verdiepende survey begint met de vraag naar een korte beschrijving in eigen woorden van wat zich heeft voorgedaan. Deze beschrijvingen – sommige uitgebreid, andere zeer beknopt – zijn terug te vinden in bijlage 2. Nadere analyse van deze beschrijvingen leert dat de gevalsbeschrijvingen die de respondenten hebben geplaatst onder ‘incident’ niet in termen van ‘zekerheid’ verschillen van de gevalsbeschrijvingen onder ‘vermoeden’. Met andere woorden, het onderscheid tussen ‘incident’ en ‘vermoeden’ in termen van meer of minder met zekerheid vast te stellen gebeurtenissen, is niet aan de orde. Een ‘vermoeden’ kan betrekking hebben op een geval van seksueel misbruik dat alom in de instelling bekend was, en omgekeerd kan een ‘incident’ heel vaag omschreven zijn. Een paar voorbeelden om dit duidelijk te maken.

De volgende gevalsbeschrijving is gegeven onder het kopje ‘vermoeden’:

‘Meisje van 17 jaar blijkt na vertrek van de zelfstandigheidstraining (ZT) met drie jongens op de ZT afwisselend geslachtsgemeenschap (vaginale en orale seks) te hebben gehad. Bij navraag zegt ze dat dit niet altijd naar wens was. Zij kon/wilde geen “nee” zeggen en de jongens maakten daar misbruik van. Het gebeurde op haar kamer of op de kamer van de jongen. Het betrof nooit meer dan één jongen tegelijk en er waren nooit anderen bij betrokken. Het gebeurde wanneer de groepsleiding sliep (...).’

Hier is niet onomstotelijk bewezen dat het misbruik heeft plaatsgevonden, maar de melding is zodanig beschreven dat duidelijk is dat de instelling de melding serieus heeft genomen en is gaan onderzoeken wat er gebeurd is. Vergelijkbare gevalsbeschrijvingen zijn door andere respondenten gegeven onder het kopje ‘incident’.

Een andere respondent vraagt zich af of bepaalde situaties gelden als seksueel misbruik en meldt deze onder de noemer ‘vermoeden’:

‘Een pedagogisch medewerker heeft op zijn laatste werkdag twee jongeren toestemming gegeven om met elkaar seks te hebben op hun kamers. Dit was zeer tegen het beleid van [de instelling] in. Ook stelde hij veel seksueel getinte vragen aan een vrouwelijke cliënte die niet relevant waren voor de hulpverlening.’

Ook onder het kopje ‘vermoeden’:

‘Tijdens een groepskamp zijn bij het uitpakken van de spullen twee cliënten verdwenen. Het ging om een meisje van 14 en een jongen van 14. Ze werden in de bosjes aangetroffen, beiden met hun broek naar beneden. Ze reageerden geschrokken. Gepraat. Onduidelijk was of hier sprake was van misbruik, of wederzijds goedvinden. De jongen vertelde dat het meisje hem gedwongen had. Voor beide jongeren gold dat er sterke vermoedens waren van eerder misbruik.’

Hoewel deze jongeren op heterdaad betrapt zijn, rubriceert de respondent deze situatie toch onder het kopje ‘vermoeden’, wellicht omdat hij twijfelt over de mate van dwang.

De gevalsbeschrijvingen die gedaan zijn onder het kopje ‘incident’, laten regelmatig in het midden of het gemelde misbruik ook daadwerkelijk (bewezen) heeft plaatsgevonden:

‘Jongen van 12 jaar op de kamer en groepsleider bij hem in bed komen liggen. Geen anderen aanwezig. Kind is betast en hij heeft hiervan melding gemaakt. Groepsleider heeft ontkend maar is op non-actief gesteld.’

De pleger was een groepsleider van een crisisleefgroep voor kinderen. Het enige wat ik weet is dat hij ’s nachts meerdere malen een jongetje heeft lastiggevallen. Aard van de handelingen weet ik niet. Het is lang geleden en ik weet ook niet meer of de details aan ons verteld zijn.’

‘Het meisje (13/14 jaar) dat in de leefgroep woonde, beschuldigde een groepsleider van seksueel misbruik/intimidatie. De betreffende collega is ontslagen, echt bewijs was er niet. Later heeft betreffende meisje zelf aangegeven dat incident nooit heeft plaatsgevonden.’

Deze voorbeelden illustreren dat de respondenten onder zowel het kopje ‘incidenten’ als het kopje ‘vermoedens’ melding doen van situaties die door de instelling serieus zijn genomen als mogelijke gevallen van seksueel misbruik. Ook zijn er meldingen waarbij duidelijk is aangegeven dat het gaat om niet meer dan een vermoeden, dan wel om een situatie waarin een pleger voor de rechtbank veroordeeld is wegens seksueel misbruik.

Omdat de keuze voor de categorie ‘incident’ of de categorie ‘vermoeden’ door de respondenten op verschillende wijze is gemaakt, is het niet zinvol om in de analyse van de meldingen in de verdiepende survey vast te blijven houden aan die indeling.

2. Aard van het seksueel misbruik

Wat betreft de aard van seksueel misbruik kan onderscheid worden gemaakt tussen

- a. seksueel misbruik binnen de pedagogische relatie (volwassenen – minderjarigen) en seksueel misbruik tussen pupillen onderling
- b. lichamelijke vormen van seksueel misbruik versus niet-lichamelijke vormen (intimidatie, pesten)

Aangezien de gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik voor het grootste deel lichamelijke vormen betreffen, is dit onderscheid vervallen als indelingscriterium. De honderdvierenveertig gevallen van seksueel misbruik zijn vervolgens gecategoriseerd naar het eerste onderscheid, namelijk het seksueel misbruik dat plaatsvindt binnen een (pedagogische) afhankelijkheidsrelatie, en seksueel misbruik tussen pupillen. Van honderdvierenveertig gevallen van seksueel misbruik is gedetailleerde informatie verkregen. Bijna de helft van de gevallen (71) betrof seksueel misbruik door een volwassene binnen de instelling, in de andere helft van de gevallen (73) ging het om seksueel misbruik door kinderen en jongeren onderling. Deze indeling leverde 4 typen van seksueel misbruik op:

- Type 1. Mannelijke groepsleiders en meisjes (13-18 jaar)
- Type 2. Mannelijke groepsleiders en jongere jongens (12 jaar of jonger)
- Type 3. Twee pupillen onderling: jongen als pleger – meisje als slachtoffer
- Type 4. Meerdere pupillen onderling

5.3 Resultaten

5.3.1 Seksueel misbruik door volwassenen

We bespreken allereerst het seksueel misbruik van minderjarigen door volwassenen, al of niet in een pedagogische relatie binnen de residentiële jeugdzorg. Van een pedagogische relatie is sprake wanneer de professionals werkzaam in de instelling verantwoordelijk zijn voor de zorg en opvoeding van de kinderen en jongeren die aan hun zorg zijn toevertrouwd, zoals groepsleiders, pedagogisch medewerkers, gedragswetenschappers, artsen, leraren, etc. Daarnaast komen de kinderen en jongeren tijdens hun verblijf ook in aanraking met andere volwassenen, binnen de instelling o.a. beveiligingsbeambten, chauffeurs, tuinlieden, etc. en buiten de instelling, bijvoorbeeld in het weekend met volwassen familieleden, of door de week met medewerkers verbonden aan andere instellingen.

Het meest voorkomende type van seksueel misbruik door volwassenen, waarover de professionals in de vervolgsurvey gedetailleerde informatie hebben verstrekt, vindt plaats binnen een pedagogische relatie in de residentiële zorg (55 van de 71). Er tekent zich een duidelijk type af (n=45) in de residentiële instellingen, namelijk seksuele contacten of een seksuele relatie tussen een groepsleider, variërende in leeftijd van 20 tot boven de 50 jaar, en een meisje (13-18 jaar). In vrijwel alle gevallen (53) betreft het een mannelijke groepsleider.

Seksueel misbruik van jonge kinderen (jonger dan 12 jaar) door groepsleiders is ook een duidelijk type, zij het dat er ten opzichte van het eerste type van de groepsleider en het meisje van 13 jaar en ouder, veel minder gevalsoverzichten van zijn gegeven (n=10). Opvallend in de beschreven gevallen is namelijk dat, wanneer het om seksueel misbruik door groepsleiders van jongere kinderen gaat, het meestal mannelijke groepsleiders gaat en jongere jongens. Van deze 10 gevallen betrof het 8 jongens en 2 meisjes, de leeftijd van de jongens was 10, 11 of 12 jaar, van de meisjes 7 en 11 jaar. De leeftijd van de (mannelijke) groepsleiders varieerde (25, 28, 33, 40+). Hoewel deze gevallen van seksueel misbruik in aantal (n=10) niet zo vaak door de professionals in de verdiepingssurvey zijn beschreven, menen we dat er gelet op het patroon dat het hier gaat om vooral jonge jongens, 12 jaar of jonger, en om mannelijke groepsleiders, dat er sprake is van een specifiek type van seksueel misbruik.

We geven van beide typen enkele illustratieve gevallen.

Type 1 Mannelijke groepsleiders en meisjes (13-18 jaar)

Casus 1a:

‘Een van de begeleiders zou het meisje (17 jaar) seksueel benaderd en betast hebben. Ook zou de jongere de begeleider hebben betast. Dit zou zijn gebeurd op het moment dat de andere jongeren naar hun kamer waren of na bedtijd. De jongere zou weinig weerstand hebben geboden, maar zou er later spijt van hebben gekregen. De melding kwam nadat de medewerker ontslag had genomen en bij een andere instelling in dienst was. Dit is gemeld bij de leidinggevende, politie is ingeschakeld, de jongere is verhoord. Er is een rechtszaak geweest.’

Casus 1b:

‘Een collega moest de jongeren op zondagmorgen wakker maken. Een 15 jarig meisje lag alleen op een kamer. Zij duwde het beddengoed van zich af, ze lag zonder kleding in bed. De collega ging meteen in op haar uitnodiging tot seksueel contact en dat heeft toen plaatsgevonden, inclusief penetratie. (Een week later, toen ikzelf dagdienst had op zondag, probeerde ze bij mij hetzelfde. Voor haar de gewoonste zaak van de wereld?) De collega belde een dag na het voorval in paniek op dat hij iets heel doms had gedaan. Op zijn verzoek heb ik hem toen thuis bezocht en met hem en zijn vriendin een langdurig gesprek gehad. We kwamen eropuit dat hij kennelijk niet geschikt was voor dit werk en ik heb hem min of meer gedwongen om een andere baan te zoeken. Dat heeft hij ook gedaan.’

Casus 1c (uit telefonisch interview met ex-bestuurder):

‘Een groepsleider ... die lichamelijk contact met een meisje heeft. Dat kan het masseren van schouders en nek betreffen waardoor het gemakkelijker gaat als het bh-bandje los gemaakt wordt, maar het kan ook gebeuren dat een groepsleider of gezinsouder met een geplaatst meisje naar bed gaat (...)’ Volgens de ex-bestuurder wordt het eerste voorbeeld waarschijnlijk sneller gezien als moreel onaanvaardbaar, maar ‘dat is nog niet zo heel lang het geval’. Tot voor een jaar of tien geleden (halverwege de jaren negentig) was de acceptatie in deze instelling voor jeugdzorg van een grensoverschrijding – van een professionele relatie naar een privérelatie – groter. Hij noemt het voorbeeld van een groepsleider die met een meisje naar een discotheek ging om haar te leren om te gaan met de verleidingen in zo’n disco, een oefensituatie dus. Zo werd het gezien. De groepsleider danste met het meisje, bracht de avond met haar door in de discotheek en kwam om 4 uur ’s ochtends terug. Toen de respondent hierover opmerkte dat dit ‘de kat op het spek binden’ is, werd dat ontkend. ‘Sterker nog, het werd met vuur en vlam verdedigd. Voeg daarbij dat de groepsleider die in zijn

privé-situatie niet zo gelukkig is of tegenslag meemaakt, en het gegeven dat veel van deze meisjes binnenkomen met een geschiedenis in de prostitutie, dan is het bijna een logisch gevolg.’

In dit type seksueel misbruik (want dat is het volgens de meeste professionals wel degelijk, omdat er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie) is vaak sprake van een geleidelijke ontwikkeling van een relatie tussen groepsleider en een meisje. Een groepsleider kan voor een bepaald meisje een bijzondere sympathie ontwikkelen:

‘Hij heeft met haar te doen, wil haar beschermen, zij is zijn favoriete meisje. Het meisje voelt dat aan, kan hier gebruik van maken, zij kan zich extra lief tegenover hem gedragen, of kan zich ook aangetrokken voelen tot deze groepsleider. Dit is een hellend vlak, een voedingsbodem van waaruit de grenzen van de professionele relatie overschreden kunnen worden. De meeste groepsleiders maakten en maken er geen misbruik van, maar die ene wel.’

Seksuele handelingen, seksuele contacten en seksuele relaties

Er is sprake van grote variëteit aan seksuele handelingen, contacten en relaties waarbij de groepsleider als pleger is genoemd. Het gaat om betasting, seksuele handelingen (meisje werd gedwongen groepsleider te bevredigen, seksuele contacten op de kamer van het meisje, of in de gemeenschappelijke ruimte wanneer de anderen naar hun kamer waren).

Uit de beschrijvingen door de professionals van bij hen bekende gevallen van seksueel misbruik door een groepsleider is in veel gevallen niet duidelijk of er van meet af aan sprake was van een seksuele relatie tegen de wil van het meisje. Soms geeft het meisje aan dat ze mee ging in de seksuele relatie en zich niet vrij of in de positie voelde om de seksuele toenaderingen te weigeren:

‘Een invalkracht is een seksuele relatie aangegaan met een vrouwelijke minderjarige cliënte (16-17 jaar). Dit vond plaats buiten de voorziening. De cliënte heeft later aangegeven zich niet in staat te voelen hier “nee” tegen te zeggen. Toen deze informatie boven tafel kwam, is de invalkracht ontslagen, is er aangifte gedaan en is deze persoon ook aangeklaagd.’

Andere seksuele relaties gaan door nadat het meisje uit het tehuis is vertrokken, sommige daarvan zetten zich voort in een huwelijk, andere relaties lopen stuk.

In de meeste gevallen binnen dit type is sprake van seksueel lichamenlijk contact; in enkele gevallen ging het om niet-lichamelijke seksuele intimidatie, bijvoorbeeld verbale intimidatie (ongewenste gespreksonderwerpen over seksualiteit), een groepsleider die naar porno kijkt op de computer in aanwezigheid van twee meisjes van 13 en 14 jaar, een groepsleider die 's avonds

op de bank zit met z'n hand in z'n broek, wat door een meisje (14 jaar) als onaangenaam wordt ervaren, een groepsleider die tijdens nachtdiensten naar de borsten van een meisje kijkt, wat zij niet vertrouwde, een groepsleider die via MSN pornografische foto's van zichzelf verspreidt en die door een van de pupillen wordt ontdekt, een groepsleidster die onnodig, in de ogen van een vrouwelijke pupil, in de doucheruimte komt.

Type 2 Mannelijke groepsleiders en jongere jongens (12 jaar of jonger)

Het tweede type seksueel misbruik van minderjarigen door volwassenen kent een mannelijke pleger en een jongen (onder de 13 jaar) als slachtoffer. Dit type komt in de gevalsbeschrijvingen acht keer voor. Een variant op dit type vormt misbruik door een mannelijke groepsleider met een meisje (onder de 13 jaar) als slachtoffer: dit wordt twee keer genoemd.

Casus 2a:

Tijdens kamp zit een pedagogisch medewerker aan de geslachtsdelen van een jongetje van 10 jaar, in diens tent. Het jongetje vertelt het de volgende dag aan een andere groepsleider, hij was erg geschokt. De pedagogisch medewerker had blijkbaar ook gedronken en vond het allemaal niet zo erg. Deze medewerker is direct ontslagen.'

De aard van dit misbruik is meestal lichamelijk. In de voorbeelden gaat het bijvoorbeeld om een groepsleider, die tijdens dienst op een bed ligt met zijn broek op de enkels als het kind binnen komt, een groepsleider die tijdens het voorlezen zijn hand in de broek van het meisje steekt, een groepsleider die 's nachts een jongetje seksueel lastig valt.

Casus 2b:

'Een medewerker heeft de gedragscode op een essentieel onderdeel overtreden. Hij nam herhaaldelijk 's nachts cliënten in bed. Er is geen melding gedaan of signaal gekomen van kinderen over misbruik. Ondanks de richtlijnen die er lagen herhaalde het gedrag en is er een vertrouwensbreuk ontstaan waardoor de arbeidsrelatie is beëindigd.'

Casus 2c:

'Groepsleider is door kind (7 jaar) beschuldigd van: in bed liggen met broek op de enkels, ontbloot geslacht, terwijl hij in dienst is en dus kan verwachten dat een cliënt hem bezoekt. Ook beschuldiging dat hij tijdens het voorlezen zijn hand in haar broek steekt.'

5.3.2 Seksueel misbruik door leeftijdsgenoten

In de verdiepende survey zijn drieënzeventig meldingen gedaan van seksueel misbruik door leeftijdsgenoten, dat is net iets meer dan de helft van alle meldingen. Waar bij de situaties van misbruik door een volwassene de leeftijd van het slachtoffer een belangrijk onderscheidingscriterium bleek, is hier bovendien de vraag of het gaat om een één-op-één situatie of om een situatie waar meerdere kinderen bij betrokken zijn belangrijk. Beide soorten misbruik worden hieronder beschreven.

Type 3 Twee pupillen onderling: jongen als pleger – meisje als slachtoffer

Uit de drieënzeventig gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik tussen jongeren onderling blijkt dat meisjes overwegend slachtoffer zijn (n=57), jongens zijn dat in zestien van de gevallen. Vrijwel alle plegers zijn jongens, in twee gevallen zijn het meisjes. In veruit de meeste gevallen speelt het misbruik zich af tussen groepsgenoten (n=51). Het meest voorkomende type in deze gevalsbeschrijvingen van de verdiepende survey betreft seksuele contacten tussen een meisje en een jongen in dezelfde groep (n=48), drie keer gaat het daarbij om een homoseksueel contact tussen twee jongens. Dit is in lijn met het grote verschil in kans op seksueel misbruik door een groepsgenoot, die – zoals uit de kwantitatieve survey bleek – vele malen groter is dan de kans op seksueel misbruik door een leeftijdgenoot van een andere groep.

Kijkend naar de leeftijdscategorieën valt op dat in vijftig van de drieënzeventig gevalsbeschrijvingen sprake is van misbruik waarbij de pleger een jongen van 13 jaar of ouder is en het slachtoffer een meisje van 13 jaar of ouder. In drie van deze gevallen gaat het om een leeftijdsgenoot die in een andere leefgroep verblijft. Variant 1: slachtoffer is een jongen van 13 jaar of ouder (n=3). Variant 2: pleger en slachtoffer zijn beide jonger dan 13 jaar (n=4).

Casus 3a:

‘Meisje (16) beschuldigt jongen (16) ervan dat hij ’s avonds er bij haar op heeft aangedrongen haar kamerdeur open te doen om nog wat te praten. Ze geeft aan door hem te zijn aangerand. De volgende dag heeft ze dit tegen de groepsleiding gezegd toen de jongen er niet meer bij was. Bij thuiskomst is de jongen hiermee geconfronteerd door de groepsleiding. Hij geeft toe dat er seksueel contact is geweest maar ontkent dat het onvrijwillig geweest zou zijn. Het is nooit duidelijk geworden hoe de vork precies in de steel zit.’

Casus 3b:

‘Meisje (16 jaar) is in de douche betast door een groepsgenoot. Dit vond zij intimiderend en ze voelde zich onveilig. Op een ander moment betastte de

groepsgeenoot haar tijdens stoeien. Er waren geen anderen bij. Het meisje is voornamelijk boos en schaamt zich, daarnaast is er ook angst voor vergelding nu ze hierover met de groepsleiding heeft gepraat.'

Type 4 Meerdere pupillen onderling

Opvallend, en anders dan bij seksueel misbruik door volwassenen, is dat er in de gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik tussen jongeren onderling veel vaker sprake is van een groepsgebeuren (n=12). Daarbij kan het gaan om een slachtoffer en meerdere plegers, of meerdere slachtoffers en een pleger, of een groepje jongeren waarin onduidelijk is wie slachtoffer of pleger is omdat ze 'met elkaar seks hebben' gehad. Opmerkelijk is ook dat de professionals in de gevalsbeschrijvingen vaak aangeven dat ze er pas in een later stadium achter gekomen zijn. De jongeren kunnen het onderlinge seksueel misbruik goed aan de ogen van de groepsleiding onttrekken. Meerdere professionals gaven ook in de interviews aan dat de pupillen hier vaak heel inventief in zijn.

Casus 4a:

'De groepsleiding heeft sterke vermoedens dat een groepje van drie jongens (14-15 jaar) onderling seksuele handelingen verricht, zowel overdag als 's nachts. Ze hebben dit niet toegegeven, maar reageerden alle drie alsof ze inderdaad betrappt werden: schaamte, boosheid en nadrukkelijke ontkenning. Een van hen lijkt de initiatiefnemer te zijn.'

Casus 4b:

'Een pedagogisch medewerker betrapt een groep jonge kinderen (7-12 jaar) tijdens een speelmoment op onderlinge seksuele gedragingen, terwijl een ander kind op de uitkijk stond. Bij onderzoek komt naar voren dat het hier niet om een toevallig incident gaat, maar om iets wat al langere tijd aan de gang is. Er lijkt één duidelijke aanstichter te zijn. Onderling hebben de kinderen een eigen kindercultuur met eigen codes en geheimtaal ontwikkeld. Bij veel van deze kinderen blijkt achteraf bovendien dat ze al eerder slachtoffer van seksueel misbruik zijn geweest, maar dit was bij de groepsleiding niet bekend.'

Casus 4c (Uit telefonisch interview met een bestuurder).

'Het betreft een seksueel incident tussen jongeren onderling, acht jaar geleden. Het gaat om een jongen van 18 jaar en een meisje van 14 jaar. Beide jongeren hebben een behoorlijke seksuele reputatie in de zin dat het meisje een seksueel wervende reputatie heeft en in de jeugdprostitutie heeft gezeten en de jongen een grote aantrekkingskracht heeft op meisjes en ze versiert puur voor zijn eigen plezier.'

Het incident deed zich voor tijdens de viering van oud op nieuw. Er was toestemming gegeven door de groepsleiding dat de jongeren (in totaal zes) zich in een andere ruimte gedurende een half uur mochten vermaken en dat de groepsleiding af en toe een oogje in het zeil hield. In de dagrapportage staat de jongeren geen misbruik van de situatie hebben gemaakt en dat ze gezellig bij het kaarsvuur aan het kletsen waren op de momenten (om de 5 minuten) dat de groepsleiding er even bij kwam zitten.

Drie dagen later meldt het meisje dat ze gedwongen seks heeft gehad met de jongen. Ze wil absoluut geen aangifte doen, maar bereiken dat deze jongen pedagogisch aangepakt wordt.

Bij onderzoek blijkt dat er inderdaad een soort seksuele orgie heeft plaatsgevonden. Telkens stonden er twee jongeren op de uitkijk en konden de andere vier seksueel hun gang gaan. Als de groepsleiders aanstalten maakten binnen te komen, zat ieder razend snel op zijn plaats. Het betrof bij vier jongeren seksueel verkeer zonder penetratie en orale seks en bij het bewuste stel orale seks en vaginale penetratie. Hoer en wederhoor bij de jongen leverde op dat de jongen stelt dat het meisje zich heeft aangeboden en dat het om vrijwillige seks ging. Hij meent dat ze nu wraak op hem wil nemen omdat hij daarna belangstelling heeft getoond voor een ander meisje en haar niet meer ziet te staan. De andere jongeren verklaren eveneens dat de activiteiten onderling waren afgesproken en dat het bewuste meisje vrijwillig heeft meegedaan en ook mee op de uitkijk heeft gestaan. Het meisje blijft erbij dat ze is verkracht en dat ze wil voorkomen dat deze jongen het nog eens herhaalt.

Uiteindelijk is er aangifte gedaan en heeft de officier van justitie de zaak geseponneerd. Met de jongeren zijn gesprekken gevoerd over wat vrijwillige en niet vrijwillige seks is en dat de groepsleiding hen weliswaar deze gelegenheid niet had mogen bieden maar dat zij anderzijds misbruik hebben gemaakt van de situatie en dat hun gedrag (op de uitkijk staan, veinzen dat er niets aan de hand is) aantoonde dat ze wisten dat ze iets deden wat niet is toegestaan, waardoor ze voor een onveilige situatie zorgden. Dit mede omdat de groepsdruk kan maken hieraan mee te doen en mee te gaan in het ontkennen dat iets dergelijks is gebeurd.

Met de groepsleiders zijn gesprekken gevoerd. Eén van hen heeft een aantekening gekregen in zijn dossier, de ander is dermate geschokt door het gebeuren dat ontslag is genomen.'

Groepsdynamiek

In de gevalsbeschrijvingen van seksueel misbruik waarbij meerdere kinderen en jongeren betrokken zijn speelt een aantal factoren een rol:

1. Een sterke seksuele oriëntatie van sommige jongeren. Dit is een veel voorkomende reden van plaatsing. Aan het hebben van (te) vroege en meerdere seksuele ervaringen, soms ook onder dwang, kunnen sommige jongeren een

zekere vorm van macht ontlenen. Zij zijn ‘goed’ in het op een seksuele manier bejegenen van de ander, communicatie is voor een belangrijk deel seksueel getint. ‘Seksualiteit als handelswaar’, zoals een van de sleutelfiguren in het onderzoek het formuleerde:

‘Ontwikkelingspsychologisch zien we niet zelden dat deze excessieve seksuele oriëntatie vaak voorafgegaan is door (seksueel) misbruik in de vroege kindertijd en bij meisjes vaak ook nog eens door misbruik in de vroege adolescentie. Seksualiteit is dan vaak geen uiting meer van genegenheid en gedeelde intimiteit maar meer een ‘statement’, iets dat ondergaan wordt, een voorbijgaande geïsoleerde beleving. Om deze redenen is het niet verwonderlijk als je deze jongeren zonder toezicht bijeen zet dat dan al snel seksueel contact gezocht wordt en seksuele daden snel, zonder enige voorbereiding, worden voltrokken. Soms is twee minuten al voldoende, inclusief alle voor- en nabereiding

2. De groep jongeren kan haar seksualiteit inzetten als machtsmiddel, zowel binnen de groep als tegenover de groepsleiding. Meerdere professionals in dit onderzoek beschreven voorbeelden van manieren waarop seksualiteit werd en wordt ingezet om aanzien in de ‘peer group’ te verkrijgen.

Een voormalig groepsleider:

‘in die hiërarchische verhoudingen tot elkaar, ze waren ook regelmatig aan het experimenteren met hoever kan ik met die volwassenen gaan. Want in wezen is dat toch een terrein wat ze hebben geleerd hè. Als je incestervaring hebt, heb je ook geleerd dat die volwassene geen invloed op jou heeft. Dat heb je niet geleerd – maar dat is het effect van het feit dat je misbruikt wordt dat je je gevoel uitschakelt – dus ook ten aanzien van als je in een bepaalde positie terechtkomt ten aanzien van die volwassenen, en dat geeft je een soort status of macht en zeker ten aanzien van mannelijke groepsleiders. Dat kon een rol spelen. En niet zelden werd je geconfronteerd met meiden die onder de douche gingen en dan zogenaamd hun handdoek waren vergeten. Dus dan ging de deur open en dan werd geroepen: kun je me even een handdoek brengen? Of als je 's avonds de meiden, we hadden meiden tot achttien jaar, welterusten ging wensen dan kwam het niet zelden voor dat ze ongekleed in bed lagen en muziek aan hadden staan die richting gaf aan: kom op, laten we aan de gang gaan.’

Volgens deze voormalige groepsleider is het zelfs zo dat het hebben meegemaakt van de meest erge gebeurtenissen, zoals incest of seksueel misbruik, bij kan dragen aan een verhoging van status in de groep:

‘voor sommige kinderen was het statusverhogend als je én in die isoleercel had gezeten als kind én incestervaringen had. Dat klinkt heel raar, maar

(...) in de ogen van de anderen doe je mee en dan heb je in ieder geval in de groepshiërarchie heb je je plek ingenomen, dan ben je iemand, dan zit je niet voor zweetvoeten hier, maar dan heb je in ieder geval aangetoond dat je flink lastig kunt zijn. En als je dan ook nog een keer incestervaringen hebt, dan heb je in de hiërarchie van die meiden heb je bepaalde ervaringen of een bepaalde macht, noem het maar op (...) De hardheid (...) als je in staat bent om je eigen gevoelsleven uit te sluiten op bepaalde momenten, dan brengt dat een bepaalde hardheid met zich mee, een bepaalde houding (...) en dat wordt in zo'n omgeving, een afgesloten inrichting, heel goed gewaardeerd, dat je niet geraakt wordt (...) er zit natuurlijk een enorme ellende achter (...) het enige effect wat het met zich meebrengt is dat het de hiërarchie in de groep bepaalt.'

3. De moraal in de leefgroep ten aanzien van seksuele contacten onderling. Binnen de groep van geïnterviewde professionals wordt er verschillend gedacht over de effecten van het samen plaatsen van jongeren, jongens en meisjes, van dezelfde leeftijd in de adolescentie. Een bestuurder:

‘Vaak gebeurt dit met als argument dat jongens en meisjes moeten leren respectvol met elkaar om te gaan. Het is echter de vraag waarom dat wel gebeurt in een residentiële setting en nooit in de gewone samenleving. Althans bij mijn weten zullen verreweg de meeste ouders het niet in hun hoofd halen om hun dochters en zonen samen te plaatsen in een gemeenschappelijk huis met andere jeugdigen van dezelfde leeftijd. Het ontmoeten, oriënteren en experimenteren met seksualiteit gebeurt dan bij voorkeur binnen de context van school en vrije tijd. Het samenplaatsen van jongens en meisjes in een residentiële setting zou dan ook alleen kunnen als er duidelijk toezicht is. Dit is ook wat de ouders verwachten. Er ligt echter ook enige tolerantie ten aanzien van seksualiteit in de adolescentie en die vereist een uitdrukkelijk gewild seksueel contact. Maar dat is moeilijk te onderzoeken blijkt telkens weer. Jongens en meisjes zitten in een min of meer “gedwongen” sociale context van de residentiële groep. Als de moraal is dat jongens en meisjes met elkaar flirten en vrijen dan is moeilijk te traceren, achteraf, of verdergaande seks gewild of niet gewild is, in ieder geval vraagt afwijzing van gangbare vrijere omgangsvormen veel stevigheid en dat is vaak niet aanwezig.’

4. De moraal van de groepsleiding. Ondanks het feit dat er in de meeste instellingen de afgelopen jaren een tendens is tot professionalisering met betrekking tot het voorkomen van seksueel misbruik, kan het gebeuren dat de groepsleiding in bijzondere gevallen afwijkt van het professionele standpunt. Een bestuurder:

‘In deze casus (zie 4c) heeft de groepsleiding toegestaan dat enkele jongeren zich konden afzonderen. Volgens de respondent liet de groepsleiding eigen privéopvattingen prevaleren boven de professionele opvatting dat de jongeren in het zicht moesten blijven. Zeker in dit geval omdat bekend was wat de reputatie was van de jongen en het meisje. Ook mag binnen een professionele context geëxperimenteerd worden met vertrouwen, maar dat had in dit geval kort gesloten moeten worden met de leidinggevende en de gedragswetenschapper. Dat had in dit geval zeker geen toestemming opgeleverd, maar bij navraag bleek dat er ook geen overleg was geweest en dat de groepsleiding op eigen gezag had gehandeld, zowel de gezellige avond als de instemming voor het terugtrekken in een afzonderlijke ruimte. De privéopvatting bleek dominant en die bleek in algemene termen geformuleerd: deze jongeren hebben de pech dat ze niet naar huis kunnen, we maken er een gezellige avond van, in plaats van één groepsleider op drie jongeren gaan we samen met twee groepsleiders op zes jongeren, de jongeren hadden de andere ruimte gezellig versierd met slingers en kaarsen, we gunnen ze hun privémoment, zeker omdat ze zo hun best hebben gedaan, na het vuurwerk mochten ze even op zichzelf zijn, en wij ook, we houden een oogje in het zeil, dat ze wat vrijen moet toch kunnen, ze pakken hun kans toch wel daar hebben ze deze gelegenheid niet voor nodig, het is een gezellige avond, er is niets onoorbaars gebeurd vóór het vuurwerk, dus wie had dit nou kunnen verwachten, we zijn zwaar teleurgesteld dat ze zo ons vertrouwen in hen hebben beschaamd.’

5.4 Reacties op seksueel misbruik in de residentiële zorg

In de verdiepende survey is naast informatie over pleger, slachtoffer en de aard van het misbruik gevraagd naar de wijze van reageren door de instelling, direct na het bekend worden van een geval of vermoeden van seksueel misbruik. Per gevalsbeschrijving is nagegaan hoe er is gereageerd op het misbruik richting het kind, de (vermoedelijke) pleger en anderen (ouders, team etc.). Deze reacties zijn vervolgens gecategoriseerd naar de vier typen van seksueel misbruik, met onderscheid tussen misbruik door de groepsleiding en misbruik door leeftijdsgenoten.

5.4.1 Reactiepatronen op seksueel misbruik door de groepsleiding

Reactiepatronen Type 1 en 2 (groepsleiding en pupil): ontslag voor de pleger, praten, steunen en beschermen van het slachtoffer

De reacties op Type 1 en 2 gaven een vergelijkbaar type reactiepatroon te zien. Wanneer groepsleiders de plegers zijn van seksueel misbruik wordt regelmatig door de instelling op de pleger gereageerd met ‘ontslag’, soms nemen groepsleiders zelf ontslag, op ‘neutrale gronden’, soms worden ze ontslagen. In enkele gevallen (4x) wordt aangifte gedaan. Richting het kind reageert de instelling vaak met ‘praten’ en ondersteunen, en het nemen van beschermende maatregelen of toezicht. Opvallend is dat veel respondenten wel vertellen wat de reactie van de instelling is geweest richting pleger, maar in de helft van de gevalsbeschrijvingen niet aangeven hoe er richting het kind is gereageerd.

Casus 1a

‘Een invalkracht (man, 25-35 jaar) is een seksuele relatie aangegaan met een vrouwelijke pupil (16-17 jaar). Dit vond plaats buiten de instelling. De pupil heeft later aangegeven zich niet in staat te voelen om hier “nee” tegen te zeggen.

Reactie vanuit de instelling: Toen deze informatie boven tafel kwam, is de invalkracht ontslagen, er is aangifte gedaan en deze persoon is ook aangeklaagd.: gepraat met kind, inschakeling vertrouwenspersoon en de psycholoog. Ontslag medewerker, gemeld bij uitzendbureau, aangifte bij politie. De instelling heeft het signaal niet gezien’.

Casus 1b

‘Vermoeden van een relatie tussen groepsleider (man, 29 jaar) en pupil (meisje, 14 jaar).’

Reactie vanuit de instelling: Hij is hierop aangesproken vanuit professionaliteit, de medewerker is ontslagen. Aanvullende informatie: het ging hier om een gewenste relatie die na ontslag is doorgegaan. Gepraat met kind.

Casus 2a

‘De groepsleider had een “lievelingetje” in de groep, een jongetje van 10 jaar. Dader zorgde ervoor dat hij met regelmaat alleen met deze jongen kon zijn. Wat er in die situaties is gebeurd, is niet bekend.’

Reactie vanuit de instelling: Dader is buiten de instelling door de politie opgepakt op verdenking van pedoseksuele handelingen met een andere jongen van buiten de instelling. Hierop is de medewerker per direct ontslagen.

5.4.2 Reactiepatronen op seksueel misbruik door leeftijdsgenoten

Reactiepatronen bij Type 3 (Twee pupillen onderling: jongen als pleger-meisje als slachtoffer): Praten met pleger, inschakeling politie, over- of uithuisplaatsing

Bij Type 3 is een pupil de pleger, vrijwel altijd een jongen. Er wordt veelal gezorgd voor opvang en begeleiding van het slachtoffer, vaak een meisje. Bij verkrachting wordt de pleger overgeplaatst naar een andere groep of instelling en er wordt aangifte gedaan. Bij betasting wordt met beiden gepraat; ondersteuning of begeleiding kan aan beide worden aangeboden. Hetzelfde reactiepatroon doet zich voor in het enkele geval (2x) wanneer het meisje de pleger is. Wanneer er sprake is van homoseksuele contacten worden dader en pleger van elkaar gescheiden (overplaatsing een van hen of van beiden) en is er sprake van aanscherping van het toezicht.

Bij seksueel contact waarvan het meisje achteraf zegt dat het onvrijwillig was, zien we het zelfde reactiepatroon als bij verkrachting of ongewenst betasten: praten met slachtoffer, soms in combinatie met overplaatsing van de pleger en aangifte. In deze gevallen waarin sprake kan zijn van verkeerd geïnterpreteerde signalen tussen de jongeren, kan de instelling bovendien reageren door zowel binnen de leefgroep als binnen het team hierover te praten en duidelijke(r) afspraken te maken.

Er wordt meestal gekozen voor een combinatie van maatregelen: over- of uithuisplaatsing (15x) en praten met de pleger (14x). Soms wordt ook de politie ingeschakeld (9x), beschermende maatregelen getroffen zoals verscherpt toezicht. Incidenteel gaat het om reacties als (gezamenlijke) therapie, coaching groepsleiding, verscherpt toezicht en controle. Reacties richting het slachtoffer zijn vooral 'praten' met het slachtoffer (helpt van de gevallen alleen praten). Daarnaast ook verscherping toezicht (beschermende maatregelen, overplaatsing andere groep, deur op slot, veelal in combinatie met praten).

Casus 3a

'Meisje (17) heeft groepsgenoot (jongen, 17) beschuldigd van verkrachting: er heeft 's nachts op haar kamer gemeenschap plaatsgevonden. Meisje vertoont grensoverschrijdend gedrag.'

Reactie vanuit de instelling: Wegens ernst van de melding kiest de instelling ervoor om de politie erbij te betrekken. Confrontatie daarmee heeft geleid tot intrekking van de aangifte. Met beide (apart) in gesprek. Jongen is overgeplaatst.

Casus 3b

'Meisje (16) is in de douche betast door een groepsgenoot (jongen, 16). Dit vond zij intimiderend en ze voelde zich onveilig. Op een ander moment betastte de

groepsgeenoot haar tijdens stoeien op de groep. Er waren geen anderen bij. Het meisje is voornamelijk boos en schaamt zich, daarnaast ook angst voor vergelding.’

Reactie vanuit de instelling: gepraat met kind, vermoedelijke dader uitgeplaatst.

Casus 3c

‘In de groep waar dit gebeurde, heerste een sterke “mannencultuur”, er waren alleen jongens en mannelijke groepsleiders. Er was sprake van grof taalgebruik over en weer, weinig oog voor de emotionele veiligheid van de pupillen: weinig warmte en begrip, onvoldoende oog voor signalen vanuit de pupillen. Een bewoner (15) heeft een andere jongen (14) gedwongen om hem oraal te bevredigen.’

Reactie vanuit de instelling: Gepraat met kind, dader naar andere groep geplaatst, middels coaching van de groepsleiding zijn duidelijke afspraken gemaakt over omgangsvormen, zowel vanuit groepsleiding naar pupillen, als tussen pupillen onderling.

Reactiepatronen bij Type 4 (Meerdere pupillen onderling: praten individueel en met de groep; verscherpt toezicht

Seksueel misbruik van het Type 4 onderscheidt zich van de andere typen doordat meer dan twee kinderen of jongeren tegelijk erbij betrokken zijn. Verschillende varianten daarvan zijn: één plegger met meerdere slachtoffers, meerdere pleggers met één slachtoffer en misbruik tussen een groep kinderen. Net als bij de andere drie typen zien we dat de instelling reageert door te praten met de slachtoffers, de afspraken en het toezicht te verscherpen en bij als ernstig beoordeelde situaties de plegger over te plaatsen naar een andere groep of instelling.

Nadere analyse laat zien dat de reactie op misbruiksituaties waarbij sprake is van meerdere slachtoffers zich onderscheidt van de situaties met één slachtoffer. Bij meerdere slachtoffers kent het reactiepatroon namelijk naast een individuele, ook een groepsgerichte component. Deze groepsgerichte component is enerzijds gericht op de kinderen die slachtoffer zijn en anderzijds op de groepsleiding. Met de kinderen worden in aanvulling op de individuele gesprekken ook ondersteunende groeps gesprekken gehouden waarbij onderwerpen zoals de eigen integriteit besproken worden. Ook is soms sprake van groepsgerichte therapie. De reactie richting de groepsleiding bestaat uit meer teamoverleg, meer gesprekken met de vertrouwenspersoon en aanpassing van de methodiek op de groepen. In een enkel geval wordt bijscholing rond seksualiteit genoemd. Wanneer het seksueel misbruik jongere kinderen betreft, is een dergelijk breed reactiepatroon vaker te zien dan wanneer het oudere kinderen (13-18 jaar) betreft.

Casus 4a

‘Gemengde leefgroep met jongens en meisjes tussen de 12 en 18 jaar. Er was een groepsnorm ontstaan van bij elkaar in bed liggen, soms met z’n drieën of vieren. Voor zover bekend is er geen seksueel contact geweest. Melding is gedaan toen een van de kinderen het vervelend ging vinden en er niet meer aan mee wilde doen. Groepsdruk: als je niet meedoet, hoor je er niet meer bij.’

Reactie vanuit de instelling: Gepraat met alle kinderen, meer controle en afspraken; regelmatig overleg binnen het team en met de vertrouwenspersoon

Casus 4b

‘Enkele kinderen binnen de behandelgroep voor jongere jeugd (jongens en meisjes, 8-12 jaar) vertonen grensoverschrijdend gedrag bestaand uit: betasten, moeten kijken naar, exhibitionisme.’

Reactie vanuit de instelling: Gepraat met kinderen, camera’s opgehangen, extra toezicht, extra aandacht voor eigen integriteit, verwerking in methodiek, Instelling heeft het signaal pas later gezien.

Casus 4c

‘Jongen (11-12 jaar) uit instelling voor jeugdpsychiatrie kwam nieuw in de groep. Hij benaderde andere jongens (11-12 jaar) voor seksueel contact, variërend van aftrekken en pijpen tot anale penetratie. Omdat hij groot en sterk voor zijn leeftijd was, had hij overwicht op de kleinere jongens. Bovendien een kwetsbare, makkelijk te beïnvloeden groep kinderen.’

Reactie vanuit de instelling: gepraat met alle ouders, jongen is uitgeplaatst. Groepsgerichte therapie voor de andere kinderen, ook verwerkingsgroep voor de ouders. Melding bij Inspectie Jeugdzorg.

5A Resultaten uit de verdiepende survey

Profielchets slachtoffers en plegers

Sekse van de slachtoffers

De verdiepende survey biedt nadere informatie over honderdvierenveertig gevalsmeldingen, waarbij sprake is van honderdzevenenzestig slachtoffers. Van zesentwintig van hen zijn sekse en leeftijd niet bekend. Dertig jongens en honderdeneen meisjes zijn genoemd als slachtoffer van seksueel misbruik. Met andere woorden: bijna driekwart (72%) van de slachtoffers zoals beschreven in deze verdiepende survey zijn meisjes.

Sekse van de plegers

Van de honderdvierenveertig gevalsmeldingen is in tien gevallen sprake van een vrouwelijke pleger, in nog eens vier gevallen was naast een meisje ook een jongen als pleger genoemd. In de overige honderddertig gevallen van misbruik (90 %) is de pleger een man of jongen(s).

Leeftijd van de slachtoffers

De meeste slachtoffers, zowel jongens als meisjes, zijn tussen de 13 en de 18 jaar. Een derde van de jongens is jonger dan 13 jaar, bij de meisjes ligt dat percentage rond de 10%.

Tabel 1a

Leeftijd slachtoffers (meisjes)

meisje	frequentie
t/m 12 jaar	11
13 t/m 18 (19) jaar	80
onbekend	10
totaal	101

Tabel 1b

Leeftijd slachtoffers (jongens)

jongen	frequentie
t/m 12 jaar	10
13 t/m 18 (19) jaar	15
onbekend	5
totaal	30

Leeftijd van de plegers

De leeftijd van de plegers loopt uiteen tussen de 8 en de 50 jaar, maar vaak is dit – zeker als het gaat om volwassen plegers – niet bekend.

Relatie plegers-slachtoffers

Bij de honderdvierenveertig gemelde incidenten was in eenenzeventig gevallen sprake van een volwassen pleger en in drieënzeventig gevallen van een leeftijdsgenoot. De soorten relatie tussen slachtoffer en pleger staan hieronder genoemd.

Tabel 2a

Relatie slachtoffer – pleger (volwassene)

pleger is volwassene (n=71)	relatie tot slachtoffer	frequentie
binnen de instelling werkzaam	pedagogisch medewerker / groepsleider	59
	anders (bv. nachtwaker)	5
buiten de instelling	bv. taxichauffeur, kennis van de familie	8
onbekend		1

Tabel 2b

Relatie slachtoffer – pleger (leeftijdsgenoot)

pleger is leeftijdsgenoot (n=73)	relatie tot slachtoffer	frequentie
binnen de instelling	groepsgenoot	46
	pupil uit andere groep	3
buiten de instelling	bv. klasgenoot, kennis	7
onbekend		17

Bovenstaande tabellen laten zien dat de plegers van seksueel misbruik vaak behoren tot de directe omgeving van het slachtoffer.

Verdere achtergronden slachtoffers

Behalve naar leeftijd en sekse van de slachtoffers is ook gevraagd naar de reden voor hun plaatsing en of zij licht verstandelijk beperkt zijn of niet. Die laatste groep wordt als extra kwetsbaar beschouwd.

Tabel 3a

LVS bij slachtoffers (pleger = volwassene)

pleger is volwassene (n=71)	LVS bij slachtoffer(s); frequentie
ja	9
nee	43
onbekend	11

Tabel 3b

LVS bij slachtoffers (pleger = leeftijdsgenoot)

pleger is leeftijdsgenoot (n=73)	LVS bij slachtoffer(s); frequentie
ja	17
nee	34
onbekend	22

NB: Sommige daders hebben meerdere slachtoffers gemaakt, vandaar dat de aantallen slachtoffers in de tabellen niet altijd overeenkomen met het aantal daders.

Hoewel de tabellen suggereren dat er bij misbruik door leeftijdsgenoten vaker sprake is van een slachtoffer met licht verstandelijke beperking, is de categorie 'onbekend' dusdanig groot dat er geen conclusies verbonden kunnen worden aan deze aantallen.

Tabel 4a

Plaatsingsgrond slachtoffers (pleger = volwassene)

pleger is volwassene (n=71)	plaatsingsgrond
civiel	25
OTS	3
voogdij	3
geen maatregel	13
onbekend	20

Tabel 4b

Plaatsingsgrond slachtoffers (pleger = leeftijdsgenoot)

pleger is leeftijdsgenoot (n=73)	plaatsingsgrond
civiel	28
OTS	2
voogdij	1
geen maatregel	13
onbekend	31

In zeer veel gevallen is niet bekend wat de reden voor de uithuisplaatsing van het kind is, waardoor ook aan deze cijfers geen conclusies kunnen worden verbonden.

Frequentie en duur van het misbruik

Van de eenenzeventig meldingen van misbruik door een volwassene is in bijna de helft van de gevallen (32x) niets bekend over de frequentie. Bij het misbruik door leeftijdsgenoten is in achtentwintig van de drieënzeventig gevallen hier niets over bekend. In die gevallen waar wél een frequentie is aangegeven, is dit in de vragenlijst vaak vergezeld gegaan van een vraagteken (?) om aan te geven dat men het niet met zekerheid kon zeggen. De interviews tonen eenzelfde beeld: in veel gevallen gaat het om een bepaald vermoeden dat men heeft en niet meer dan dat. Er kan niet anders geconcludeerd worden dan dat uit de verdiepende survey blijkt dat seksueel misbruik soms eenmalig voorkomt, soms wat vaker en af en toe ook zeer vaak gedurende langere tijd. Betrouwbare cijfers zijn niet te geven.

Ook ten aanzien van de duur van het misbruik zijn geen betrouwbare cijfers te geven. Bij misbruik door een volwassen pleger is in vierendertig van de eenenzeventig gevallen niets bekend over de duur van het misbruik, bij de leeftijdsgenoten gaat het om tweeëndertig van de drieënzeventig gevallen. Net als bij de vraag naar de frequentie is in de vragenlijst ook bij deze vraag met grote regelmaat aangegeven dat men een gok deed ten aanzien van de duur. Eveneens als bij de frequentie tonen de antwoorden een grote mate van spreiding, variërend van heel kort tot lange tijd (tot achttien maanden).

Andere vormen van misbruik

In dit onderzoek is seksueel misbruik breed opgevat zodat alle vormen die door de melders zijn geïnterpreteerd als seksueel misbruik konden worden meegenomen. Seksueel misbruik kan ook samengaan met andere vormen van lichamelijke mishandeling, intimidatie of pestgedrag en emotionele mishandeling. In de vragenlijst konden de respondenten aangeven of er naast het door henzelf aangegeven seksuele misbruik ook sprake was van een ander vorm van misbruik.

Tabel 5a

Andere vormen van misbruik (pleger = volwassene)

pleger is volwassene (n=71)	andere vormen van misbruik (frequentie)
nee	46
ja, nl. intimidatie, manipulatie, bedreiging e.d.	18
onbekend / niet ingevuld	7

Tabel 5b

Andere vormen van misbruik (pleger = leeftijdsgenoot)

pleger is leeftijdsgenoot (n=73)	andere vormen van misbruik (frequentie)
nee	34
ja, nl. intimidatie, manipulatie, bedreiging e.d.	35
onbekend / niet ingevuld	4

Twee keer is door respondenten aangegeven dat er sprake was van pedagogische verwaarlozing en van seksueel intimiderend taalgebruik door groepsleiders, de respondenten hebben dit in de verdiepende survey benoemd als seksueel misbruik. Deze twee meldingen zijn dus meegeteld in de categorie ‘ja, namelijk...’. Daarnaast hebben sommige respondenten aangegeven dat ze van mening zijn dat er bij seksueel misbruik te allen tijde sprake is van intimidatie van het slachtoffer.

In 65% (46) van de situaties met een volwassen dader is door de respondenten echter aangegeven dat er geen sprake was van andere vormen van misbruik. Bij de leeftijdsgenoten geldt dat voor 47% (34). Intimidatie en bedreigingen worden bij misbruik door leeftijdsgenoten veel vaker genoemd als bijkomende vormen van misbruik dan wanneer de pleger een volwassene is. Vergeleken met de andere vragen uit de verdiepende survey is de optie ‘onbekend / niet ingevuld’ hier beduidend minder vaak gekozen.

Overige omstandigheden rond het misbruik

De vraag of het misbruik binnen of buiten plaatsvond, is door de respondenten verschillend geïnterpreteerd: sommige interpreteerden ‘buiten’ als ‘in de open lucht’, andere als ‘niet binnen de instelling zelf’. In 48% van de gevallen van misbruik door een volwassene en in 56% van de gevallen van misbruik door een leeftijdsgenoot vond het misbruik in elk geval binnenshuis plaats. Of daarbij ook anderen aanwezig waren, is in veel gevallen niet bekend. Bij misbruik door

leeftijdsgenoten was in twaalf gevallen (16%) wel bekend dat iemand anders aanwezig was, bijvoorbeeld door op de uitkijk te staan. Tot slot is de respondenten gevraagd of en zo ja, bij wie het kind het misbruik heeft gemeld.

Tabel 6a

misbruik gemeld? (pleger = volwassene)

pleger is volwassene (n=71)	frequentie
ja, misbruik is gemeld bij groepsleiding, klachtencommissie, ouders, school of groepsgenoten	40
nee	9
onbekend / niet ingevuld	22

Tabel 6b

misbruik gemeld? (pleger = leeftijdsgenoot)

pleger is leeftijdsgenoot (n=73)	frequentie
ja, misbruik is gemeld bij groepsleiding, klachtencommissie, ouders, school of groepsgenoten	42
nee	8
nee, maar op heterdaad betrap	3
onbekend / niet ingevuld	20

Bij misbruik door een volwassene is in 31% van de gevallen (22) niet bekend of het misbruik ook gemeld is door het slachtoffer, bij misbruik door een leeftijdsgenoot is dat 27%. Het misbruik wordt niet gemeld in respectievelijk 13% en 15% van de gevallen. Wordt het misbruik wel gemeld, dan is dat in veruit de meeste gevallen aan de groepsleiding maar soms ook aan andere nabije volwassenen .

Reacties vanuit de instelling naar de pleger van het misbruik

Wanneer een melding van misbruik is gedaan, worden in de meeste gevallen diverse stappen gezet vanuit de instelling. Deze stappen kunnen gericht zijn op het slachtoffer, op de pleger of op beiden. Vanwege de diversiteit aan situaties van misbruik die in de verdiepende survey zijn genoemd, zijn de reacties geordend op basis van de relatie tussen pleger en slachtoffer. Eerst worden de gevallen van

misbruik door een volwassene geanalyseerd. De reacties in de richting van de pleger van het misbruik worden getoond, vervolgens de reacties in de richting van het slachtoffer. Daarna volgen de situaties waarin een leeftijdsgenoot als pleger van misbruik is genoemd, met eerst de reacties richting de pleger, vervolgens richting het slachtoffer.

I. Misbruik door een volwassene

Tabel 7

Wijze van reageren door de instelling op misbruik door een pedagogisch medewerker van een jongere (13-18 jaar)

reactie van de instelling richting de pleger	frequentie (n=45)
ontslag van de medewerker (+ aangifte)	16 (+ 3)
tijdelijke schorsing om melding te onderzoeken	4
medewerker heeft zelf ontslag genomen	4
medewerker werkte al niet meer bij de instelling (+ aangifte)	1 (+ 1)
medewerker aangesproken op gedrag en verantwoordelijkheden	3
onderzoek, aantekening in dossier	2
niet bekend of niet ingevuld	11

In drie gevallen gaat het om misbruik door een vrouwelijke pedagogisch medewerker, met twee keer een meisje en één keer een jongen als slachtoffer, in drie gevallen gaat het om een mannelijke pedagogisch medewerker met een jongen als slachtoffer. In alle overige gevallen (39) gaat het om een mannelijke pedagogisch medewerker en een meisje van 13-18 jaar.

Tabel 8

Wijze van reageren door de instelling op misbruik door een pedagogisch medewerker van een jongere niet ouder dan 12 jaar

reactie van de instelling richting de pleger	frequentie (n=10)
ontslag van de medewerker	6
medewerker is op non-actief gesteld; elders gaan werken	1
bleek een valse melding te zijn, medewerker weer terug op de groep	1
niet bekend of niet ingevuld	2

Bij deze vorm van misbruik gaat het in alle gevallen om een mannelijke pleger. In twee gevallen is een meisje het slachtoffer, in de overige acht gevallen gaat het om een jongen. In geen enkel geval is vermeld dat er sprake zou zijn van aangifte bij de politie. In vier van de meldingen gaat het om misbruik dat wat langer geleden heeft plaatsgevonden: in 1975, in de periode 1984-1990 en een keer meldt de respondent dat het misbruik 'lang geleden' is gebeurd waardoor hij niet alle omstandigheden meer weet. Wanneer misbruik door een medewerker gemeld wordt, volgt vrijwel altijd ontslag, bij vier meldingen is aangegeven dat aangifte is gedaan.

De meldingen in bovenstaande frequentietabellen leiden tot een totaal van 55 meldingen. De overige zestien meldingen van misbruik door een volwassen pleger zijn zeer uiteenlopend van aard en omstandigheden. Aangifte of melding bij de politie, het AMK, de Raad voor de Kinderbescherming of Bureau Jeugdzorg worden hier regelmatig genoemd als reactie van de instelling in de richting van de pleger.

Naast reacties richting de pleger reageert de instelling ook richting het slachtoffer van het misbruik. Onderstaande frequentietabellen tonen de reacties naar respectievelijk de slachtoffers tussen 13 en 18 jaar en de slachtoffers t/m 12 jaar.

Tabel 9

Reactie instelling-slachtoffer (13-18 jaar)

reactie van de instelling richting het slachtoffer (13-18 jaar)	frequentie (n=45)
gepraat met het slachtoffer	17
gepraat, inschakelen gedragwetenschapper, vertrouwenspersoon	2
gepraat, (tijdelijke) uitplaatsing therapie en steun bij aangifte en rechtszaak	2
niet gespecificeerd	1
niet ingevuld	13
	10

Tabel 10

Reactie instelling – slachtoffer (t/m 12 jaar)

reactie van de instelling richting het slachtoffer (t/m 12 jaar)	frequentie (n=10)
gepraat met het slachtoffer	6
bescherming gezocht voor het slachtoffer	2
niet gespecificeerd	1
niet ingevuld	1

De een na laatste categorie in beide tabellen ('niet gespecificeerd') verwijst naar die meldingen waarin bij de vraag naar de reactie van de instelling alleen is aangegeven wat er richting de dader is gedaan, zonder te vermelden of en hoe er richting het slachtoffer is gereageerd. Bij de categorie 'niet ingevuld' is geen enkele reactie vanuit de instelling genoemd.

De wijze van reageren lijkt niet te verschillen tussen de twee onderscheiden leeftijdsgroepen: praten en het bieden van steun en bescherming worden het vaakst genoemd. Opvallend is dat bij de oudere slachtoffers vaker dan bij de jongere slachtoffers geen specifieke reactie is genoemd.

II. Misbruik door een leeftijdsgenoot

In de meldingen van misbruik door leeftijdsgenoten valt op dat er naast situaties waarin één plegger en één slachtoffer genoemd worden, ook situaties beschreven worden waarin sprake is van misbruik waarbij meerdere kinderen betrokken zijn en waarbij slachtoffers ook pleggers (kunnen) zijn. Samen bevatten deze twee

categorieën vijftig van de drieënzeventig meldingen van misbruik door een leeftijdsgenoot. Van de overige drieëntwintig meldingen kennen zes een externe dader, dus een leeftijdsgenoot die zelf niet woonachtig is in de instelling, zoals een klasgenoot, een familielid of iemand uit de vriendenkring. Van de resterende zeventien meldingen zijn geen individuele gegevens doorgegeven: over deze meldingen is overkoepelend gerapporteerd in een van de interviews en deze konden daarom niet afzonderlijk worden meegeteld.

Deze reacties van de instellingen op deze twee verschillende soorten situaties van misbruik worden hieronder weergegeven: eerst de reacties richting de pleger(s) (Tabellen 11 en 12), vervolgens de reacties richting (de) slachtoffer(s) van het misbruik (Tabellen 13 en 14).

Tabel 11

Reactie instelling – pleger (= leeftijdsgenoot) bij misbruik in één-op-één situatie

reactie van de instelling richting de pleger (één- op-één situatie)	frequentie (n=38)
gepraat	4
+ (tijdelijk) overgeplaatst naar andere groep	4
+ beschermende maatregelen (meer controle, meer toezicht, sloten op deuren e.d.)	4
+ groepsgesprekken	1
+ politieonderzoek	1
overplaatsing	3
+ gerichte coaching groepsleiding	1
+ melding bij zedenpolitie	1
uitplaatsing	4
+ beschermende maatregelen	1
+ aangifte bij de politie	5
protocol in werking gesteld	2
therapie pleger + slachtoffer samen	1
aangifte bij de politie anders, nl.	1
politieonderzoek binnen betreffende gezinshuis	1
niet gespecificeerd	3
niet ingevuld	1

Bij negen van deze achtendertig meldingen is expliciet vermeld dat ook met de ouders of voogd van de minderjarige pleger is gesproken.

Tabel 12

Reactie van de instelling – meerdere plegers / meerdere slachtoffers

Reactie van de instelling richting de pleger(s)	frequentie (n = 12)
gepraat	1
afzonderlijk en in de groep	
+ meer toezicht en controle	2
+ over-/uitplaatsing pleger(s)	2
+ meer toezicht, controle, afspraken binnen leefgroep, meer teamoverleg, aanpassing methodiek, overplaatsing pleger(s)	5
schorsing pleger	1
'maatregelen richting pleger' (niet gespecificeerd)	1
niet ingevuld	0

De reacties van de instelling richting het slachtoffer of de slachtoffers vertonen het volgende beeld (tabellen 13 en 14):

Tabel 13

Reactie instelling-slachtoffer

reactie van de instelling richting het slachtoffer (één-op-één situatie)	frequentie (n=38)
gepraat	17
+ beschermende maatregelen (verscherping toezicht, deur op slot doen etc.)	6
+ gesprekken over seksualiteit	2
+ overplaatsing naar minder open leefgroep	1
+ ondersteuning bij aangifte	1
+ herstelgesprek met pleger	1
overplaatsing naar andere groep	3
begeleiding bij bezoek aan huisarts	1
therapie	2
+ protocol in werking gesteld	1
niet gespecificeerd	2
niet ingevuld	1

In acht gevallen is bovendien aangegeven dat de instelling pas later, soms pas na beëindiging van de plaatsing, van het misbruik heeft gehoord. In negen gevallen is aangegeven dat contact is opgenomen met de ouders of voogd van het slachtoffer.

Tabel 14

Reactie instelling – slachtoffer (meerdere betrokkenen)

reactie van de instelling richting slachtoffer(s) (meerdere betrokkenen)	frequentie (n=12)
gepraat	1
+ groepsgesprekken	3
+ meer toezicht, afspraken, bescherming	4
+ weerbaarheidstraining	1
+ therapie	3
niet ingevuld	0

In vijf gevallen is gemeld dat er contact met de ouders is geweest in de vorm van gesprekken en nazorg, bij één melding is aangegeven dat er bijscholing aan de groepsleiding is gegeven over seksualiteit. Ook geeft een respondent aan dat er melding is gedaan bij de Inspectie Jeugdzorg.

5B Overzicht van de gemelde incidenten

Deze bijlage toont de meldingen van seksueel misbruik zoals weergegeven door de respondenten. In die gevallen waar geen specifieke casus is beschreven, is de melding weggelaten, daardoor loopt de nummering niet volledig door. De meldingen zijn verdeeld over twee groepen: misbruik door een volwassene en misbruik door een leeftijdsgenoot.

	Situatiebeschrijving
	Misbruik door een volwassene
1	Het gebeurde in het weekend, groepsleiding heeft achterwacht gebeld, directrice geïnformeerd. Aangifte, samen met voogd. Ouders geïnformeerd. Nachtwaker geschorst, heeft alle medewerking verleend. Bleek onschuldig te zijn (politieonderzoek + arts), weer welkom op instelling. Geen vervolging.
2	Seksuele intimidatie: meisje trof groepsleider 's avonds aan op de bank met z'n hand in z'n broek. Heeft wel indruk op haar gemaakt. Groepsleider ontkent, daarmee zaak afgedaan. Respondent vindt dat je niet zo makkelijk hieraan voorbij kunt gaan: op je werk heb je je verantwoordelijkheid. Men had het meisje serieuzer moeten nemen.
3	Ze zijn nu gelukkig getrouwd, hebben twee kinderen. Een relatie begeleider-cliënt kán niet. Het is wel een grensgeval en heeft alles te maken met een exclusieve relatie. Meer info op de band!
4	Pupil vertelt over seksuele relatie met groepsleidster; deze vertelt dat meisje bij haar privé adres stond. Binnengelaten voor kopje koffie. Pupil wijst op ansichtkaart met dubieuze tekst. Onderzoek via interne, externe commissie, handschriftdeskundige, rechtbank: ontslag.
5	Vermoeden van een relatie groepsleider-pupil. Vanuit professie hierop aangesproken, medewerker ontslagen
6	Er was sprake van seksuele handelingen tussen groepsleider en pupil. Groepsleider heeft ontslag genomen. Later zijn ze gehuwd.
7	Groepsleidster heeft pupil wegwijs gemaakt om uit de kast te komen als lesbienne, wegwijs gemaakt met seksuele handelingen en geïntroduceerd in homo-scene en uitgaansleven. De stagiaire was daarbij als chaperonne (min of meer). Pupil vond het aanvankelijk leuk en interessant, maar voelde zich later geïntimideerd.
10	Onderzoek gedaan om vermoeden van misbruik te kunnen uitsluiten. Medewerker (50 jaar) heeft kind mee naar huis genomen zonder toestemming. Dit is niet conform gedragscode, medewerker is ontslagen. Er zijn geen aanwijzingen voor seksueel misbruik uit het onderzoek naar voren gekomen.
12	Pedagogisch medewerker gaf de twee jongeren [ik neem aan: jongen + meisje (PS)] toestemming om seks te hebben op hun kamers. Dit was op de laatste werkdag van

	de medewerker. Deze toestemming past niet in het beleid van de instelling.
13	het gaat hier om dezelfde medewerker als bij nr. 12.
14	Buschauffeur heeft contact gemaakt met meisje, destijds 14 jaar. Na verloop van tijd ook seksueel contact tijdens pauze en in de bus. O.a. geslachtsgemeenschap, ook andere handelingen. Dader heeft uiteindelijk contact verbroken, meisje ernstig teleurgesteld. Heeft geleid tot rechtszaak en medi- aandacht.
15	Misbruik vond plaats tijdens weekendbezoek bij familie (oom). Moeder heeft aangifte gedaan, maar bewijsvoering was lastig. Zaak is geseponneerd.
16	Pedagogisch medewerker was boos op meisje, zou haar hard hebben aangepakt in combinatie met seksueel getinte handelingen. Bleek niet waar te zijn, wel sprake van stemverheffing tegen meisje. Risico van valse aangifte tegen mannelijke groepsleider is er altijd, mannen zijn kwetsbaar in dit beroep. Toekomst: standaard incidentenmelding door PM-ers, bv. ruzie, conflict etc.
17	Meisje heeft tijdens exit-interview aangegeven dat ze onheus seksueel is bejegend door groepsleidster. Deze kwam ongevraagd haar kamer binnen (3x) en de douche binnen (1x). PM'er wilde een afspraak met haar maken.
18	Via MSN heeft jongere foto's ontdekt van een PM-er, naakt onder de douche, piemel in de vorm van hamburger; moeder ontdekte dit. Vanuit instelling ernstig gesprek met medewerker: ook zichzelf beschermen en foto's verwijderen. Kwestie van intimiteit: hoeveel laat je zien van jezelf? Jongere krijgt soms ongewild te maken met privézaken van PM-ers. Nu gedragscode hierover opgesteld en bij sollicitaties moet nieuwe medewerker verklaring ondertekenen dat dit niet gebeurt [waarschijnlijk: dit soort foto's op internet zetten – PS].
19	Verbale intimidatie, ongewenste gespreksonderwerpen rondom seksualiteit.
20	Groepsleider heeft vermoedelijk seksueel contact gehad met bewoner van residentiële behandelgroep. Het vermoeden was dat beiden dit wilden, dus geen contact tegen iemands zin in. Later heeft vermoedelijk slachtoffer anders beweerd.
21	Eén vd begeleiders zou het meisje seksueel benaderd en betast hebben. Ook zou de jongere de begeleider hebben betast. Dit zou zijn gebeurd op het moment dat de andere jongeren naar hun kamer waren of na bedtijd. De jongere zou weinig weerstand hebben geboden, maar zou er later spijt van hebben gekregen. De melding kwam nadat de medewerker ontslag had genomen en bij een andere instelling in dienst was. Dit is gemeld bij de leidinggevende, politie is ingeschakeld, de jongere is verhoord. Er is een rechtszaak geweest, hierin is niet komen vast te staan of het voorval plaats heeft gevonden.
22	Het meisje (13-14 jaar) dat in de leefgroep woonde, beschuldigde een groepsleider van seksueel misbruik / intimidatie. De betreffende collega is ontslagen, echt bewijs was er niet. Later heeft betreffende meisje zelf aangegeven dat het incident nooit heeft plaatsgevonden.

23	Cliënte geeft aan dat PM-er seksueel contact met haar heeft gehad 's nachts op haar kamer tijdens zijn slaapdienst. PM-er ontkent en geeft aan dat hij nooit 's nachts op haar kamer is geweest.
24	Meisje geeft aan dat invalkracht seksueel contact met haar heeft gehad 's nachts tijdens zijn slaapdienst, op haar kamer. Invalkracht ontkent.
25	Een invalkracht is een seksuele relatie aangegaan met een vrouwelijke minderjarige cliënte (16-17 jaar). Dit vond plaats buiten de voorziening. De cliënte heeft later aangegeven zich niet in staat te voelen hier 'nee' tegen te zeggen. Toen deze informatie boven tafel kwam, is de invalkracht ontslagen, is er aangifte gedaan en deze persoon is ook aangeklaagd.
26	Groepsleider is door kind (7 jaar) beschuldigd van: in bed liggen met broek op de enkels, ontbloot geslacht, terwijl hij in dienst is en dus kan verwachten dat een cliënt hem bezoekt. Ook beschuldiging dat hij tijdens het voorlezen zijn hand in haar broek steekt.
27	Jongen van 12 jaar op de kamer en groepsleider is bij hem in bed komen liggen. Geen anderen aanwezig. Kind is betast en hij heeft hiervan melding gemaakt. Groepsleider heeft ontkend maar is op non-actief gesteld.
28	Geen idee over de handelingen die plaatsvonden. Hoe dit is opgepakt: de jongere heeft een gesprek gehad met iemand van de directie. Daar heb ik inhoudelijk niet van gehoord. De dader is niet meer teruggekomen op ons bedrijf.
29	Een medewerker zou iets met een jongen hebben gedaan. Wat er precies is gebeurd, weet ik niet. Wat ik van incident heb gehoord, is dat de betreffende persoon ontslagen is.
30	Pleger was een groepsleider van een crisisleefgroep voor kinderen. Het enige wat ik weet is dat hij 's nachts meerdere malen een jongetje heeft lastiggevallen. Aard van de handelingen weet ik niet. Het is lang geleden en ik weet ook niet meer of de details aan ons verteld zijn.
31	Een jongere gaf aan dat zij het vervelend vond als een bepaalde groepsleider nachtdienst had, ze gaf aan dat hij altijd naar haar borsten keek en vertrouwde dit niet. Verteld aan andere groepsleider, deze heeft afdelingshoofd ingeschakeld. Onmiddellijk gereageerd: groepsleider mocht even niet meer op de groep komen. Ouders hebben aanklacht bij de politie ingediend. Jongere heeft aangegeven dat er niets gebeurd was, buiten dat zij zich bekeken voelde en zich onprettig voelde als deze groepsleider slaapdienst had. Diverse gesprekken geweest met alle betrokkenen. Jongere zou op kamerbegeleiding gaan, gezien haar leeftijd en omdat ze daar aan toe was. Toen zij daarheen was, heeft de groepsleider het werk weer kunnen hervatten, heeft eerst een poos thuis gezeten. Daarna op andere plekken gewerkt.
32	De ouders van een oud-pupil hebben een klacht ingediend vanwege te grote betrokkenheid en vermoedens van misbruik. Pleger is een aantal weken op non-actief gezet, waarna gesprekken zijn geweest met de klachtencommissie. Daarbij

	zijn ouders, pleger en oud-pupil gehoord. Wat daaruit is gekomen weet ik niet. Wel weet ik dat de pleger het werk weer heeft hervat. Is wel in de teams gezegd dat de protocollen worden verscherpt.
33	Zomer 1982, opvanghuis voor jongeren die weggelopen of weggestuurd waren van huis. Een collega moest de jongeren op zondagmorgen wakker maken. Een 15jarig Marokkaans meisje lag alleen op een kamer. Zij duwde beddengoed van zich af, lag zonder kleding in bed. Collega ging meteen in op haar uitnodiging tot seksueel contact en dat heeft toen plaatsgevonden, inclusief penetratie. Een week later, toen ikzelf dagdienst had op zondag, probeerde ze bij mij hetzelfde. Voor haar de gewoonste zaak van de wereld? Collega belde een dag na het voorval in paniek op dat hij iets heel doms had gedaan. Op zijn verzoek heb ik hem toen thuis bezocht en met hem en zijn vriendin een langdurig gesprek gehad. We kwamen er op uit dat hij kennelijk niet geschikt was voor dit werk en ik heb hem min of meer gedwongen om een andere baan te zoeken. Dat heeft hij ook gedaan en hij is daar nooit meer teruggekeerd.
34	Opvanghuis, 1982. Najaar van 1982 werd het opvanghuis door de toenmalige bewoners een paar weken lang bezet. Enkele teamleden deden aan bondjesvorming met sommige bewoners. En deze bewoners werden af en toe door die teamleden bij hen thuis uitgenodigd. Bij andere teamleden (die in dezelfde buurt woonden) deden geruchten de ronde als zouden deze teamleden bij hen thuis het bed delen met 1 of 2 van deze bewoonsters. Voor zover bekend, zijn deze mogelijke plegers niet geconfronteerd met deze geruchten, wel is een van hen een paar maanden later ontslagen. Of deze geruchten hier mede aanleiding voor zijn geweest, weet ik niet. Een en ander is voor zover ik weet niet besproken met de betreffende bewoonsters. Zij waren verder dermate 'anti' tegen de overige teamleden dat iets dergelijks onbespreekbaar was.
35	Meisje was nét uit de instelling vertrokken (begeleid kamer wonen) en stemde in met de relatie, heeft er verder ook niet over gepraat. Strafrechtelijke procedure was niet mogelijk omdat slachtoffer al 18 was. Medewerker heeft gedragscode geschonden, nl: tot 2 jaar na afronding van contract geen relatie met cliënten. Zie verder ook uitgetypt interview.
36	1975: groepsleider had een 'lievelingetje' in de groep, een jongetje van 10 jaar. Dader zorgde ervoor dat hij met regelmaat alleen met deze jongen kon zijn. Wat er in die situaties is gebeurd, is niet bekend. Dader is buitende instelling door de politie opgepakt op verdenking van pedoseksuele handelingen met een andere jongen van buiten de instelling. Hierop is medewerker per direct ontslagen.
37	'Groepsleider kon niet van de meisjes afblijven.' Dat is de herinnering van een oud-directielid. Ongeveer 1985. Het ging waarschijnlijk niet veel verder dan flinke aanhaligheid, lijfelijk contact van armen en handen om lichamen van de meisjes. Het was voor de omstanders wel duidelijk dat dit te ver ging.
38	Ongeveer 1987: groepswerker geeft meisje uit zijn groep een tongzoen tijdens avonddienst.

39	Aantijging van meisje (16-17 jaar) dat groepsleider haar verleid heeft. Commissie heeft de zaak volgens protocol onderzocht en kwam tot de conclusie dat e.e.a. ongegrond was.
40	2006: Meisje beticht groepswerker van het tegen de billen aanrijden tijdens groepsuitje.
41	periode 1984-1990 ongeveer: twee inmiddels volwassen mannen melden dat zij grensoverschrijdend zijn benaderd door de toenmalige directeur van de instelling. Het betreft betasten, aanraken, samen in bad in het privéhuus van deze toenmalige directeur.
43	Dader is stiekem een intieme en seksuele relatie aangegaan met meisje van 15 jaar. Beiden hielden dit geheim, maar waren wel open over het feit dat ze een 'bijzondere band' hadden als opvoeder en cliënt. Dader kwam in aanmerking als pleegouder voor cliënt, beiden gaven aan dit graag te willen. Na een ruzie en toen meisje in kamertrainings-programma zat, heeft ze verteld wat gebeurd is. Diverse seksuele handelingen: penetratie, orale seks, seksspelletjes met fetisj attributen zoals zweepje, blinddoek en tepelklemmen. Kind stelde vertrouwen in de begeleiders van KTC waar ze op dat moment woonde. Verwerkingsproces middels therapie waarbij ook het team waar zij destijds woonde bij betrokken werd. Pleger heeft altijd ontkend, is uiteindelijk wel veroordeeld. Slachtoffer heeft de begeleiding gewaardeerd en zoekt nog regelmatig contact om met de mensen die ze nog kent te praten over haar reilen en zeilen.
52	Jongere beticht eerst groepsleider van seksueel intimiderend gedrag, maar bij navraag blijkt het om een groepsgenoot te gaan die de dader is. Groepsleider heeft ingegrepen, maar deed dat niet onmiddellijk. Groepsleider zou ook (in andere situatie) grensoverschrijdende, seksueel getinte grapjes hebben gemaakt.
53	Groepsleider kreeg geleidelijk aan een té close relatie met minderjarig meisje, wist onvoldoende afstand te bewaren. Stuurde meisje een brief met zijn privégegevens (adres etc.) en sprak de hoop uit dat ze hem buiten de instelling ook wilde ontmoeten. Meisje vond dit te ver gaan en liet brief zien aan andere groepsleiding. Dader was inmiddels al van meisjesgroepen afgehaald en naar jongensgroep verplaatst, incl. extra coaching. Uiteindelijk ontslagen.
54	Beveiligingsmedewerker kreeg relatie met pupil. Collega's kregen vermoedens, er gingen geruchten rond. Daarop heeft kamerinspectie plaatsgevonden en op de kamer van het meisje vond men een foto van de dader met zijn privégegevens achterop geschreven. Het meisje heeft nooit aangegeven het contact ongewenst te vinden (zoenen, betasten). Dader is op non-actief gesteld en uiteindelijk ontslagen.
55	De leefgroep (14-18 jaar) was een weekend weg met de boot, groepsleidster die vrij was, is in haar vrije tijd 's avonds naar de boot gekomen. Heeft alcohol gedronken, gezoend met pupil en met pupil geslapen in één bed. Interne klachtencommissie heeft geoordeeld dat er sprake was van onprofessioneel handelen. Ontslagen.
56	Pedagogisch medewerker crisisopvang heeft zich aangemeld als pleegouder voor een minderjarige pupil. Het unithoofd had dit uitdrukkelijk afgeraden. Er zijn

	seksuele handelingen verricht (welke, wanneer, hoe vaak is niet bekend), slachtoffer heeft dit gemeld, later ook aangifte gedaan. Dader heeft eerst ontkend, later bekend. Ontslagen.
57	Pedagogisch medewerker heeft een meer-dan-vriendschappelijke relatie met minderjarig meisje (wederzijdse verliefdheid). Door de organisatie is dader er meerdere malen op gewezen dat een dergelijke affectieve relatie niet is toegestaan (vanaf dec. 2004). December 2006 ontslagen.
58	Tijdens kamp zit pedagogisch medewerker aan geslachtsdelen van jongetje, in diens tent. Jongetje vertelt het de volgende dag aan andere groepsleider. Kind was erg geschokt. Pedagogisch medewerker had blijkbaar ook gedronken en vond het allemaal niet zo erg. Wij hebben deze medewerker direct ontslagen.
59	Groepsleider is beschuldigd van handtastelijkheden bij pupil, meisje werd gedwongen hem te bevredigen. Het is niet bekend hoe lang dit heeft geduurd. Hoewel er geen aanwijzingen zijn dat er van andere vormen van misbruik sprake was, is de respondent van mening dat in dergelijke gevallen er altijd sprake is van intimidatie.
60	Het gebeurde tijdens een lange 'stage' in Frankrijk ('ervaringstochten'). Er was sprake van seksuele handelingen tussen groepsleider en jongere. Niet bekend wie het kenbaar heeft gemaakt, mogelijk de jongere zelf, mogelijk iemand anders. Dader is direct weggestuurd, jongere is in Frankrijk gebleven: men had niet de indruk dat hij er op dat moment erg onder leed. Waarschijnlijk heeft de groepsleiding ter plaatse er verder wel aandacht aan besteed, maar dat weet de respondent verder niet. Later bleek dat deze dader al eerder, bij een andere instelling, betrapt was op seksuele handelingen met een jongere.
61	Vrouwelijke medewerker heeft in het weekend een minderjarige jongere seksueel misbruikt. Ze zou hem hebben gepijpt, hij stond in de deuropening om alles in de gaten te houden. De dader zou dit ook bij andere jongens hebben geprobeerd, ook dmv uitdagen en flirten. Ze heeft altijd ontkend, dit heeft ook tot haar ontslag geleid. T.a.v. begeleiding jongeren: deze zijn ook als groep aangesproken omdat ze werken met een 'buddy-systeem' waarbij nooit iemand alleen is. Ze hadden deze jongen dus niet alleen mogen laten.
62	Groepsleider keek naar porno op de computer waar twee meisjes (13-14 jaar) bij aanwezig waren. De instelling had het zelf niet gemerkt, meisjes hebben het gemeld. Meisje had ook al eens eerder gezegd dat ze het niet fijn vond als deze medewerker dienst had, niet prettig om met hem te praten. Medewerker ontkende eerst dat hij porno had gekeken, na analyse van geschiedenis vd computer bleek dat hij meerdere keren porno had gekeken. Hij is met ontslag gegaan; wilde zelf in behandeling voor verslaving. Restrictie: eerstkomende jaren niet meer in dienst bij jeugdzorginstelling.
63	Jongen van 16 jaar met autisme meldt na plaatsing in vervolggroep dat hij in de bijkeuken seksueel contact gehad heeft met de schoonmaakster. Respondent was hierover verbaasd omdat de jongeren eigenlijk nooit alleen zijn en omdat de

	bijkeuken midden in de doorgaande route ligt tussen keuken en huiskamer. maar jongen was heel overtuigend. Schoonmaakhulp is op non-actief gesteld, kan niet meer in de instelling werken. Later bleek dat zij via Hyves nog wel contact had met deze jongen. Jongen heeft nooit aangegeven zich misbruikt te voelen, het seksuele contact was vrijwillig, hij wilde het zelf ook graag.
64	Taxichauffeur laat jongen (10 jaar) meekijken naar een pornofilm. Bij de derde keer geeft de jongen aan dat hij dit niet wil (ik ben moslim en dat mag niet). Jongen beschrijft wat hij in de film heeft gezien.
65	In thuissituatie is meisje betast door (vermoedelijk) haar vader, of door een ander familielid. Zij is betast bij haar borsten en schaamstreek. Of het misbruik plaatsvond voorafgaand aan de plaatsing in de instelling of tijdens, kan mogelijk uit interview blijken.
66	Meisje is door vader betast in bijzijn van haar vriendinnen. Of het misbruik plaatsvond voorafgaand aan of tijdens plaatsing kan wellicht uit interview nog naar voren komen.
67	Stiefvader heeft meisje (Marokkaans) van 15 jaar betast bij haar borsten en billen, penetratie met de vingers. Dit is gebeurd in de thuissituatie, niet helder is of dit voorafgaand aan de plaatsing of tijdens de plaatsing heeft plaatsgevonden. Interview?
68	Het speelde zich af in 1980. Huisvriend kwam met een truc bij de jongen terecht toen deze wegens astma in het ziekenhuis lag. Pedofiele relatie, de jongen wilde er in die tijd niet over praten. Later is het via de politie alsnog tot een aangifte gekomen. Op vakantie zou een groepsgeenoot er ook bij betrokken zijn geweest
69	In 1984: de twee jongens werkten als escort bij een homo-tent.
70	Medewerker werkte op de groep met de oudste jongens, stond bekend als aardige en behulpzame collega. Hij pleegde misbruik met een meisje uit een andere groep, dit werd later een relatie. Hij zette bovendien jongere jongens aan tot stelen (geld op de groep weggehaald). Vanwege beide gebeurtenissen (relatie + aanzetten tot diefstal) is de medewerker ontslagen.
71	Een medewerker heeft de gedragscode op een essentieel onderdeel overtreden. Hij nam herhaaldelijk 's nachts cliënten in bed. Er is geen melding gedaan of signaal gekomen van kinderen over misbruik. Ondanks de richtlijnen die er lagen herhaalde het gedrag en is er een vertrouwensbreuk ontstaan waardoor de arbeidsrelatie is beëindigd.
72	Het gebeurde in het weekend, groepsleiding heeft achterwacht gebeld, directrice geïnformeerd. Aangifte, samen met voogd. Ouders geïnformeerd. Nachtwaker geschorst, heeft alle medewerking verleend. Bleek onschuldig te zijn (politieonderzoek + arts), weer welkom op instelling. Geen vervolging.

	Situatiebeschrijving
	Misbruik door leeftijdsgenoten
1	Meisje heeft groepsgenoot beschuldigd van verkrachting. Er heeft 's nachts op haar kamer gemeenschap plaatsgevonden. Meisje heeft later de aanklacht ingetrokken. Meisje vertoont grensoverschrijdend gedrag; keuze om politie erbij te betrekken wegens ernst van de melding. Confrontatie daarmee heeft geleid tot intrekking van de aangifte.
2	Swaffelen
3	Meisje beschuldigt jongen van verkrachting tijdens de nacht. Jongen geeft later aan niet te weten dat het niet vrijwillig was. Meisje wilde geen aangifte doen, haar ouders wel.
4	Seksueel grensoverschrijdend gedrag (swaffelen) als vorm van pestgedrag.
5	Kamertrainingscentrum, hier is niet de hele dag door begeleiding aanwezig. Een meisje werd verbaal onder druk gezet ('lekker stuk' etc.). Jongens dagen haar uit, pushen haar om truitje omhoog te doen. Meisje doet 't, maar tegen haar zin, voelde zich gedwongen. Groepsleiding heeft o.a. in groepsgesprekken met de bewoners gepraat over belang van veiligheid voor iedereen in het huis. Het gedrag heeft zich daarna niet meer voorgedaan (groepsleiding heeft scherp opgelet), meisje is er ook blijven wonen, wilde dat zelf graag. Trainingen voor hele groep over aangeven van grenzen in het omgaan met seksualiteit.
6	Jongen en meisje hadden seks met elkaar, kregen later ruzie (zij sloeg hem, hij sloeg terug): meisje beschuldigde jongen ervan dat zij het seksuele contact niet had gewild. Jongen compleet overdonderd, dacht dat ze verkering hadden. Moeder van de jongen vond dat er sprake was van onterechte beschuldiging door de instelling; instelling wilde echter alleen e.e.a. uitzoeken, zodat beide jongeren weer 'door één deur' konden. Jongen is door moeder weer naar huis gehaald, meisje is in instelling blijven wonen tot einde behandeling.

7	Incident gebeurde in een gezinshuis. Zoon met autisme spectrum stoornis, meisje vond hem een beetje zielig, vond 't sneu om 'nee' tegen hem te zeggen. Hij pakte haar bij de borsten (is een aantal keren gebeurd), er was nooit sprake van een andere vorm van misbruik, van intimidatie etc. Ouders werden erg boos op meisje en op instelling toen ze ervan hoorden, vonden de beschuldiging onterecht. Jongen was zo ontredderd dat hij van huis wegliep, later in voorziening voor beschermd-wonen terechtgekomen. Instelling wilde graag 'neutraal' onderzoek door de politie omdat er ook andere kinderen vanuit de instelling in dat gezinshuis woonden; zaak is geseponeerd
8	In de groep waar dit gebeurde heerste een sterke 'mannencultuur', alleen jongens + mannelijke groepsleiders. Er was sprake van grof taalgebruik over en weer, weinig oog voor de emotionele veiligheid van de pupillen: weinig warmte en begrip, onvoldoende oog voor signalen vanuit de pupillen. Een bewoner heeft een andere jongen gedwongen tot seksuele handelingen (oraal bevredigen). Middels coaching van de groepsleiding duidelijke afspraken gemaakt over omgangsvormen, ten eerste vanuit groepsleiding naar pupillen, ook tussen pupillen onderling.
9	Een meisje zou onvrijwillig seks hebben gehad met een jongen. Zij woonden samen op de groep en hadden verkering. De geslachtsgemeenschap vond plaats op de kamer van het meisje en zou tegen haar wil gebeurd zijn. Het meisje gaf dit de volgende dag aan tegen de groepsleiding, maar trok het later weer terug. De pleger reageerde aangeslagen en gaf aan dat het meisje wel wilde. Er zijn afspraken gemaakt over je kamer op slot doen. E.e.a. is bespreekbaar gemaakt, afspraken gemaakt over contact en over contact op kamer.
10	Pedagogisch medewerker gaf twee jongeren toestemming om op hun kamers seks te hebben met elkaar, dit was zeer tegen het beleid van de instelling.
11	Meisje van 15 jaar heeft een groepsgenoot betast bij zijn geslachtsdeel en zichzelf laten betasten op borsten en vagina. Zij deed dit door de jongen te bedreigen.
12	Een aantal keren werden jongens 'betrap't terwijl groepsleiding vermoedde en sterke aanwijzingen had dat ze met elkaar seksuele handelingen verrichtten. Dit was tijdens speelmomenten op slaapkamers, maar ook 's nachts na bedtijd. Het ging in ieder geval om drie jongens (14-15 jaar). Ze reageren daadwerkelijk alsof ze betrap't werden: schaamte, ook: ontkennen en boos worden. Sterk vermoeden dat initiatief en druk vanuit een van hen gebeurde.
13	Tijdens groepskamp zijn twee pupillen (jongen en meisje van 14 jaar) verdwenen tijdens het uitpakken. Ze werden in de bosjes aangetroffen, beide met hun broek naar beneden. Ze reageerde geschrokken. Gepraat. Onduidelijk was of er sprake was van misbruik of wederzijds goedvinden. De jongen vertelde dat het meisje hem gedwongen had. Voor beide jongeren gold dat er sterke vermoedens waren van eerder

	misbruik.
14	Jongen en meisje gaven elkaar via telefoons opdrachten. Twee andere kinderen wisten van dit 'geheim', liepen ermee rond en hebben 't uiteindelijk aan de groepsleiding verteld. Jongen dwong meisje (en ook een andere groepsgenoot) tot zelfbevrediging, jongen zou ook een foto van haar vagina gemaakt hebben. De door de instelling genomen maatregelen bleken niet voldoende te zijn, er volgde nog een incident tussen dezelfde kinderen (zie hieronder, melding 15).
15	Tijdens verstoppertje spelen waren beide kinderen (zie vorige melding) even uit het zicht van de groepsleiding. Meisje werd onder druk gezet om seksuele handelingen te verrichten (pijpen), jongen zat met de hand in haar broekje. Groepsleiding hoorde hiervan via een ander kind.
16	Jongen werd lastig gevallen door de dochter van een vriendin van moeder, als hij 's weekends thuishkwam. Wat er precies is gebeurd, heeft hij nooit willen vertellen. De vriendin van moeder kwam toen al niet meer over de vloer, dus risicosituatie was weg, ook geen reden voor aanpassing bezoekenregeling. E.e.a. besproken met beide ouders en Bureau Jeugdzorg.
17	Er was een groepsnorm ontstaan van bij elkaar in bed gaan liggen, soms met z'n drieën of vieren. Voor zover bekend is er geen seksueel contact geweest. Melding is gedaan toen een van de kinderen het vervelend ging vinden en er niet meer aan mee wilde doen. Groepsdruk: als je niet meedoet hoor je er niet meer bij. Veel besproken in team en met de kinderen, meer controle als de kinderen in bed lagen.
18	Meisje beschuldigde jongen van aanranding. Meisje vertoonde sterk 'wervend' gedrag, was zich erg bewust van haar lichaam, liep regelmatig in onderbroek door de leefgroep, of met hele korte truitjes. Op de bank gezellig tegen elkaar aanliggen, jongen voelde aan haar borsten (soms liet ze dat ook toe bij (andere) jongens), zou ook zijn piemel hebben laten zien. Meisje heeft e.e.a. aan moeder verteld, deze schakelde de politie in. Volgde uitgebreid onderzoek, jongen is vrijgesproken. Meisje is uiteindelijk naar een meer besloten groep overgeplaatst, omdat de openheid van de leefgroep voor haar onvoldoende veilig was (m.n. met het oog op wervend gedrag).
19	Jongen kwam bij het meisje op de kamer, zegt dat ze haar broek naar beneden moet doen. Dat doet ze niet, hij trekt haar broek naar beneden en gaat op haar liggen. Dat is twee keer gebeurd. Meisje heeft dit pas later verteld, toen ze alweer thuis woonde, het incident heeft zich in de instelling voorgedaan. Meisje kon heel erg pesten en intimideren, anderen de schuld geven, respondent denkt dat deze jongen daarom ook een hekel aan het meisje had. Op dit moment is het onderzoek door de politie nog gaande, daarover kunnen geen verdere mededelingen worden gedaan.

20	Meisje van 13 jaar loopt voor de tweede keer weg, nu voor langere tijd. Amber Alert uitgegaan, in <i>Opsporing Verzocht</i> geweest, uiteindelijk door de politie gevonden. Meisje liep al rond met opvallend dure kleding, parfum, mobieltje, heeft aan groepsgenoten verteld dat ze deze dingen wil en daarvoor seks heeft met anderen.
21	Meisje met LVB wordt naakt in bed aangetroffen, in de kamer staat een jongen in onderbroek, een andere jongen zit televisie te kijken. Seksueel contact was hier vrijwillig, meisje was in eerdere situaties echter door andere jongens ook al eens gedwongen tot seksuele handelingen.
22	Er was een vermoeden van seksueel misbruik tussen meisje en jongen. Gesproken met het meisje: er zijn geen feiten naar voren gekomen om het vermoeden te bevestigen.
23	Het misbruik heeft plaatsgevonden tussen twee cliënten. Hierbij is achteraf door het slachtoffer aangegeven het niet eens geweest te zijn met de handelingen. Het zijn handtastelijkheden geweest bij elkaar. De pleger heeft zich niet gerealiseerd dat de handelingen tegen de zin in waren van het slachtoffer.
24	Meisje en jongen uit crisisgroep hebben seksueel contact gehad, meisje heeft achteraf tegen groepsleiding aangegeven dat het onvrijwillig was. Het ging om penetratie, orale bevrediging en betasten. Alle handelingen vonden op het terrein van de instelling plaats. Pleger reageerde geschrokken en zich niet van kwaad bewust. Het vermoedelijke slachtoffer had vooral een gevoel van schaamte en angst voor vergelding. Schaamte omdat ze geen 'nee' heeft gezegd. In een enkel geval waren bij de genoemde handelingen groepsgenoten / kennissen van de vermoedelijke dader aanwezig.
25	Meisje is in de douche op de crisisgroep betast door een groepsgenoot. Dit vond zij intimiderend en ze voelde zich onveilig. Op een ander moment betastte de groepsgenoot haar tijdens stoeien op de groep. Er waren geen anderen bij. Het meisje is voornamelijk boos en schaamde zich, daarnaast ook angst voor vergelding.
26	Meisje beschuldigt jongen ervan 's avonds bij haar erop te hebben aangedrongen haar deur open te doen om nog wat te praten. Ze geeft aan door hem te zijn aangerand / verkracht. Volgende dag heeft ze dit tegen de groepsleider gezegd toen de jongen er niet meer bij was. Zij is voor sporen onderzoek naar de huisarts gestuurd, politie is ingeschakeld. Jongen is na thuiskomst geconfronteerd met het gegeven. Hij geeft toe dat er seksueel contact is geweest, maar ontkent dat het onvrijwillig geweest zou zijn. Om verder contact met het meisje te voorkomen is hij uitgeplaatst. Het is niet vast komen te staan of het wel/niet vrijwillig was, daardoor is ook niet te zeggen wie van de twee het slachtoffer is.

27	Twee groepsgenoten zijn 's nachts stiekem bij elkaar op de kamer geweest, eerst wat zoenen en friemelen, daarna met elkaar naar bed. Meisje geeft volgende dag aan dat het tegen haar zin was en dat hij haar gedwongen heeft. Jongen zegt dat het wederzijds en vrijwillig was en dat het meisje nadat ze het had gedaan bang was dat ze in de problemen zou komen (ze is moslima) en dus nu hem de schuld geeft.
28	Meerdere jongeren hebben elkaar betast. Bij een meisje heeft penetratie plaatsgevonden door een jongen van de groep. Een jongen had de leiding en gaf opdrachten aan anderen. Ook is een jongetje ingeschakeld om op de uitkijk te gaan staan. Dit gebeurde in de spelkamer.
29	Beide kinderen waren destijds opgenomen in een leefgroep van een behandelsetting (MKT). Het vermoeden van seksueel getint gedrag of seksuele handelingen kwam pas aan het licht toen beide kinderen niet meer in behandeling waren. Ongeveer een jaar na ontslag van het meisje werden de vermoedens geuit door de gezinsvoogd. Er is nooit helemaal duidelijk geworden welke handelingen precies hebben plaatsgevonden. Vermoed werd dat de jongen zich intimiderend en dreigend heeft gedragen en het meisje een aantal malen op haar slaapkamer heeft opgezocht.
30	Meisje (17 jaar) blijkt na vertrek van de zelfstandigheidstraining (ZT) met 3 jongens seksueel contact te hebben gehad (vaginale en orale seks). Bij navraag zegt ze dat dit niet altijd naar wens was, zij wilde/kon geen nee zeggen en de jongens maakten daar misbruik van. Het gebeurde op haar kamer of op die van de betreffende jongen. Het gebeurde 's nachts wanneer de leiding sliep. Meisje was gedurende hele plaatsing meewerkend, netjes, lief; wel had leiding het gevoel dat ze niet 't achterste van haar tong liet zien. Er was geen sprake van gedragsverandering, ook niet bij deze jongens. Meisje wilde geen verdere actie tegen de jongens ondernemen.
31	N.a.v. deelname aan counselingprogramma weerbaarheid voor meiden, vertelde dit meisje dat ze vier keer vaginaal is verkracht door een groepsgenoot op haar kamer tijdens kameruur. Niemand bij aanwezig. Ze heeft het toentertijd alleen aan een vriend verteld met wie zij een morning-afterpil zou hebben gekocht. Bij navraag op de groep blijkt dat de leiding niets bijzonders heeft gemerkt in haar gedrag of dat van de jongen t.t.v. het misbruik. Wel was het meisje in de voorafgaande periode erg op deze jongen gericht, mogelijk verliefd. De vraag rees of er geen sprake geweest is van seks met wederzijdse instemming maar dat het meisje later een andere uitleg aan de situatie heeft gegeven. Gegeven het feit dat het meisje bekend stond als iemand die goed kan liegen, waren er ook vragen over de waarheid van haar aantijging. Verhaal is wel serieus genomen, meisje is ondersteund bij doen van aangifte bij politie. Hier heeft zij uiteindelijk zelf niet voor gekozen. Meisje is inmiddels op geen enkele wijze met dit onderwerp bezig. Er is geprobeerd aandacht voor te hebben bij de therapie van GGZ maar dat wilde het meisje niet.

32	Betasten, geslachtsdeel laten zien, seksueel getinte opmerkingen (bij deze laatste keer waren er anderen bij). Plegger ontkende.
33	Meisjes werden benaderd door Marokkaanse jongens (rond 2001), contact verliep via school. Ze werden gedwongen om jongens te bevredigen. De instelling is inmiddels vertrokken uit Gouda omdat het daar niet veilig meer was voor de pupillen: deze meisjes zijn prooi voor deze jongens. Hoewel er eerst geen aangifte is gedaan, heeft later een meisje dit alsnog wel gedaan.
34	Groepsgenoten hebben seksueel contact op de groep. Onder druk gezet. Drankmisbruik & drugs. Er is sprake van angst bij de jongeren om incidenten te vertellen i.v.m. de mogelijke gevolgen bij vertrek (dit is er altijd geweest sinds 33 jaar, aldus respondent). Bewijs van goed gedrag wordt vaak gegeven want niet alles is bekend bij de politie.
35	Veel seksueel getinte opmerkingen van een mannelijke bewoner naar de vrouwelijke bewoner toe. Hier waren anderen bij, wisselende reacties: afwerend, maar door andere bewoners werd het ook wel grappig gevonden. Hij zou haar ook betast hebben (haar borsten en onder haar rok). Hierover gingen verschillende verhalen: de een gaf aan dat het waar was, de ander ontkende dit.
36	Een bewoner heeft seksueel contact gehad met een medebewoonster tegen haar wil. Er waren geen anderen bij maar een aantal medebewoonsters zijn later wel op de hoogte gebracht door het slachtoffer. Pas een half jaar later heeft zij het aan haar begeleider doorgegeven. Ze was nog maagd en had met haar familie afgesproken tot haar 18e maagd te blijven, hierdoor schaamde ze zich. Tijdens het incident heeft ze aangegeven dat ze niet wilde, dit heeft niet geholpen. Hij was bedreigend en intimiderend.
37	Enkele kinderen binnen behandelgroep voor jongere jeugd hadden grensoverschrijdend gedrag, bestaand uit: betasten, moeten kijken naar, exhibitionisme.
38	Meisje van 16 is misbruikt door vier tot vijf jongens. Ze is door iedereen gepenetreerd, en ze hebben haar ook met een stok gepenetreerd. Dit gebeurde 's nachts op de kamer van het meisje. Een groepsleider hoorde wat, ging poolshoogte nemen en trof het meisje bebloed aan terwijl de daders wegreunden via de tuin. Meteen politie ingeschakeld. Rechtszaak: meisje heeft financiële vergoeding gekregen voor geleden lichamelijke en psychische schade. Daders niet veroordeeld of alleen met taakstraf. Meisje had ze zelf binnengelaten. Instelling heeft haar laten verhuizen naar een kamer op de eerste verdieping ipv begane grond, nieuwe kamer direct naast kamer groepsleiding. Daar heeft ze nog een hele tijd gewoond.

39	Een jongen kwam op de kamer van een meisje dicht bij haar zitten, aaide haar over haar rug en benen. Zij durfde niet tegen hem te zeggen dat ze zijn aanrakingen niet wilde. Ze heeft dit aan de groepsleiding verteld. Gevraagd aan meisje wat er precies was gebeurd, daarna met de jongen. Deze dacht dat ze het wel prettig vond. Meisje gaf aan dat wat dat betreft voor haar de zaak was afgerond.
40	Meisje zat in de jongerenraad en ontmoette daar een jongen die stage liep bij een hulpverlenersorganisatie. Ze gingen samen op stap, al gauw vond ze hem niet meer leuk en wilde contact verbreken. Jongen bleef haar opzoeken en stuurde veel dreigende sms-jes, maakte haar uit voor hoer etc. Alle sms-jes zijn verzameld en geprint en naar de politie gebracht voor aangifte. Meisje bleef zich nog lange tijd onveilig voelen, instelling zorgde voor brengen en halen als ze naar haar werk in de stad ging. Weerbaarheidstraining gevolgd. Deze heeft niet echt tot verbetering geleid, want... (zie volgende incident, melding 41)
41	Zelfde meisje als vorige incident werd door klasgenootjes (vriendinnetjes) gedwongen tot seksuele handelingen met jongens. School is geïnformeerd. Meisje wil geen aangifte doen, wel mee geweest naar politie voor gesprek. Meisje wil niet meer naar deze school terug (en dat kan ik me ook wel voorstellen zegt respondent), dus nu wordt naar een nieuwe school gezocht. Ook opnieuw naar gedragswetenschapper met het oog op bewustwording van eigen gedrag.
42	Een groepje kinderen (4-6) tussen 8 -12 jaar heeft onderling wisselende seksuele contacten. Van één was bekend dat hij seksuele problematiek had, details waren echter niet bekend. Hij bleek de aanstichter te zijn (NB: in de tabel als 'dader' genoemd). Ook de andere kinderen bleken later seksuele ervaringen te hebben gehad, dit was echter niet doorgegeven aan de instelling. Bij alle kinderen sprake van randpsychiatrische problematiek. Respondent (PM) had al eerder bezorgdheid uitgesproken, werd niet serieus genomen. Toen deze zaak aan het licht kwam, stonden de PM-ers in het weekend alleen voor, leidinggevende pas maandag weer beschikbaar. Respondent voelde zich in de steek gelaten. Ook geschokt door het feit dat geen van de kinderen de leiding dit heeft toevertrouwd. Hij constateert dat de expertise rond kinderen en seksualiteit ernstig tekortschiet.
43	Meisje van 7 jaar heeft seksueel contact met jongens uit haar groep (en de naburige groep). Zij was ook wel seksueel wervend, als ze de kans kreeg, liep ze gewoonlijk in haar blootje over de gang te huppelen ('zie je mij wel?') en ook af en toe raar in haar kruis wrijven. Collega PM-er heeft signalen gemeld aan leidinggevende, maar daar is – in de ogen van de respondent – niet serieus genoeg op in gegaan.
44	Jongen uit instelling voor jeugdpsychiatrie kwam in de groep. Hij benaderde andere jongens voor seksueel contact, variërend van aftrekken, pijpen tot anale penetratie. Omdat hij groot en sterk voor zijn leeftijd was, had hij overwicht op de kleinere jongens. Bovendien een kwetsbare, makkelijk te beïnvloeden groep kinderen.

62	Er hebben seksuele handelingen plaatsgevonden tussen een jongen van 13 en een jongen van 11 jaar. Het is een paar keer op school gebeurd en een keer op de groep. Respondent geeft aan dat t.g.v. complexe problematiek bij beide jongens het moeilijk is om te zeggen wie dader en wie slachtoffer is; je krijgt er geen grip op.
63	Eén jongen was initiatiefnemer, de andere jongen en het meisje werden betrokken bij seksuele handelingen, o.a.. Orale seks. Of er echt sprake is van 'dader' en 'slachtoffer' is niet helder.
64	Eén meisje was initiatiefnemer en dwong een ander meisje van de groep om seks te hebben met een jongen terwijl zij toekeek. Ze zouden geslachtsgemeenschap hebben gehad, dit gebeurde 's nachts. Niet duidelijk wat er precies is gebeurd. Slachtoffer was al in behandeling bij de GGZ.
65	Nieuwe jongen komt in de groep, leiding vond meteen al dat hij er niet in paste. Jongens trekken intensief met elkaar op, deze nieuwe jongen was homo en heeft bijzonder veel jongens lastig gevallen, onder de douche. Oraal en anaal. Er zijn veel incidenten geweest, seksueel contact onder dwang. In sommige situaties waren ook anderen aanwezig, de dader heeft soms ook handlangers gehad. Met de slachtoffers is individueel gesproken (verwerkingsproces), maar ook in de groep konden ze hun verhaal doen.
66	Meisje liep regelmatig uitdagend gekleed en werd daarop aangesproken door groepsleiding. Een jongen werd toch daardoor getriggerd, ze hebben een aantal keren seksueel contact gehad volgens groepsleden. Beiden ontkenden dat er iets had plaatsgevonden en bovendien was het allemaal vrijwillig. Meisje zei dat ze best wist wat ze wel en niet deed. Ze waren gewoon vrienden; het bleef echter wel broeierig.
67	Jongen en meisje hadden een relatie. Respondent noemt na enig nadenken het meisje toch het slachtoffer omdat zij nogal onevenwichtig was en zich niet kon onttrekken aan e.e.a. Ze hadden regelmatig seksueel contact, de leiding moest ze wel 'een keer of tien, twaalf' van elkaars kamer afplukken'. Jongen is uitgeplaatst maar omdat het ging om vrijwillige plaatsing heeft zijn moeder hem weer naar huis gehaald. Meisje is op de groep gebleven, daar nog in vervolgtraject over seksualiteit voorlichting gekregen.
68	Tijdens een vrij moment, 50 meter buiten de groep, heeft een jongen een meisje onder dwang onzedelijk betast bij de speeltoestellen buiten. Er waren meerdere vermoedens van seksueel ongepast gedrag naar groepsleden, daarom had deze cliënt een deuralarm voor de nacht.
69	Seksueel getint gesprek op weg van school naar huis (fietstocht van 7 kilometer, o.a. door een stuk bos) loopt uit de hand en jongen dwingt meisje tot gemeenschap. Beiden waren eerder slachtoffer geweest van seksueel misbruik.

70	Jongen van andere groep heeft tijdens het buiten zijn het meisje betast: over de kleding heen heeft hij haar borsten aangeraakt en in haar schaamstreek gevoeld. Meisje was in zichzelf gekeerd, vertoonde tegelijkertijd ook seksueel wervend gedrag, kleedde zich uitdagend, deed seksuele uitspraken die niet-leeftijdsadequaaf zijn. Vermoeden van misbruik door oom in het verleden.
71	Tijdens het schoolzwemmen is het meisje betast door een jongen die ook bij haar in de instelling zat (andere groep). Hij heeft haar de toiletruimte ingeduwd en daar betast. Enkele dagen later heeft zij het aan de leerkracht verteld, deze informeerde de instelling. Er is ook overleg geweest met de zedenpolitie (conform protocol).
72	Meisje van 14 is door een jongen van de groep betast en gepenetreerd met zijn vingers. Dit gebeurde in de directe omgeving van de instelling.
73	Meisje geeft aan dat groepsgeenoot haar heeft betast en haar hand op zijn penis heeft gelegd (boven de kleding) en zo haar hand heen en weer heeft gewreven. De jongen heeft verteld dat dit niet onder dwang gebeurde en dat ze elkaar hebben betast. Beiden hebben een verstandelijke beperking + bijbehorende problematiek. Beiden hebben moeite om sociale situaties goed in te schatten en signalen te interpreteren. Beiden hebben een wat vertekend beeld over seksualiteit. Intern is dit achteraf beoordeeld als experimenteergedrag en onhandig pubergedrag.

D6 Het archiefonderzoek

6A Archiefonderzoek Nederlandsch Mettray

Jacques Dane

1 Inleiding

In de periode november 2011 tot en met februari 2012 is er bronnenonderzoek verricht in het archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray. Dit omvangrijke archief – het beslaat de periode 1850-1965 – is ondergebracht in het Regionaal Archief Zutphen (RAZ). Dit bronnenonderzoek is onderdeel van het onderzoek naar seksueel misbruik bij kinderen en de reactie op signalen van dit misbruik in de periode 1945-2008.

Voor de periode 1945-1965⁹ bevat het Mettray-archief tal van documenten, die een gedifferentieerd beeld opleveren van de instellingscontext op micro- en mesoniveau.¹⁰ Het Archief van de hoofdcommissie en het Archief van de commissie (later bestuur) bevat onder andere reglementen, notulen van vergaderingen, correspondentie, benoeming en ontslagen van bestuursleden, directeuren en commissarissen en financieel beheer. Het Archief van de Landbouwkolonie ‘Nederlandsch Mettray’ bevat reglementen, notulen van vergaderingen correspondentie, allerhande verslagen, personeelsdossiers, stukken met betrekking tot reorganisaties en stukken aangaande de zorg voor de op Mettray geplaatste pupillen. Voor de periode 1965-1990 zijn geen archiefstukken beschikbaar.¹¹ Voor de laatste periode (1990-2008) is gebruik gemaakt van het archief van de Commissie van Toezicht van de Rechtbank te Zutphen, waar pupillen met hun klachten terecht kunnen.

In dit verslag worden de archiefwerkzaamheden beschreven. In de eerste plaats wordt een korte karakterisering van de instelling gegeven en worden de archieven en bronnen besproken en de gevolgte aanpak. Vervolgens worden aan

⁹ Voor Nederlandsch Mettray, zie: Jeroen J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, met bijzondere aandacht voor “Nederlandsch Mettray”* (Assen/Maastricht 1985).

¹⁰ Voor de online inventarislijst van Nederlandsch Mettray, zie: <http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/toegangen/0107.pdf>

¹¹ Voor een beeld van de periode rond 1980, zie: Constant du Fossé, *Terugblik op Nederlandsche Mettray. Een follow-up onderzoek naar de meningen en belevingen van ex-bewoners van een kinderbeschermingsinternaat*. Doktoraalscriptie Orthopedagogiek KU Nijmegen, april 1982.

de hand van de geraadpleegde archieven de resultaten gepresenteerd voor de tijdvakken 1945-1965 en 1998-2008.+

2 Karakterisering van Nederlandsch Mettray

De Landbouwkolonie Nederlandsch Mettray werd oorspronkelijk in 1850-1851 opgericht door de inspanningen van dr. W.H. Suringar, die in 1845 een bezoek had gebracht aan een instelling in het Franse Mettray. Hier werden jongens opgenomen die met justitie in aanraking waren geweest. Op Mettray leerden deze jongens een vak, zodat ze na ontslag uit de kolonie in hun eigen onderhoud konden voorzien. Deze werkwijze werd na 1945 voortgezet.

Pupillen Mettray

Uit de archiefstukken uit de periode 1945-1965 wordt duidelijk dat Mettray bezocht werd door jongens met gedragsproblemen, in de meeste gevallen afkomstig uit probleemgezinnen uit bijna alle delen van Nederland. Mettray onderhield nauwe contacten met de bureaus van kinderrechtshouders, de Raad voor de Kinderbescherming en zusterorganisaties en -instellingen. In de tweede helft van de jaren vijftig veranderde de samenstelling van deze groep. Op 24 juni 1955 werd in de vergadering van de bestuurscommissie d.d. 6 september 1955 gemeld, dat de behandeling in Mettray zich zou gaan richten op een groep jongens, die een (nog) intensievere begeleiding en behandeling nodig heeft: de zogenaamde pathologisch-criminele jeugd.¹² In de inleiding op het Jaarverslag 1957 – het 106de jaarverslag⁷ – maakte zenuwarts J. Westerhuis, voorzitter van de Raad van Commissarissen van Mettray, melding van een rapport dat door de Nederlands hervormde Kinderzorgbond¹³ was opgesteld: ‘Het rapport adviseerde omschakeling naar een gespecialiseerde tak van de Kinderbescherming, inkrimping van het aantal pupillen tot ongeveer tachtig, aantrekking van een groep deskundigen en modernisering van de werkwijze.’ Mettray zou plaatsingsmogelijkheden gaan bieden voor zogenaamde ‘gekneusde jeugd’ – dit hield in, dat de instelling zich tot taak zou gaan stellen die jongens te helpen, ‘[...] die door hun levensloop dusdanig in hun ontwikkeling en aanpassingsmogelijkheden gestoord worden, dat de gevolgen daarvan niet zo

¹² Regionaal Archief Zutphen, Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray (1850-1961) [in het vervolg als **RAZ Mettray**], nummer toegang 0107, inv.nr. 11. Notulen van de vergaderingen van de Commissarissen Nederlandsch Mettray [in het vervolg als **inv.nr.**].

¹³ Voor een overzicht van protestants-christelijke organisaties op het gebied van kinderbescherming, zie: http://www.gahetna.nl/collectie/archief/pdf/NL-HaNA_2.19.052.04.ead.pdf

maar door orthopaedagogische maatregelen te herstellen zijn, maar die voor alles nodig hebben een tijd van psychiatrische behandeling'.¹⁴

Het Mettray-archief bevat diverse documenten over de pupillen na het vertrek: bestuur en directie lieten zich informeren wat er van de inmiddels volwassen pupillen geworden was.¹⁵ Dit past overigens in de traditie van Mettray, om op de hoogte te blijven van het wel en wee van de oud-pupillen. Er werden enquêtes verstuurd waarin aan de (oud-)voogden vragen werden gesteld over de werkzaamheden van de oud-pupil en beoordeling van de werkgever, de gezinssituatie, wel/niet in aanraking gekomen met justitie e.d.

Personeel Mettray

Doordat er een andere groep pupillen – de ‘gekneusde jeugd’ – behandeld ging worden, werd in de tweede helft van de jaren vijftig naarstig gezocht naar nieuw personeel – hierdoor is het mogelijk een beeld te krijgen van de mannen en vrouwen die bij Mettray solliciteerden en werkten. Het archief bevat tal van dossiers met brieven, bewijzen van goed gedrag, referentieonderzoek en cv's van mannen en vrouwen die solliciteerden naar een betrekking op Mettray. Dat de directeur en zijn bestuur niet over één nacht ijs gingen met betrekking tot de aanstelling van nieuw personeel, blijkt vooral uit de referenties die in de dossiers zijn opgenomen. Burgmeesters, hoofdagenten, dominees, ouderlingen, onderwijzers, leraren en oud-werkgevers – velen werd om een beoordeling van de kwaliteiten van de kandidaten gevraagd.¹⁶ De meeste vrouwelijke en mannelijke groepsleiders hadden over het algemeen een relevante opleiding gevolgd. Het archief bevat daarnaast ook correspondentie met en leermateriaal van de Sociale Academie Amsterdam over inrichtingswerk (omgang pupillen, rapportage¹⁷, psychologie, pedagogiek) – hieruit blijkt, zo zou gesteld kunnen worden, dat directie en bestuur van Mettray het belangrijk vonden op de hoogte te blijven van de nieuwste ontwikkelingen en inzichten op het terrein van het inrichtingswerk en dat het personeel op dit terrein cursussen volgde.¹⁸

¹⁴ Inv.nr. 362 – *Nederlandsch Mettray op Rijsselt bij Zutphen. 106de Jaarverslag, 1957. J.* Westerhuis, ‘Inleiding van het Jaarverslag’, blz. 6.

¹⁵ RAZ Mettray, inv.nr. 138.

¹⁶ RAZ Mettray, inv.nrs. 474-480, 482. Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken betreffende personeel 1935-1961 en personeelsdossiers. Een deel van deze dossiers is door waterschade verloren gegaan.

¹⁷ RAZ Mettray, inv.no. 566 [‘Richtlijnen voor de rapportage op Nederlandsche Mettray’, ca. 1955-1960].

¹⁸ RAZ Mettray, inv.nrs. 194 [Correspondentie met de Sociale Academie, Amsterdam, 1959-1960], 488 [Verslag van werkbezoek en excursies, 1957].

3 Archieven en archiefbeheer

Omdat Mettray geen overheidsinstelling was, vallen de archieven en het archiefbeheer niet onder de Archiefwet. Voor dit verslag is met name het archief van na 1945 van belang.¹⁹ Na de oorlogsjaren ging het werk op de landbouwkolonie weer door. Het voor- en ook naoorlogse archief werd ondergebracht in een archiefkluis, die speciaal voor dit doel in een van de kelders van het hoofdgebouw was neergezet. Rond 1960 ontstond er door een overstroming ernstige waterschade, waardoor een deel van de archiefstukken – ook stukken van na 1945 – nat is geworden. Bij overneming van het archief door het RAZ waren de op de grond geplaatste archiefstukken verrot; de stukken op de onderste stellingplanken waren door schimmel aangetast. In de inventaris op het archief Mettray wordt vermeld dat ‘[...] de meeste stukken die hierdoor verloren zijn gegaan tot die bescheiden [behoren], die voor vernietiging in aanmerking gekomen zouden zijn.’ Ook enkele delen van de in het archief bevindende correspondentiereeksen en pupillendossiers waren door vocht en schimmel aangetast. Ondanks de geleden waterschade is het Mettray-archief van na 1945 toch nog zeer omvangrijk: verslagen van vergadering en bijeenkomsten van groepsleiders en bestuur, dag- en weekverslagen, besprekingen over individuele pupillen et cetera geven een veelzijdig beeld van het leven op Mettray tussen 1945-1965.

4 Bronnenonderzoek en bronnenkritiek

De 87 bladzijden tellende inventarislijst van het Archief van de Vereniging Nederlandsch Mettray (1850-1961)²⁰ – inclusief een korte beschrijving van de geschiedenis van Mettray en het archief – bevat de volgende onderdelen die in de inventarislijst gerangschikt worden onder: **Hoofdcommissie** [1] stukken van algemene aard, zoals stichtingsreglementen, vergadernotulen van de (hoofd)commissie(s), correspondentie van de hoofdcommissie, inkomende en uitgaande stukken en jaarverslagen; [2] stukken over bijzondere onderwerpen, zoals benoeming en ontslag bestuursleden, archiefstukken m.b.t. onroerende goederen, financieel beheer, legaten en erfstellingen; [3] archiefstukken betreffende de toezicht op de zorg voor de pupillen.

Naast de Hoofdcommissie zijn er archiefstukken van de **Landbouwkolonie Nederlandsch Mettray** – deze stukken zijn voor het onderzoek geraadpleegd. Het betreft: [1] reglementen, huisregels en voorschriften uit de periode 1850-1965; [2] correspondentie, onder andere met de Sociale

¹⁹ Een beschrijving van het archief is opgenomen in de inleiding op de inventaris. Zie: <http://www.regionaalarchiefzutphen.nl/toegangen/0107.pdf> (blz. 8-11).

²⁰ Het archief loopt, zoals reeds gezegd, tot 1965.

Academie Amsterdam (over opleidingen van de groepsleiders en groepsleidsters), de Sociale Raad, het Hoofdbestuur van Mettray, correspondentie van de directeur etc.; [3] diverse verslagen – voor de periode 1945-1965 waren de overgebleven gebeurtenissen over het jaar 1957 van belang; [4] stukken over bijzondere onderwerpen zoals statuten, huisregels (deze komen op verschillende plaatsen in het archief voor), huishoudelijke reglementen, stukken m.b.t. reorganisaties; [5] archiefstukken over het personeel m.b.t. salariëring, vakantie, personeelscommissie, aantekeningen over de werkzaamheden van de groepsleider, wekrapporten, de stukken met betrekking tot de ‘woensdagochtendbesprekingen’ (waar onder andere de toestand en behandeling van de individuele pupillen werden besproken), personeelsdossiers, personeelsbezetting, personeelsinstructies.

De stukken die gerangschikt zijn onder het onderwerp **Zorg voor de pupillen**, zijn voor de periode 1945-1965 onderzocht. Het betreft stukken over voedsel, aantallen pupillen, registers met gegevens over de pupillen, vrije tijd, roosters, stukken over oud-pupillen, correspondenties, log- en weekboeken over de periode 1958-1960, stukken over de opname van pupillen, zakgeld, methodiekbeprekingen, pupillendossiers, besprekingen met de psychiater, rapporten over bezoeken aan familieleden, rapporten over de gedragingen van pupillen.

De hierboven genoemde archiefstukken zijn zeer uiteenlopend van aard. De administratie van de correspondentie, de pupillendossiers, de vele verslagen (van de groepsleid(st)ers en de specialisten, zoals pedagogen en psychologen), de rapporten en alle andere genoemde archiefstukken die voor dit onderzoek zijn geraadpleegd, lijken tamelijk compleet – met de aantekening voor zover het mogelijk is om hier iets over te zeggen. Het komt soms voor dat bepaalde stukken, zoals reeds gezegd, in andere dossiers of mappen in het archief terecht zijn gekomen. In de personeelsdossiers bijvoorbeeld bevinden zich incidenteel verslagen of brieven, die wat betreft de administratieve bewaarsystematiek in de periode 1945-1965, in een ander archiefdeel ondergebracht hadden moeten worden. Kortom: de mappen, dossiers, correspondenties ogen volledig. Ondanks de genoemde waterschade is er een grote hoeveelheid archiefmateriaal voorhanden. Desalniettemin is het altijd mogelijk dat bepaalde, voor dit onderzoek belangrijke bronnen vernietigd zijn.

4.1 Aanpak archiefonderzoek

Via de inventarislijst van Mettray is allereerst onderzocht hoe de organisatie geordend was. Wat is er nog aanwezig in het archief? Welke bronnen zouden sporen van seksueel misbruik en geweld kunnen bevatten? Ondanks de waterschade – waardoor enkele bronnen niet meer raadpleegbaar zijn – bevat het

naoorlogse archief van Nederlandsch Mettray, zoals reeds gezegd, vele meters bronnenmateriaal, zowel handgeschreven als dicht betypt, in de vorm van correspondenties, verslagen van vergaderingen en besprekingen, log-, dag- en weekboeken van de groepsleiding over het wel en wee in de diverse huizen op het terrein van Mettray et cetera. Sommige bronnen zijn integraal bekeken; andere bronnen zijn zo omvangrijk en arbeidsintensief (o.a. dichtbetypt) om te bestuderen, dat besloten is een deel van de stukken te bestuderen, om eerst te kijken wat dit zou opleveren.

5 Resultaten archiefonderzoek

Aan de hand van de veelsoortige bronnen in het archief Nederlandsch Mettray wordt hieronder een chronologisch overzicht gegeven van de bevindingen in vooral het tijdvak 1945-1965. Allereerst wordt de ‘voorgeschreven orde’ gepresenteerd (voorschriften, regels en gebruiken). Daarna wordt aan de hand van bronnen over respectievelijk de groepsleid(st)ers en de pupillen naar de ‘geleefde praktijk’ gekeken. Vervolgens worden, zoals in de inleiding op dit deelrapport is gemeld, de resultaten van een archiefonderzoek over de periode 1998-2010 gepresenteerd.

Het archiefonderzoek was vooral gericht op de vraag of seksueel misbruik in de periode 1945 tot 1965 incidenteel voorkwam of meer structureel van aard was. De bronnen werden, voor zover zij hier antwoord op konden geven, onderzocht op achtergronden van het misbruik, de context waarin het misbruik plaatsvond of kon plaatsvinden, en op de vragen of het misbruik is besproken en wat de gevolgen voor de pupillen en de betrokken groepsleid(st)ers waren.

5.1 1945-1965

Voorschriften, regels en gebruiken

Uit 1953 dateert het document *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray*. Er zijn duidelijke regels met betrekking tot de gang van zaken rond de maaltijden, het naar bed gaan (bedtijden, bedopmaken), het roken (de pupillen hebben vaste rooktijden), het straffen (elke lichamelijke kastijding is verboden), bezoek (er zijn bezoekkaarten en bezoek dient ontvangen te worden in het dagverblijf). In het slotgedeelte van dit document staat vermeld dat het niet is toegestaan ‘[...] dat groepsleiders of -leidsters een jongen uit hun groep of uit een andere groep, in hun kamer ontvangen, zich daar met hen onderhouden of hem zich daar op doen houden’.²¹

²¹ RAZ Mettray, inv.nr. 170 – *Huisregels en voorschriften op Nederlandsch Mettray* (1953; gedrukt) blz. 24.

Het baden geschiedt onder toezicht van de groepsleider, die ervoor dient te zorgen, dat de pupillen zich groepsgewijs en ordelijk naar het badhuis begeven. Echter, '[w]anneer groepsleiders of andere medewerkers gebruik willen maken van de douche-inrichting doen zij dit op uren, waarop geen jongens in de badinrichting aanwezig zijn'. Mettray had een zogenaamde 'personeelsbadkamer' op Mettray, die '[...] alleen bestemd is voor het gebruik door het personeel'.²² De lectuur van de pupillen is ook een punt van aandacht in de huisregels: 'Alle boeken, zowel als tijdschriften, die niet door de leiding der school zijn goedgekeurd of door haar worden verstrekt, zijn verboden.' En: 'Lectuur op de slaapzaal is alleen toegestaan wanneer een jongen ziek is, tenzij van medische zijde anders wordt voorgeschreven. Overigens is lezen op de slaapzaal, onder welke omstandigheid ook, streng verboden.'²³ Wandelen was ook aan strikte regels gebonden: alleen onder leiding van een groepsleider, die geen jongens uit een andere groep mocht meenemen; op de hoofdwegen werd in gelid gelopen; de groepsleider zag er op toe dat de jongens zich behoorlijk gedroegen, geen personen lastig vallen en dat wanneer er gezongen werd, '[...] dit zingen de toets van een redelijke critiek kan doorstaan'.²⁴

In 1959-1960 is een document opgesteld met instructies voor het personeel. In dit document zijn richtlijnen opgenomen met betrekking tot de rapportage in Mettray door de groepsleiders en -leidsters. In de instructie wordt onder andere benadrukt dat gedragsbeschrijvingen belangrijk zijn: groepsbeschrijvingen, kind tegenover volwassene en de vraag hoe het kind tegenover groepsgenoten staat. Daarnaast wordt het thema 'gezondheid en lichaamshouding' beschreven: '[...] in hoeverre is de jongen op de hoogte van de fundamentele dingen over lichaam en functies (ook kennis van hygiëne en seksuele leven)?'.²⁵ Het archief bevat stukken over 'de staat van personeelbezetting'. Deze stukken bevatten onder andere verslagen van besprekingen tussen het personeel en de groepsleiding. In de bespreking van 13-10-1964 komt ter sprake dat er 'slecht gerapporteerd' wordt.²⁶

Groepsleiders en -leidsters

In de onderzochte archiefstukken zijn voor de periode 1945-1965 de volgende sporen met betrekking tot seksualiteit en mogelijk seksueel misbruik aangetroffen.

²² Idem, blz. 22.

²³ Idem, blz. 16, 17.

²⁴ Idem, blz. 19.

²⁵ RAZ Mettray, inv.nr. 455 – Instructies, in hoofdzaak voor het personeel, met aantekeningen. De instructie is ongedateerd, maar afgaande op de ander stukken in deze map – o.a. correspondentie over het gebruik van de instellingsauto, regels met betrekking tot vakantie en verlof – kan worden uitgegaan van de jaren 1959-1960.

²⁶ RAZ Mettray, inv.nr. 104-105. Notulen van de vergaderingen van Commissarissen 1955-1962. Begroting aanschaf testmateriaal en literatuur (monografieën, tijdschriften).

In een sollicitatiemap bevindt zich een verslag (d.d. 24-07-1951) van een incident met een schetstekening met een pornografische strekking. Groepsleider H.K. maakte een ‘vunzige tekening’. De pupillen die onder de zorg van H.K. vielen, werden verhoord. Uit de verhoren bleek dat deze groepsleider naast de pornografische tekening ook vieze praatjes bezigde. Dit gedrag was reden voor ontslag van groepsleider H.K.²⁷

De moeder van groepsleider J.F.B. (d.d.03-04-1953) schreef in een brief aan de directeur dat ‘[...] de verkeerde morele inslag’ van haar zoon zijn ouders onbekend is.²⁸ De moeder noteerde ‘dat God hem (J.F.B.) heeft geslagen’. Uit de brief wordt niet duidelijk wat er aan de hand was, maar het is wel zeker dat hier voor de moeder een bijbeltekst over homoseksualiteit (Mattheüs 11, 23)²⁹ een belangrijke rol speelt. De moeder van J.F.B. ‘[...] wantrouwt Gods bedoelingen met hem (de zoon) niet, de slag is ontzettend, moge de genezing volkomen zijn’. Uit andere archiefstukken wordt duidelijk wat er aan de hand was: in een ‘excuusbrief’ (d.d. 28-12-1952) aan de directeur, waarin groepsleider J.F.B. probeert uit te leggen wat er tijdens kerst gebeurd is, valt te lezen dat hij een ‘gevoelsmens’ is, studentikoos gedrag vertoont en dat zijn ‘[...] omgang met (pupil) J.W. een mogelijk persoonlijk, doch zuiver karakter draagt en voortspuit uit de behoefte hem naar vermogen te helpen’.³⁰ Op 06-01-1953 reageerde de directeur, D. de Bruin, op de brief van groepsleider J.F.B. Hierin staan de volgende zaken:

1. ‘Ik moet u imperatief niet toestaan, dat U jongens op Uw kamer ontvangt. Of het er nu één is, of dat het er meerdere zijn, dat doet niets terzake. Het zal u bekend zijn, dat ik niet wens, dat zich op welk uur van de dag of de nacht jongens op Uw kamer ophouden.’
2. ‘Eveneens dien ik te verbieden, dat drankflessen op uw kamer worden aangetroffen. Welke of de inhoud ook is, een en ander kan niet worden geduld.’

Uit de stukken blijkt dat groepsleider J.F.B. na het incident ontslagen is. Op basis van de brief van de moeder valt op te maken dat J.F.B. is veroordeeld en (korte tijd) in de gevangenis heeft gezeten

In de notulen van de vergadering van de bestuurscommissie wordt gemeld dat er groepsleidsters zijn, die pupillen op hun kamer hebben uitgenodigd. Gesteld wordt dat dit niet toegestaan is; deze vergadering wordt deels bijgewoond door de

²⁷ RAZ Mettray, inv.nr. 225 – map Sollicitaties personeel no. 8 [1949-1956].

²⁸ RAZ Mettray, inv.nr. 225.

²⁹ Mattheüs 23, 1: ‘En gij, Kapernaum! die tot den hemel toe zijt verhoogd, gij zult tot de hel toe nedergestoten worden. Want zo in Sodom die krachten waren geschied, die in u geschied zijn, zij zouden tot op den huidigen dag gebleven zijn.’

³⁰ RAZ Mettray, inv.nr. 225.

groepsleidsters. Verder wordt, als de groepsleidsters vertrokken zijn, een ongeoorloofde relatie tussen een 17-jarige pupil en een groepsleidster besproken. Deze zaak liet men, voor zover dit is na te gaan, verder rusten.³¹

Maart 1959 ontsloeg de directeur mejuffrouw G.W., werkster, '[...] omdat ze een liefdesverhouding had met één der jongens. Een en ander na overleg in de staf'.³² Ongeoorloofde (seksuele) relaties tussen vrouwelijke groepsleiders en pupillen kwam vaker voor. In de bestuursrapporten van oktober 1964 en januari 1965 wordt er melding gemaakt van een relatie tussen pupil B.S. en een assistent-groepsleidster. In het bestuursrapport van oktober 1964 staat genoteerd: 'Mejuffrouw W.W., assistent-groepsleider, kwam in een te intensieve relatie met de pupil B.S.. In gesprek met de directie nam zij op staande voet ontslag en vertrok 18/11.'³³

Tijdens een zogenaamde 'Ochtendbespreking' komt op maandag 20 februari 1961 een incident ter sprake. Enkele groepsleiders – mannen en vrouwen – bezochten met een aantal jongens een toneeluitvoering. Een der vrouwelijke personeelsleden werd op deze avond dronken. In de notulen van deze ochtendbespreking staat genoteerd: 'Een en ander heeft bovendien geleid tot de bevestiging van reeds bestaande vermoedens, dat sommige personeelsleden zich niet gehouden hadden aan de bestaande en verscheidene malen herhaalde instructie, dat het medewerkers van verschillend geslacht verboden is zich zonder toestemming van de directie op elkaars kamer te bevinden.' Daarnaast is er een beleidsfout gemaakt, door de jongens 'op de bedoelde avond bier te verstrekken' – dit probleem werd met de leiding besproken '[...] en kan thans als afgedaan beschouwd worden, met dien verstande, dat ook de in dit opzicht bestaande afspraak [bij andere gelegenheden, JD] herhaald dient te worden'.³⁴

Pupillen

Bronnen met betrekking tot de pupillen bevatten gegevens over probleemgezinnen, persoonlijkheidsproblemen en de daarmee vaak samenhangende gestoorde seksualiteit van de pupillen. Een selectie uit het eerste halfjaar van 1961 uit de dichtbetypte verslagen van de stafvergadering levert het volgende beeld op:

- Stafvergadering 03/01/1961. Pupil J.H. – Bureau Kinderrechter Amsterdam verzoekt J.H. op Mettray te plaatsen. Opmerking: de vader speelt '[...] vermoedelijk seksuele spelletjes met het kind'.
- Stafvergadering 10/01/1961. Pupil H.P. (geb. 07-05-1946). 'Af en toe heeft hij op seksueel gebied nog wel eens een uitschieter, maar dit is voor

³¹ RAZ Mettray, inv.nr. 11. Vergadering bestuurcommissie d.d. 29-09-1955.

³² RAZ Mettray, inv.nr. 145. Weekrapport van 08/03 t/m 14/3 1959.

³³ RAZ Mettray, inv.nr. 788. Maandrapporten.

³⁴ RAZ Mettray, inv.nr. 775, Ochtendbespreking, maandag 20 februari 1961.

een groot deel afgenomen. Ook de vuilpraterij wordt minder.’ Even verderop in het verslag wordt duidelijk dat pupil H.P. ‘vrij sterk exhibiteerde’. Volgens de psychiater dr. Hütter is er ‘[...] alleen problematiek rondom de sexualiteit, die zich hierin uit dat hij voorstellingen geeft voor de andere jongens’.

- Stafvergadering 17/01/1961. Pupil J.S. (geb. 26-08-1944): ‘Over zijn sexualiteit kan het volgende gezegd worden. Hij is de gehele dag met zijn gedachten bij meisjes. Hij ziet ze meer als objecten dan als persoonlijkheden.’ De houding van pupil J.S. tegenover de vrouwelijke leiding van Mettray is nooit gewoon: hij probeert altijd een reactie uit te lokken. Daarnaast, zo wordt opgemerkt, doet hij niet zijn best ‘[...] een bepaald meisje een tijdlang te houden, hij wisselt nogal eens’.
- Stafvergadering 10/02/1961. Pupil W.S.: Naast enkele bemerkings over agressief gedrag van W. tegen zijn moeder tijdens een bezoek, wordt gemeld dat ‘[...] in de groep een vervelende kwestie met hem’ is: ‘Hij durft niet meer te gaan slapen of zich uit te kleden. Hij wordt namelijk misbruikt voor seksuele spelletjes. Daarom wil hij hier weg.’
- Stafbespreking 21/02/1961 over pupil J. de G. (geb. 11-06-1944): Voorbeeld van een uitgebreide rapportage van een pupil. *En detail* wordt ingegaan op hoe de pupil zich in de groep gedraagt, wat zijn humeur is, of hij wel/niet actief is. Er worden observaties genoteerd van de maatschappelijk werker, de psycholoog en de psychiater. De psychiater vraagt zich af of J. de G. ‘[...] wellicht enigszins masochistisch is’, omdat de pupil ‘vreugde beleeft aan een wat lijdende positie’. Dit laatste komt bijvoorbeeld tot uiting in het feit dat hij bang is in de groep, het bed opschudt voor andere jongen en hun kamertjes opruimt.
- Stafvergadering 24/03/1961. Mededeling over pupil J.S. (zie ook hierboven: 17/01-1961): ‘Dr. Hütter vertelt, dat hij J.S. al enige malen lekgeslagen bij zich heeft gehad: een blauw oog, zijn mond stuk. Hij vertelt nooit wat er gebeurd is. Dr. vraagt zich af, of er toch niet sprake is van een sterke masochistische trek. Aan de andere kant schaamt J.S. er zich wel voor. Hr. v.d. Werff zegt dat J.S. voelt hoe hij anderen irriteert; hij voelt dat de anderen hem niet accepteren en daar wil hij niet voor uitkomen. Besloten wordt hem verder te bespreken, als de Kinderrechter uit Alkmaar op bezoek is.’
- Stafbespreking 25/04/1961. Pupil B.E. heeft in het weekend seksuele spelletjes gespeeld met jonge kinderen. B.E. is naar het politiebureau overgebracht. Er bestaat een kans dat een andere pupil, D.Z. – die in Amsterdam een soortgelijk geval heeft meegemaakt met een meisje ‘[...] dat voor haar leven ongelukkig is gemaakt – zich als ‘volkstribuun’ opwerpt en B.E. nu ‘wil castreren’. B.E. wordt beschermd (er wordt besloten tot overplaatsing), maar uiteindelijk, zo blijkt uit de

stafvergadering van 12/05/1961 wordt B.E. in een jeugdgevangenis geplaatst.³⁵

Sporen over problematische seksueel gedrag van individuele pupillen en pupillen onderling, is in tal van archiefstukken gevonden. De leiding, zo blijkt vaak, probeert oplossingen te zoeken of de pupil te behandelen. Een overzicht:

- Begin maart 1961: pupil J. de G. heeft pupil H. vd V. seksueel misbruikt. Een andere pupil heeft hem hiervoor bestraft: ‘Hr. Van Pelt (de directeur, JD) stelt, dat wij beslist niet kunnen toestaan, dat deze – stuk voor stuk gestoorde jongens – het recht in eigen hand nemen. [Pupil] J. moet hier tegen worden beveiligd; hij moet voelen, dat wij achter hem staan. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat we kunnen tolereren wat hij heeft gedaan.’³⁶
- Tijdens de ochtendbespreking van woensdag 8 maart 1961 wordt gemeld dat er ‘s avonds in veel paviljoens op Mettray, als de groepsleiding koffie drinkt, seksuele spelletjes plaatsvinden – de pupillen hebben dit zelf gemeld en vinden dat de leiding hen hier niet voldoende tegen beschermt. Voorgestelde oplossing: voldoende beveiliging regelen. Uit de stukken wordt niet duidelijk wat deze ‘beveiliging’ precies inhield.³⁷
- Tijdens de zomervakanties worden de pupillen, voor zover dit mogelijk is, vanuit Mettray in de gaten gehouden. In een bron, het ‘Rapport over de onregelmatigheden gedurende de zomervakantie, doorgegeven aan de directeur. 11-08-1960’ wordt het volgende gemeld: de ‘[...] adjunct-directeur van het Observatiehuis te Amsterdam deelde mee, dat hij pupil R.V. de laatste dagen verschillende keren heeft gezien in buurten die als homoseksueel gedoodverfd staan’.³⁸
- In het ‘Maandrapport 20/05 t/m 10/06 1964’ is een beschrijving opgenomen van pupil S. de G., ‘[...] een driftmatig reagerende jongen, onbeheerst in driftimpulsen, mateloos eisend, heeft weinig last van zijn geweten, zoekt en had relaties in homo- en heteroseksuele zin’, aldus dit rapport.³⁹
- In het ‘Weekrapport 22/08 t/m 09/09 1964’ wordt gemeld dat pupil C.S. wellicht een meisje heeft bezwangerd.⁴⁰

5.2 1965-1990

³⁵ RAZ Mettray, inv.nr. 645 – januari – november 1961 (doorslagen).

³⁶ RAZ Mettray, inv.nr. 775 Ochtendbesprekingen, maart 1961.

³⁷ Ibidem.

³⁸ RAZ Mettray, inv.nr. 787.

³⁹ RAZ Mettray, inv.nr. 788.

⁴⁰ Ibidem.

Voor deze periode zijn geen bronnen beschikbaar.

5.3 1990/1998-2010

Nederlandsch Mettray is in 1998 veranderd in LSG Rentray. Vanaf 1 oktober 1998 tot op heden heeft LSG Rentray een onafhankelijke klachtencommissie, de Commissie van Toezicht (CvT). Om een beeld van de gang van zaken in laatste periode van het onderzoek te krijgen, zijn de door een klachtencommissie behandelde dossiers onderzocht.⁴¹

In het jaarverslag over 2009 wordt de taak van deze commissie als volgt omschreven: ‘De Klachtencommissie adviseert, houdt toezicht, bemiddelt en spreekt recht. De commissie stelt zich onder meer ten doel aan haar bestaan bekendheid te geven en het vertrouwen te winnen van zowel jongeren als de medewerkers van de instelling.’⁴² In een door LSG Rentray uitgebrachte brochure voor ouders en verzorgers wordt de taak van de commissie als volgt verwoord:

‘Wij willen graag uw mening horen over de hulp die we bieden, ook als u een keer niet zo tevreden bent. Misschien vindt u dat uw kind niet juist wordt behandeld, of hebt u een verschil van mening met een hulpverlener. In dat geval kunt u om een gesprek met de mentor van uw kind vragen. Door over uw vragen of problemen te praten, wordt vaak al snel een oplossing gevonden. Komt u er samen niet uit, dan kunt u ook een klacht indienen bij de Commissie van Toezicht.’⁴³

Samenstelling Commissie van Toezicht

Voorbeeld van samenstelling van de CvT, benoemd door de minister van Justitie, in het verslagjaar 2009: voorzitter (lid van de rechterlijke macht), twee leden zijn werkzaam als maatschappelijk werker, een lid heeft een baan in de advocatuur, gedragsdeskundige, jurist, docent rechten, oud-gerechtssecretaris, directeur Bureau Halt. De leden van de commissie treden bij toerbeurt op als ‘maandcommissaris’, die tevens fungeert als vertrouwenspersoon. De taak van deze persoon wordt in de reeds genoemde brochure voor ouders en verzorgers als volgt omschreven:

⁴¹ Deze dossiers zijn aanwezig in het Archief van de Rechtbank te Zutphen.

⁴² *Jaarverslag van de Klachtencommissie bij Rentray Jeugdzorg^{Plus} te Eefde* 2009.

⁴³ Brochure: *Rentray Justitieel. Informatie voor ouders en verzorgers* [april 2008] (blz. 18).
<http://www.rentray.nl/files-cms/File/BrochurevooroudersJustitieel%20april%2008.pdf>

‘Deze persoon is niet in dienst van Rentray en kan dus volledig onafhankelijk werken. Wit u de maandcommissaris spreken? Maak dan een afspraak via het secretariaat van de Commissie van Toezicht.’⁴⁴

Klachtenafhandeling

De klachtenafhandeling is ‘[...] een belangrijke graadmeter voor de situatie van de kinderen en jongeren. De juridisch medewerker van het stafbureau is verantwoordelijk voor het klachtenproces. Zij begeleidt het proces vanaf het moment dat de klacht binnenkomt tot aan de definitieve afhandeling en zorgt voor de afstemming met de betrokken commissies. Vijfenzeventig procent van de ingediende klachten blijft gehandhaafd na het gesprek van de klagers met de maandcommissaris of een lid van de klachtencommissie. In dat geval schrijft de juridisch medewerker op basis van de informatie van de Resultaat Verantwoordelijke Eenheid (RVE) het verweerschrift namens de directeur behandeling van LSG-Rentray. De RVE’s krijgen elk kwartaal via gegevens van het Stafbureau een rapportage van het Bedrijfsbureau. Die bespreken zij met hun eigen managementteam en tijdens het kwartaalgesprek met de Raad van Bestuur. Jaarlijks stelt de juridisch medewerker een evaluatie van de klachten op, die wordt verwerkt in de jaarverslagen van de RVE’s’.⁴⁵

Aard van de klachten

Voor de periode 1998-2010 zijn alle dossiers doorgenomen. De dossiers zijn onderzocht op seksueel misbruik. De klachten, vaak afkomstig van de pupillen, maar soms ook van de ouders/verzorgers, zijn zeer divers. Het jaarverslag over 2009 bijvoorbeeld geeft een representatief overzicht van de aard van de klachten vanaf 1998: [1] Klachten tegen het behandelplan; [2] opstellen en handhaving voorwaarden/regels; [3] bejegening door personeel; [4] klacht tegen groepsleider; [5] klacht tegen andere jeugdige; [6] mishandeling; [7] straf isolatie; [8] straf/sancties; [9] visitatie; [10] urinecontrole en drugs; [11] medisch; [12] geestelijke verzorging; [13] compensatie; [14] verlof; [15] financiële zaken/zakgeld; [16] apparatuur (tv, pc, mobiele telefoon, games etc.); [17] voeding (beleid); [18] blowen (beleid); [19] roken (beleid); [20] sport (beleid); [21] post; [22] privacy; [24] zoekraken/beschadigen van goederen; [25] klachtenbussen/klachtenformulieren; [26] inkomend verzoek rogatoir verhoor.⁴⁶

Resultaat archiefonderzoek

⁴⁴ Ibidem,

⁴⁵ Jaarverslag LSG Rentray 2010 (blz. 54-55).

http://www.lsg-rentray.nl/upload/files/jaarverslag2010_holding_definitief.pdf

⁴⁶ *Jaarverslag van de Klachtencommissie bij Rentray Jeugdzorg^{Plus} te Eefde 2009.* (blz. 6).

Alle beschikbare dossiers uit de periode 1998-2009 (circa zevenhonderdvijftig stuks) zijn *screenend* onderzocht op seksueel misbruik.⁴⁷ Sommige dossiers bevatten enkele pagina's, andere zijn enigszins uitgebreider. Veel dossiers handelen over problemen tussen pupillen onderling en tussen pupillen en groepsleiding – wat dit laatste betreft, de uitroep 'Moet ontslagen worden!' komt veelvuldig in de klachtschrijvingen voor.⁴⁸ Andere veelvoorkomende klachten in de dossiers zijn: klachten over urinecontrole (wel/geen verdovende middelen gebruikt⁴⁹), klachten over eten (o.a. geen halal geslacht vlees beschikbaar), warmte ('het is te warm op de kamers'), ontbreken van persoonlijke eigendommen na verhuizing, klachten over verlofregelingen, sancties, isolatie et cetera.

Twee gevallen gaan over respectievelijk erotiek en seksueel misbruik:

[1] Klacht van pupil K.B. (d.d. 20-01-2009) gaat over de in de ogen van deze mannelijke pupil te erotische kleding van groepsleidster A. Pupillen kunnen hun klachten op een speciaal daarvoor bestemd klachtenformulier beschrijven:

Beschrijf in het kort wat er is gebeurd

'ik zeg van kijk een tijger op je trui A. en toen moest ik lachen en toch naar kamer / het is probleem is dat hoe ze op de Bank zit als de rood licht lampen heel lastig voor mij / wand ik word er een beetje geil van hoe ze op de bank zit / is niet normaal en dat je haar string kan zien / want die dag had ze een zwarte onderbroek aan / en ik wil geen stijven krijgen maar met haar gedrag / wel

Wat wil je met deze klacht bereiken?

'ik wil geen stijven van haar / ze moet regvaardig zijn / en normaal gedragen en op de bank zitten / en wat fatsoenlijk aankleden / en dat kan niet want ze verstoort me behandeling met dat gedrag.' Pupil K.B. heeft zijn klacht ingetrokken na gesprek met groepsleidster Anne, die zegt dat ze zich in het vervolg anders zal kleden.

⁴⁷ Met 'screenend onderzocht' wordt bedoeld dat de dossiers eerst bekeken werden op de aard van de klacht. Als een klacht geen element van seksueel misbruik bevatte, dan werd het betreffende dossier niet verder onderzocht

⁴⁸ Ander voorbeeld van een klacht (d.d. 16-01-2008): **Beschrijf in het kort wat er gebeurd is:** 'Dese melvin laat ons niet naar buiten / hij bepaalt zelf wanneer wij naar buiten // hij is gewoon een klootzak! / die ontslagen moet worden / want hij bepaalt zijn eigne regeles / en 1 van dese dagen Mi ta kibra su konjo pe!!'

⁴⁹ Urinecontrole heeft, voor zover dit in het dossier is na te gaan, geen seksuele of erotische connotaties; het gaat vaak om in de ogen van de pupillen onterechte urinecontroles (na bijvoorbeeld een verlof).

[2] Klacht ingediend door R.B., vader van pupil M.B. In het dossier zit een krantenbericht uit het dagblad *De Limburger* (d.d. 27-01-2007) over seksueel misbruik: een man uit Vlodrop die verdacht wordt van seks met drie minderjarige jongens – de Rentray-pupil is een van de slachtoffers. Vader R.B. vindt dat zijn zoon slachtoffer is en daarom een passende therapie moet krijgen.

De CvT-dossiers van LSG-Rentray (de Klachtencommissie) geven het beeld dat alle door pupillen en hun ouders/verzorgers ingediende klachten uitgebreid en serieus behandeld worden. Een niet onaanzienlijk deel van de klachten wordt voor de beoogde zitting ingetrokken, na bijvoorbeeld een gesprek met de betreffende groepsleider waar een probleem mee was. Veel klachten (o.a. over verlof, eten, zoekgeraakte of weggegooide eigendommen van pupillen) worden ingetrokken of door de Klachtencommissie als ongegrond beschouwd. Klachten m.b.t. geweld worden grondig onderzocht. In de dossiers zijn geen sporen van seksueel misbruik aangetroffen. De klacht met betrekking tot de groepsleidster die de in de ogen van een pupil te uitdagende gekleed was is besproken tussen pupil en leidster. De genoemde vader pleitte voor een behandeling van zijn zoon die seksueel was misbruikt door een man uit het dorp waar hij woont; dit misbruik vond niet plaats in LSG Rentray. Een aantal dossiers laat zien dat de pupillen mondig zijn – en dat ook mogen zijn.

5.4 Meldingen

Bij de commissie-Samson zijn voor Nederlandsch Mettray en LSG Rentray [Eefde] geen meldingen van seksueel misbruik gedaan.

6b Over de archieven van De Hunnerberg (rijksinstelling te Nijmegen)

Marian van der Klein en Jacques Dane

1 Inleiding

De Hunnerberg is van 1950 tot op heden in Nijmegen gevestigd aan de Berg en Dalseweg 287. Gedurende de hele periode is De Hunnerberg een rijksinstelling geweest: een rijksopvoedingsgesticht voor meisjes (ook wel meisjesinternaat genoemd), een rijksinrichting voor jongens, een rijksbehandelinrichting voor jeugdigen, een justitiële jeugdinstelling etc. De archieven van deze rijksinstellingen jeugdzorg op De Hunnerberg variëren in rijkdom aan stukken en worden op verschillende plaatsen bewaard. In deze eindrapportage presenteren wij onze bevindingen van het archiefonderzoek aan de commissie-Samson. Wij concentreren ons daarbij op de bevindingen over de periode waarin De Hunnerberg een rijksopvoedingsgesticht voor meisjes was: 1950-1975.⁵⁰ In paragraaf 2 volgt een karakterisering van deze instelling, paragraaf 3 is gewijd aan de beschikbare archieven en het archiefbeheer. In paragraaf 4 gaan we in op de bronnen die we hebben kunnen bekijken in deze beperkte periode en we voorzien deze bronnen van bronnenkritiek. In Paragraaf 5 presenteren we de resultaten van het onderzoek per onderzoeksperiode: 1945-1965 (5.1), 1965-1990 (5.2). Tot slot gaan we in paragraaf 5.3 in op de resultaten van het archiefonderzoek op De Hunnerberg in relatie tot de (bij ons bekende) meldingen bij de commissie-Samson.

Om alvast een samenvattend voorschot op de inhoudelijke resultaten te nemen: in de beschikbare archieven van De Hunnerberg hebben we over de gehele onderzoeksperiode (1945-2008) op twee momenten sporen van seksueel misbruik in de jeugdzorg gevonden. In 1971 had een groepsleider op het meisjesinternaat (man) een seksuele relatie met een pupil (18 jaar). De groepsleider heeft onder druk ontslag genomen (zie verder paragraaf 5.2). Deze affaire heeft geen relatie met de (bij ons bekende) meldingen bij de commissie-Samson.

In 2005 heeft De Hunnerberg Bureau Integriteit & Veiligheid (I&V) twee maal gevraagd onderzoek te doen naar (vermeende) incidenten met groepsleiders op een groep; in beide gevallen heeft Bureau I&V geconstateerd dat er geen

⁵⁰ Wij hebben ook archiefstukken uit de latere periode bekeken, voor zover beschikbaar – zie tussenverslag. In deze eindrapportage komt dat archiefonderzoek alleen ter sprake in verband met het checken van de melding die bij de commissie-Samson over De Hunnerberg is binnengekomen.

maatregelen genomen hoefden te worden.⁵¹ Een van deze incidenten heeft wel een relatie met een melding bij de commissie-Samson (zie verder paragraaf 5.3). Deze melding is overigens de enige bij de commissie die betrekking heeft op De Hunnerberg.

In 1971 bestond er op De Hunnerberg geen protocol om met de kwestie om te gaan. De directie/instelling moest ad hoc zoeken naar een adequate omgang met deze affaire, maar handelde uiteindelijk snel en effectief. In 2005 was er wel duidelijk protocol, de omgang met de melding van de (vermeende) incidenten was voorgeschreven: Bureau I&V moest om onderzoek worden gevraagd. Ook voor incidenten tussen pupillen onderling lag er in 2005 een protocol. Bij ernstige incidenten werd de jongere/dader uitgeplaatst (zie verder paragraaf 5.3).

2 Karakterisering van de instelling

1950-1975: Rijksopvoedingsgesticht (ROG) De Hunnerberg voor meisjes

In de dissertatie *Van ijzeren vuist naar zachte hand* (2001) typeert Jan-Willem Delicat De Hunnerberg als een tehuis met een ‘bewust geleide pedagogische functie’.⁵² In 1950 verhuisde De Hunnerberg van Zeist naar Nijmegen. Met het afscheid van directrice Honcoop in dat jaar werd tegelijkertijd een nieuwe weg ingeslagen: De Hunnerberg richtte zich op meisjes die een bijzondere behandeling nodig hadden. De minister van Justitie doelde daarbij op ‘met name neurotische en affectief of paedagogisch verwaarloosde [meisjes] met conflictsituaties’. Niet de aard van de ontsporing (uiterlijke verschijning), maar de individuele oorzaken (innerlijke drijfveren) zouden de doorslag moeten geven voor plaatsing in De Hunnerberg. Hoe werkte dit in de praktijk? Directrice M.A. Duvekot verving het zogenaamde ‘symptoomstelsel’ – waarin prostitutie en diefstal als uitingen van verwaarlozing werden gezien – voor een indeling op basis van ‘karakterologische kenmerken’. De pupillen werden ingedeeld in zes groepen: [1] nieuwelingen, [2] meisjes die in de stad werkten, [3] neurotische meisjes, [4] zwakbegaafden, [5] affectief verwaarloosden en [6] pedagogisch verwaarloosden. Iedere groep had een specifieke uitingsvorm en had om die reden een eigen behandeling nodig. Een degelijke observatie en diagnose waren van belang voor het vaststellen van een behandeling door de psycholoog en de psychiater. Deze behandelingsaanpak vindt de gehele onderzochte periode plaats.

⁵¹ In het ene geval bleek niet de groepsleider maar een medebewoner veroorzaker te zijn van het incident; in het andere geval achtte Bureau I&V het incident na disciplinair onderzoek onaannemelijk.

⁵² Jan-Willem Delicat (2001). *Van ijzeren vuist naar zachte hand. Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1900-1961*. Dissertatie KU Nijmegen., p. 194-196; zie ook Bert de Turck, *Leven als een kokosnoot. Een biografie van De Hunnerberg 1905-2005*. Beek-Ubbergen: eigen beheer.

In 1960 vervulde directrice Duvekot haar baan bij De Hunnerberg voor een functie bij de directie Kinderbescherming op het ministerie van Justitie in Den Haag. Mejuffrouw T. Papma volgt haar op en blijft tot de sluiting van het meisjesinternaat in 1975 directeur. Beide directrices waren en bleven ongetrouwd. Duvekot ondertekende brieven met haar initialen en achternaam. Papma tekende vaker als mejuffrouw: ‘Mej. T. Papma.’

Op de locatie worden tussen de zesenzestig (jaren vijftig) en veertig (jaren zestig en zeventig) pupillen opgevangen, van allerlei gezindten.⁵³ Een deel van hen heeft – als dat kan – een dienstje buitenshuis (circa vijfentwintig). De meesten volgen overdag vakken (onderwijs) binnenshuis.

Het overgrote deel van de pupillen – stevast ‘kinderen’ of ‘meisjes’ genoemd – is tussen de 16 en de 21 jaar. Met 21 gaan ze uit De Hunnerberg. De grootste groep is 18 jaar of ouder. In De Hunnerberg verblijven veroordeelde en niet veroordeelde pupillen, er zitten meisjes met gedragsproblemen en een kleinere groep met een verstandelijke beperking. Ze lopen vaak weg; deze ‘ontvluchtingen’ worden nauwkeurig bijgehouden. Weglopers komen vaak na enkele dagen of weken weer terug, uit zichzelf of ze worden door de politie gebracht.

In een van de eerste jaarverslagen uit Nijmegen vonden wij de volgende karakterisering van de groep meisjes, ‘die aan sterke affectieve verwaarlozing, vooral in de eerste levensjaren, hebben blootgestaan’ :

‘Hun tekort aan affectie hebben zij veelal trachten te verwerken door te vluchten in surrogaat geborgenheid, waardoor zij licht tot een of andere vorm van prostitutie vervielen.

Voor dat deze meisjes er aan toe zijn om te kunnen voldoen aan eisen en plichten, moet tegemoet gekomen worden aan hun affectbehoefte, zodat de meest elementaire eisen met zo veel mogelijk tact en tolerantie gesteld moeten worden.⁵⁴

In de jaren vijftig en zestig telt de instelling rond de dertig personeelsleden: administratief personeel, magazijnpersoneel, juristen, onderwijzeressen, verpleegsters, maatschappelijk werkers en – de meesten – groepsleidsters, opgeleid in de Kinderbescherming (diploma’s A en B).⁵⁵ In de directie, groepsleiding en vakleiding zijn vooral vrouwen werkzaam, de eerste periode

⁵³ Bijvoorbeeld Archief J.J.I. De Hunnerberg, Nijmegen, Doos C2.3 Brieven van Duvekot uit de jaren vijftig en zestig, bijv. een brief van 11 augustus 1953 over ‘de sterkte van de instellingsbevolking’ in 1953.

⁵⁴ Utrechts archief, Toegang 20. Inventarisnummer 163. Jaarverslagen, 1946-1954 Jaarverslag 49, 50, 51 p.2 en 3 in een los Hoofdstuk XXL Orde en tucht, gedateerd Nijmegen, 3 januari 1953.

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld brief van Duvekot d.d. 11 augustus 1953 aan de heer De Bie, Archief J.J.I. De Hunnerberg, in Nijmegen op de instelling, Doos C2.3.

vooral mejuffrouwen. Eind jaren zestig doen mannelijke ‘groepsleiders-integrators’ hun intrede.⁵⁶ In de jaren zeventig zijn er meerdere mannelijke groepsleiders. Voor die tijd was er wel een aantal mannen werkzaam op De Hunnerberg: bijvoorbeeld in de vakleiding (tuinman en gymleraar, zwembegeleider), in de geestelijke verzorging (hervormd en r.-k.), in de medische verzorging (de geneesheer verbonden aan de instelling is een man: Rypperda Wierdsma, van 1950 tot 1970 in De Hunnerberg werkzaam, en gaat daarna met pensioen). De psychiaters zijn afwisselend mannen en vrouwen; zij zijn op afroep beschikbaar. De groepsleiding is intern en extern gehuisvest. In de jaren zeventig is er sprake van bezuinigingen en personeelstekort.⁵⁷

3 Archieven en archiefbeheer

De archiefstukken van het rijksopvoedingsgesticht (ROG) ‘De Hunnerberg’ voor meisjes, 1950-1975 liggen op drie plaatsen: op het Utrechts Archief, op het Gelders Archief en op het Archief van J.J.I. De Hunnerberg, te Nijmegen. Op het Utrechts Archief ligt verreweg het meeste materiaal aangaande De Hunnerberg in de meisjesperiode, dit is een zeer rijk archief (circa 50 meter) dat professioneel beheerd wordt.

Op het Utrechts Archief

De stukken op het Utrechts Archief zijn toegankelijk via Toegang 20, *Inventaris van de archieven van de Rijksinrichtingen voor de kinderbescherming te Montfoort, Zeist en Nijmegen 1858-1975 ...* De omvang van deze archieven tezamen is in totaal 100 meter, waarvan we schatten dat meer dan de helft betrekking heeft op De Hunnerberg. Het volgende relevante materiaal is in Utrecht bewaard:

- In- en uitgaande brieven bewaard (over de hele periode; 66 pakken en 5 delen).
- Jaarverslagen uit de eerste helft van de jaren vijftig (1cm); gezien.
- Richtlijnen voor het personeel (1 x, begin jaren vijftig)
- Persoonsdossiers van het personeel (over de hele periode, 24 pakken)
- Een paar foto’s (jaren vijftig?)
- Inschrijvingsregisters (de gehele periode)
- Sterkteregisters (gegevens over de bezetting per maand; de gehele periode)

⁵⁶ Zie Utrechts Archief, Toegang 20, Inventarisnummer 193 tot en met 216: de personeelsdossiers.

⁵⁷ Stageverslag C.M. Bakker, d.d. 27 mei 1975. Utrechts Archief, Toegang 20, Inventarisnummer 194. Zie ook de verzameling personeelsdossiers in inventarisnr 193 t/m 216.

- Gegevens rond regeling van de voeding (gehele periode)
- Gegevens rond ontspanning: kamperen, wandelen, handwerk, bibliotheek (gehele periode)
- Medische verzorging (algemeen & individueel kaartstelsel; jaren vijftig, 2 pakken 2 omslagen)
- Pupillendossiers (de gehele periode, zeer uitgebreid, 186 pakken)
- Notulen van teambesprekingen (1953-1971; 9 pakken)
- Notulen van groepsleidsterbesprekingen (1952-1971; 7 pakken)
- Notulen van besprekingen vakleiding (1952-1971; 2 pakken)
- Notulen van de Studiegroep rijksinrichtingen voor kinderen (1955-1958 1 omslag)
- Rapporten betreffende voorwaardelijk ontslagenen (1951-1964, 1 pak)

Op het Gelders archief

Op het Gelders Archief liggen stukken van de Commissie van Toezicht over de meisjesinternaat-periode van De Hunnerberg. Ook dit archief wordt professioneel beheerd.

Archief Commissie van Toezicht Tuchtsschool te Nijmegen (3054):

- Notulenboek Commissie van Toezicht, 1918-1976
- Het opstellen van Jaarverslagen, 1951-1976 (1 omslag)
- Notulen van de vergaderingen van de Commissies van Toezicht van de Rijksinrichtingen voor Kinderbescherming (1961-1976, met bijlagen)
- Benoemingen en ontslagen aan de leden van de Commissie van Toezicht en het verlenen van voorwaardelijk ontslag aan onder toezicht gestelde pupillen (1950-1975, met bijlagen)

Onderzoekers van deelonderzoek 1 zagen in deze archiefbescheiden geen aanleiding voor nader onderzoek binnen deelonderzoek 4. Daarom hebben we deze stukken niet bekeken in de beperkte tijd die ons ter beschikking stond.

Op het archief van J.J.I. De Hunnerberg, te Nijmegen

Een klein aantal stukken over het ROG voor meisjes tussen 1950 en 1975 hebben we teruggevonden op de instelling zelf aan de Berg en Dalseweg in het archief aldaar. Dat archief is zeer toevallig tot stand gekomen. Volgens de 'informatiebeveiliging' (geen professioneel archivaris) die het archief beheert, is het samengesteld uit allerlei stukken die personeelsleden aan hem overdragen bij ontslag, pensioen en verhuizing. Wegens privacy-redenen is dit materiaal geschoond.

Een archieflijst vertelt welke stukken er in welke dozen zitten. We schatten de omvang van dit archief op de instelling in totaal op rond de vijftig meter, waarvan een fractie betrekking heeft op de periode voor 1976. We schatten dat circa dertig meter van deze verzameling betrekking heeft op de periode na 1995 (dan is De Hunnerberg een Rijksbehandelinrichting voor

Jeugdigen (RBIJ) en vervolgens een Justitiële Jeugdinstelling (JJI)); circa vijf meter betreft stukken uit de periode 1975-1995 (Rijksinstelling voor jongens). In dit verslag noemen we dit archief:

Archief J.J.I. De Hunnerberg Nijmegen⁵⁸

In Doos G1.3 vonden we voor deelonderzoek 4 met betrekking tot het Rijksopvoedingsgesticht voor meisjes:

- Een poëziebundeltje *Hartenkreet* uit De Hunnerberg [z.j., 43 pag.] Gedichten uit het hart, van de meisjes die (begin jaren zeventig?) verblijven op De Hunnerberg. Over eigen leven en beleving, over (behoefte aan) liefde, over seksualiteit en bijvoorbeeld ook een gedicht over de herinnering aan een verkrachting.
- In Doos C2.3 vonden we een aantal originele stukken in verband met de Commissie van Toezicht, in de jaren zestig. Die stukken horen eigenlijk bij de archiefstukken die bewaard worden op het Gelders of Utrechts Archief.

4. Bronnenonderzoek en bronnenkritiek

De volgende onderdelen worden in de inventaris van het Utrechts Archief onderscheiden:

- Stukken van algemene aard, onder welke Notulen en correspondentie, Verslagen, en Statistieken
- Stukken betreffende bijzondere onderwerpen, onder welke Reglementen, Personeel (o.a. personeelsdossiers), Opname- en registratie (o.a. inschrijvingsregisters en sterkteregisters), Voeding, Kleding, Arbeid, Ontspanning, Medische verzorging, en Opvoeding en maatschappelijke begeleiding (o.a. pupillendossiers en notulen van besprekingen van team-, vak-, en groepsleiding).

De hierboven genoemde archiefstukken die op het Utrechts Archief raadpleegbaar zijn, zijn zeer divers van aard. De administratie van de correspondentie, de pupillendossiers, de vele verslagen (van de groepsleiding, teamleiding (inclusief specialisten zoals pedagogen en psychologen) en vakleiding), de rapporten en alle andere genoemde archiefstukken die voor dit onderzoek zijn geraadpleegd, lijken tamelijk compleet – voor zover het mogelijk is om hier iets over te zeggen. Alleen de jaarverslagen vanaf 1956 (tot 1975) ontbreken, evenals de notulen van directievergaderingen, of soortgelijke bronnen. Deze hebben we nergens terug

⁵⁸ De ontbrekende jaarverslagen van ROG De Hunnerberg voor meisjes [1956-1975] hebben we hier niet kunnen vinden.

kunnen vinden. Kortom: de mappen, dossiers, correspondenties ogen volledig, er is een grote hoeveelheid archiefmateriaal voorhanden. Desalniettemin is het altijd mogelijk dat bepaalde, voor dit onderzoek belangrijke bronnen vernietigd zijn.

Van de seriële bronnen (van 1950 tot 1975 beschikbaar) hebben we steeds twee jaar aan het begin van elk decennium grondig onderzocht: bijvoorbeeld 1952 en 1953; 1961 en 1962, en 1970 en 1971. De gekozen jaren zijn mede afhankelijk van het beschikbare archiefmateriaal.

In verband met de redenen voor ontslag zijn alle personeelsdossiers bestudeerd.

De pupillendossiers en correspondentie hebben we alleen geraadpleegd wanneer andere archiefstukken daartoe aanleiding gaven. In deelonderzoek 1 is een aantal pupillendossiers bekeken. De onderzoekers van deelonderzoek 1 hebben laten weten geen relevante dossiers te hebben gevonden voor deelonderzoek 4.

Alle andere relevante en beschikbare stukken zijn voor het onderzoek geraadpleegd.

Notulen van besprekingen van teamleiding, vakleiding en groepsleiding

De notulen van de besprekingen van teamleiding, vakleiding en groepsleiding vormen een belangrijke bron voor de reconstructie van de 'geleefde praktijk' in De Hunnerberg. Naast besprekingen en discussie over pupillen worden er ook meta-discussies gehouden, zoals bijvoorbeeld op 29 november 1963 met de groepsleidsters van De Brug:

- Mej. M. verwijt zichzelf dat ze nog niet alle dossiers gelezen heeft zou het daar aan liggen?
- Mej. V. meent van niet, het is veel belangrijker om het kind te leren kennen, 'waarom doet of laat een kind in bepaalde gevallen iets, of waarom willen ze iets wat in onze ogen niet goed te keuren is in contact treden, een relatie opbouwen dat is belangrijk, ten minste als een kind dit toestaat en zich niet afsluit uit te komen. Zelf hebben we dit vroeger ook gedaan.'

Personeelsdossiers

De personeelsdossiers geven een beeld wie er in de onderzochte periode op De Hunnerberg werkten. Interessant is dat ook stagiaires, tijdelijke medewerkers (ook als is het voor een zeer korte tijd), specialisten die ingehuurd worden (balletdocenten, paramedisch personeel) een eigen dossier hebben. Op de voorzijde staan de belangrijkste data vermeld: naam, geboortedatum, indiensttreding, functie(s), reden van ontslag. De personeelsdossiers ogen intact, er is regelmatig correspondentie met het ministerie van Justitie, vanaf de tweede helft van de jaren zestig begin jaren zeventig worden er aan de hand van voorgedrukte formulieren functioneringsgesprekken opgetekend.

Jaarverslagen

Zoals reeds gezegd: helaas hebben we de jaarverslagen van het meisjesinternaat De Hunnerberg vanaf 1956 tot 1975 niet kunnen raadplegen omdat zij niet beschikbaar zijn op de daartoe bestemde vindplaatsen.

5. Resultaten archiefonderzoek

5.1 1945-1965: Seksualiteit een probleem van pupillen voor de leiding

Het archiefonderzoek geeft geen aanleiding om in deze periode seksueel misbruik tussen groepsleiding en pupillen op De Hunnerberg te veronderstellen. Wij hebben daarvan geen sporen of bewijsstukken aangetroffen. Incidenten tussen pupillen vallen niet uit te sluiten, maar daarvan is in de archiefstukken weinig direct bewijs terug te vinden. Tenminste, de betrokken leiding beschouwt het niet zo gauw als incidenten die voorkomen moeten worden, het zijn eerder problematische uitingen van de seksuele ontwikkeling en het seksuele gedrag van deze moeilijk opvoedbare meisjes.

In de geraadpleegde stukken staat veel informatie over de dagelijkse omgang met het seksuele gedrag en de (on)zedelijkheid van de pupillen. Seksualiteit is (net als bij WSG, Nederlandsch Mettray en vele andere jeugdzorginstellingen in deze periode) een probleem van de pupillen voor de leiding. In 1953 bijvoorbeeld ervaren directrice en vakleidsters het bijvoorbeeld als probleem dat veel meisjes tijdens de gymles in het zwembad ‘niet zwemmen, maar er uitdagend bij staan te flirten met de badmeester: dit is ‘geen zwemsport, maar zwemflirt’, waarover de directrice met ‘de chef’ wil spreken.⁵⁹

De meisjes vertonen volgens de leiding vaak wat wij nu ‘seksueel uitnodigend gedrag’ zouden noemen, op weg naar de zwembad naar de kerk, op verlof of tijdens hun dienstje buiten de deur. Deze geluiden zijn er ook in de jaren

⁵⁹ Utrechts archief Toegang 20 Inventarisnummer 617 Notulen van besprekingen met de vakleiding, 28 april 1953.

zestig (de meisjes ‘showen’) en zeventig (de meisjes willen een bikini dragen, maar dat mag niet).

Intieme contacten tussen pupillen

Intieme contacten tussen pupillen worden uitgebreid gerapporteerd en besproken in teamleiding, groepsleiding en vakleiding. In een soortgelijke bespreking met de vakleiding merkt een medewerker op:

‘Er zit nog iets anders scheef bij A. Sexueel soms? Ze liep zo stevig gearmd met R. en ze kwam met AK een dezer dagen van een W.C. Zij zei dat het was voor een geknapte B.H.

Directrice: in de tijd dat A. in [groep] A. zat, daar geplaatst om haar neurotisch conflict en haar behoorlijke intelligentie, had ze veel contact met R. en K., beide sterk sexueel gepreoccupeerd, die haar sterke verhalen hebben verteld. Toen A. dan ook is weggelopen heeft ze dergelijke avonturen in Amsterdam gezocht, ze wilde het ook wel eens meemaken.’

⁶⁰

Onder de kop ‘Kinderproblematiek’ bespreekt de leiding het geval van een meisje wier ‘nachtjapon iedere week van voren stuk is’ hetgeen op geweld kan wijzen. ‘Zelf zegt zij ervan: ik weet het niet ik doe het niet. [...] Bekennen doet ze echter nooit; ze wordt dan alleen maar agressief en lelijk’, aldus de leiding. De verdere bespreking van deze kwestie gaat, opvallend genoeg, nergens dieper op in; de pupil in kwestie moet wel weg, vindt de leiding want ze ‘past niet in de Hunnerberg’.⁶¹

Er zijn allerlei regels voor de onderlinge omgang tussen pupillen opgesteld: ze mogen ’s avonds niet meer bij elkaar op de kamer; de chambrettes gaan op slot.⁶² Bepaalde pupillen moeten meer uit elkaar gehouden worden en voor nieuwe ‘strafkinderen geldt: grote lijn: achter de deur niet bij elkaar; noch samen eten of roken. Al of niet samen werken ligt individueel. [...] Alleen bij uitzondering strafkind mee met case-worker en “eventueel” een cigaret roken. In principe nieuw kind ook niet roken. Soms nieuwe, soms individuelen met elkaar eten en b.v. eens roken.’⁶³

Seksuele ontwikkeling en ongehuwde zwangerschappen

⁶⁰ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 617. Notulen van besprekingen met de vakleiding, 11 augustus 1953.

⁶¹ Vakleidstersbespreking 27-10-1953. Kinderproblematiek in Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 617. Notulen van besprekingen met de vakleiding.

⁶² Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 176.

⁶³ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 617. Notulen van besprekingen met de vakleiding, 1953, 10 – 3-1953.

Het is duidelijk dat De Hunnerberg niet de makkelijkste meisjes opvangt. Te oordelen naar de pupillendossiers hebben velen een uitgebreide plaatsingsgeschiedenis achter de rug.

Uit de aantekeningen van personeel en de dossiers over de pupillen blijkt dat bij velen de seksuele ontwikkeling in volle gang is. Zwangerschappen zijn aan de orde van de dag op De Hunnerberg; op een totale populatie van circa honderd meisjes (er is nogal wat doorstroom) zijn vijf ongehuwde zwangerschappen per jaar meer regel dan uitzondering. Rond 1961 verblijft er zelfs enige tijd een baby op de instelling. Samen met zijn/haar ongehuwde moeder woont het kind in een voorkamertje en de moeder krijgt tijd voor de verzorging en de babywas.⁶⁴ De meeste zwangere pupillen gaan naar een tehuis voor ongehuwde moeder en kind om te bevallen. Daarna komen zij niet meer terug op De Hunnerberg.

Pupillen die zwanger worden, worden dat zeer waarschijnlijk tijdens verlofperiodes of als zij ontvluchten. De archiefstukken geven in elk geval geen aanleiding om te vermoeden dat de zwangerschappen op De Hunnerberg zijn ontstaan door de mannelijke medewerkers van De Hunnerberg in deze periode.

De verhuizing van het meisjesinternaat naar Nijmegen heeft nogal wat consequenties gehad voor de ontvluchtingsmogelijkheden van de meisjes. In een van de eerste jaarverslagen merkt psychiater Zuithoff op:

‘dat de overplaatsing van Zeist naar Nijmegen op zichzelf een groot probleem is gebleken, daar Nijmegen havenstad, grensstad en kazernestad is. Het Don Bosco werk kan vooral de oudere massajeugd die hier zeer losgeslagen is, nog onvoldoende opvangen. Ten aanzien van dit probleem is ons huis zeer ongunstig gelegen in de nabijheid van de “Kopse Hof”.’

Begin jaren zestig zijn er circa tien ontvluchte ‘kinderen’ per maand; zij komen na een aantal dagen of weken weer terug, zelf of gebracht door de politie. Ongeveer een derde van de meisjes heeft verkering; hun vriendjes worden soms uitgenodigd (soms juist niet, omdat deze jongens net zo moeilijk opvoedbaar of gedetineerd zijn (geweest)) op een instelling en ook over hen verschijnen details in de besprekingen in de pupillendossiers. Er zijn ook meisjes die tijdens ‘ontvluchtingen’ losse seksuele contacten zoeken. Een van hen woont begin jaren zestig in De Hunnerberg en heeft een omvangrijk dossier, dat begint met een samenvatting van 22 pagina’s.⁶⁵ Daarin is onder andere het volgende te vinden:

Medio 1957 ging L. ‘te sterk de belangstelling van de andere sekse trekken en ging zij zelf dit contact zoeken’ de ouders leek het toen toch beter ‘haar tegen

⁶⁴ Groepsleidstersbespreking 1 augustus 1961 en verder, Utrechts archief, Toegang 20, Inventaris nr. 612. Notulen van besprekingen met groepsleidsters.

⁶⁵ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 509. Persoonsdossiers van de meisjes in Nijmegen.

zichzelf te beschermen'.⁶⁶ L. werd opgenomen in een jeugdzorginstelling. Na enige omzwervingen komt L. in Het Baken in Utrecht terecht.

15 januari 1961 bezoekt L. haar grootmoeder te Zeist, werd door een nichtje naar de bus gebracht; echter stapte ze een paar haltes verder de bus uit en liep naar de Utrechtse weg om een lift te krijgen. Drie zeelui, die naar Rotterdam gingen naar hun schip dat vertrekken zou naar Japan, namen haar mee. Volgens L. en zoals ook al bleek uit de briefjes die ze tijdens haar afzondering geschreven heeft, waren het toffe lui. Toen ze terugkwam in Utrecht, hield L. vol tegenover Mej. R., dat ze geen gemeenschap had gehad. Het onderzoek wees uit dat ze niet zwanger was. Er werd besloten het nog één keer te proberen met L. na deze wegloperij in Het Baken.⁶⁷

L. gaat er in juni 1961 echter weer van door, nu met ene H.. Het Baken wilde haar daarna niet meer terugnemen en zo kwam L. in juli 1961 – niet al te gezond – De Hunnerberg binnen. Een van de medewerkers van De Hunnerberg omschrijft L. in dit dossier als een 'triest, doodeenzaam kind'. Ook op De Hunnerberg ontvlucht L., nu samen met een andere pupil. L. is zwanger na dit uitstapje.

Venerologisch onderzoek

Na elke ontvluchting vindt 'venerologisch onderzoek' (naar geslachtsziekten) plaats bij de pupillen. Ook worden er 'graviditeitsreacties in de urine verricht'. Het bezoek aan de veneroloog kan de instelling declareren bij het ministerie van Justitie.⁶⁸ Soms is het venerologisch onderzoek al op het politiebureau gedaan dat de aanhouding van de meisjes deed; door wie dit werd verricht, is onduidelijk.

Op 8 april 1953 stuurde het ministerie van Justitie een rondschrift met het verzoek om 'de resultaten van de vorenbedoelde medische onderzoeken, [...] in een gesloten enveloppe met de vermelding "Medisch geheim" en geadresseerd aan de geneesheer, verbonden aan de betrokken inrichting, bij het transport van de betreffende minderjarigen naar een der genoemde Rijksinrichtingen worden meegegeven en te bevorderen, dat de medici, die ten behoeve van Uw politieapparaat deze onderzoeken verrichten, de gewenste medewerking verlenen.'⁶⁹

Bezien vanuit het perspectief van het kind en de integriteit van de jonge vrouw in kwestie, lijken deze venerologische onderzoeken, zeker wanneer zij door de politie op het politiebureau gedaan worden, een aantasting van de privacy. Bezien vanuit het instellingsperspectief en het gevaar van besmetting met syfilis en gonorrhoe is deze aantasting wellicht verdedigbaar. In elk geval werd er door de leiding van De Hunnerberg geen bezwaar tegen gemaakt, voor zover wij hebben

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 318. Stukken betreffende de medische verzorging van meisjes en personeel, 1949-1960 21 december 1951.

⁶⁹ Ibidem, 8 april 1953.

kunnen natrekken. Het voorkomen van geslachtsziekten stond ook bij de leiding van De Hunnerberg hoog op de agenda.

Aandacht voor seksueel misbruik in de familiecontext: incest thuis

Naast geslachtsziekten heeft in deze periode ook de omgang met sexualibus in het thuismilieu van de meisjes de aandacht van de teamleiding. Regelmatig komt (de vraag naar) een incestverleden in de teambesprekingen over pupillen aan de orde. Bijvoorbeeld in november 1953 wanneer het team de toekomstmogelijkheden van pupil W. bespreekt. W heeft een vriendje dat graag op bezoek wil komen. Hij schrijft ‘een melodramatische brief die directeur voorlas. Zijn smekend betoog had vele reële opmerkingen o.a.: ‘waarom mag de vader, die ontucht met W. pleegde, wel op bezoek komen, en ik niet.’” Bovendien, zo memoreert de teamleiding, komen de zusters met wie W. om mag gaan nooit op bezoek. ‘Zij nemen het haar kwalijk dat W. de ontucht-kwestie heeft aangebracht. W. staat vrij eenzaam.’⁷⁰

Af en toe is er sprake van ‘post van pornografische aard’. De meisjes krijgen deze post of ze willen ‘m versturen. De leiding onderschept deze zendingen vaak.⁷¹

Argeloosheid over relaties tussen leiding en pupillen

Zo gespist als de leiding is op de relaties van de meisjes met elkaar, hun relatie met het thuisfront, met hun vriendjes en met onbekende heren uit Nijmegen – belangstelling en bloemen van hen worden met argusogen bekeken door de leiding⁷² – zo argeloos wordt er gesproken over de contacten tussen leiding/behandelaars en pupillen. Er is regelmatig sprake van meisjes die bij groepsleidsters verblijven in het weekend. Sommige meisjes hebben een dienstje bij een groepsleidster thuis. In zijn jaarverslagen meldt de rooms-katholieke geestelijk verzorger meerdere malen zijn individuele bezoek aan meisjes op de voorkamertjes: ‘De meisjes die om een of andere oorzaak in voorkamertjes verbleven, werden door de kapelaan regelmatig bezocht.’⁷³ Of onder de kop godsdienstige vorming: ‘meisjes die het nodig hadden en het wensten kregen ook apart godsdienstonderwijs’.⁷⁴ En als de ‘Heren therapeuten’ in januari 1963 een

⁷⁰ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 600. Notulen van teambesprekingen, 5-11-1953. Zie ook Utrechts archief, Toegang 20, inventarisnummer 610, november 1953.

⁷¹ Idem, 1-10-53. Zie ook Utrechts archief, Toegang 20, inventarisnummer 610, 17 maart 1953.

⁷² Voor de commotie rond een aan een pupil geschonken plant zie Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 618. Notulen van besprekingen met de vakleiding, 28 maart 1961. Voor prioriteiten in de rapportage-richtlijnen van de leiding zie ook: Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 176.

⁷³ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 163. Jaarverslagen, 1946-1954.

⁷⁴ Hem is met ingang van 1 september 1963 ‘de toelating tot uitoefening in functie van R.K. Geestelijke bij De Hunnerberg ingetrokken’, maar waarom blijft onduidelijk; waarschijnlijk vanwege benoeming tot pastor elders. De betrokkenen gaat in elk geval met een groot feest weg. Het archief geeft nergens aanleiding om een negatieve reden te vermoeden. Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 196. Persoonsdossiers van het personeel.

pupil om 2 uur in de nacht naar bed brengen, is dat alleen storend vanwege het lawaai dat daarmee gepaard gaat voor de op chambrette slapende groepsleidsters.⁷⁵

In 1959 proberen twee mannelijke medewerkers een ontvlucht meisje terug te halen. Zij rijden haar klem in Nijmegen en duwen haar in de auto. Dat leidt tot consternatie bij omstanders, die de politie laten komen omdat ze de mannen ervan verdenken het meisje te willen meenemen tegen haar wil. De adjunct-directeur van dat moment – zelf betrokken bij de gebeurtenis – schrijft naar aanleiding van dit voorval een zeer zakelijke brief naar justitie over de noodzaak van legitimatiebewijzen voor het personeel. Hij lijkt geen moment verontwaardigd te zijn geweest dat men hem verdenkt en vraagt om legitimatiekaarten voor mannelijk en vrouwelijk personeel.⁷⁶

Gelofte, eed en referenties

Uit de personeelsdossiers van De Hunnerberg blijkt het personeel van De Hunnerberg in deze en de volgende periode een eed of gelofte te moeten ondertekenen. Daarin staat onder andere letterlijk dat de betrokken medewerker ‘[...] alle misbruiken welke door mij in de waarneming van mijn functie mochten worden ontdekt ter kennis zal brengen van wie boven mij gesteld is [...] dat ik geheim zal houden al hetgeen naar den aard der zaak of krachtens daartoe strekkende bevelen geheim behoort te blijven’ (versie 1963).⁷⁷ Het is historisch onwaarschijnlijk dat de medewerkers in kwestie in deze eerste periode bij het woord ‘misbruiken’ vanzelf hebben gedacht aan seksueel misbruik.

De instelling zamelt in deze en de volgende periode ook zorgvuldig referenties in over sollicitanten/ medewerkers in spe: bij persoonlijke contacten van die medewerkers en bij hun vroegere werkgevers. Er is een standaardlijst vragen over karakter, intelligentie en geschiktheid die de werkgevers over het algemeen volledig invullen. In de personeelsdossiers zijn ook voorgedrukte beoordelingsformulieren te vinden, die ingevuld werden besproken met medewerkers in bijna alle functies: nachtwachten, groepsleidsters, administratief personeel etc. etc.

5.2 1965-1990

Het archiefonderzoek in deze periode geeft wel degelijk aanleiding om seksueel misbruik tussen groepsleiding en pupillen op De Hunnerberg te veronderstellen.

⁷⁵ Utrechts Archief, Toegang 20, Inventarisnummer 613. Notulen van besprekingen met groepsleidsters, 15 januari 1963.

⁷⁶ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 203. Persoonsdossiers van het personeel, 1951-1975.

⁷⁷ Utrechts archief, Toegang 20, Inventarisnummer 210. Persoonsdossiers van het personeel

Het gaat hier in het bijzonder om de affaire tussen een 28 jarige mannelijke groepsleider, hier G. genoemd, en een 18-jarige pupil, hier P. genoemd .

Seks, drugs en rock en roll

Vanaf het einde van de jaren zestig komen de leiding en de pupillen van De Hunnerberg in aanraking met de seksuele liberalisering van de sixties en de seventies. Drank, regelmatig cafébezoek en ook drugs worden de terugkerende onderwerpen tijdens de besprekingen van de groepsleiding. De leiding bekijkt en bespreekt met elkaar de Britse film *Gale is dead* (1971), waarin het verhaal wordt verteld van een dakloos, aan verdovende middelen verslaafd meisje, dat uiteindelijk door haar levensstijl komt te overlijden. Tezelfdertijd wordt het snuiven van tri (een lijmsort, verkrijgbaar bij de drogist in de buurt), waar de meiden high van worden, als een groot probleem beschouwd (de drogist wordt verzocht geen tri meer aan de meiden te verkopen). Op 6 januari 1971 zijn dit enkele bespreekpunten van het groepsleidersoverleg. Vijf dagen later, op 11 januari, wordt gesteld, dat de pupillen in plaats van naar de bioscoop beter naar de schouwburg kunnen gaan, omdat ze daar in aanraking komen met een ander milieu. De groepsleiding maakt zich vaak zorgen om de jongens met wie de pupillen omgaan: voor de leiding onbegrijpelijke popmuziek (er is een conflict met een pupil die een poster van Mick Jagger op haar kamer ophangt), drugs (eenzelfde conflict ontstaat wanneer een meisje een poster van een jongen met een drugsspuit wil ophangen) en weglopen met jongens die drugs gebruiken zijn onderwerpen tijdens de besprekingen. Ook de Stichting Release, waar weglopers opgevangen worden, is regelmatig onderwerp van gesprek.

In deze periode is seksualiteit een terugkerend thema. Zijn bikini's nu wel of niet geoorloofd op het komende uitje, vraagt men zich af op 14 april 1971 (de pupillen gaan op kamp). Buitenproportioneel stoeien en kroelen – wat moet de groepsleiding tegen pupillen zeggen die zich hieraan schuldig maken? November 1971: is Joke K. lesbisch? Wil ze een relatie met een jongen? Ook wordt er gesproken over een pupil die op haar werkplek door een handtastelijke baas lastig wordt gevallen. Moet de pupil dit zelf oplossen, of bemoeit iemand van de groepsleiding zich er mee? En wat is de juiste reactie als er een pornografisch tijdschrift op een van de kamers wordt aangetroffen? En dan de discussies over het alcoholgebruik. Sommige pupillen zitten vaak 'illegaal', dus zonder toestemming van de groepsleiding, in de Tuf-Tuf, een bekend Nijmeegs jongerencafé.

De archiefstukken uit de periode 1965-1975 geven het beeld van een organisatie waarvan de leiding vanaf het einde van de jaren zestig naast pupillen met allerlei gedragsproblemen , óók worstelt met vragen over (vrije) seks, drugs en popmuziek. De pupillen proberen op diverse manieren deelgenoot te worden van de nieuwe jongerencultuur. Cafébezoek, drugsgebruik, etc. en ondertussen gaat het weglopen met jongens en mannen gewoon door, net als in de vorige

periode – al worden de mannelijke partners tussen 1965 en 1975 bijna altijd als ‘geen goede partij’ neergezet.

Langzaam kreeg de nieuwe seksuele moraal ook greep op de instelling zelf. Begin jaren zeventig publiceerde De Hunnerberg de bundel *Hartenkreet uit De Hunnerberg*.⁷⁸ Een echt tijdsdocument met poëzie van de meisjes, onder pseudoniem. Het openingsgedicht was getiteld *Kus me* en de aanbeveling op de achterkant luidde: ‘Lees en leef mee en geniet van het schrijftalent van onze meisjes van De Hunnerberg’. Waarschijnlijk was deze publicatie bedoeld voor de gewone burgers van Nijmegen. *Hartenkreet* bevat verschillende gedichten vanuit kindperspectief op seksualiteit en liefde: ‘liefde is ... liefde is sex / maar dan wel met durex’. Er is ook een gedicht over de herinnering aan een verkrachting.

Ook de inmiddels gemengde leiding raakte kwam in aanraking met de nieuwe seksuele moraal. Eén groepsleider kreeg in het kielzog van de seksuele liberalisering een relatie met een pupil.

Casus Hunnerberg 1971: relatie tussen G. (groepsleider) en P. (pupil)

In een van de leidingbesprekingen in april 1971 wordt de vader van pupil P. opgevoerd.⁷⁹ Wat is het geval? Groepsleider G. heeft zich eerst als voogd ‘geponeerd’, maar later blijkt dat hij een (seksuele) relatie met P. heeft.

‘Vader was eerst wat overrompeld, kon deze nieuwe sexuele moraal niet helemaal volgen. Nu hij begrijpt dat het niet de bedoeling is om te trouwen overvalt hem een gevoel van verbijstering. Hier kan hij niet achter staan. Aanvankelijk had hij de hoop dat, wanneer [P.] eenmaal aan de man zou zijn, alle moeilijkheden opgelost zouden zijn. Vader heeft nu de bedoeling om eens alleen met de heer [G.] te praten.’⁸⁰

In het overleg vraagt een collega zich over G. af of hij ‘[...] wel een duidelijk inzicht in de situatie’ heeft. Volgens een andere collega is dit niet het geval: ‘Je komt er bij hem niet achter wat hij nu eigenlijk wil. Collega dr. J. heeft de idee dat er een voorgeschiedenis is die in Zetten speelt. Waarschijnlijk is de relatie al in Zetten begonnen, maar er is niets duidelijk.’ Afgaande op de notulen naar aanleiding van deze zaak, wordt duidelijk dat de directrice en de andere collega’s niet weten hoe ze de relatie tussen G. en pupil P. moeten bekijken: ‘[...] moeten wij stellen dat Dhr. G. de dupe is van een tijdverschijnsel?’ ‘[...] en ook de dupe van P.’ Beiden – P. en G. – worden ‘contactgestoord’ genoemd. Men verzucht dan ook: ‘[...] hoe moeten wij dit oplossen’.⁸¹

⁷⁸ Archief J.J.I. De Hunnerberg Nijmegen, Doos G1.3.

⁷⁹ Utrechts Archief, Toegang 20, Inventarisnummer 618. Notulen van besprekingen met de vakleiding, april 1971.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

Wie is G.?⁸²

Groepsleider G. treedt op 1 september 1970 in dienst van De Hunnerberg als groepsleider/integrator, dan is hij 28 jaar. Op eigen verzoek wordt hem op 1 juli 1971 'eervol ontslag' verleend. In een brief aan de directrice schrijft G. op 15 april 1971:

‘ Geachte Mej.,

Op grond van mijn ondervindingen in het afgelopen half jaar en n.a.v. enkele gesprekken met directieleden van De Hunnerberg, ben ik tot de konklusie gekomen, dat het voor mij onmogelijk is om verder mijn huidige functie op een voor mij wezenlijke manier, te vervullen.

Dit komt voort uit de ervaring, dat de opvattingen van de directie t.a.v. het inrichtingswerk in het bijzonder, te zeer uiteenlopen met mijn eigen visie.

Daarom bied ik u hierbij mijn ontslag aan, [...]’⁸³

Op basis van het personeelsdossier zijn over G. de volgende zaken bekend:

Hij is ongehuwd. Directrice P. schrijft aan de directie van de woningvereniging Nijmegen een verzoek (d.d. 14-10-1970) om een vrijgezellenwoning voor G.: 14 oktober 1970:

‘De heer [G.] is gehuwd geweest, doch momenteel weer alleenstaand. [...] In afwachting van [...] een geschikte woongelegenheden verblijft hij tijdelijk in onze inrichting. Dit is echter een zeer tijdelijke oplossing omdat deze ruimte voor andere doeleinden bestemd is.’

⁸² Utrechts Archief, Toegang 20, Inventarisnummer 208 Persoonsdossiers van het personeel, 1951-1975

⁸³ Ibidem.

Vroegere werkgevers:

- Groepsleider Bergstichting/ Joods Kinderhuis (1 april 1964 – 1 december 1965).
- Maatschappelijk werker Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled te Amsterdam (1 februari 1968 – 1 augustus 1969).
- Maatschappelijk werker Heldring stichtingen te Zetten (1 augustus 1969 – 31 juli 1970).

Uit het getuigschrift van L.C., namens de gefuseerde joodse instellingen voor kinderbescherming: '[...] een waardevolle kracht, geliefd bij de aan hem toevertrouwde kinderen en geapprecieerd door kollega's [...] maakte nuttig gebruik van de adviezen van deskundigen, als psychiater en psycholoog. Hij wist goede contacten te maken met cliënten, zowel kinderen als volwassenen.'

Brief van directrice P. aan directie kinderbescherming (d.d. 25-08-1970), waarin ze de referenties en de werkzaamheden bespreekt: '[D]e heer [G.] zal alhier worden benoemd in een reeds lang bestaande vakature in de groependienst, waarin tot op heden niet kon worden voorzien.'

Onder 'informatie vroegere werkgevers': Vanuit Zetten raadt mw. A.J. van V.S. aan hem een leidende functie te geven. In Zetten is dit niet mogelijk, omdat men dergelijke functies daar ' [...] niet door mannelijke krachten laat vervullen'.

Bovenstaand advies uit Zetten is in tegenspraak met referentie van de Directeur van de Heldring-stichtingen, die op 30 juli 1970 schrijft dat betrokkene als werkkraacht is aan te bevelen, mits de functie duidelijk is en een stevige begeleiding wordt gegeven.

Psycholoog N. geeft 3 augustus 1970 een verklaring waarin staat dat G. begaafd is voor het werk en dat het voor hem zeer belangrijk is dat men hem relatief zelfstandig laat werken.

Een andere particuliere referentie, de heer H., schrijft een uitgebreide brief, o.a. over het huwelijk (het 'meisje' had te weinig belangstelling voor het werk van haar man). Verder schrijft H. dat de vader van G. als psycholoog verbonden is aan de Zettense inrichtingen. Zoon G. is 'een prettige persoonlijkheid die zich steeds aangetrokken voelt tot de problemen van mensen in zijn omgeving'.

G., de man uit Zetten met goede referenties, werkt nog geen jaar bij De Hunnerberg en nam wegens de relatie met pupil P. ontslag, dat hem uiteindelijk eervol verleend werd.⁸⁴

⁸⁴ Ibidem.

5.3 1990-2008 Resultaten onderzoek naar aanleiding van meldingen bij de Commissie Samson

Bij de commissie-Samson is één melding binnengekomen over De Hunnerberg, een melding die betrekking heeft op een incident in 2004/2005 waarbij een groepsleider zijn onblote en met slagroom bespoten penis zou hebben laten zien. Zoals gezegd heeft Bureau Integriteit & Veiligheid van De Hunnerberg het verzoek gekregen om dit incident te onderzoeken en dat ook gedaan. Wij hebben bestudeerd wat we in het zeer onvolledige, door toeval samengestelde Archief van J.J.I. De Hunnerberg in Nijmegen terug konden vinden over deze zaak.

In de dozen met betrekking tot de Commissie van Toezicht, map 2004-2008: geen spoor.⁸⁵

In de dozen Notulen MT-overleg:

15 febr. 2005 bij de mededelingen: ‘Bureau integriteit en veiligheid wordt gevraagd de klacht van een jongere verder te onderzoeken. E. J. neemt hierin actie.’

‘1 maart n.a.v. notulen van de vorige keer; Bureau I&V zal klacht gaan onderzoeken, stelt voor dat er een algemene mail van de directeur uitgaat.⁸⁶ Het Bureau I&V levert op 1 juli 2005 het eindrapport over het onderzoek naar de mogelijk niet-integere gedragingen van een van de medewerkers in deze instelling.’ Niet de groepsleider, maar een medebewoner bleek veroorzaker te zijn van het incident.

Het archiefonderzoek naar aanleiding van de melding leverde bij bestudering van de MT-Notulen nog een ander mogelijk spoor van seksueel misbruik op. In dezelfde notulen die spreken van de opdracht aan Bureau Integriteit & Veiligheid inzake het slagroom-incident, 15 februari 2005, is er sprake van een andere zaak:

‘Er is aangifte gedaan door een jongere en zijn ouders bij de politie over aanranding door een groepsgenoot. E.J. is van mening dat in deze zaak niet zorgvuldig is gehandeld door betrokken medewerkers. [...] Als een jongere aangifte wil doen bij de politie, moet hij/zij hiervoor te allen tijde in de gelegenheid worden gesteld. [...] De dader is inmiddels overgeplaatst naar Den Heijacker. De jongere en enkele groepsgenoten zullen vandaag gehoord worden. P.R wordt verzocht de ouders van de betrokkenen telefonisch hierover te informeren.’⁸⁷

⁸⁵ Archief J.J.I. De Hunnerberg, Nijmegen, Doos C2.3. Map CvT 2004-2008.

⁸⁶ Archief J.J.I. De Hunnerberg, Nijmegen, Doos E4.1, MT overleg 15 februari 2005, p.1.

⁸⁷ Archief J.J.I. De Hunnerberg, Nijmegen, Doos E4.1, MT overleg 15 februari 2005, p.1.

Vooralsnog is er niets meer bekend over de achtergrond, feitelijke gang van zaken, behandeling en afloop van deze zaak. Navraag bij de pedagogisch-directeur van de instelling en het hoofd van de medische dienst ter plaatse, heeft geleid tot een check bij de meldingen bijzondere voorvallen (niets gevonden) en tot een check bij Bureau Jongeren Administratie. Er is gehandeld volgens het protocol rond 2005: de betrokkenen horen, mogelijkheid geven tot aangifte en dader bij ernstig incident overplaatsen. Het hoofd medische dienst geeft aan dat er sinds mei 2010 een incidenten-commissie op De Hunnerberg is die incidenten tussen pupillen onderling behandelt en als verzameling analyseert. Ernstige incidenten van pupillen onderling ('calamiteiten') moeten sinds 2010 direct worden gemeld bij de Inspectie Jeugdzorg. Er zijn momenteel nog verschillen per instelling ten aanzien van wat er gemeld wordt en wat niet, aldus het hoofd van de Medische Dienst. Een landelijk team van kwaliteitsmedewerkers ontwikkelt beleid om de onderlinge verschillen op te heffen.

6c Archiefonderzoek William Schrikker Groep

Evelien Walhout

1 Inleiding

In de periode van november 2011 tot en met februari 2012 is er archiefonderzoek uitgevoerd bij de William Schrikker Groep in Diemen. Het onderzoek betreft een casestudie naar de aard en omvang van seksueel misbruik bij kinderen en de reactie op signalen van dit misbruik in de periode 1945-2008. Gezien de aard van het archief van de William Schrikker Groep is voornamelijk gebruik gemaakt van dossieronderzoek. Met het oog op de onderzoeksvragen maar ook met het doel mogelijke nieuwe incidenten van seksueel misbruik op te sporen, is uit het grote aantal pupillendossiers uit de periode 1942-heden een steekproef genomen. Daarnaast zijn de dossiers van pupillen bekeken waarvan in de afgelopen periode melding van seksueel misbruik is gedaan bij de commissie-Samson.

In dit verslag worden de verrichtte archiefwerkzaamheden bij de William Schrikker Groep beschreven. In de eerste plaats wordt een korte karakterisering van de instelling gegeven en worden de archieven en bronnen besproken en de gevolgde aanpak. Voorts worden aan de hand van de geraadpleegde archieven de resultaten gepresenteerd voor de drie tijdvakken 1945-1965, 1965-1990 en 1990-2008. Deze resultaten zijn gebaseerd op de persoonlijke biografieën van in totaal tweehonderdvijftien pupillen en hebben betrekking op de aard en omvang, de context en de reactie op (signalen van) seksueel misbruik bij kinderen met een lichamelijke of verstandelijke beperking in pleeggezinnen en tehuizen onder de verantwoordelijkheid van de William Schrikker Groep.

2 Karakterisering van de William Schrikker Groep

De William Schrikker Groep (WSG) is een landelijke instelling voor pleegzorg, jeugdbescherming en jeugdreclassering. De instelling richt zich voornamelijk op kinderen met een verstandelijke of lichamelijke beperking, of op kinderen van ouders met een beperking. In 2012 bestaat de WSG precies 70 jaar. In het bezettingsjaar 1942 neemt haar voorganger, de sinds 1931 actieve Vereniging AGO, het voogdij-werk voor kinderen met een handicap op zich onder de naam AGO-Afdeling Voogdij. AGO staat voor Arbeidsinrichtingen voor Geestelijk Onvolwaardigen – ook wel kortweg Arbeid,

Gezondheid, Opvoeding – en houdt zich bezig met de werkverschaffing voor mensen met een beperking of achterstand in de regio Amsterdam. In 1970 wordt de AGO-Afdeling Voogdij een zelfstandige rechtspersoon onder de naam William Schrikker Voogdij Stichting (WSVS), vanaf 1977 kortweg William Schrikker Stichting (WSS). In 2004 gaat zij door onder de naam William Schrikker Groep bestaande uit de zelfstandige onderdelen van onder meer pleegzorg en jeugdreclassering.⁸⁸ Voor zover bekend stelt de organisatie geen bepaalde levensbeschouwelijke stroming boven de andere.

In 1987 neemt de William Schrikker Stichting de voogdij-afdeling van de 's-Gravenhaagse Vereniging Dr. Schroeder van der Kolk over met ongeveer veertig pupillen en daarmee ook het archief van de organisatie.⁸⁹ Deze in 1923 opgerichte vereniging richt zich tevens op mensen met een verstandelijke beperking en psychiatrische patiënten en biedt deze mensen naast verpleging en verzorging ook een opleiding en werk. Net als de Amsterdamse Vereniging AGO wil de Haagse vereniging door arbeidsbemiddeling en werkverschaffing deze groep volledig laten deelnemen aan de maatschappij en treedt in de loop van 1940 op als voogdijvoorziening voor zwakzinnige minderjarigen.⁹⁰

Aanvankelijk is de William Schrikker Stichting dus bedoeld voor Amsterdamse kinderen. Na enkele jaren worden echter ook kinderen van buiten de gemeente opgenomen en werkt zij tot op heden vooral landelijk. De kinderen worden verspreid over Nederland ondergebracht in pleeggezinnen en internaten. Wel wordt ernaar gestreefd kinderen in een vertrouwde omgeving te laten opgroeien – ‘geen Amsterdammers in de Achterhoek’⁹¹ – maar dit lijkt in de praktijk niet altijd haalbaar. De insteek van een vertrouwde omgeving voor de pupil komt ook terug in de hoofdvraag waar het kind met een beperking dat niet meer thuis kan wonen, het best geholpen kan worden: in een pleeggezin of in een internaat. Gedurende de gehele periode krijgt het plaatsen van een kind met een beperking in een pleeggezin steeds de voorkeur en pas als het echt niet anders kan, mag een kind in een inrichting geplaatst worden. De gedachte is vooral dat bij een pleeggezinplaatsing de ontwikkelingsmogelijkheden voor de pupil in het algemeen gunstiger zijn. Daarnaast is pleegzorg goedkoper dan de opvang in tehuizen.⁹²

De organisatie heeft in de loop van de tijd een flinke groei doorgemaakt. Eind 1942 had de AGO de zorg voor twaalf pupillen. Dit aantal steeg van zesenzestig kinderen in 1945, waarvan ongeveer driekwart in pleeggezinnen verbleef, naar tweehonderd

⁸⁸ Zie: <http://www.williamschrikkergroep.nu/>

⁸⁹ L. Brants en A. van Gennep, *50 jaar tegendraads. Een historische schets van het werk van de William Schrikker Stichting* (Amsterdam 1992) 56.

⁹⁰ L. Brants, *Leiding moet zij hebben. Geschiedenis van de sociaal pedagogische zorg voor mensen met een verstandelijke handicap in Nederland tussen 1900 en 1945* (Apeldoorn 2004) 168.

⁹¹ Brants en Van Gennep, *50 jaar tegendraads*, 17.

⁹² *Ibidem*, 53.

eenendertig in 1952. In de jaren 1950 en 1960 werden jaarlijks meer dan tweehonderd pupillen begeleid waarbij het percentage in pleeggezinnen schommelde rond 40%. Begin jaren 1970 had de WSVS de verantwoordelijkheid over ongeveer tweehonderdzeventig pupillen. Dit aantal steeg hierna van tweehonderdtweënvijftig pupillen in 1980 naar vijfhonderd vierenveertig in 1990 en zeshonderdzevenenzestig in 1991.⁹³ Vooral de beginjaren 1950 en de jaren 1980 lieten een forse groei zien in het aantal begeleide pupillen.

3 Archieven en archiefbeheer

Omdat de William Schrikker Groep geen overheidsinstelling is, vallen de archieven en het archiefbeheer niet onder de zogenoemde Archiefwet. Wel heeft de stichting in de loop van de tijd haar pupillendossiers bewaard en ondergebracht in een archiefdepot waar zij zelf het beheer over voert. Daarnaast is er een archief overgenomen van een andere voogdijinstelling, de reeds genoemde 's-Gravenhaagse Vereniging dr. Schroeder van der Kolk.

Door het ontbreken van een inventaris blijft het grotendeels onduidelijk welke gegevens het archief van de William Schrikker Groep daadwerkelijk bevat. Numeriek zal echter het geheel aan pupillendossiers de belangrijkste groep van gegevens vormen. Mede daarom is voor de gevolgde aanpak van dossieronderzoek gekozen. Daarnaast zijn verzoeken tot het raadplegen van ander archiefmateriaal neergelegd bij de WSG maar aan dat verzoek werd geen gevolg gegeven. Het betreft hier onder meer de vraag naar eventuele pleeggezinnendossiers, die naast de informatie uit kinddossiers konden worden gelegd ter aanvulling, en mogelijke protocollen voor de werving, selectie en begeleiding van pleeggezinnen.⁹⁴

⁹³ Ibidem, 54.

⁹⁴ In 1971 werd de werving van pleeggezinnen overgenomen door de Centrales voor Pleegzorg al bleef de uiteindelijke selectie en matching wel in handen van de William Schrikker Voogdij Stichting. Deze had nog altijd sterk de voorkeur voor het laten opgroeien van pupillen in een gezin in plaats van een inrichting. Vanaf dat moment begon men vanuit de WSVS ook met het vastleggen van de procedures die gevolgd moesten worden bij het plaatsen van kinderen in pleeggezinnen, de eisen waaraan pleegouders moesten voldoen en de wijze waarop pleeggezinnen begeleid zouden moeten worden (Brants en Van Gennep, 1992, 51).

4 Bronnenonderzoek en bronnenkritiek

Als voornaamste bron voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van pupillendossiers.⁹⁵ De William Schrikker Groep kent drie zelfstandige afdelingen, te weten jeugdreclassering, jeugdbescherming en pleegzorg. Tot 2003 zitten de pupillendossiers van deze drie afdelingen tezamen in een digitaal registratiesysteem.⁹⁶ De dossiers kunnen worden opgevraagd aan de hand van geboortedatum en naam van de pupil. Het geheel aan documentatiemateriaal beslaat de periode vanaf 1942 en betreft pupillen van zowel de Afdeling Voogdij van de AGO en haar opvolger William Schrikker Stichting als de 's-Gravenhaagse Vereniging dr. Schroeder van der Kolk. Dit betekent dat het in de beginjaren nog vooral gaat om Amsterdamse en Haagse pupillen. Vanaf ongeveer de jaren 1960 betreft het pupillen uit heel Nederland.

Het voordeel van de William Schrikker Groep als casus is het tamelijk seriële karakter van de bron. De pupillendossiers bevatten veelal dezelfde soort informatie over de pupil: een beschikking van de rechtbank met daarin gegevens over de opgelegde maatregel én een uitvoerige Raadsrapportage met gegevens over de voorgeschiedenis van het kind en het gezin. De dossiers worden informatiever in de loop van de tijd waarbij de pupillendossiers uit de vroege periode – tot ongeveer de jaren 1960 – duidelijk zijn gestript en de meest recente dossiers uit de jaren 1990 en 2000 zeer omvangrijk zijn: alles lijkt dan te worden bewaard. Deze recente dossiers bevatten bovendien ook de hulpverlenings- en begeleidingsplannen en bijvoorbeeld contactjournaals en verslagen van plaatsingen. Een ander voordeel van deze casus is de beschikbaarheid van individuele gegevens van één instelling voor een zeer lange periode (1945-heden) en voor heel Nederland.

Zoals bij iedere historische bron is er bij de pupillendossiers tevens waakzaamheid geboden. De vroege dossiers bevatten slechts enkele stukken en zijn bovendien vermoedelijk geschoond. Het is onduidelijk wat de regelgeving vanuit de instelling zelf is geweest omtrent het archiveren van de pupillendossiers. Regelmatig is een dossier voorzien van de opmerking ‘dossiervernietiging’, gevolgd door een datum. Deze datum valt altijd vijf jaar na het bereiken van de meerderjarigheid van de pupil en het is dan ook de vraag of dat dossier ‘toevallig’ is bewaard of dat delen ervan toch zijn verdwenen.

⁹⁵ Tijdens het onderzoek is er voornamelijk contact geweest met medewerkers van de cliëntenregistratie, te weten Lilian Döpp en Onno Buijs. Voor de jaarverslagen en jaarplannen was er contact met Ad Veen, hoofd communicatie van de William Schrikker Groep.

⁹⁶ De index over de periode 2003-2007 is nog niet gedigitaliseerd; dit moet dus nog worden bekeken, al heeft deze periode voor wat betreft het archiefonderzoek geen prioriteit. Het archiefonderzoek concentreert zich voornamelijk op de periode 1945-1990; de periode na 1990 wordt in kaart gebracht door middel van survey-onderzoek.

Het aanleggen van een dossier door de voogdij-instelling begint vanaf het moment dat de pupil onder de verantwoordelijkheid valt van de William Schrikker Groep en wordt afgesloten wanneer de pupil meerderjarig is ofwel wanneer de maatregel niet langer wordt verlengd. Uit de verschillende onderdelen van een dossier, bijvoorbeeld uit het onderzoek dat plaatsheeft wanneer een kind onder de aandacht van de Raad voor de Kinderbescherming komt, kan echter wel veel informatie worden verkregen over de voorgeschiedenis van het kind. We lezen dan bijvoorbeeld hoe de rapporteur het ouderlijk gezin en de thuissituatie heeft aangetroffen. Echter, met het oog op de onderzoeksvragen zijn juist de inhoudelijke verslagen van tehuizen en pleeggezinnen een mogelijk rijke bron. In tegenstelling tot wat we zouden verwachten, zijn deze lang niet altijd aanwezig in de dossiers. Daarbij komt dat informatie over de achtergrond en samenstelling van het pleeggezin – in het kader van dit deelonderzoek niet onbelangrijk – slechts zeer sporadisch aanwezig is. Het verdient nader onderzoek deze gegevens te achterhalen. Te denken valt aan de verslagen van pleegzorgwerkers.

De dossiers variëren dus sterk qua inhoud, zowel kwantitatief als kwalitatief. De pupillendossiers bevatten voornamelijk beschikkingen van de rechtbank en eventuele verlengingen met daarin de gegevens over de betreffende maatregel, of de ouders worden ontheven dan wel ontzet uit de ouderlijke macht⁹⁷, de gegevens van de oude en nieuwe (toezien) voogd, verzoeken aan de voogdij-instelling om de voogdij over een pupil te aanvaarden, et cetera. Soms bevatten de dossiers ook een of meerdere persoonlijkheidstesten. In de vroege dossiers van de jaren 1940 en 1950 is bijna altijd een zogenoemde Staat van Inlichtingen bijgevoegd: een gestandaardiseerd formulier met gegevens. Deze Staat geeft informatie over de thuissituatie c.q. voorgeschiedenis van het gezin en de pupil, gegevens over het wel en wee van de ouders, zijn deze nog in leven, hoe is de gezondheid van de pupil, hoe gedraagt het kind zich, et cetera. De vooronderzoeken van de Raad voor de Kinderbescherming geven veelal een zeer uitvoerige beschrijving van de achtergrond van het ‘bedreigde’ kind en brengt tevens een advies uit over de beschermingsmaatregel.

Vanaf de jaren 1980 hebben de dossiers een min of meer vaste structuur bestaande uit vier delen. In de eerste plaats betreft het de voor de instelling belangrijke stukken: beschikkingen van de Rechtbank, verzoekschriften, indicatiebesluiten, schriftelijke aanwijzingen, aanwijzing vaststelling bezoekenregelingen en verweerschriften. Daarnaast is er de externe rapportage door derden waaronder de voorziening voor Pleegzorg en

⁹⁷ Het betreft in beide gevallen een kindbeschermingsmaatregel waarbij de ouders het gezag over de minderjarige verliezen. In het geval van ontheffing is er sprake van ongeschiktheid of onmacht van de ouders. Ontzetting daarentegen berust op moedwillig plichtsverzuim of op onwaardigheid de taak van opvoeder of verzorger te vervullen. Ontzetting heeft daarmee een verwijtend karakter; de schuld ligt bij de ouders. Zie: M. Koens en A. Vonken, *Personen- en familierecht* (Deventer 2008) 416.

Jeugdreclassering, de Raadsrapportage van de Raad voor de Kinderbescherming, medische rapportage, persoonlijkheidsonderzoeken, schoolverslagen en overige externe evaluatieverslagen. Vervolgens de eigen rapportage, hulpverleningsplannen, evaluatieverslagen, contactjournaals en overige rapportage opgesteld door de gezinsvoogd. Tot slot is er de overige correspondentie, brieven van en aan de jeugdige, de ouders en de instellingen, afsprakenbriefjes (intern en extern), mutatieformulieren, kopie aanmeldingsformulieren en fax bevestigingen. Het betreft in de meeste gevallen dan ook zeer omvangrijke dossiers (meerdere archiefdozen).

4.1 Steekproef pupillendossiers

Tussen 1945 en 2003 betreft het archief circa 9000 dossiers, geordend op geboortejaar en (achter)naam van de pupillen. Uit de dossiers is een steekproef getrokken van een bepaald aantal dossiers voor iedere vijf jaar. Voor elk peiljaar – de periode waar we zicht op willen krijgen – zijn de dossiers opgevraagd van twaalf jaar daarvoor. Er zijn in totaal tien peiljaren: 1945, 1950, 1955 ... 1990. Daartoe zijn de dossiers getrokken van de geboortejaren 1933, 1938, 1943 ... 1978.

Tabel 1 geeft de aantallen bestudeerde pupillendossiers per peiljaar en geboortejaar.⁹⁸ Tot en met geboortejaar 1963 konden alle dossiers van betreffend jaar worden bekeken; het betrof slechts kleine aantallen (bewaarde) pupillendossiers. Voor de geboortejaren 1968, 1973 en 1978 worden minimaal dertig dossiers bekeken. De geboortejaren vanaf 1983 worden door middel van het surveyonderzoek bestudeerd; wel zijn enkele dossiers uit deze periode bekeken. In totaal zijn er 215 dossiers bestudeerd. In 60% van de getrokken dossiers betreft het mannelijke pupillen en in 40% gaat het om vrouwelijke pupillen. In paragraaf 5 wordt nader ingegaan op de inhoud van de dossiers met het oog op de onderzoeksvragen (instellingscontext, geleefde praktijk met betrekking tot seksualiteit, aard van de pedagogische relaties et cetera) en het opsporen van mogelijke nieuwe incidenten van seksueel misbruik binnen de William Schrikker Groep (aard, omvang).

Tabel 1

Aantallen bestudeerde pupillendossiers William Schrikker Groep, geboortejaar 1933-1998

Peiljaar	Geboortejaar van de pupillen	Aantal dossiers	bekeken	Bijzonderheden
----------	------------------------------	-----------------	---------	----------------

⁹⁸ Daarmee is de steekproef niet statistisch representatief; het gaat er vooral om een zo volledig mogelijk tijdsbeeld uit de dossiers te destilleren.

1945	1933	4	Alle aanwezige dossiers bekeken
1950	1938	3	Alle aanwezige dossiers bekeken
1955	1943	6	Alle aanwezige dossiers bekeken
1960	1948	8	Alle aanwezige dossiers bekeken
1965	1953	41	Alle aanwezige dossiers bekeken
1970	1958	24	Alle aanwezige dossiers bekeken
1975	1963	25	Alle aanwezige dossiers bekeken
1980	1968	30	30 dossiers getrokken
1985	1973	30	30 dossiers getrokken
1990	1978	30	30 dossiers getrokken
1995	1983	4	4 dossiers bekeken
2000	1988	3	3 dossiers bekeken
2005	1993	4	4 dossiers bekeken
2010	1998	3	3 dossiers bekeken

4.2 Jaarverslagen

Naast het bestuderen van pupillendossiers zijn alle jaarverslagen uit de periode 1972-2010 bekeken op bijzonderheden die mogelijk duiden op incidenten van seksueel misbruik. Er is tevens navraag gedaan over de jaarverslagen van de AGO-Afdeling Voogdij; deze bevinden zich hoogstwaarschijnlijk in een andere archiefbewaarplaats. Wel is gewezen op de zogenoemde jaarplannen van de verschillende afdelingen van pleegzorg, jeugdbescherming en jeugdreclassering.

Bij het bestuderen van de jaarverslagen van de William Schrikker Groep is in het bijzonder gelet op opvallende personeelsmutaties, gevoerde processen, opmerkingen over klachtencommissies en bijvoorbeeld het aangeboden cursusmateriaal voor medewerkers. We vinden echter weinig bijzonderheden. Het jaarverslag van 1987 meldt bijvoorbeeld op pagina 6: 'De WSG heeft in 1987 langdurig moeten procederen n.a.v. een zeer moeilijk verlopen pleeggezinplaatsing. Het feit dat de WSG in alle procedures in het gelijk is

gesteld, stemt maar zeer gedeeltelijk tot voldoening.’ Het heeft klaarblijkelijk tot de nodige onrust en spanning geleid bij pleegouders en medewerkers. Men stelt: ‘Leidraad van het handelen is voortdurend geweest dat verantwoordelijkheid dragen voor jongeren o.a. met zich meebrengt dat soms beslissingen moeten worden genomen die niet iedereen voetstoots zal kunnen accepteren.’ Een en ander duidt niet direct op een incident in het kader van Samson.

In het jaarverslag van 1997 wordt gesproken over de klachtenregeling. Er komen in dat jaar 34 klachten binnen waarvan het merendeel door een teamleider met gesprekken en brieven afgehandeld kan worden. Vier klachten zijn daadwerkelijk door de klachtencommissie behandeld. Het gaat volgens eigen zeggen om uiterst gecompliceerde zaken ‘die door de commissie volledig uitgerafeld worden.’ Over de aard van de klachten wordt helaas niets vermeld. In datzelfde jaar krijgen ook de pleeggezinbegeleiders een nieuwe module binnen hun opleiding aangeboden, te weten ‘seksueel misbruik bij verstandelijk gehandicapte kinderen’. In de jaren daarvoor wordt niet gerapporteerd over dergelijke cursussen.

5 Resultaten archiefonderzoek residentiële jeugdzorg

Aan de hand van de pupillendossiers worden hier de voorlopige resultaten gepresenteerd over de gang van zaken bij de William Schrikker Groep waar het de residentiële jeugdzorg betreft. Hierbij is een verdeling gemaakt over de drie tijdvakken 1945-1965, 1965-1990 en 1990-2008. Het deelonderzoek betreft de vraag of het seksueel misbruik onder kinderen die in de periode 1945 tot en met 2008 in de jeugdzorg zijn geplaatst incidenteel voorkwam of meer structureel van aard was en om het vaststellen van de aard van het misbruik. Daarbij richt het deelonderzoek zich op de achtergronden van het misbruik, de context waarin het misbruik plaatsvond en kon plaatsvinden en op de vragen of het misbruik is besproken, wat er met de melding is gebeurd en wat de gevolgen (van het misbruik) voor de kinderen, de betrokken professionals, hun instituties en voor de plegers zijn geweest. Het onderzoek bij de William Schrikker Groep geeft met name zicht op de groep kinderen met een lichamelijke of verstandelijke beperking en de groep kinderen van ouders met een beperking.

5.1 1945-1965

Vanaf 1945 is er veelvuldig sprake van seksualiteit in de inrichting, seksuele uitingen en seksuele misdragingen door de pupillen. Hulpverleners binnen de residentiële jeugdzorg en (gezins)voogdijwerkers zijn zich voortdurend bewust van seksueel probleemgedrag, dat vooral ook naar voren komt bij deze groep kinderen. Pupillen zijn zelf dader en begaan ontucht met andere minderjarigen maar vallen buiten een ondertoezichtstellingsmaatregel, ze zetten andere pupillen aan tot seksuele spelletjes, worden 'vroegrijp' genoemd en worden nauwlettend in de gaten gehouden door hulpverleners en zo mogelijk gestuurd in hun seksueel gedrag. Daarnaast wordt er ook gesproken over stoeispelletjes, over vormen van lustbevrediging en primitieve impulsen bij deze kinderen. Sommige gedragingen zouden nu onder de definitie van seksueel misbruik vallen. Het wordt in andere termen beschreven maar men is er wel alert op. Het is daarmee een probleem ván de pupillen vóór de groepsleiding.

Deze alertheid of bedachtzaamheid op seksueel probleemgedrag blijkt onder meer ook uit de controle van vaak nog jonge pupillen. Zo wordt halverwege de jaren 1950 bij een spastisch meisje van 8 jaar geconstateerd: 'er zouden geen seksuele problemen zijn, zou goed slapen'. Wanneer ze 11 jaar is, noteert men: 'mogelijk angst voor haar eigen sterke agressieve en erotische driften [...] haar agressie is voor een deel bedoeld als erotisch spel [...] heeft een zeer sterke behoefte aan lichamelijk contact, weet echter geen grenzen te bepalen. Is nogal zoenerig, ook ten opzichte van onbekenden [...] de seksualiteit intrigeert haar enorm.' Het gedrag van de pupillen wordt beschreven als uitdagend of verleidelijk. Daarbij kan het kind zelf reeds seksueel actief zijn. In die gevallen worden mogelijke signalen van seksueel misbruik, al wordt deze term niet gebruikt, gemakkelijk afgedaan als bedenksels van het kind. De gezinsvoogd van deze zelfde pupil noteert verder: 'zou mogelijk enige ervaring gehad kunnen hebben in een kamp of internaat, maar volgens de moeder zijn dit verzonnen verhalen'. De gezinsvoogd gaat hierin mee want, zo schrijft ze over de pupil, 'ze kan bijzonder "levensechte" verhalen vertellen'. Kinderen zouden dat dan doen om aandacht of om iets voor elkaar te krijgen. In andere gevallen wordt het gedrag afgedaan als iets onschuldigs: kinderen zijn zoenerig of aanhalerig bij andere pupillen of bij de leiding: 'ze probeert nu weer op te vallen bij de jongens'. Seksueel probleemgedrag of seksuele spelletjes kunnen verschillende vormen aannemen. In 1958 wordt over een zesjarig meisje gerapporteerd: 'M. zou haar stiefzusje van 2 jaar aan haar geslachtsdeel hebben beschadigd [...] de vader en stiefmoeder zagen dat M. ook met zichzelf bezig was, waartoe zij de speen van de baby gebruikte.'

Bij deze groep pupillen lijken de algemene kind-risicofactoren voor seksueel misbruik, te weten een geringe weerbaarheid, een laag zelfbeeld, onvoldane noden aan affectie, angst voor liefde verlies, ontwikkelingsproblemen én een verstandelijke beperking⁹⁹, alomtegenwoordig. Dat is althans het beeld dat we krijgen uit de vele persoonlijkheidsonderzoeken in de dossiers. Bovengenoemde kenmerken lijken daarom een tamelijk constante factor bij kinderen die met (residentiële) jeugdzorg in aanraking komen, maar betreffen tevens het beeld dat hulpverleners van deze kinderen schetsen. Al vanaf 1945 wordt in deze bewoordingen over de kinderen geschreven en heeft men oog voor de kwetsbaarheid van deze specifieke groep kinderen met een beperking of achterstand. Daar komt bij dat een fors deel van de pupillen in het ouderlijk gezin al is geconfronteerd met vormen van seksueel misbruik ('ontuchtige handelingen') bijvoorbeeld door ouders, stiefouders, of derden. Een in 1933 geboren pupil bijvoorbeeld 'wil echter niet thuis zijn daar hij met zijn moeder in één bed moest slapen, hetgeen hij vies vond'. Andere kinderen geven aan dat een vader of broer 'vies bij haar had gedaan'. Er is weliswaar oog voor de problematische seksuele voorgeschiedenis van deze kinderen, er lijkt echter weinig of geen aandacht voor het mogelijke traumatische effect hiervan op de verdere levensloop van de pupillen. In rapportages wordt bijvoorbeeld zelden teruggegrepen op het incestverleden van sommige pupillen.

5.2 1965-1990

Wanneer we specifiek kijken naar de William Schrikker Groep en ons richten op de instellingscontext, de heersende seksuele moraal en de cultuur van de instelling, het pedagogisch klimaat en de stijl van leidinggeven dan kan – voor zover er in de dossiers naar verwezen wordt – gesteld worden dat er bij deze organisatie sprake is van een cultuur waarin openheid en bespreekbaarheid van seksualiteit al vroeg gewoon is. Er wordt in ieder geval een beeld geschetst dat alles bespreekbaar is. Vooral vanaf de jaren 1960 met haar seksuele revolutie en 'zedelijke omwenteling' zijn de gezinsvoogden erg betrokken bij de emotionele en seksuele ontwikkeling van de pupillen en het onderwerp seksualiteit en relaties wordt – zo lijkt het althans – niet geschuwd. Seksualiteit, seksueel gedrag en ook seksueel probleemgedrag is bespreekbaar en wordt tevens nauwlettend in de gaten

⁹⁹ De kwetsbaarheid van mensen met een beperking is onderzocht en beschreven in: W. van Berlo et al., *Beperkt Weerbaar. Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen met een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking* (Utrecht 2011).

gehouden: ‘op de groep lijkt ze enige voorkeur te hebben voor het andere geslacht: bij hen wil ze nog meer stoei- en vrijspelletjes’. In verschillende dossiers laat de gezinsvoogd zich bovendien uit over het ‘meegaan met de tijd’ op het gebied van seksualiteit en wordt het belang van praten over seks onderstreept: ‘Heb met D. getracht over sexualiteit en voorbehoedsmiddelen te praten. Ze stond weinig open voor dit gesprek; heel summier gaf ze antwoord op bepaalde vragen, waaruit wel bleek, dat ze een en ander al weet van voorbehoedsmiddelen. Tussendoor begon ze steeds met de poes te spelen en tegen hem te praten. Is het misschien bedreigend voor haar?’ (1972).

Het is mogelijk dat de open en enigszins taboeloze cultuur mede samenhangt met het feit dat – vooral in de vroege decennia – de meeste gezinsvoogden uit Amsterdam (of de Randstad) afkomstig waren. In 1969 verzucht een gezinsvoogd over een groepsleidster van een meisjeshuis gelegen in Gelderland: ‘Met juffr. M. heel gesprek gehad over de omgang tussen de jongens en de meisjes en wat dies meer zij en over voorbehoedsmiddelen. Juffr. M. blijkt diep onder de indruk te zijn van wat er aan mogelijkheden zijn op dat gebied. Wekt de indruk er kwistig mee rond te strooien zonder precies te weten hoe het werkt en wat de eventuele bijverschijnselen kunnen zijn.’ In de pupillendossiers wordt vaak in meer of mindere mate aandacht gegeven aan seksuele voorlichting en seksuele opvoeding.

Het komt regelmatig voor dat pupillen in tehuizen verliefd worden op elkaar. In het algemeen wordt dit niet als probleem gezien. Het wordt echter wel signaleerd en in de gaten gehouden zeker wanneer er bij een pupil sprake is van seksueel probleemgedrag. De reactie op onderlinge relaties lijkt eerder verband te houden met de regels van een instelling of de mening van een hulpverlener dan dat er een duidelijke verschuiving in de tijd waarneembaar is. Zo wordt tegelijkertijd in de jaren 1970 in het ene tehuis opgemerkt dat een relatie tussen pupillen niet is toegestaan: ‘ze moeten elkaar hier beschouwen als broers en zusters’. In een ander tehuis wordt er onder toezicht gevreeën en worden onderlinge relaties dus niet als probleem gezien maar ‘hier wordt wel naarstig toezicht op gehouden’. Weer in een ander internaat wordt over een adolescente vrouwelijke pupil opgemerkt: ‘zij zegt zelf wel door meisjes achterna gelopen te zijn en het lijkt haar te bevredigen, dat hier in huis twee meisjes verliefd op haar zijn. Masturbatie wordt door haar ontkend’. Zeer waarschijnlijk waren en zijn er protocollen voor onderlinge relaties van pupillen; deze konden niet worden geraadpleegd.

In de pupillendossiers wordt niet gesproken over relaties tussen pupillen en hulpverleners. Wel wordt het gedrag van de pupillen tegenover de groepsleiding opgemerkt. Begin jaren 1980 wordt over een zwakzinnige jongen opgemerkt: ‘probeert soms de dames groepsleiding wat uit door bijvoorbeeld ze op te tillen of door ze een heel harde kus te

geven, knipogen poogt hij ook wel eens te doen. Stoeien met J. is moeilijk in de hand te houden, J. weet van geen ophouden en hij is ook nogal sterk voor ons dames [...] hij onderzoekt op een wat stiekeme manier, bijvoorbeeld een van de meiden betasten, tegen je aan hangen in het zwembad.’

5.3 1990-2008

Het aanhoudende professionaliseringsproces komt onder meer tot uiting in de aard van de stukken in de dossiers uit deze periode, met name de uitgebreide hulpverleningsplannen en behandelplannen waarbij wederom aandacht is voor het seksueel probleemgedrag van de pupil. Bij het tonen van overschrijdend seksueel getint gedrag volgt veelal een psychologisch onderzoek, speltherapie, een cursus seksuele vorming of andere maatregelen: ‘A. slaapt met gesloten slaapkamerdeur in verband met mogelijk zoeken van ongewenste contacten.’ Daarnaast is er oog voor de problematische seksuele voorgeschiedenis van deze kinderen en vooral de gevolgen daarvan.

Zonder de tekortkomingen van de bron – waaronder het eenzijdig perspectief – uit het oog te verliezen, lijkt de William Schrikker Groep een tamelijk open en transparante organisatie. Echter, we weten dit alleen in die gevallen wanneer incidenten, terloops of expliciet, worden opgemerkt in de bron. Dan wordt bij signalen van seksueel grensoverschrijdend gedrag in de meeste gevallen snel gereageerd door de gezinsvoogd of jeugdbeschermer. Wanneer zich incidenten van mogelijk seksueel misbruik of seksueel geweld voordoen of wanneer er vermoedens zijn in die richting, bijvoorbeeld in het ouderlijk gezin tijdens weekendbezoeken of in een instelling, dan wordt het kind vrijwel direct uit de situatie gehaald en overgeplaatst en worden bezoeken stopgezet. Daarnaast wordt aangifte gedaan bij de politie. Het blijft zeer de vraag wat er niet wordt opgeschreven en waaraan geen gevolg wordt gegeven.

Van alle pupillendossiers uit de steekproef is in twee dossiers daadwerkelijk sprake van een incident van seksueel misbruik bij pupillen met een ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing. De incidenten vinden plaats in de recente periode en hebben betrekking op seksueel misbruik door een hulpverlener (groepswerker) én misbruik door een medebewoner van een logeerhuis (*peers*). Beide incidenten vinden dus plaats in een residentiële setting.

Sporen van het incident, waarbij sprake is van misbruik door een medebewoner, zijn in het dossier voornamelijk te vinden in het contactjournaal. De gezinsvoogd rapporteert hier: ‘het lijkt om misbruik tussen twee cliënten te gaan waarbij ook meerdere “slachtoffers” zijn [...] ze zijn erachter gekomen doordat een jongen die daar zat aan een

andere jongen had gevraagd of zijn piemel in de kont van de andere jongen mocht'. In eerste instantie wordt dit door de gezinsvoogd beschreven als seksueel overschrijdend gedrag. In een gesprek met de autistische pupil wordt echter duidelijk dat deze onder meer regelmatig voor hij naar bed gaat naar de kamer van de andere jongen moet om zijn geslachtsdeel te laten zien. Er wordt aangifte gedaan en de dader wordt verplaatst.

In het andere dossier wordt het (mogelijke) seksueel misbruik door de groepswerker terloops vermeld: 'daarnaast zegt hij nu voor het eerst in zijn jeugd seksueel te zijn misbruikt door een groepswerker in een kindertehuis'. Het is onduidelijk om welk tehuis het gaat; wel wordt aangifte gedaan door de pupil en de gezinsvoogd. Voor zover bekend zijn beide incidenten niet gemeld bij de commissie-Samson.

5.4 Meldingen

Naast een steekproef van pupillendossiers zijn tevens dossiers bekeken aan de hand van concrete meldingen bij de commissie-Samson. Hiertoe zijn de persoonlijke gegevens (namen, datums) van meldingen, waarbij de William Schrikker Groep is genoemd, opgevraagd bij de commissie. Na toestemming van de slachtoffers dan wel melders zijn deze dossiers opgevraagd en bestudeerd. Op deze manier kan worden nagegaan hoe een incident van seksueel misbruik is behandeld en gearchiveerd door de instelling en hoe de reactie is geweest op (signalen van) seksueel misbruik. Tevens vormt deze actie een controle op de betrouwbaarheid van de steekproef en worden eventuele valse meldingen gecontroleerd.

Van de in totaal vijftien meldingen die betrekking hebben op de William Schrikker Groep konden vier dossiers worden bekeken. In de andere gevallen werd (binnen de periode van het onderzoek) geen toestemming verleend door de melders. Het betreft in alle gevallen meldingen over de recente periode. De slachtoffers zijn geboren vanaf 1980 en de incidenten vinden plaats in de jaren 1990 en 2000. Over de aard van de incidenten kan gezegd worden dat het in twee gevallen gaat om pleegvaders door wie mogelijk meerdere minderjarige slachtoffers zijn gemaakt en één geval waarbij sprake is van seksueel misbruik binnen een gezinshuis en waarbij de dader niet bekend is. Een van de vier dossiers is in 2007 door de William Schrikker Groep vernietigd, dit op verzoek van de vader van de pupil. De sporen van seksueel misbruik zijn duidelijk aanwezig in de dossiers, op dezelfde wijze als in de steekproefdossiers waarin incidenten van seksueel misbruik werden aangetroffen. Er kan dus gesteld worden dat de steekproef een ruime mate van betrouwbaarheid bezit.

D7 Focusgroepen

Pauline Schreuder en Greetje Timmerman

Inleiding en methode

Met vijftien professionals zijn verdiepende focusgroepen georganiseerd om inzicht te krijgen in de wijze waarop zij als professionals aankijken tegen aard en omvang, alsmede reacties op signalen van seksueel misbruik in de jeugdzorg. Daarbij is in het bijzonder aandacht besteed aan de rol van het Openbaar Ministerie in dezen. Aan de gesprekken is deelgenomen door vertegenwoordigers uit drie beroepsgroepen: zes medewerkers van Bureau Jeugdzorg, gezinsvoogden (of: jeugdbeschermers) en vier kinderrechtshouders. Zij werken in verschillende provincies, met een spreiding over het hele land. Hun bijdragen hebben betrekking op de meest recente periode van de afgelopen vijf jaren (vanaf 2006). Een van de gezinsvoogden doet dit werk echter al ruim 20 jaar.

De gesprekken hadden een semigestructureerde vorm: na een korte inleiding en openingsvraag konden de professionals naar believen reageren. De gespreksleider bewaakte de rode draad, maar liet tegelijkertijd ook de gesprekspartners vrij om in te gaan op elkaars opmerkingen. Zo konden zij elkaar aanvullen, om verduidelijking vragen, instemming betuigen of een andere visie inbrengen. De gesprekken kregen hierdoor een rijke inhoud die vermoedelijk niet verkregen zou zijn wanneer een zuiver vragenprotocol gevolgd zou zijn. Naast de gespreksleider waren ook één of twee andere onderzoekers aanwezig die aantekeningen maakten van het gesprek en een enkele vraag stelden.

De gesprekken duurden gemiddeld twee uur en zijn opgenomen en vervolgens getranscribeerd met het oog op de analyse. In de transcriptie zijn persoonsnamen weggelaten om de anonimiteit te waarborgen.

Aard en omvang

De professionals van Bureau Jeugdzorg geven aan vooral te horen over incidenten of vermoedens van seksueel misbruik die zich in pleeggezinnen hebben voorgedaan en dan in het bijzonder in netwerkpleeggezinnen. Ze veronderstellen dat pleeggezinnen relatief gesloten zijn in vergelijking met een residentiële instelling, waar altijd meerdere professionals zijn en men elkaar ook makkelijker in de gaten houdt. Daarnaast is er, naar

hun mening, onder de professionele groepsleiding meer bewustzijn van de risico's op seksueel misbruik dan in de pleeggezinnen. Uit huis geplaatste kinderen hebben vaak in de gezinssituatie al ervaringen met seksueel misbruik opgedaan en zijn daardoor extra kwetsbaar. Dit komt ook nadrukkelijk naar voren in de gesprekken met de gezinsvoogden en de kinderrechters.

De gezinsvoogden hebben in hun werk te maken met seksueel misbruik zowel in residentiële instellingen als in pleeggezinnen. Ook zij noemen de voorgeschiedenis van de pupillen als factor die een grote rol speelt. Sommige slachtoffers worden later zelf pleger, ook al omdat ze nooit geleerd hebben om op een andere manier aandacht te krijgen of te geven. Dat geldt zowel voor jongens als voor meisjes. Voor pleegouders kan dit betekenen dat ze kinderen in huis krijgen die voortdurend bezig zijn met grenzen verkennen, contact zoeken en vervolgens weer afwijzen, of seksueel uitdagend gedrag vertonen. Hoewel sommige pleegouders expliciet vragen hoe ze daar het beste mee om kunnen gaan zonder krampachtig te doen, gaan andere pleegouders als reactie zelf ook seksuele grenzen over. Dat overkomt groepsleiders eveneens.

Ook tussen kinderen of jongeren onderling is regelmatig sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag, mede gekoppeld aan het gebruik van sociale media zoals Facebook. De professionals in de focusgroepen spreken in dit verband van 'ruilhandel': jij doet iets voor mij, ik doe iets voor jou. Hier spelen ook de gewoontes die kinderen van huis uit hebben meegekregen ten aanzien van bijvoorbeeld seksualiteit en de eigen grenzen een grote rol. Enkele gezinsvoogden geven aan dat ze een residentiële instelling vaak een minder geschikte omgeving vinden voor deze kinderen dan een pleeggezin, juist omdat in een instelling vaak veel kinderen met een dergelijke voorgeschiedenis bij elkaar zitten.

Veel misbruik wordt niet gemeld, is de ervaring van zowel de medewerkers Bureau Jeugdzorg als de gezinsvoogden. Vaak komt het ook pas veel later aan het licht, maar dan wil de pupil dit in sommige gevallen gewoon achter zich laten en het er niet meer over hebben, 'het is nu eenmaal gebeurd'. Aan de ene kant denken de gespreksdeelnemers dat misbruik tegenwoordig sneller aan het licht komt dan vroeger, omdat de omgangsvormen en gezagsverhoudingen zijn versoepeld vergeleken met het verleden, anderzijds is voor veel professionals in de jeugdzorg seksueel misbruik een lastig onderwerp waar men het liever niet over heeft en wat dus ook niet wordt gemeld. De kinderrechters geven aan eigenlijk alleen bekend te zijn met zaken vanuit de residentiële zorg, waarbij het gaat om misbruik door andere kinderen.

Reacties op signalen

De ervaringen van de gezinsvoogden met de bespreekbaarheid van seksueel misbruik zijn verschillend: de een constateert dat het in de praktijk niet mogelijk is om met verschillende instanties om tafel te gaan zitten om na te gaan wat er nu precies gebeurd is en wat er daarmee moet gebeuren. Deze gezinsvoogden geven aan dat het doen van onderzoek naar een melding van seksueel misbruik in een pleeggezin vaak lastig is, omdat de pleegzorgorganisatie of Bureau Jeugdzorg ‘hun’ pleegouders in bescherming neemt. ‘Als je daarover gaat praten met de leiding van de pleegzorg, dan is dat zo’n enorm taboe, daar mag je niet aankomen.’ Ook worden door instellingen soms handelingsprotocollen gehanteerd ten aanzien van de dagelijkse omgang met de pupillen, waardoor het gedrag van groepsleiders of pleegouders wat krampachtig wordt: ‘helemaal geen lichamelijk contact met pupillen, ook niet een arm om ze heen slaan’. Ook de kinderrechtshouders hebben bedenkingen bij sommige protocollen waarmee hulpverleners zich indekken maar waarbij de kern van het probleem (bijvoorbeeld seksueel grensoverschrijdend gedrag) zelf buiten beeld raakt.

Anderen ervaren dat seksueel misbruik juist wel goed bespreekbaar is, dat instanties wel degelijk samenwerken en dat er ook op een open manier vragen gesteld worden aan bijvoorbeeld pleegouders over hoe zij bepaalde dingen doen (zoals het douchen van jonge kinderen). Daarin zien ze een belangrijke stap richting openheid en onderkenning van risicosituaties voor seksueel misbruik.

Het alert zijn op signalen van seksueel misbruik en daar meteen op reageren, is iets van de laatste paar jaren, ongeveer vanaf 2005-2006. De reactie loopt dan vaak via de instelling en de Inspectie Jeugdzorg. Ook komen meldingen binnen via het AMK of het Algemeen Klachtenbureau Jeugdzorg (AKJ), waar jongeren zelf hun klacht kunnen melden.

Bij (vermoedens van) seksueel misbruik door een groepsleider in de residentiële jeugdzorg, wordt dit volgens de gezinsvoogden meestal gezien als een interne aangelegenheid van de instelling die vaak leidt tot ontslag. Zeker in het verleden was het zo dat de gezinsvoogd er dan pas later over hoorde, maar dat het dan niet meer bespreekbaar was. Mannelijke groepsleiders en gezinsvoogden zijn tegenwoordig erg beducht voor mogelijke beschuldigingen van seksueel misbruik. Een pupil zelf wegbrengen naar een andere instelling bijvoorbeeld – wat vroeger ‘gewoon kon’ – gebeurt tegenwoordig niet meer.

(Pleeg)ouders stellen ook wel meer vragen dan vroeger aan het AMK of aan Bureau Jeugdzorg over het gedrag van hun kinderen, wanneer ze denken dat er misschien iets aan de hand is. Soms gaan mensen ook wel eens te ver, vindt een andere gesprekspartner die waarschuwt voor hypes.

Het omgaan met (vermoedens van) seksueel misbruik bij kinderen die veelal uit multiprobleemgezinnen komen, is voor gezinsvoogden en medewerkers van Bureau Jeugdzorg een steeds terugkerende kwestie. Levenservaring en zeker ook een goed contact met collega's om ervaringen uit te wisselen, zien ze als belangrijke voorwaarden om dit werk te kunnen doen. Mede daarom maken de gesprekspartners zich ook zorgen om de toename van flexwerken zonder een vaste kantoorplek: zonder ruggensteun van collega's kan het moeilijk zijn om adequaat te blijven reageren op signalen.

Rol van het Openbaar Ministerie (OM)

In slechts enkele gevallen komt het bij seksueel misbruik tot een aangifte en vervolging: voor de kinderen of jongeren zelf is het doen van aangifte vaak een vervelende ervaring. Bovendien is het seksueel misbruik zelf voor sommigen 'gewoon nog een vervelende ervaring, die er ook nog wel bij kan'. Daar nog eens bij stilstaan door aangifte te doen, heeft voor die jongere dan geen meerwaarde.

De kinderrechters geven aan slechts bij uitzondering dergelijke zaken voor zich te krijgen. Zaken betreffende seksueel misbruik door groepsleiding of pleegouders hebben deze rechters niet in behandeling gehad, alleen aangiftes van misbruik door leeftijdsgenoten. Een van hen schat dat het gaat om 'misschien twee of drie zaken per jaar'. Ook de anderen geven aan dat ze maar zelden dergelijke zaken krijgen. Dit beeld komt ook naar voren bij de gezinsvoogden, die maar zeer zelden meemaken dat aangifte wordt gedaan. Als het gaat om een groepsleider wordt deze meestal ontslagen, maar van een strafrechtelijke procedure wordt meestal afgezien.

Het grootste probleem dat zich bij dergelijke strafzaken voordoet is dat van de waarheidsvinding. Meldingen of aangiftes worden in de ervaring van de rechters door politie en het OM doorgaans zeker serieus genomen, maar het onderzoek naar wat er gebeurd is, is vaak erg moeilijk. Zeker als het gaat om een situatie tussen jongeren onderling, vinden zij het moeilijk om te bepalen in hoeverre er sprake is geweest van dwang of grensoverschrijding.

De rechters constateren een dilemma: vanuit de jeugdzorg gedacht, geldt 'veiligheid eerst' en zou je als rechter het zekere voor het onzekere moeten nemen en een pleger moeten veroordelen. Maar als strafrechter kan en mag je niet iemand veroordelen als je het niet zeker weet. Dus hoewel vervolging af en toe plaatsvindt en dat ook wel een bijdrage aan veiligheid kan leveren, verwachten de rechters op dat punt meer van een betere screening en begeleiding van pleeggezinnen.

Het meest schrijnend vinden de rechters dat het in dergelijke zaken vaak niet primair om een strafrechtelijke aangelegenheid gaat, maar om een zaak die vraagt om

behandeling en therapie van de pleger. De gezinsachtergrond en eerdere ervaringen met seksueel misbruik van de uit huis geplaatste kinderen worden in dit verband wederom genoemd. Deze kinderen kennen, aldus de rechters, niet de grenzen over wat wel en niet hoort in de omgang met anderen. Wanneer daarbij bovendien sprake is van zwakbegaafdheid van de pleger – en soms ook van het slachtoffer – is er naar het oordeel van de rechters geen enkele meerwaarde te behalen met het doorzetten van de zaak, ‘... dan denk je: we kunnen hier helemaal niets mee, wat moeten we nou, wat doen we hier met dat strafrecht?’

Conclusie

Over de omvang van seksueel misbruik van kinderen in de residentiële zorg of de pleegzorg kunnen de gesprekspartners geen uitspraak doen. Sommigen zien het vaker in pleeggezinnen, anderen in de instellingen. Het vaakst gaat het daarbij om misbruik tussen pupillen onderling: meldingen van misbruik door volwassen plegers maken ze maar zelden mee. In alle gevallen is de bewijsvoering hét grote probleem: vaststellen wat er nu precies is gebeurd, is vaak onmogelijk. Dat wordt weerspiegeld in de zaken die uiteindelijk in de rechtszaal belanden.

De complexiteit en de problematiek van de gezinsachtergrond van veel kinderen die te maken krijgen met seksueel misbruik, maakt dat volgens de gesprekspartners kinderen het seksueel overschrijdende gedrag dat ze thuis hebben meegemaakt gaan nadoen in de instelling of het pleeggezin. Van slachtoffer worden ze op die manier zelf pleger, zonder dat ze begrip hebben van andere manieren om contacten te leggen of om affectie te tonen. Dergelijke situaties van seksueel overschrijdend gedrag leiden in een enkel geval wel tot aangifte en een rechtszaak. De kinderrechters geven echter aan dat het strafrecht hier geen adequate invalshoek vormt om te zorgen voor de veiligheid en het welzijn van zowel het slachtoffer als de pleger. In plaats daarvan bepleiten ze (pedagogische) begeleiding en behandeling van de kinderen en een in pedagogisch opzicht veilige omgeving. Een goede screening van pleeggezinnen en een gedegen ondersteuning en begeleiding van pleeggezinnen én groepsleiders is daarbij van het grootste belang.

D8 Kwalitatieve analyse van de meldingen

Pauline Schreuder en Greetje Timmerman

8.1 Inleiding en methode

In de periode tot oktober 2011 zijn via brieven, e-mails en telefoontjes vele meldingen van seksueel misbruik binnengekomen bij de commissie-Samson. Van vijfhonderdnegenenzestig meldingen is een geanonimiseerd protocol ingevuld, waarbij zoveel mogelijk feitelijke informatie is verzameld. Sommige meldingen zijn zeer uitgebreid, andere zeer beknopt. Om de meldingen te kunnen analyseren, heeft eerst een voorselectie plaatsgevonden. Voor de eerste selectie is door twee onderzoekers, onafhankelijk van elkaar, per melding nagegaan of er voldoende informatie aanwezig was om de melding te gebruiken voor de analyse. Criterium daarbij was de vraag of er een narratieve synthese van de melding gemaakt kon worden van ongeveer een halve pagina. Vervolgens zijn de meldingen die geen verband hielden met de residentiële jeugdzorg of met uithuisplaatsing verwijderd uit het bestand. Bij twijfel vond overleg plaats.

Voor het schrijven van de synthese hebben drie onderzoekers onafhankelijk van elkaar de eerste tien meldingen verwerkt. De syntheses zijn vervolgens onderling vergeleken om na te gaan of de onderzoekers voldoende dicht bij de melding bleven. De overeenkomsten tussen de syntheses waren dusdanig dat er geen bezorgdheid voor (te grote) interpretatie hoefde te zijn. De meldingen zijn vervolgens verdeeld onder de onderzoekers die elk apart de syntheses hebben geschreven. Daarna zijn de meldingen over de residentiële zorg en die over de pleegzorg van elkaar gescheiden voor de analyse. In die situaties waarbij melding werd gedaan van misbruik dat zowel in een instelling als in een pleeggezin plaatsvond, is de melding in zowel het pleegzorgonderzoek als het onderzoek naar residentiële zorg meegenomen. Dit leverde een totaal op van tweehonderddertig te analyseren meldingen over de residentiële jeugdzorg vanaf 1945 tot heden.

De meldingen over residentiële zorg zijn vervolgens ingedeeld per tijdsperiode – waarbij de periodisering van de commissie-Samson is aangehouden – en er is gekeken naar de sekse van het slachtoffer. Wanneer het misbruik in twee tijdsperiodes viel (bijvoorbeeld misbruik dat duurde van 1960-1970), is de melding meegeteld voor de oudste periode, omdat vanaf die leeftijd het slachtoffer te maken had met misbruik. Viel het misbruik vlak voor de getrokken eindgrens van een periode en vond het vooral plaats in de volgende tijdsperiode (bijvoorbeeld misbruik dat duurde van 1964-1974), dan is de melding

meegeteld voor de tweede tijdsperiode. Daarbij is rekening gehouden met de (on)duidelijkheid ten aanzien van het begin van het misbruik: melders weten dit lang niet altijd (meer) exact.

In de analyse is ook gelet op de leeftijd van de slachtoffers. Vaak is deze aangegeven, soms kon deze worden herleid uit de gegeven informatie omtrent huidige leeftijd en tijdsperiode wanneer het slachtoffer in de betreffende instelling verbleef, of uit andere aspecten van de beschrijving. Het komt ook voor dat in de melding geen leeftijd genoemd is, maar dat het slachtoffer is beschreven als ‘een klein meisje’ of ‘een jongetje’. Die slachtoffers zijn in de analyse gerekend als behorend bij de leeftijdscategorie ‘jonger dan 12 jaar’. In een enkel geval is op geen enkele manier de leeftijd van het slachtoffer te achterhalen.

De verdeling van de geanalyseerde meldingen en de slachtoffers over de vier tijdsperiodes is als volgt:

Tabel 1
Aantal meldingen per tijdsperiode

tijdsperiode	meisje	jongen	totaal
1945-1965	13	68	81
1965-1980	27	48	75
1980-1995	20	19	39
1995-heden	23	11	34 (+1*)
totaal	83	146	229(+1*)

* bij één melding uit de vierde tijdsperiode is geen informatie over de sekse van de (drie) slachtoffers.

Opvallend is het grote aantal meldingen uit de twee oudste perioden vergeleken met het aantal meldingen uit de recentere periodes. Dit doet vermoeden dat slachtoffers uit de oudste tijdsperiodes meer geneigd zijn tot het melden van het misbruik omdat zij al langduriger (soms meer dan vijftig jaar) de gevolgen hebben ervaren van het misbruik dan meer recente slachtoffers. Een ander punt dat onmiddellijk opvalt is het grote aantal mannelijke slachtoffers bij de meldingen uit de oudste twee periodes, terwijl dit aantal in de laatste periode is teruggelopen tot iets minder dan één derde van de meldingen.

De geselecteerde tweehonderddertig meldingen zijn per periode geanalyseerd. Daarbij is gekeken naar aspecten die te maken hebben met de aard en omvang van het seksueel misbruik, namelijk sekse van slachtoffer en van pleger, de relatie van pleger tot het

slachtoffer, de duur van het misbruik, de aanwezigheid van fysiek geweld en de algehele sfeer binnen de instelling. Ook zal worden nagegaan of het mogelijk is om, op basis van bovenstaande gegevens, per periode een typologie te construeren. Aansluitend komen de reacties vanuit de instelling (per periode) aan bod.

8.2 Periode 1: 1945-1965

De meldingen van seksueel misbruik uit de oudste periode zijn voornamelijk gedaan door de slachtoffers zelf en betreffen in vierenvijftig van de eenentachtig gevallen langdurig en stelselmatig seksueel misbruik. Dat betekent dat het misbruik bijvoorbeeld dagelijks plaatsvond gedurende enkele maanden tot regelmatig – of met tussenpozen – gedurende een periode van één tot twaalf jaren. In zes gevallen gaat het om meisjes die slachtoffer zijn, de overige achtenveertig meldingen betreffen jongens. Hieronder wordt eerst ingegaan op de meldingen van langdurig misbruik; de meldingen over meer incidenteel misbruik volgen daarna.

Langdurig misbruik van jongens

Bij de jongens valt op dat het seksueel misbruik veelal al op (zeer) jonge leeftijd begon, vaak direct na hun komst in de instelling. Van de achtenveertig meldingen van langdurig misbruik waren drieënveertig jongens (90%) jonger dan 13 jaar toen het misbruik begon, vijf waren 13 jaar of ouder. Het jongste slachtoffer dat in deze meldingen genoemd is, was drie jaar toen het misbruik begon. Bij twee jongens is niet duidelijk hoe oud ze precies waren, wel kon uit de synthese worden herleid dat één van hen jonger dan 12 jaar was en dat de andere ongeveer 13-14 jaar moet zijn geweest. De leeftijdsverdeling ziet er als volgt uit:

Tabel 2

Aanvangsleeftijd (langdurig) seksueel misbruik jongens (voor zover bekend; n=46)

leeftijd	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14+
aantal	1	2	3	8	3	3	7	8	3	4	3	1

Tabel 3

Duur van het misbruik

duur van het misbruik	start misbruik < 13 jr. (n=43)	start misbruik vanaf 13 jaar (n=5)
enkele maanden	1	1
1 jaar	4	1
2 jaar	8	2
3 jaar	6	-
4 jaar	4	-
5 jaar	5	-
6 jaar	1	-
7 jaar	2	-
8 jaar	2	-
9 jaar	2	-
10 jaar	1	-
11 jaar	3	-
12 jaar	1	-
niet bekend	3	1

Aangezien de jongeren niet langer dan tot hun 18^e, soms 19^e jaar in de instelling verbleven, kan de duur van het misbruik, wanneer dit begon vanaf het twaalfde jaar, maximaal 7 jaren zijn. Wat opvalt is dat de jongens waarbij het misbruik vóór hun 12e jaar begon, vaak gedurende zeer lange tijd misbruikt zijn: zeventien van de drieënveertig jongens zijn tussen de vijf en twaalf jaren misbruikt. Bij dit langdurige misbruik zijn alle plegers volwassenen (negenendertig keer één of meer mannen, vier keer één of meer vrouwen), in zes meldingen worden bovendien leeftijdsgenoten als plegers genoemd.

Meer incidenteel seksueel misbruik van jongens

In twintig van de achtenzestig meldingen van misbruik van jongens kan dit misbruik aangeduid worden als ‘meer incidenteel’, dat wil zeggen dat er in de melding is aangegeven dat het misbruik één of enkele keren voor is gekomen. Vrijwel steeds (negentien van de twintig meldingen) is de pleger een volwassene (groepsleider). Bij tien meldingen is het slachtoffer een jongen 13-18 jaar, bij negen meldingen is het slachtoffer een jongen jonger dan 13 jaar. Bij de 20e melding is sprake van eenmalig misbruik van een 13 jarige jongen door een andere jongen van 13 jaar.

Misbruik van meisjes

Meldingen van seksueel misbruik van meisjes zijn over deze eerste tijdsperiode veel minder vaak gedaan dan meldingen over misbruik van jongens, namelijk dertien keer. In alle dertien gevallen is hierbij sprake van een volwassen pleger, vier keer daarvan zijn de plegers (ook) vrouwen. Zes meldingen vallen in de categorie 'langdurig misbruik', zeven andere meldingen kunnen als 'meer incidenteel' benoemd worden. Vijf van de meldingen van langdurig misbruik betreffen meisjes jonger dan 13 jaar, de jongste was 8 jaar. Eén melding betreft een meisje van 13 jaar of ouder.

Bij vier van de meldingen van langdurig misbruik heeft het misbruik tussen de twee en vier jaren aangehouden, bij één melding ging het om een periode van zes jaren. Bij de laatste melding in de categorie 'langdurig' kan uit de beschikbare gegevens niet worden opgemaakt hoe lang het heeft geduurd. Het 'meer incidentele' misbruik betrof in zes van de zeven gevallen een meisje van 12 jaar of ouder, één keer ging het om een meisje van 7 jaar.

Opvallend is dat vier meldingen beschrijven hoe een meisje op haar verjaardag bij de pater langs mocht gaan na de mis. Na betasting kreeg het meisje dan een chocoladereep 'voor haar verjaardag'. Een meldster geeft aan dat ze die reep dan zo snel mogelijk opat, 'want je kreeg anders nooit iets lekkers'. Ook is er één melding van een jongen die werd afgekocht met een koetjesreep maar zonder de koppeling aan de verjaardag.

Seksueel misbruik in combinatie met fysiek geweld

Bij twee van de meldingen van meer incidenteel seksueel misbruik is aangegeven dat er ook sprake was van fysiek geweld, één keer was er sprake van dreigen met de isoleercel. Bij het langdurige seksueel misbruik (n=54) is echter 17 keer (zestien jongens, één meisje) aangegeven dat dit gepaard ging met fysiek geweld (hardhandig vastpakken, slaan, schoppen). Bij de jongens is daarnaast acht keer vermeld dat er (ook) sprake was van bedreigingen, één van hen spreekt in dit verband over 'nachtelijke terreur'.

Plegers

De plegers van het seksueel misbruik bij jongens waren slechts bij uitzondering (oudere) groepsgenoten (n=7, allen jongens; 9%), in 91% van de gevallen ging het om misbruik door volwassenen binnen de instelling. Veelal waren dit fraters of broeders: ruim 60% van alle meldingen uit deze periode betreft misbruik in katholieke instellingen. Bij zestien van deze meldingen is zelfs sprake van meer dan één pleger (fraters, broeders, maar ook nonnen (zusters)).

Bij de meisjes werd in negen van de dertien gevallen het misbruik gepleegd door een volwassen man, in drie gevallen was de pleger één of meerdere vrouwen

(groepsleidsters, nonnen). Bij één melding zijn zowel een man als een vrouw als pleger genoemd. Misbruik van meisjes door jongens is in deze tijdsperiode geen enkele keer genoemd.

Sfeer in de instelling

Bij drieëntwintig meldingen is expliciet aangegeven dat in de instelling náást het seksueel misbruik ook sprake was van fysiek geweld, lijfstraffen, bedreigingen en intimidatie, voornamelijk door de volwassenen. Respondenten spreken over opgesloten worden in het donkere kolenhok of een bezemkast, urenlang onder de koude douche moeten staan, eenzame opsluiting en ongenadig afgerammeld worden: ‘dan piste je in je broek van angst’. Sommige littekens zijn nog steeds (letterlijk) zichtbaar, melden de respondenten. In een klimaat waarin kinderen dwang en intimidatie ervoeren, was het niet aan de orde om je hart ergens te luchten: ‘... je bent het kind van een dief en een hoer, je stelt niets voor’, aldus de Zusters der Liefde volgens een van de melders. Een enkele respondent geeft aan dat het hardvochtige klimaat in de instelling meer schade heeft toegebracht dan het seksueel misbruik, want ‘dat was niet het ergste’.

Typologie

In deze tijdsperiode springt één type van misbruik er duidelijk uit: misbruik door een volwassen man van een jongen onder de 13 jaar, dit type komt in totaal tweeënvijftig keer voor. Veel minder voorkomend is misbruik met een volwassen man als pleger en een jongen ouder dan 13 jaar als slachtoffer, namelijk vijftien keer.

Het type misbruik met een volwassen man als pleger en een meisje 13-18 jaar als slachtoffer komt in de meldingen uit dit tijdvak maar twee keer voor. Misbruik van een jonger meisje door een volwassen man komt vaker voor, namelijk 8 keer. Drie meldingen noemen één of meer vrouwelijke plegers van misbruik van een meisje, twee keer onder de 13 jaar en één keer iets ouder dan 13 jaar.

Misbruik door leeftijdsgenoten is uit deze tijdsperiode slechts één keer gemeld als afzonderlijk gebeuren, door een mannelijk slachtoffer van destijds 13 jaar. Een paar keren meldt een slachtoffer dat hij niet alleen door volwassenen maar ook door leeftijdsgenoten werd misbruikt. Vergeleken met de latere tijdsperiodes is er opvallend weinig gemeld over dit type misbruik.

Veel van het misbruik uit deze tijdsperiode is gepleegd in katholieke instellingen. Ook is in veel meldingen sprake van een opvoedingsklimaat dat werd gekenmerkt door strengheid, fysieke straffen en verbaal geweld (uitschelden); kinderen hadden vaak weinig contact met hun ouders, voogden kwamen incidenteel op bezoek en diverse meldingen noemen eenzaamheid als wezenlijk onderdeel van hun tijd in de instelling.

Reacties op het misbruik

Van de eenentachtig meldingen uit deze tijdsperiode is van negenentwintig gevallen bekend dat het misbruik is gemeld, twee keer is een klacht ingediend, twee keer is aangifte gedaan (één keer door een slachtoffer, één keer door diens vader). Van de overige meldingen is geen melding gedaan of het is niet bekend. Melders uit deze tijdsperiode geven vaak aan dat ze niet wisten dat je zoiets kon melden.

In dit tijdsgewricht konden veel kinderen nergens terecht met hun ervaringen. Als ze er toch over praatten, werden ze niet geloofd, uitgelachen, voor leugenaar uitgemaakt en in veel gevallen zwaar gestraft voor hun ‘schandalige praatjes’. Een kwart van de meldingen (n=22) meldt dit soort reacties. Schaamte en angst speelden ook een grote rol: zesentwintig melders (32%) geven aan dat ze bang waren om hun verhaal te doen of dat ze uit schaamte jarenlang het misbruik hebben verzwegen.

Uit sommige meldingen blijkt dat het misbruik wel bekend was binnen de instelling maar dat erover gezwegen werd. Zo vertelt een slachtoffer hoe hij door een vriendelijke frater verwend werd met cadeautjes omdat deze wist wat de melder had doorgemaakt. Een paar slachtoffers geven aan dat de pupillen onderling van het misbruik afwisten en daar ook over praatten. Maar niet met volwassenen, ‘dat deed je niet, dat was taboe’.

8.3 Periode 2: 1965-1980

Het aantal meldingen van seksueel misbruik uit deze periode die zich leenden voor een synthese bedraagt vijfenzeventig: hierbij zijn achtenveertig keer (64%) jongens het slachtoffer en zevenentwintig keer meisjes (36%). Van langdurig en stelselmatig misbruik is sprake in vierenveertig gevallen, dat komt neer op 57% van de meldingen in deze periode; eenendertig jongens en dertien meisjes. Aangezien dit net als in periode 1 een opvallend grote groep is, zullen hieronder eerst de meldingen van langdurig misbruik, zowel van jongens als van meisjes, besproken worden; de meldingen van meer incidentele vormen van seksueel misbruik volgen daarna.

Langdurig misbruik van jongens

Van twee meldingen is de leeftijd van de jongen niet bekend en ook niet te herleiden uit de synthese of de oorspronkelijke melding. Van de overige negenentwintig jongens was meer dan de helft (n=17; 59%) jonger dan 13 jaar toen het misbruik begon, 41% was 13 jaar of ouder (n=12).

Tabel 4

Aanvangsleeftijd langdurig seksueel misbruik jongens (n=29)

leeftijd	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
aantal	1	1	3	5	1	2	4	5	5	1	1

Hierin zien we een verschil met de meldingen uit de oudste periode, waar ruim 80% de meldingen van langdurig misbruik jongens onder de 12 jaar betrof.

Duur van het misbruik

De duur van het gemelde misbruik in deze categorie varieert tussen enkele maanden tot acht jaren. Ook hier zijn, net als in de oudste periode, de jongere jongens vaker slachtoffer van misbruik langer dan vijf jaar dan de oudere jongens. Onderstaande tabel toont de aantallen meldingen van langdurig misbruik dat begon vóór het twaalfde jaar en vanaf twaalfjarige leeftijd van de slachtoffers.

Tabel 5

Duur van het misbruik

duur van het misbruik	start misbruik < 13 jr. (n=17)	start misbruik vanaf 13 jaar (n=12)
1 jaar	2	-
2 jaar	2	6
3 jaar	1	3
4 jaar	3	2
5 jaar	3	-
6 jaar	1	1
7 jaar	3	-
8 jaar	2	-
onbekend		1

Daarnaast is van één melding bekend dat het misbruik diverse maanden heeft geduurd, maar de leeftijd van het slachtoffer is niet vast te stellen.

Fysiek geweld

Acht van de meldingen van langdurig seksueel misbruik van jongens noemen ook fysiek geweld in combinatie met het seksueel misbruik, bij beide leeftijdscategorieën even vaak. Opvallend is dat in twee meldingen (jongens 12+) het tegenovergestelde genoemd wordt: één melder spreekt van ‘zachtaardige omgang’, een ander: ‘fysiek geweld? Integendeel!’.

Zes respondenten melden intimidatie, dreigementen of psychisch misbruik. Eén respondent was bang dat als hij niet zou meewerken, hij in een ander tehuis geplaatst zou worden waardoor hij zijn broers en zusjes niet meer zou zien. Deze respondent voegt echter toe dat hij ook positieve herinneringen aan het tehuis heeft en dat hij geen fysiek geweld heeft ervaren. Bij een andere jongen (8-9 jaar) was er de dreiging dat hij niet meer zou mogen meespelen als hij niet meewerkte. Hier waren oudere jongens de plegers van het misbruik.

Plegers

Van de tweeëndertig meldingen van langdurig seksueel misbruik van jongens is in zevenentwintig gevallen een volwassene de pleger van het misbruik en in vijf gevallen een groepsgenoot of andere pupil. De helft van de meldingen (veertien) betreft een katholieke instelling. Negen van deze veertien meldingen noemen meer dan één pleger; soms is sprake van bijvoorbeeld ‘twee fraters’, andere keren staat er ‘diverse broeders’ of ‘drie paters’.

Enkele van de meldingen van zeer langdurig misbruik vermelden ook meerdere plegers: een jongen is van zijn 7e tot zijn 14e jaar misbruikt door drie paters en een muziekleraar, een andere jongen is van zijn 13^e tot zijn 19^e jaar misbruikt door vier verschillende broeders en een pater. Langdurig misbruik door meerdere plegers komt echter zeker niet alleen in de katholieke instellingen voor: misbruik gedurende drie en vijf jaren door ‘meerdere groepsleiders’ – dus zonder iets te zeggen over een relatie met de kerk – is ook gemeld binnen deze groep.

Langdurig misbruik van jongens door groepsgenoten of mede-pupillen is vijf keer gemeld: drie keer gaat het om een slachtoffer jonger dan 12 jaar, twee keer om een oudere jongen (15 of 16 jaar). Eén van deze meldingen betreft misbruik dat vier jaren heeft voortgeduurd, één keer drie jaar en twee keer duurde het misbruik anderhalf jaar. Van de resterende melding is niet bekend hoe lang het misbruik heeft voortgeduurd.

Langdurig misbruik van meisjes

Voor deze periode zijn op basis van de meldingen dertien situaties van langdurig misbruik van meisjes geconstateerd. De leeftijdsverdeling bij aanvang van het misbruik is weergegeven in de volgende tabel. Van één melding is niet bekend hoe oud het meisje geweest is ten tijde van het misbruik. De melding vermeldt echter dat de pleger dreigde dat haar pop afgepakt zou worden, hetgeen doet vermoeden dat het hier om een meisje jonger dan 13 jaar gaat. Maar zeker is dat niet.

Tabel 6

Aanvangsleeftijd langdurig seksueel misbruik meisjes (n=12)

leeftijd	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
aantal	2	-	-	2	1	-	-	-	3	2	1	-	1

In deze periode zijn meer meldingen binnengekomen van meisjes die slachtoffer van langdurig misbruik waren dan in de eerste periode (n=6). Wat opvalt is dat er in periode 2 verhoudingsgewijs meer meldingen zijn van slachtoffers boven de 12 jaar oud (7 van de 13 meldingen) dan in periode 1 (twee van de zes meldingen).

Duur van het misbruik

De duur van het (langdurig) seksueel misbruik varieert van 1 jaar tot 15 jaar. Onderstaande tabel (7) toont de verdeling daarvan voor de jongere en de oudere meisjes. Van één slachtoffer is de leeftijd niet bekend, wel dat het misbruik 2 jaar heeft geduurd en dat de pleger een zuster was. Deze melding is niet meegenomen in de tabel.

Tabel 7

Duur van het misbruik

duur van het misbruik	start misbruik < 13 jr. (n=5)	start misbruik vanaf 13 jaar (n=7)
1 jaar	-	2
2 jaar	1	2
3 jaar	1	1
4 jaar	-	1
5 jaar	1	-
6 jaar	1	-
7 jaar	-	1
8 t/m 14 jaar: <i>geen meldingen</i>		
15 jaar	1	-

Plegers

In tien van de dertien gevallen van langdurig seksueel misbruik van meisjes is de pleger een volwassene geweest: twee keer met een duidelijke verwijzing naar het katholieke karakter van de instelling, de overige acht keren niet. In drie van de tien gevallen zijn er meerdere

plegers, bijvoorbeeld ‘een groepsleider en een therapeut’. Groepsleiders zijn zes keer als pleger genoemd, drie keer daarvan samen met nog een andere pleger vanuit de instelling. Vergeleken met de meldingen van langdurig misbruik van jongens, betreffen de meldingen van de meisjes minder vaak de katholieke instellingen.

De drie meldingen van misbruik door mede-pupillen betreffen twee keer een jong meisje en één keer een ouder meisje van 15-16 jaar. Steeds is daar bij één (of in het laatste geval: meer dan één) jongen de pleger.

Fysiek geweld

Bij de meldingen van langdurig misbruik van meisjes zijn er in deze tijdsperiode geen verwijzingen naar fysiek geweld, in twee meldingen worden wel intimidatie en dreigementen genoemd.

Overige meldingen

Naast meldingen van langdurig seksueel misbruik zijn er ook meldingen van meer incidentele vormen van seksueel misbruik. Deze eenendertig meldingen betreffen voornamelijk seksueel misbruik door een volwassene van een pupil ouder dan 13 jaar, namelijk 48% (n=15). Eén van deze meldingen betreft misbruik van een jongen van 14 jaar door een volwassen vrouw, bij een andere melding van misbruik van een 15-jarig meisje zijn zowel een man als een vrouw genoemd als pleger. De overige dertien meldingen hebben een volwassen man, doorgaans een groepsleider, als pleger genoemd. Slachtoffers zijn zowel meisjes (tien keer) als jongens (zes keer). Bij één melding zou het gaan om een vrijwillige relatie tussen meisje en groepsleider.

Seksueel misbruik van een kind jonger dan 13 jaar door een volwassen pleger is twaalf keer gemeld. Tien meldingen gaan over een jongen: twee meldingen daarvan noemen een vrouwelijke pleger, acht een man (groepsleider). De twee meldingen die over misbruik van een jong meisje gaan, hebben allebei een mannelijke pleger.

Seksueel misbruik door andere pupillen of jongeren is in deze tijdsperiode drie keer genoemd. Eén groepsverkrachting van een meisje van 17 jaar door ‘buitenlandse jongens’, één melding van misbruik van een meisje van 10 jaar door twee jongens van 15 jaar en één meldingen van misbruik van een jongen van 15 jaar, waarbij twee of meer groepsgenoten (jongens) betrokken waren.

Typologie:

Het meest voorkomende type seksueel misbruik dat over deze tijdsperiode is gemeld, is misbruik met een volwassen man als pleger en een jonge jongen (tot 13 jaar) als slachtoffer: dit type komt in de meldingen tweeëntwintig keer naar voren. Vaak gaat het

daarbij ook om langdurig misbruik. Misbruik van het type met een volwassen man als pleger en een jongen 13-18 jaar als slachtoffer komt in deze periode 19 keer voor (zowel langdurig als meer incidenteel).

Het type misbruik van een volwassen man met een meisje (13-18 jaar) komt in deze periode ook duidelijk naar voren, dit type is zestien keer genoemd. Vier keer daarvan is duidelijk dat het gaat om de situatie in Zetten die later bekend is geworden als de zaak-Finkensieper. Ten aanzien van dit type is er een duidelijke verandering ten opzichte van de eerste periode, waarin dit type slechts twee keer gemeld is.

Misbruik door andere pupillen, soms leeftijdsgenoten, soms oudere pupillen is over deze tijdsperiode zeven keer gemeld: vijf keer zijn jonge kinderen het slachtoffer, twee keer oudere kinderen. Vergeleken met de eerste periode is ook op dit punt sprake van een verschuiving, maar iets minder sterk dan ten aanzien van het hierboven genoemde type.

Reacties op het misbruik

Van de vijftien meldingen is bekend dat er zesentwintig keer melding is gedaan van het misbruik en dat er twee, mogelijk drie keer aangifte is gedaan. Van de overige meldingen is niet bekend of het slachtoffer over het misbruik gepraat heeft. De helft van degenen die wél melding deden (dertien personen) werd niet geloofd of kreeg straf. Vergeleken met de eerste tijdsperiode is in dit tijdvak minder vaak sprake van straf. Daarnaast speelden angst en schaamte nog steeds een duidelijke rol, dit is elf keer genoemd (14% van de meldingen).

Hoewel in deze tijdsperiode minder vaak lichamelijke straffen genoemd worden in de meldingen, is de ernst van die straffen niet minder dan in de eerste tijdsperiode. Eén melder vertelt dat hij ‘gigantisch werd afgedroogd met een biljartkeu’ en dat hij gestraft moest worden voor zijn ‘vuile leugens’. Soms pleegde een pupil verzet: een slachtoffer riep de medepupillen op de slaapzaal op om uit de buurt te blijven van ‘die broeder met zijn vieze gedrag’, nadat hij een aantal maanden door deze broeder was misbruikt. Het kwam het slachtoffer te staan op een reprimande van de directeur en hij werd overgeplaatst naar een ander tehuis.

Slechts een enkele keer is iets bekend over wat er met de pleger gebeurde: ook deze werden soms overgeplaatst of bleken opeens met de noorderzon vertrokken te zijn. Meestal is hierover niets bekend in de melding.

8.4 Periode 3: 1980-1995

Het totale aantal meldingen dat over deze periode gaat, bedraagt beduidend minder dan de eerste twee periodes, namelijk negenendertig meldingen. Deze meldingen betreffen (bijna) even vaak jongens als meisjes, respectievelijk twintig en negentien keer. Ook in deze tijdsperiode is er veelvuldig sprake van langdurig misbruik: drieëntwintig meldingen (62%) beschrijven misbruik dat minstens enkele maanden heeft voortgeduurd. Het betreft ongeveer even vaak jongens (twaalf meldingen) als meisjes (elf meldingen).

Langdurig misbruik van jongens

De twaalf meldingen van langdurig misbruik van jongens betreffen veertien slachtoffers: één melding gaat namelijk over drie jongens. Deze worden hieronder elk apart meegeteld.

Tabel 8

Aanvangsleeftijd seksueel misbruik jongens

leeftijd	8	9	10	11	12	13	14	15
aantal	3	-	1	2	1	6	-	1

De helft van de slachtoffers is jonger dan 13 jaar, de andere helft is 13 jaar of ouder bij het begin van het misbruik. De verschuiving die in de vorige tijdsperiode begon, zet zich hier door: verhoudingsgewijs zijn minder jonge jongens slachtoffer. Daar staat tegenover dat vier van de jonge jongens gedurende een zeer lange periode – tussen de drie en de vijf jaren – zijn misbruikt.

Tabel 9

Duur van het misbruik

duur van het misbruik	start misbruik < 13 jr. (n=7)	start misbruik vanaf 12 jaar (n=7)
1 jaar	2	1
2 jaar	1	1
3 jaar	1	1
4 jaar	2	-
5 jaar	1	3
6 jaar	<i>geen meldingen</i>	
7 jaar	-	1

Fysiek geweld

Van fysiek geweld in relatie tot het seksueel misbruik wordt slechts in één melding verslag gedaan, in combinatie met bedreigingen. Nog drie andere meldingen noemen ook bedreiging of intimidatie in combinatie met het seksueel misbruik. Eén melding beschrijft dat fysiek geweld in de instelling regelmatig voorkwam, maar niet in relatie tot seksueel misbruik. Vergeleken met de vorige twee periodes komt fysiek geweld in de meldingen van deze tijdsperiode beduidend minder vaak voor.

Plegers

De plegers van langdurig misbruik van jongens zijn in deze tijdsperiode voornamelijk volwassenen: in twaalf van de veertien situaties wordt een volwassen pleger genoemd, in twee daarvan gaat het om twee plegers. Opvallend is dat in de helft van deze meldingen een directeur van de instelling genoemd wordt als pleger, vier maal in combinatie met een andere instellingsmedewerker. Drie van deze situaties komen voort uit één melding. De andere helft van de meldingen noemt een groepsleider als pleger, eenmaal in combinatie met een broeder.

Twee van de meldingen die een groepsleider als pleger benoemen, beschrijven dat deze groepsleider ook gezien kan worden als initiator van seksueel misbruik tussen groepsgenoten. Een van de melders beschrijft dat nieuwe pupillen werden ‘ingewijd’ en dat die inwijding ‘alle mogelijke’ seksuele handelingen betrof. Meer wilde de melder daar niet over kwijt. De slachtoffers waren vermoedelijk rond de twaalf jaar oud of ouder.

De overige twee meldingen betreffen misbruik door leeftijdsgenoten. In beide gevallen gaat het om een jonge jongen die misbruikt is door drie leeftijdsgenoten, waarbij ook een keer een meisje als pleger genoemd is. In beide meldingen is sprake van bedreigingen naar het slachtoffer.

Langdurig misbruik van meisjes

Net zoals bij de jongens is het aantal meldingen van meisjes dat slachtoffer is van langdurig seksueel misbruik in deze periode flink teruggelopen: elf meldingen vallen in deze categorie.

Tabel 10

Aanvangsleeftijd langdurig misbruik meisjes

leeftijd	5	6	11	12	13	14
aantal	1	1	1	1	2	5

In deze tijdsperiode zijn met name de oudere meisjes het vaakst slachtoffer van langdurig seksueel misbruik. De verschuiving die in de tweede tijdsperiode leek te beginnen, zet zich door in deze periode.

Tabel 11

Duur van het misbruik

duur van het misbruik	start misbruik < 12 jr. (n=4)	start misbruik vanaf 12 jaar (n=7)
1 jaar	-	-
2 jaar	1	1
3 jaar	3	2
4 jaar	-	2
5 jaar	-	2

Fysiek geweld

Twee keer is in een melding sprake van fysiek geweld in combinatie met het seksueel misbruik, eenmaal daarvan ook in combinatie met bedreigingen. Nog twee andere meldingen noemen ook intimidatie en ‘ernstige bedreigingen’. In twee andere situaties is echter sprake van een relatie of verliefdheid tussen slachtoffer en pleger, deze meisjes waren respectievelijk 11 en 14 jaar.

Plegers

Zeven meldingen noemen een volwassen pleger, drie een leeftijdsgenoot. Eén melding noemt drie leeftijdsgenoten (10-jarigen) en een volwassene (bewaker). Slachtoffer daarbij is een jong meisje van zes jaar. De volwassen plegers zijn in vier meldingen een groepsleider (waarvan één keer in combinatie met een mentor). Ook is er een melding waarbij drie plegers genoemd worden.

Bij het misbruik door leeftijdsgenoten is de pleger in twee gevallen ouder dan 13 jaar, de jongste pleger is 10 jaar. Een van de slachtoffers van 11 jaar was verliefd op de pleger, een jongen van ongeveer 16-17 jaar: zij hadden gedurende drie jaar een relatie.

Overige meldingen

Uit deze tijdsperiode zijn vijftien meldingen die meer incidentele vormen van seksueel misbruik beschrijven: acht keer met een meisje als slachtoffer en zeven keer een jongen. Vijf meisjes, ouder dan 12 jaar zijn seksueel misbruikt door een groepsleider, drie meisjes jonger dan 12 jaar zijn misbruikt door groepsgenoten. Bij een melding van misbruik door

een groepsleider was ook sprake van ‘veel fysiek geweld’, een van de jongere meisjes werd bedreigd.

De jongens zijn in vijf van de zeven meldingen slachtoffer van misbruik door een volwassene, doorgaans een mannelijke groepsleider, een keer was daar ook een vrouwelijke groepsleidster bij betrokken. De slachtoffers waren hier allemaal 12 jaar of ouder. Twee meldingen betreffen misbruik door leeftijdsgenoten, beide keren betreffen een slachtoffer dat (vermoedelijk) ouder dan 12 jaar was. Bij één melding is sprake van intimidatie: fysiek geweld is hier nergens genoemd.

Typologie

Het type misbruik dat in de eerste twee tijdsperiodes het vaakst voorkwam, namelijk van een volwassen man met een jonge jongen, komt in deze tijdsperiode nog maar in zes van de negenendertig meldingen voor. Het meest voorkomende type misbruik in de meldingen over tijdsperiode 3 is van het type met een volwassen man als pleger en een meisje van 13-18 jaar als slachtoffer (31%, n=12). In periode 2 kwam dit type nog in 21% van de meldingen naar voren.

Een tweede opvallende verschuiving is te zien in het aantal meldingen van misbruik door leeftijdsgenoten. In vergelijking met de vorige twee tijdsperiodes is er sprake van een sterke stijging: ruim een kwart van de meldingen (26%, n=10) betreft dit type misbruik. Doorgaans gaat het hierbij om misbruik tussen kinderen jonger dan 13 jaar, slechts een enkele melding betreft seksueel misbruik tussen pupillen van 13-18 jaar. In vijf gevallen gaat het om misbruik waar meerdere kinderen als pleger bij betrokken waren.

Als derde type komt het misbruik naar voren door volwassen mannen met jongens 13-18 jaar als slachtoffer (21%, n=8), iets minder vaak dan in de vorige periode (25%).

Reacties op het misbruik

Een ruime meerderheid van de slachtoffers uit deze periode heeft het misbruik ook gemeld, namelijk achtentwintig van de negenendertig melders. Twaalf keer (31%) is genoemd dat angst of schaamte een rol hebben gespeeld bij het niet of pas later melden van het misbruik. Dit is vergelijkbaar met de meldingen uit de eerste periode. Van straf krijgen als gevolg van de melding is in deze periode geen sprake meer. Vier melders geven nog wel aan dat ze niet werden geloofd toen ze over het misbruik vertelden, of dat dit werd gebagatelliseerd. Zo kreeg een melder van zijn voogd te horen, toen hij na vertrek uit de instelling vertelde over het misbruik, dat hij niet moest zeuren en blij moest zijn dat hij er goed uitgekomen was.

In negen gevallen is er ook aangifte gedaan of wordt dat nog overwogen, in één geval heeft de klachtencommissie van de instelling de melding aangekaart bij het OM. Eén zaak is geseponneerd door de officier van justitie, maar vervolgens doorgestuurd naar het

OM, bij een andere melding is met de commissie-Samson besproken dat de informatie naar het OM gestuurd zou worden. In twee gevallen heeft een rechtszitting plaatsgevonden en is een pleger veroordeeld, terwijl een andere pleger is vrijgesproken. Vergeleken met de vorige twee periodes laten de meldingen uit deze derde tijdsperiode beduidend vaker zien dat aangifte is gedaan.

8.5 Periode 4: 1995-heden

Uit de tijdsperiode van 1995 tot heden zijn vierendertig meldingen gebruikt voor de analyse. Meldingen die niet gebruikt konden worden, waren te summier, te onduidelijk of hadden geen betrekking op de residentiële jeugdzorg maar op een andere residentiële instelling. Vier van de vierendertig meldingen noemen meer dan één slachtoffer, waardoor het totaal uitkomt op negenendertig slachtoffers. Veelal is de melding door een van de ouders of door een hulpverlener gedaan, slechts acht keer door het slachtoffer zelf. Hoewel dat niet verwonderlijk is wanneer het om jonge kinderen gaat, is dit wel een opvallend verschil met de vorige periodes waar in de meeste gevallen het slachtoffer zelf de melding deed. Op nog drie belangrijke punten wijken de meldingen in deze periode af van de meldingen over oudere periodes, namelijk: langdurig misbruik, plegers van het misbruik en sekse van de slachtoffers.

Langdurig seksueel misbruik is in deze tijdsperiode veel minder vaak genoemd dan in de drie oudere tijdsperiodes: vier van de vierendertig meldingen (12%) betreffen langdurig misbruik. Dit maakt dat duur van het misbruik voor deze meest recente periode niet meer een belangrijke karakteristiek van de meldingen vormt. Ook ten aanzien van het tweede punt, de plegers, is er sprake van een opvallende verschuiving. De meest voorkomende vorm van seksueel misbruik in deze periode is misbruik tussen kinderen onderling: twintig van de vierendertig meldingen (59%) noemen een of meer andere pupillen als pleger, de overige veertien meldingen noemen een volwassen pleger. Daarmee zien we dat er over de vier tijdsperiodes heen een verschuiving is opgetreden in de gemelde plegers van het misbruik, van overwegend volwassenen in de eerste periode naar een globale 50/50 verdeling tussen volwassenen en leeftijdsgenoten. Het derde punt van verschil ten slotte betreft de sekse van de slachtoffers: de meldingen uit deze laatste tijdsperiode betreffen voornamelijk meisjes. De negenendertig slachtoffers bestaan uit vijftientwintig meisjes en elf jongens (respectievelijk 65% en 35%); van drie kinderen is de sekse niet genoemd in de melding.

Gelet op deze verschuivingen (duur, pleger en sekse van slachtoffer) zal de in de vorige paragrafen gehanteerde opbouw in deze paragraaf worden losgelaten. In plaats

daarvan hanteren we hier een ordening waarbij de relatie tussen slachtoffer en pleger het uitgangspunt vormt.

Misbruik tussen pupillen onderling

De meest voorkomende vorm van seksueel misbruik tussen pupillen onderling kent een meisje tussen de 13 en 18 jaar als slachtoffer en een jongen uit dezelfde leeftijdsgroep als pleger (twaalf keer). In de verdiepende survey en in het overkoepelende rapport is deze vorm aangeduid als ‘type 3’ (jongen als pleger, meisje als slachtoffer). Drie keer noemen de meldingen intimidatie of bedreiging als bijkomende factor, één keer was er sprake van verliefdheid. Daarnaast is er één melding van een jongen uit deze leeftijdscategorie (13-18 jaar) als slachtoffer van misbruik door groepsgenoten. Bij hem was, in tegenstelling tot bij de meisjes, ook sprake van fysiek geweld en intimidatie.

Seksueel misbruik tussen pupillen is in deze tijdsperiode ook gemeld ten aanzien van kinderen jonger dan 13 jaar: zeven meldingen (waarvan één dubbele melding) noemen deze vorm van misbruik, waarbij vijf meisjes en drie jongens het slachtoffer zijn. Eén van deze meldingen noemt een meisje als pleger, de overige zes betreffen misbruik door een jongen - een enkele keer is deze nog maar in de kleuterleeftijd (4-5 jaar).

Twee meldingen noemen expliciet meerdere plegers: in één geval gaat het om misbruik van een zeer jong meisje (2 tot 3 jaar) door een groepje jongens en meisjes tussen de 12 en 16 jaar oud. Het misbruik bestond hier uit bekijken en betasten. De andere melding van misbruik door meerdere leeftijdsgenoten betreft langdurig (tenminste een half jaar) misbruik – waaronder verkrachtingen – van een meisje van 8 tot 9 jaar door een groep jongens uit dezelfde leeftijdsgroep. Hoewel verschillend van aard, kunnen deze twee meldingen gerekend worden tot wat in de verdiepende survey het ‘type 4’ is genoemd (meerdere pupillen onderling): hieronder vallen ook situaties waarbij sprake is van meerdere plegers en één slachtoffer, zoals bij deze twee meldingen.

Misbruik door een volwassene

Seksueel misbruik van een meisje in de leeftijd tussen 13 en 18 jaar door een volwassene is zes keer gemeld in deze tijdsperiode. Drie keer was de pleger een groepsleider, twee keer een nachtwaker of nachtportier binnen de instelling en één keer is een kennis van het meisje genoemd als pleger van het misbruik. Een van de groepsleiders heeft zijn slachtoffer gedrogeerd. Fysiek geweld is nergens genoemd, wel eenmaal bedreigingen. Deze vorm van seksueel misbruik is in het overkoepelende rapport en in de verdiepende survey aangeduid als ‘type 1’ (mannelijke groepsleider en meisje 13-18 jaar).

Daarnaast zijn er drie meldingen van seksueel misbruik van (in totaal) vier jongens 13-18 jaar. Eén jongen is gedurende drie jaren door twee mannelijke groepsleiders

misbruikt, twee andere jongens zijn gedurende drie jaren door een vrouwelijke groepsleidster misbruikt en één jongen is door een mannelijke groepsleider misbruikt.

Vijf meldingen betreffen acht kinderen jonger dan 13 jaar die misbruikt zijn door een volwassene. Groepsleiders zijn vier keer genoemd als pleger, waarbij één keer sprake is van een vrouwelijke pleger. Deze meldingen behoren tot wat in de verdiepende survey en het overkoepelende rapport is aangeduid als 'type 2' (mannelijke groepsleider en jongere jongen). De vijfde pleger die genoemd is, is een chauffeur. Eén mannelijke groepsleider zou drie slachtoffers hebben gemaakt. Van de acht slachtoffers is bekend dat het drie keer om een jongen en twee keer om een meisje gaat, van de overige drie is de sekse niet genoemd in de melding en ook niet te herleiden. Het jongste slachtoffer is een jongetje van twee jaar oud bij wie een groepsleidster genoemd is als pleger.

Reacties op het misbruik

Zoals eerder gesteld zijn de vierendertig meldingen uit deze tijdsperiode voor het grootste deel niet gedaan door de slachtoffers zelf maar door hun (groot)ouders of andere volwassenen in hun omgeving (namelijk zesentwintig keer). Hierdoor is er weinig zicht op de manier waarop de instelling reageerde op het misbruik vanuit het oogpunt van de slachtoffers. Dat maakt het moeilijk om deze periode te vergelijken met de meldingen uit de andere tijdsperiodes waar voornamelijk slachtoffers zelf aan het woord waren en hebben aangegeven hoe op het misbruik werd gereageerd.

Aarzelingen die de melders noemen om het misbruik bekend te maken, hebben dan ook vaak te maken met onzekerheid van de ouders over de mogelijke consequenties voor hun relatie met hun kind(eren). Zes melders geven aan dat ze (aanvankelijk) niet geloofd werden, nog eens vijf ouders en een professional durven niets te zeggen. De professional was bang voor haar baan, de ouders zijn bang voor de voogdij-instelling of voor (de macht van) Bureau Jeugdzorg en durven dan ook geen aangifte te doen bij de politie. Zo vertelt een vader dat hij bedreigd zou zijn door Bureau Jeugdzorg: 'als ik aangifte doe, mag ik mijn kind niet meer zien'. Een moeder meldt dat ze bang is voor Jeugdzorg én de politie: 'want ze komen uiteindelijk met de politie samen om je kind op te halen'. Bij andere ouders is er vooral sprake van boosheid in de richting van de jeugdzorg of de rechterlijke macht.

Bij dertig van de vierendertig meldingen is het misbruik gemeld bij de instelling, de klachtencommissie of Inspectie Jeugdzorg, van de andere vier meldingen is hier niets over bekend. Ook is in veel gevallen contact geweest met de politie over het misbruik. In acht situaties is aangifte gedaan of zal dat waarschijnlijk binnenkort gebeuren, nog eens zeven melders geven aan dat er contact is geweest met de politie, vaak in de vorm van een informatief gesprek. Acht andere melders geven aan dat ze geen aangifte willen (of durven)

doen, in drie gevallen is dat omdat het slachtoffer het verleden wil laten rusten en verder wil gaan met zijn leven. Van zes meldingen heeft de commissie-Samson aangegeven de informatie door te zullen sturen naar het OM.

8.6 Conclusie

Op grond van de analyse van de meldingen die zijn binnengekomen bij de commissie-Samson kan geen uitspraak worden gedaan over de prevalentie van seksueel misbruik binnen de residentiële jeugdzorg in de verschillende tijdsperioden. De analyse levert alleen inzichten op over de gedane meldingen en wat niet is gemeld, is niet bekend.

De meldingen uit de periode 1945-1965 tonen een aantal patronen van misbruik waarbij misbruik door een volwassene van een jonge jongen (jonger dan 13 jaar) verreweg het vaakst voorkomt (64% van de meldingen). In de meeste gevallen gaat het hierbij om langdurig misbruik, variërend van enkele maanden tot diverse jaren. Daarnaast komt ook misbruik van oudere jongens (13-18 jaar) door een volwassen pleger veelvuldig voor (19%). Misbruik van meisjes wordt in 16% van de meldingen genoemd (dertien keer), in alle gevallen waren de plegers volwassenen. Van 60% van de meldingen uit deze periode is duidelijk dat het gaat om misbruik in een katholieke instelling. Zeer langdurig misbruik zoals naar voren gekomen in de meldingen was mogelijk omdat in die tijd kinderen vaak voor lange tijd uit huis geplaatst werden. Verschillende meldingen laten dat zien: het slachtoffer verbleef dan bijvoorbeeld van zijn 5^e tot zijn 18^e jaar in een bepaalde instelling. In een kwart van alle meldingen wordt expliciet gesproken over een opvoedingsklimaat dat gekenmerkt werd door strikte regels, fysieke straffen en dreigementen.

In de meldingen uit de periode 1965-1980 valt op dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden in de verhouding tussen jongens en meisjes (slachtoffers). In de eerste periode lag de verdeling jongens – meisjes procentueel op 84%-16%, in deze tweede periode is de verdeling 64%-36%. Het meest voorkomende type misbruik is weliswaar hetzelfde als in de eerste tijdsperiode (volwassen man met een jonge jongen) maar komt in dit tweede tijdvak beduidend minder vaak voor, namelijk tweeëntwintig keer (29%). Daarnaast komt vrijwel even vaak een ander type voor, namelijk dat van een volwassen man met een jongen 13 -18 jaar (25%, n=19). Als derde type doet zich het misbruik van een volwassen man met een meisje van 13-18 jaar (21%, n=16). Misbruik tussen groepsgenoten ten slotte waarbij een jongen de pleger is, is als ‘nieuw’ type aan te wijzen: zeven keer is daarbij een jongen het slachtoffer en vier keer een meisje. De resterende meldingen zijn niet goed onder te brengen in een bepaald type. Ook ten aanzien van de signatuur van de instelling valt een duidelijke verschuiving op: van de meldingen uit deze tweede

tijdsperiode is 21% van katholieke signatuur, terwijl dat in de eerste periode 60% was. Strengheid en fysieke straffen komen in deze tijdsperiode minder vaak in de meldingen naar voren dan in de eerste periode.

Het aantal meldingen in de derde periode (1980-1995) is beduidend minder dan in de eerste twee periodes, namelijk negenendertig meldingen. De verhouding jongens-meisjes ligt ongeveer op 50%-50% (twintig en negentien meldingen). Van fysiek geweld in combinatie met het misbruik of als algemeen kenmerk van de instelling is nog maar zelden sprake in de meldingen over seksueel misbruik. Daar staat tegenover dat enkele keren het misbruik aangeduid is in termen van een relatie of verliefdheid tussen pleger en slachtoffer. Het meest voorkomende type misbruik in deze periode is dat van een volwassen man als pleger met een meisje van 13-18 jaar als slachtoffer (31%, n=12). Misbruik door leeftijdgenoten komt voor in ongeveer een kwart van alle meldingen uit deze tijdsperiode, voornamelijk komt dit voor bij de jongere kinderen (23%, n=9). Jongens van 13-18 jaar als slachtoffer van misbruik door een volwassen pleger, vormen het derde type uit deze tijdsperiode (21% (n=8)).

De meldingen uit de vierde periode (1995-heden) zijn maar in weinig gevallen gedaan door slachtoffers zelf: veelal zijn ouders, familieleden of andere betrokkenen de melders van het misbruik. Of dit van invloed is op de inhoud van de meldingen kan echter niet worden vastgesteld. Het meest gemelde type van seksueel misbruik dat naar voren komt in de meldingen over de jaren 1995-heden kent een jongen (13-18 jaar) als pleger en een meisje (13-18 jaar) als slachtoffer (35%, n=12). Een tweede type kan aangeduid worden als variant hierop, namelijk met een jongen (tot 12 jaar) als pleger en een meisje (tot 12 jaar) als slachtoffer (21%, n=7). In nog twee gevallen is er sprake van misbruik door meer dan één pleger, dus eenentwintig van de vierendertig meldingen (62%) betreffen misbruik tussen leeftijdgenoten. Dit is een wezenlijk verschil met de meldingen uit de vorige drie periodes. Misbruik door volwassenen is veertien keer genoemd, waarbij het type 'volwassen man en meisje (13-18 jaar)' zes keer genoemd is (18%) en het type 'volwassen man en jongere jongen' ook zes keer (18%). Dit laatste type kwam in de eerste periodes juist het vaakst voor, namelijk tweeënvijftig keer. Vaker dus dan het totale aantal meldingen uit de derde en deze laatste tijdsperiode.

Ten aanzien van de reacties op het seksueel misbruik blijkt uit de meldingen dat de slachtoffers van seksueel misbruik uit de oudste twee periodes zich veelal volstrekt niet serieus genomen voelden wanneer ze over het misbruik vertelden. Ze werden uitgelachen, weggehoond, werden niet geloofd en kregen in veel gevallen ook straf voor hun leugens, vieze praatjes en slechte gedachten. Naast schaamte voor wat hen was overkomen, was er in veel gevallen ook angst voor de pleger of angst dat ze gescheiden zouden worden van broers of zusjes wanneer ze over het misbruik zouden vertellen. Aangifte werd zelden

gedaan. Geleidelijk aan werden de slachtoffers steeds serieuzer genomen en klinkt uit de meldingen vaker dat de slachtoffers gehoord werden en serieus werden genomen. Lang niet altijd is in de melding bekend wat er ten aanzien van de plegers is gebeurd, de slachtoffers gaan vanaf 1980 wel vaker aangifte doen. Heftige gevoelens van boosheid richting de plegers, iets in de eerste periodes regelmatig genoemd wordt, komen minder vaak voor. In de laatste periode hebben de melders vrijwel altijd het misbruik besproken op verschillende plekken en met verschillende instanties. Nog maar een enkele keer worden meldingen in de ogen van de melders door de instelling of voogd gebagatelliseerd. Tegelijkertijd klinkt in veel van de recente meldingen de vrees, onzekerheid maar ook boosheid door van de ouders die zich zorgen maken om hun kind, of om hun eigen positie ten opzichte van Bureau Jeugdzorg en de politie. Sommigen worden daardoor weerhouden om zelf aangifte te doen. Na het gesprek met de commissie-Samson gaan ouders soms alsnog over tot het doen van aangifte, maar ook zijn er melders die het liever hierbij laten opdat zij, of het slachtoffer, het verleden achter zich kunnen laten.

Bijlage 1 Survey

Voor u ligt de survey over seksueel misbruik in de jeugdzorg. De survey bestaat uit zestien samengestelde vragen. Ten eerste vragen we u om enkele gegevens betreffende de instelling of organisatie waar u werkt. Deze gaan met name in op de manier waarop deze georganiseerd is. Daarna volgt een aantal vragen over de doelgroep van uw instelling of organisatie. Vervolgens gaan de vragen in op incidenten waarbij sprake is van seksueel misbruik, of vermoedens en geruchten rond seksueel misbruik. Ook vragen we u om gegevens in te vullen over het instellingsbeleid met betrekking tot seksueel misbruik. De survey sluit af met vragen over intern en extern toezicht.

Algemene gegevens

Vooraf vragen wij u een aantal algemene gegevens te verstrekken

1. Wat is uw functie binnen de organisatie?

2. Hoe lang bent u werkzaam bij deze organisatie?

... jaar/jaren

3a. Heeft deze organisatie één vestiging of meer vestigingen?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- één vestiging (vul bij 3b en 3c de linker kolom in)
 meer vestigingen (vul bij 3b en 3c de rechterkolom in)

3b. Hoe lang bestaat uw vestiging of organisatie (met meer vestigingen)?

<i>Eén vestiging</i>	<i>Organisatie met meer vestigingen</i>
☐ 0-5 jaar ☐ 5-10 jaar ☐ meer dan 10 jaar ☐ onbekend	☐ 0-5 jaar ☐ 5-10 jaar ☐ meer dan 10 jaar ☐ onbekend

3c. Is uw vestiging of organisatie voortgevloeid uit andere vestigingen? Zo ja, graag de naam of namen van deze (eerdere) vestigingen invullen.

<i>Eén vestiging</i>	<i>Organisatie met meer vestigingen</i>
☐ ja, namelijk: <input type="text"/> ☐ nee ☐ onbekend	☐ ja, namelijk: <input type="text"/> ☐ nee ☐ onbekend

4. In welk type organisatie of vestiging werkt u?

- Justitiële Jeugd Instelling
- JeugdzorgPlus
- Organisatie voor Jeugd & Opvoedhulp inclusief pleegzorg
- Organisatie voor Jeugd & Opvoedhulp exclusief pleegzorg

overig, namelijk:

5. Wat voor soort zorg wordt er geboden door uw organisatie?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- residentiële zorg (7 x 24 uur per week)
- pleegzorg
- gezinshuis

anders, namelijk:

6. Verblijven de jeugdigen in uw instelling vrijwillig of niet-vrijwillig?

- vrijwillig
- niet-vrijwillig
- zowel vrijwillig als niet-vrijwillig

7. Hoe groot is het aantal jeugdigen met een verstandelijke beperking in uw vestiging (bij benadering)? (NB: we hanteren in dit onderscheid geen harde definitie van verstandelijke beperkingen van de jeugdigen, het gaat om uw eigen indruk)

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- minder dan een kwart van alle jeugdigen in de instelling
- een kwart van alle jeugdigen in de instelling
- ongeveer de helft van de jeugdigen in de instelling
- meer dan de helft van alle jeugdigen in de instelling
- alle jeugdigen in de instelling

8a. Verblijven in de vestiging waar u werkt alleen jongens, alleen meisjes, of beide?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- alleen jongens
- alleen meisjes
- zowel jongens als meisjes

8b. Welke leeftijden hebben de jeugdigen in uw vestiging of organisatie?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- 0-5 jaar
- 6-11 jaar
- 12-15 jaar
- 16-17 jaar
- 18-20 jaar
- 21+ jaar
- onbekend

8c. Hoe groot zijn de groepen jeugdigen in uw vestiging of organisatie (bij benadering)?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- 5 jeugdigen of kleiner
- 6 tot en met 8 jeugdigen
- 9 tot en met 12 jeugdigen
- 12 jeugdigen of groter
- onbekend

8d. Verblijven de jeugdigen met een vrijwillige plaatsing in dezelfde groepen als de jeugdigen met een niet-vrijwillige plaatsing?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

in dezelfde groepen

in aparte groepen

anders, namelijk:

onbekend

8e. Jeugdigen met een niet-vrijwillige plaatsing kunnen strafrechtelijk of civielrechtelijk geplaatst zijn. Is het u bekend of zij in dezelfde of in aparte groepen verblijven?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

in dezelfde groepen

in aparte groepen

anders, namelijk:

onbekend

8f. Hoe is, voor zover bij u bekend, in pleeggezinnen de verhouding eigen kinderen-pleegkinderen?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- uitsluitend pleegkinderen
- overwegend pleegkinderen
- helft pleegkinderen, helft eigen kinderen
- overwegend eigen kinderen
- onbekend

9a. Was de samenstelling van de groepen in de instelling vroeger anders? Zo ja, wanneer is de huidige samenstelling ontstaan?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- nee (ga verder met vraag 10a)
- ja, huidige samenstelling ontstaan in periode 1995-2010
- ja, huidige samenstelling ontstaan in periode 1980-1995
- ja, huidige samenstelling ontstaan in periode 1965-1980
- ja, huidige samenstelling ontstaan in periode 1945-1965
- onbekend (Ga verder met vraag 10a)

9b. Indien u onder 9a heeft aangegeven dat de samenstelling van de groepen vroeger anders was, zou u dan kunnen aangeven hoe het vroeger was?

Vragen met betrekking tot seksueel misbruik

De onderstaande vragen zijn onderverdeeld in vragen die betrekking hebben op incidenten, vermoedens en geruchten. Met *incidenten* wordt bedoeld op voorvallen waarvan u zeker weet dat zij plaats hebben gevonden. Met *vermoedens* bedoelen we of u zelf het idee heeft gehad dat er seksueel misbruik plaatsvond. De vragen rond *geruchten* hebben betrekking op het gehoord hebben van geruchten over seksueel misbruik binnen uw instelling of organisatie.

Vragen over incidenten:

10a. Hebben er in de tijd dat u werkzaam bent bij deze organisatie *incidenten* plaatsgevonden met betrekking tot seksueel misbruik?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- ja, een enkel geval
- ja, namelijk gevallen (a.u.b. aantal invullen)
- nee, dit is niet het geval

- onbekend

Indien er meerdere incidenten hebben plaatsgevonden, wilt u dan *per incident* in de volgende tabel aankruisen wat bij u bekend is over de pleger(s) en de vorm van het misbruik (meerdere mogelijkheden kunnen worden aangekruist). Als u wel bekend bent met een incident, maar niet alle details (meer) weet, kunt u een vraagteken zetten in het desbetreffende hokje.

incident	jaar	pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
		medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

10b. Hebben er op deze vestiging incidenten van seksueel misbruik plaatsgevonden in de periode *voorafgaand* aan dat de tijd dat u werkzaam bent bij deze vestiging?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- onbekend
- nee, dit is niet het geval
- ja, één of meerdere gevallen zijn mij bekend

Indien u hierboven ‘ja’ heeft geantwoord, wilt u dan in onderstaande tabel invullen wat u hierover bekend is?

incident	jaar	pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
		medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

Vragen over vermoedens:

11a. Heeft u in de tijd dat u werkzaam bent bij deze organisatie *vermoeden(s)* gehad dat er seksueel misbruik plaatsvond binnen de organisatie?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

- ja, een enkel geval
- ja, namelijkgevallen (a.u.b. aantal invullen)
- nee, dit is niet het geval

- onbekend

Indien er meerdere vermoedens zijn geweest, wilt u dan *per geval* in de volgende tabel aankruisen wat bij u bekend is over de pleger(s) en de vorm van het misbruik (meerdere mogelijkheden kunnen worden aangekruist). Als u wel een vermoeden hebt gehad in het verleden, maar niet alle details (meer) weet, kunt u een vraagteken zetten in het desbetreffende hokje.

vermoeden	jaar	pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
		medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

11b. Heeft in de tijd dat u werkzaam bent bij deze organisatie vermoeden(s) gehad dat er seksueel misbruik plaatsvond binnen de organisatie in de periode voorafgaand aan de tijd dat u werkzaam bent bij deze vestiging?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

nee, dit is niet het geval

ja, vermoedens van één of meerdere gevallen

Indien u hierboven ‘ja’ heeft geantwoord, wilt u dan in onderstaande tabel invullen wat u hierover vermoedt?

vermoeden	jaar	pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
		medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

Vragen over geruchten:

12a. Heeft u in de tijd dat u werkzaam bent bij deze organisatie geruchten gehoord over seksueel misbruik binnen de organisatie?

- ja, een enkel geval
 ja, namelijkgevallen (a.u.b. aantal invullen)
 nee, dit is niet het geval

Indien er meerdere geruchten zijn geweest, wilt u dan *per geval* in de volgende tabel aankruisen wat bij u bekend is over de pleger(s) en de vorm van het misbruik (meerdere

mogelijkheden kunnen worden aangekruist). Als u wel bekend bent met een gerucht, maar niet alle details (meer) weet, kunt u een vraagteken zetten in het desbetreffende hokje.

gerucht	jaar	pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
		medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

12b. Hebt u in de tijd dat u werkzaam bent bij deze organisatie geruchten gehoord over seksueel misbruik binnen de organisatie in de periode *voorafgaand* aan de tijd dat u werkzaam bent bij deze vestiging?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

nee, dit is niet het geval

ja, één of meerdere gevallen zijn mij bekend

Indien u hierboven ‘ja’ heeft geantwoord, wilt u dan in onderstaande tabel invullen wat u hierover bekend is?

		pleger(s):			vormen seksueel misbruik		
gerucht	jaar	medewerker	groeps- geno(o)t(en)	anderen	lichamelijk	verbaal*	anders
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							

* te denken valt aan seksueel intimiderend taalgebruik e.d.

13a. Bestaat er in uw vestiging beleid met betrekking tot preventie en aanpak van seksueel misbruik?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

- ja.
 nee, dit is niet het geval (*ga verder met vraag 14a*).
 onbekend (*ga verder met vraag 14a*)

13b. Zo ja, wat voor soort beleid hanteert uw instelling?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

preventief beleid (bijv. voorlichting),
namelijk:

schriftelijk beleid (bijv.
protocollen/regelingen), namelijk:

aanstellingsbeleid (bijv. screening van
nieuwe medewerkers), namelijk:

personeelsbeleid (bijv. scholing van
personeel), namelijk:

anders, namelijk:

13c. Sinds wanneer bestaat dit beleid in uw organisatie?

Gelieve één antwoord aan te kruisen

sinds het jaar (mag ook ongeveer):

onbekend

14a. Is er vanuit de organisatie iets geregeld met betrekking tot de meldingsmogelijkheden van incidenten van seksueel misbruik?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

ja, 0 voor medewerkers, sinds.....
 0 voor ouders, sinds.....
 0 voor jeugdigen, sinds

event.toelichting:

nee, dit is niet het geval

onbekend

14b. Is er in uw instelling een meldingsprocedure ten aanzien van de manier waarop de organisatie omgaat met dergelijke meldingen?

nee, dit is niet het geval

onbekend

ja, sinds

14c. Is er in uw instelling behalve een meldingsmogelijkheid (of-protocol) ten aanzien van seksueel misbruik ook een *klachten*procedure?

nee, dit is niet het geval

onbekend

ja, 0 voor medewerkers, sinds.....
 0 voor ouders, sinds

0 voor jeugdigen, sinds

event. toelichting:

15a. Zijn, naast het toezicht door de Inspectie Jeugdzorg, nog andere vormen van extern toezicht voor uw organisatie geregeld?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

directie/bestuur van de instelling

anders, namelijk:

geen andere vormen van extern toezicht

onbekend

15b. Hoe was het externe toezicht vóór 1989 (oprichting van Inspectie Jeugdzorg) geregeld?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

kinderrechter

gezinsvoogdij

anders, namelijk:

--

onbekend

15c. Hoe is het interne toezicht voor uw organisatie geregeld?

Meerdere antwoorden zijn mogelijk

geen intern toezicht

binnen de vestiging,
namelijk:

--

vanuit het bestuur,
namelijk:

--

anders, namelijk:

onbekend

15d. Sinds wanneer is het interne toezicht op bovengenoemde wijze geregeld?

sinds het jaar (mag ook ongeveer)

onbekend

In het voorgaande heeft u informatie gegeven. Het kan zijn dat er van uw kant nog andere informatie is waarvan u denkt dat deze belangrijk is voor dit onderzoek. Graag zouden we u willen verzoeken aan te geven of dat het geval is en om welk soort informatie het gaat:

16a. Is bij u of uw organisatie aanvullende informatie beschikbaar in relatie tot dit onderzoek?

nee, ik heb geen aanvullende informatie

ja, binnen de organisatie is aanvullende informatie beschikbaar

ja, ik heb zelf aanvullende informatie beschikbaar

16b. Deze informatie betreft:

- aard en omvang van seksueel misbruik van jeugdigen binnen de instelling
- de wijze van reageren op signalen van seksueel misbruik
- anders, namelijk:

Vervolgonderzoek

Vanuit deze survey zal een kleinere steekproef van instellingen geselecteerd worden voor vervolgonderzoek. In dit vervolgonderzoek zullen interviews gehouden worden met medewerkers (met leiding, bestuur, groepsleiding etc.), (ex-) pupillen van tehuizen en (ex-)pleegkinderen. Daarnaast zal er archief- en dossieronderzoek worden gedaan.

Voor dit vervolgonderzoek vragen wij de medewerking van uw instelling. Wij nemen dan in de loop van de maand mei contact met uw instelling op.

Wat is de naam en het adres van uw vestiging?

Wat is uw naam (als contactpersoon voor vervolgonderzoek)?

Wat is uw contactadres?

Wat is uw e-mailadres?

Wat is uw telefoonnummer?

Voor ons *historisch onderzoek* naar het beleid willen wij graag gebruik maken van de archieven/dossiers van uw instelling.

Wilt u hieronder daarom gegevens vermelden van de locatie van het archief, van de periode die het archief bestrijkt, en/of contactgegevens van iemand die ons hierbij verder kan helpen?

Heeft u voor een latere fase van het onderzoek contactgegevens van mensen uit het management van uw organisatie, die daar nu niet meer werkzaam zijn, die ons nog

verdere informatie zouden kunnen verschaffen voor ons historisch onderzoek? Zo ja, dan graag deze contactinformatie hieronder vermelden.

Wilt u op dit moment nog iets melden, vragen of een toelichting geven?

De onderzoekers danken u hartelijk voor uw tijd en uw medewerking. Uw informatie wordt verwerkt in het onderzoek dat ten behoeve van de commissie-Samson wordt uitgevoerd door de Rijksuniversiteit Groningen. De commissie zal vóór de zomer van 2012 een rapport uitbrengen over haar bevindingen.

In de tussentijd zullen op de website van de commissie (<http://www.onderzoek-seksueel-kindermisbruik.nl/>) berichten over de voortgang van het onderzoek worden geplaatst.

Mocht u nog verdere vragen en/of opmerkingen en/of aanvullingen hebben die u van belang acht voor het onderzoek, dan kunt u zich wenden tot de onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen via onderzoekjeugdzorg@rug.nl.

Met vriendelijke groet,

Het onderzoeksteam van de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen,
Rijksuniversiteit Groningen
t.a.v. Prof. dr. J.J.H. Dekker, Prof. dr. H.W.E. Grietens en Prof. dr. M.C. Timmerman.
Grote Rozenstraat 38 9712 TJ Groningen

Bijlage 2 Verdiepende survey

Geachte respondent,

U hebt in de survey aangegeven dat bij u een of enkele gevallen bekend zijn van seksueel misbruik (incidenten) en hebt daarover enkele vragen beantwoord. Wij zouden u hierover nog enkele aanvullende vragen willen stellen.

INCIDENT 1¹⁰⁰

1. Kunt u een omschrijving geven van de aard van het seksueel misbruik? (wat gebeurde er, welke handelingen vonden er plaats, in welke situatie, waren er anderen bij, hoe reageerde het kind, hoe de pleger?)

[*typ of schrijf hier uw tekst*]

¹⁰⁰ De vragenlijst van de verdiepende survey aangaande vermoedens is dezelfde als deze vragenlijst aangaande incidenten.

2. Was er ook sprake van *andere* vormen van misbruik of mishandeling?

Graag bij deze en volgende vragen een X zetten op de plaats van het juiste rondje

nee

ja, nl. lichamelijk mishandeling

emotionele mishandeling

verwaarlozing

pesten

intimidatie

anders, nl.

3. Kunt u aangeven hoe *vaak* het seksueel misbruik heeft plaatsgevonden?

1 of 2 keer

meer dan 2 keer

dagelijks

gemiddeld eens per week

4. Kunt u aangeven hoe lang dit seksueel misbruik heeft geduurd?

... minuten

... maanden

... weken

... dagen

... jaren

onregelmatig verspreid over

dagen weken

maanden jaren

5. Betrof dit incident de pleegzorg, een gezinshuis of een residentiële instelling?

pleegzorg

gezinshuis

residentiële instelling

6. In de volgende tabel wordt aanvullende informatie gevraagd over een aantal kenmerken van slachtoffer, dader en situatie, over dit incident:

Incident 1

	jongen/ meisje?	kinder- beschermings- maatregel?	betreft het een kind met een lichte verstandelijke beperking?	pleegkind?	leeftijd kind?
slachtoffer	0 jongen 0 meisje	0 civielrechtelijk 0 strafrechtelijk 0 geen maatregel 0 mij onbekend	0 ja 0 nee 0 (mij) onbekend	0 ja 0 nee 0 onbekend	0jaar
slachtoffer	heeft het kind het seksueel misbruik kenbaar gemaakt?	zo ja, hoe?			
	0 ja 0 nee 0 (mij) niet bekend	0 gepraat met ... 0 contact gezocht met... 0 door bepaald gedrag, nl ... 0 andere signalen, nl...			
dader of daders	M/V? (aantal)	relatie dader(s)-slachtoffer? (meerdere antwoorden mogelijk)		leeftijd dader(s)	
	0 jongen (...) 0 meisje (...) 0 man (...) 0 vrouw (...)	0 (pleeg)ouder 0 biologische ouder 0 medewerker instelling, nl. 0 groepsgenoot 0 meerdere groepsgenoten		0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar	
situatie	binnen/ buiten de instelling?	anderen aanwezig?			
	0 binnen 0 buiten	0 ja 0 nee 0 (mij) niet bekend			
instelling	hoe is er door de instelling (of pleegzorgorganisatie) gereageerd op het seksueel misbruik?				
	0 contact gezocht met het kind 0 gepraat met het kind 0 bescherming gezocht voor het kind, nl... 0 maatregelen getroffen tegen dader, nl... 0 de instelling / organisatie heeft het signaal niet gezien 0 de instelling / organisatie heeft het signaal pas later gezien				

Voor zover door u aangegeven, wilt u deze vragen ook beantwoorden voor incident 2?

INCIDENT 2

7. Kunt u een omschrijving geven van de aard van het seksueel misbruik? (wat gebeurde er, welke handelingen vonden er plaats, in welke situatie, waren er anderen bij, hoe reageerde het kind, hoe de pleger?)

[typ of schrijf hier uw tekst]

8. Was er ook sprake van andere vormen van misbruik of mishandeling?

nee

ja, nl. lichamelijk mishandeling

emotionele mishandeling

verwaarlozing

pesten

intimidatie

anders, nl.

9. Kunt u aangeven hoe vaak het seksueel misbruik heeft plaatsgevonden?

1 of 2 keer

meer dan 2 keer

dagelijks

gemiddeld eens per week

10. Kunt u aangeven hoe lang dit seksueel misbruik heeft geduurd?

... minuten

... maanden

... weken

... dagen

... jaren

onregelmatig verspreid over

dagen weken

maanden jaren

11. Betrof dit incident de pleegzorg, een gezinshuis of een residentiële instelling?

pleegzorg

gezinshuis

residentiële instelling

12. In de volgende tabel wordt aanvullende informatie gevraagd over een aantal kenmerken van slachtoffer, dader en situatie, over dit incident:

Incident 2

	jongen/ meisje?	kinder- beschermings- maatregel?	betreft het een kind met een lichte verstandelijke beperking?	pleegkind?	leeftijd kind?
slachtoffer	0 jongen 0 meisje	0 civielrechtelijk 0 strafrechtelijk 0 geen maatregel 0 mij onbekend	0 ja 0 nee 0 (mij) onbekend	0 ja 0 nee 0 onbekend	0 ...jaar
slachtoffer	heeft het kind het seksueel misbruik kenbaar gemaakt?	zo ja, hoe?			
	0 ja 0 nee 0 (mij) niet bekend	0 gepraat met ... 0 contact gezocht met... 0 door bepaald gedrag, nl ... 0 andere signalen, nl...			
dader of daders	M/V? (aantal)	relatie dader(s)-slachtoffer? (meerdere antwoorden mogelijk)		leeftijd dader(s)	
	0 jongen (...) 0 meisje (...) 0 man (...) 0 vrouw (...)	0 (pleeg)ouder 0 biologische ouder 0 medewerker instelling, nl. 0 groepsgenoot 0 meerdere groepsgenoten		0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar 0 ...jaar	
situatie	binnen/ buiten de instelling of pleeggezin?	anderen aanwezig?			
	0 binnen 0 buiten	0 ja 0 nee 0 (mij) niet bekend			
instelling	hoe is er door de instelling (of pleegzorgorganisatie) gereageerd op het seksueel misbruik?				
	0 contact gezocht met het kind 0 gepraat met het kind 0 bescherming gezocht voor het kind, nl. 0 maatregelen getroffen tegen dader, nl. 0 de instelling / organisatie heeft het signaal niet gezien 0 de instelling / organisatie heeft het signaal pas later gezien				

13. Bezit uw instelling ten behoeve van ons onderzoek schriftelijke protocollen of regelingen (in papieren of digitale vorm) voor:
(graag een kruisje **X** zetten in het betreffende hokje)

	ja	nee, want zulke documenten bestaan niet	nee, want zulke documenten zijn vertrouwelijk
preventief beleid t.a.v. seksueel misbruik van kinderen			
aanstellingsbeleid (bijvoorbeeld screening van nieuwe medewerkers op risico's inzake seksueel misbruik)			
personeelsbeleid (bijvoorbeeld scholing van personeel)			
meldingsprocedure voor medewerkers klachtenprocedure voor medewerkers			
meldingsprocedure voor ouders klachtenprocedure voor ouders			
meldingsprocedure voor jeugdigen klachtenprocedure voor jeugdigen			

14. Is het beleid met betrekking tot preventie en aanpak van seksueel misbruik onderdeel van een breder veiligheidsbeleid?

0 ja

0 nee

0 onbekend

Indien ja: bezit uw instelling ten behoeve van ons onderzoek schriftelijke protocollen of regelingen (in papieren of digitale vorm) van zulk beleid?

0 ja

0 nee

0 onbekend

15. Vindt u dat de professionalisering van uw instelling in de periode dat u daar werkzaam bent heeft bijgedragen aan een veilige opvoedingssituatie?

0 ja

0 nee

0 onbekend

16. Hebben de door u genoemde incidenten binnen uw instelling geleid tot verandering van het beleid met betrekking tot:

(graag een kruisje **X** zetten in het betreffende hokje)

	ja	nee	onbekend
preventie			
aanstelling van personeel (bijvoorbeeld screening van nieuwe medewerkers)			
scholing van personeel			
meldingsprocedure voor medewerkers			

klachtenprocedure voor medewerkers			
meldingsprocedure voor ouders			
klachtenprocedure voor ouders			
meldingsprocedure voor jeugdigen			
klachtenprocedure voor jeugdigen			

Nogmaals onze hartelijke dank voor uw tijd en medewerking aan dit onderzoek!

U kunt de ingevulde vragenlijst als bijlage bij de e-mail terugsturen naar:
onderzoekjeugdzorg@rug.nl

Met vriendelijke groeten, mede namens het onderzoeksteam

Prof.dr. M.C. Timmerman
e-mail: m.c.timmerman@rug.nl